

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

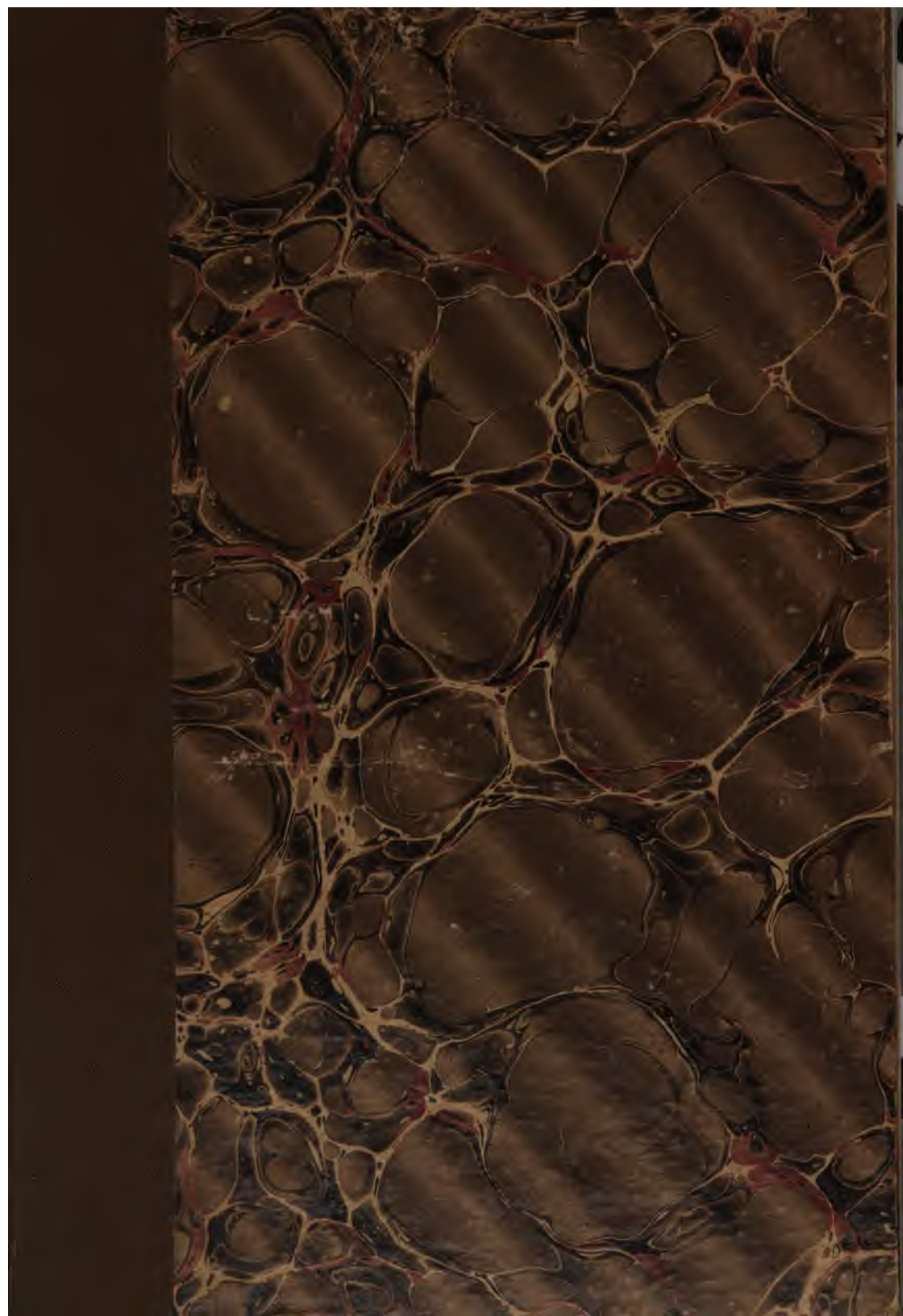
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3822
v. 36

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXXVI
SANCTI AVRELI AVGVSTINI
OPERA (SECT. I PARS 2):
RETRACTATIONVM LIBRI DVO

ET REGERENDVS
PII KNÖLL

VINDOBONAE
V. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

MDCCCCLII

Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum.

Vandenberg and E. T. Tinsley bibliography.

VOL. XVI. POETAE CHRISTIANI MINORES. (I. pars: Paulini Petricusellas carmina rec. *M. Petschenig*, Orientii carmina, rec. *R. Ellis*, Paulini Pollaei Eucharistides, rec. *G. Brandes*, Claudii Marci Victoris Alethia et Probas cento, rec. *O. Schenkl*.)

VOL. XVII. CASSIANUS (L. pars) Prolegomena. Institutionum libri XII. Contra Nestoriani libri VII Indices. rec. *M. Petaschius*. 20 K 50 A = 20 M. 50 P6

VOL. XVIII. PRISCILLIANVS, rec. G. Schenck. 8 K 50 h = 2 M. 50 Pf.

VOL. XIX. L. CAELI FIRMAMENTI LACTANTI opera omnia, aedificant carmina
eius quae feruntur et L. Caerili qui inscriptus est de moribus potentiorum liber,
recesserunt S. Brandt et G. Loebmann. Pars I. Disinae institutiones et epigram
disinorum institutionum, rec. S. Brandt. 25 K = 25 M.

VOL. XX. QVINTI SEPTIMI FLORENT. TERTVLLIANI OPERA. IVC. A. Heiferg-
scheid et G. Wisniewski (pars L). 15 K 60.4 — 15 M. 60 Pf

VOL. XXI, FAVSTI REIENSIS ET RVRICTI OPERA, rec. A. Engelbrecht, 16K—16M.

VOL. XXII. 8. HILARI EPISCOPI PICTAVIENSIS tractatus super psalmos.
Antoniuz Zinnerle. 24 K = 24 M

VOL. XXIII. CYPRIANI GALLI POETAE *Heptateuchus*, *accident* *Incantationum*
de *Sodoma* et *Iona* et ad *seniores* *carmina* et *Hilaria* quae *foruntur* in *Genesis*, de
Maccabaeis *atque* de *euangelio*. rec. *Rudolfus Peiner*. 10 K = 10 M.

VOI. XXIV. GAI VETTI AQVILINI IVVENCII evangeliorum libri quattuor.
rec. Iohannes Huemer. 7 K. 20 A. — 7 M. 26 P.

VOL. XXV. (para 1) S. AVERKID AVGVSTINI apud Bent. VI, p. 1: De utilitate erudendi, de duabus amicis, contra Fortunatum, contra Adimantum, contra epistolam Iulianenti, contra Faustam, rec. Iosephus Zorba. 20 K 40 A = 20 M. 40 PL

VOL. XXV. (parte II. S. AVRELI AVGVSTINI opera Boet. VI, p. 4: Contra Felicum
Huiusmodi, de natura hominis liber. Secundum Manichaeum ad Augustinum epistula, contra
Secundum Manichaeum. Accedunt Enochii de fide contra Manichaeos et commentariorum Au-
gustini quod fertur cum praefatione. rec. Iosephus Zuch. 7 K 60 a — 7 M. 60 p.

VOL. XXVI. S. OPTATI MILEVITANI Glos VII. Accedunt deinde monumenta vetera ad Donatistarum historiam pertinencia. rec. Carolus Zeman. P. K 60 A — P. M. 60 PF.

VOL. XXVII. I. CAELI FIRMIANI LACTANTI opera omnia. Pars II Fasciculus
 1: *Libri de epilio dei et de ira dei carmina, fragmenta, metra de Lactantio testimonio.*
 Ed. S. Brandt. 6 K 40 h = 6 M. 40 Pf.

VOL. XXVII. L. CAULI FIRMIANI LACTANTI opera omnia. Pars II Fasci-
culus II: L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persaezarum Liber vulgo Lactantii
tributor. Ed. S. Brandt. 11 K 20 A = 11 M. 20 P.

VOL. XXVIII. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. III. p. 27. De Genesi ad litteram libri decem, eiusdem libri capitula, de Genesi ad litteram imperfectus liber, locationum in Heptateuchum libri septem, rec. *Iosephus Zycha*, 16 K 80 h = 10 M. 60 Pf.

VOL. XXVIII, S. AVEKEL AVGVSTINI opera Sect. III p. 3: Quæst. in Heptateuch.
Adnot. in Job liber unus. Ed. Jor. Zucke. 17 K 60 h = 17 M. 60 Pf.

VOL. XXIX. S. PONTII MEROPII PAVLINI NOLANI opera. Pars I. Epistulae.
rec. *Paul de Hartel* 15 K 50 h = 15 M. 50 Pf

VOL. XXX. S. PONTII MEROPH-PAYLINI NOLANI opera. Para U. Carmine.
Indica voluminum XXIX et XXX. rec. Guil. de Hartel. 15 K = 15 M

VOL. XXXI. 8. EVCHERII LUGDVNENSIS opera omnia. Pars 1. Formulae spiritualis intelligentiae, instructionum libri duo, passio Agapensium martyrum, epistula de laude heremi, antecedunt epistulae ab Salustiano et Hilario et Rostico ad Eucherium datae. rec. *Carolus Watke*. 5 K 60 A = 5 M 00 Pt.

VOL. XXXII. AMBROSIVS. Pars I fasc. 1: *Exameron*, de paradiso, de Cain et Abel, de Noe. Ed. C. Schenkl. 19 K 80 L = 19 M 80 Pf.

VOL. XXXII. AMBROSIOVS. Pars I (pag. 2): De Abraham, de Isaac, de Iacob mortuis.

VOL. XXXII. AMBROSIVS. Pars II: De Jacob, de Joseph, de patriarchis, de fuga sacculi, de interpellatione Iob et David, de Apologia David, Apologia David quae nescitur altera, de Hella, de Nabuthae de Tobia. Ed. *C. Schenkl*. 16 K. = 16 M.

VOL. XXXII. AMBROSIOSE. Para IV: *Expositio euangelii secundae Lucae.*
Rd. f. Scheidl. 12 K 40 5 = 18 M 40 10

VOL. XXXIII, 8. AVRELI AUGUSTINI opera Sectio I para 1: Confessionum
Milec XIII et res. P. Kuhl 10. K 80 A — 16 M. 85. 19.

²⁾ *Merous vulpinus* XXVIII et Sect. III, Pars I signatum est; S. Anguilla operum Sect. III, pars I = vol. XII¹ praestat apud C. Göttsche alium bilingualem Vladivostokensem.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXXVI
SANCTI AVRELI AVGVSTINI
OPERA (SECT. I PARS 2):
RETRACTATIONVM LIBRI DVO

EX RECENSIONE

PII KNÖLL

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

MDCCCCH.

S.

SANCTI
AVRELI AVGVSTINI
RETRACTATIONVM

LIBRI DVO

RECENSUIT
ET
COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT
PIVS KNÖLL

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

MDCCCCH.

1891
CINCO
V. 36

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae

PRAEFATIO.

S. Aurelius Augustinus cum sub finem uitae laboris et contentionis plenae annum aetatis fere septuagesimum quartum agens a. 427 libros, quos inde ab ineunte adulescentia scripserat, praeter epistulas et sermones recognoscere aggrederetur, primum id egit, ut exponeret, quo temporum ordine quibusque de causis unusquisque ortus esset, tum autem, ut eas sententias, quibus haeretici, imprimis Pelagiani, ad defendendam haereseam suam abuti possent, uel explicando uel corrigendo subdolae eorum et maliuolae interpretationi extorqueret. quo factum est, ut prioribus opusculis eius duo libri accederent, quas ipse Retractationes nuncupasse uidetur. quarum editionem cum mihi Academia litterarum Vindobonensis iniunxisset, ante omnia elaborauit, ut quotquot indagare potui codices conferrem uel conferendos curarem, quorum subsidio adiutus laborem subirem.

Libri manuscripti, quibus Retractationes traditae sunt, in duas familias discedunt. alterius familiae et aetate et uirtute principem locum obtinet codex Petropolitanus¹⁾ n. 199. C L. Otd. 1 membranaceus, 0.27 m altus, 0.17 m latus, VIII s. litteris, quae langobardicae uocantur, exaratus. specimen scripturae simillimum est apud Arndt *Schrifttafeln vol. I tab. VI ed. 3.* liber olim monasterii s. Petri Corbeiensis erat, ubi etiam scriptus esse uidetur. unde circa annum 1638 propter turbas bellicas in monasterium sancti Germani a Pratis Parisios cum aliis pretiosis manuscriptis translatus est, id quod pluribus Leopoldus Delisle in opere,

¹⁾ Agit de codice Gillert N. *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde V. (1880.)*

cui inscribitur: *Le Cabinet des manuscrits II, p. 137 sq.* narrauit. num Montfaucon eum a. 1677 ibi uiderit, incertum est. nam duo Retractationum codices, quos in *Bibliotheca bibliothecarum II, p. 1126* sub n. 200 et 224 laudat, a nostro diuersi esse uidentur. ex monasterio Sangermanensi anno 1791 furto ablati in possessionem Petri Dubrowsky, a secretis legati Rossici, transiit, qui eum cum compluribus aliis uetustis manuscriptis in patriam suam transportatum imperatori donauit: nunc autem in bibliotheca caesarea asseruatur. qua de re uide sis L. Delisle l. l. *II p. 52 et 55*, ubi sub catalogi recentioris numero 737 „*Augustini retractationum libros duos VIII^a s. Écriture lombardique*“ laudat. liber 65 foliorum Retractationes praemissis capitulis et prologo inde a fol. 1^a ad fol. 64^a continet; tria folia membranacea in fronte libri uacua relicta sunt. quaterniones notati sunt in calce folii 7^a littera *a*, in fol. 15^a littera *b*, in fol. 23^a et 31^a litteris *c* et *d*; sequitur semiquaternio, qui notatus est littera *e* in fol. 35^a, quem quaterniones litteris *f, g, h* in fol. 43^a, 51^a, 59^a notati excipiunt. singulae paginae tricenis uersibus constant; numerus autem litterarum uersuum singulorum non idem est, cum litterae magnitudine inter se differant; nam librarius in foll. 24^r sqq. et in foll. 52^r sqq. litteris aliquanto maioribus et crassioribus, uerbis magis diductis quam in priore libri parte usus est. dubitandum tamen non esse uidetur, quin totus ab una eademque manu scriptus sit. in fronte prioris tegumenti haec uerba inauratis litteris impressa leguntur: *AUGUSTINI | RETRACTATIONES | MANUSCRIPTVM | LONGOBARDICIS | LITTERIS | SAECULI | OCTAUI*. in dorso alterius tegumenti nomen Petri Dubrowsky item inauratis litteris impressum est: *EX MUSEO | PETRI | DUBROWSKY*. in margine summo folii 1^r uacui *C* littera scripta est, cui addidit manus XV fere saeculi: *Corbeiensis | Monast.* paulo inferius a manu XVII, ut uidetur, saeculi, fortasse ab ipsis Maurinis, adnotatum est: *Hic continentur | Retractationum S. Augustini | Libri duo*. haud multo inferius manus XIII uel XIII saeculi scripsit: *Retractacionū augustini libⁱ. I·I· Liber sc̃i petⁱ*

corbeie. alius autem scriba fortasse stili probandi causa haec ascripsit: **rimo tempore alleuiata ē tra zabulon*, quod est initium capituli VII uersus 1 Esaiæ prophetae secundum uulgatam uersionem. in folii 1^a margine summo iterata est manu Maurinorum inscriptio: *Retractationum S. Augustini | Libri duo*; deinde iam capitula librorum enarrantur.

In calce autem libri, fol. 65^a, scriptae leguntur litterae *OTD 1*, quas sequitur nota bibliographica lingua et litteris Rossicis conscripta. infra haec uerba a m. XII uel XIII s. scripta sunt: *liber sancti petri corbeie qui furatus fuerit | anathema sit* ||. *Celestinus eps seruus seruorum dei dilecto filio suo abbi Corbeien | Salt et aplicam benedictioem. Ad audientiam apostolatus un¹)* | et post spatium uacuum trium uersuum eadem manus hunc uersiculum addidit: *Cum p tres casus neutrū genus optineat plus.*

Librarius uerba atramento pallido scriptura langobardica exarauit, inscriptiones autem capitum, imprimis initio libri fere ubique litteris uncialibus ita scripsit, ut primum quemque uersum minio pictum alter sequatur, qui uiridi colore illitus est, tertius rursus rubricatus sit atque ita ceteri deinceps. nonnusquam autem, maxime sub finem libri (uelut in cap. II, 27. 33. 35. 36. 37. 38—41. 77 sqq.) prima uel ultima uerba capitum miniatis uel uiridibus litteris uncialibus sunt depicta, cum tituli ipsi capitum litteris langobardicis minusculis atramento nigro scripti sint.

Tres autem emendatores liber, postquam exaratus est, passus esse uidetur. atque primus quidem aetate librarii atramento eodem pallenti pauca quaedam menda ad exemplar eiusdem libri, unde C descriptus est, sustulisse censendus est, cum lapsus nonnullos calami corrigeret uel dittographias deleret. non ita uerecunde rem gessit alter, qui uno fere saeculo post nigro atramento uerba emendauit; iste enim adeo sibi non temperauit, ut, si codex C nunc speciem interpolatissimi libri

¹) Gillert l. l. per errorem *alberti* pro *abbi* (= *abbati*) et *nostri* pro *un* legit.

prae se fert, istius potissimum culpa factum esse censendum sit, nam iste non solum leuiuscula quaedam corrigebat, cum euanidas litteras primarias atramento suo obducens redintegrabat, uel pro minusculis maiusculas litteras inserebat (uelut *Itemque* pro *itemque* p. 13, 4 scribens) uel compendia quaedam scripturae in textu aut in margine soluebat (uelut pro *sps* scribens *spiritus*) uel cum peculiarem librarii orthographiam mutabat (uelut *e* pro *i*, *i* pro *e*, *o* pro *u*, *u* pro *o* substituens); multo autem magis deplorandum est, quod iste corrector ex alio alterius familiae exemplari uerbis librarii aut expunctis aut rasura deletis scripturas istius libri aut supra uersus aut in lituris ascripsit. plerumque quidem corrector iste uerbis a librario exaratis uerecunde pepercit; nonnumquam uero ita radicitus primariam scripturam deleuit, ut, nisi alius eiusdem familiae codex scripturam primae manus seruasset, prorsus ignoraremus, quid primitus in C scriptum esset; uelut uerba I, 12, 2 (p. 58, 4) *euanesamus*, I, 12, 9 (p. 62, 12) *transeuntium*, I, 14, 11 (p. 80, 16) *sanata*, II, 66, 1 (p. 178, 16) *uno die* partim uel tota a manu istius correctoris scripta sunt; primarias uero scripturas fuisse *uane sciamus*, *transeuntem*, *ista*, *num idie* scripturae libri D testantur. has autem alterius manus interpolationes tertius corrector rectissimo iudicio usus delendas scripturasque primarias restituendas esse censuit.

Peculiari autem scriptura in rebus orthographicis, sicut iam supra dixi, librarius usus est. saepe enim scripsit:

e pro *i*: uelut *legeret* (p. 10, 9), *possedeamus* (p. 15, 13),
concedit (p. 16, 8), *uero* (p. 18, 12), *accepi* (p. 88, 16),
relegio (p. 67, 17), *siue* pro *sibi* (p. 51, 1)

e pro *oe*: *pena*, *penalis* (p. 73, 9)

ae pro *e*: *adsiduae* (p. 14, 13), *praesentae* (p. 141, 14), *trinitatae*
 (p. 147, 6)

i pro *a*: *qintum* (p. 201, 5), *miximinus* (p. 179, 1), *acipite*
 pro *a capite* (p. 148, 1), *mendicio* (p. 129, 16)

i pro *e*: *uiro* (p. 8, 13), *cathecuminus* (p. 10, 1), *proibit* et
debit (p. 12, 5, 12), *placit* (p. 16, 13)

i pro *o*: *silito* (p. 181, 3)

- i* pro *y*: *phitonissa* (p. 133, 11), *presbiteri* (p. 183, 10), *porfirio* (p. 168, 7)
- i* uel *hi* protheticum superflue addidit: *iscisma* et *hiscismaticus* (p. 162, 13, 174, 3)
- hi* omisit: *spani* pro *hispani* (p. 138, 10)
- u* pro *o*: *censurio* (p. 7, 6), *ignuscat* (p. 10, 5), *recolo* (p. 14, 11), *contruuersia* (p. 16, 2), *sula* (p. 114, 6), *romanus* (p. 114, 4), *geneseus* (p. 49, 7), *propusuit* (p. 168, 5), *lutum* (p. 193, 4)
- u* pro *e*: *utilitur* (p. 68, 9), *diligentur* (p. 175, 17)
- u* omisit: *alid* pro *aliud* (p. 120, 5)
- u* pro *b*: *deuerem* (p. 18, 13), *corruptiuiia* (p. 24, 9), *concuuitu* (p. 193, 3)
- o* pro *u*: *lectoris* (p. 10, 6), *opuscola* (p. 10, 9), *noncupabant* (p. 17, 6), *poniuntur* (p. 117, 15), *docebant* (p. 194, 15)
- o* pro *um*: *saeculario* (p. 10, 2), *caelo* (p. 15, 10)
- o* et *u* promiscue adhibuit: *epistola* (p. 111, 3) et *epistula* (p. 114, 2)
- y* pro *oe*: *proymium* (p. 97, 1. 3)
- b* pro *u*: *ebitata* (p. 23, 11), *brebem* (p. 198, 13), *brebiter* (p. 177, 16), *brebicolo* (p. 166, 7)
- c* pro *t*: *iusticiae* (p. 113, 5), *exposicio* (p. 114, 2), *inicio* (p. 114, 7), *tercia* (p. 116, 6)
- c* pro *g*: *concruentissime* (p. 33, 12 cf. p. 34, 1), *docma* (p. 201, 2)
- c* pro *ch*: *pulcritudinis* (p. 15, 2)
- ch* pro *c*: *achademicis* (p. 11, 3)
- c* pro *qu*: *corum* (p. 25, 3), *alico* (p. 97, 3), *corundam* (p. 169, 18), *comodo* (p. 179, 9)
- d* pro *t*: *inquid* (p. 8, 17), *adque* (p. 9, 8), *idemque* (p. 26, 2), *pertinead* (p. 115, 3)
- d* omisit: *rearguendum* (p. 197, 14. 198, 17. 201, 1)
- f* pro *ph*: *fariseorum* (p. 90, 15. 19. 20), *metafora* (p. 141, 1), *porfyrrio* (p. 168, 7. 8)
- pro *p*: *ficturam* (p. 201, 11)
- g* pro *i*: *degerare* (p. 16, 13), *egecit* (p. 61, 12)

- g* pro *c*: *grega* (p. 152, 4. 170, 3)
gh pro *g*: *paghanus* (p. 117, 4. cf. 181, 2)
h omisit: *ac* (p. 8, 2), *proibent* (p. 11, 9), *aborret* (p. 112, 17),
exortans (p. 143, 9)
h abunde addidit: *hac* (p. 195, 11), *habundauerit* (p. 90, 14),
hid (p. 33, 12. 14), *hieronia* (p. 17, 14)
h transposuit: *cathecuminus* (p. 10, 1), *cathecizandis* (p. 3, 8.
146, 14), *rethorica* (p. 28, 5), *phitonissa* (p. 133, 11),
anthiociam (p. 59, 18)
ll pro *l*: *uellemus* pro *uelimus* (p. 20, 14), *contulli* (p. 168, 9),
retulli (p. 36, 10), *hillarum* (p. 144, 2. 10), *assollet*
(p. 144, 4)
m abunde addidit: *multitudinem* (p. 8, 9), *omnem uerbum* (p. 8, 14),
pessimam consuetudinem (p. 12, 12), *iocom* (p. 14, 10)
n pro *m*: *ambas* (p. 198, 17)
n abunde: *inmitentur* (p. 10, 7)
qu pro *c*: *quur* (p. 91, 16), *inquoat* (p. 109, 20)
s superflue addidit: *corporis nostris* (p. 12, 4)
t pro *c*: *mendatium* (p. 199, 10), *constientia* (p. 95, 1)
t pro *d*: *aput* (p. 13, 11. semper), *illut* (p. 17, 10), *exartescens*
(p. 181, 4)
t in exitu uerbi omisit: *habere* (p. 192, 16), *esse* (p. 37, 13. 42, 3).
cruciare (p. 45, 8), *delectare* (p. 82, 6)
t superflue addidit: *adiuxit* pro *adiunxi* (p. 43, 15).
syllabae saepe omittuntur, uelut *pro<fi>cerem* (p. 10, 8),
regio (p. 12, 5), *re<si>sterit* (p. 88, 13), *affini<ta>tes*
(p. 91, 14), *litte<ra>rum* (p. 97, 2), *cu<iu>s* (p. 99, 4),
tamen<un>us (p. 115, 14), *sanguin<ni>s* (p. 135, 7),
donu<ti>stas (p. 152, 14), *ba<si>licae* (p. 164, 1),
const<ant>iniensis (p. 172, 14), *bre<ui>us* (p. 178, 15),
pe<pe>rit (p. 140, 8).
syllabae subinde perperam iteratae sunt, uelut *soro[ro]ris*
(p. 15, 5), *criminatio[natio]nes* (p. 139, 6), *ue[ni]nit*
(p. 180, 3), cf. *ammi[se]rationem* (p. 20, 3), *s[ol]um*
(p. 176, 14), *peccat[or]um* (p. 129, 6).

Praepositionum exeuntes consonae fere numquam in uerbis

compositis assimilatae sunt; sed ne hac quidem in re librarius sibi constat. nam ante *m* et *n* fere semper et nonnumquam ante *f* littera *d* praepositionis *ad* ad sequentem consonam assimilatur; quare semper fere *ammoneatur*, *ammouetur*, *ammiratio*, *annotatio*, *affinis* et *affinitates* scripta leguntur. quae in hac editione retinere potui, sicut Engelbrecht uoluit. nam eas scripturas ad ipsum Augustinum reuocari posse illa, quae Papirianus grammaticus, fere aequalis s. Augustini, ea de re tradidit, fidem faciunt.

Ut singulas syllabas, ita etiam uerba uel singula uel plura librarius inter scribendum iterauit; uelut p. 19, 10 *duos* | *duos*; p. 177, 16 *breuiter* | *breuiter*; p. 191, 17 *quos ideo quos ideo*; corrector dittographiam uel limando uel expungendo sustulit. dittographiae autem non sunt p. 24, 10 *sensibilia sensibilia*; p. 67, 3 *ex parte ex parte*; p. 160, 15 *terra terra*.

Saepe et singula et plura uerba librarius inter scribendum similitudine plerumque ductuum deceptus omisit, uelut: *uita* post *ita* (p. 23, 16), *ad naturam* (p. 51, 13), *scriptura* post *sancta* et *significare* (p. 56, 4), *factum* post *peccato* (p. 73, 9), *hoc est* — *peccando* post *peccando* (p. 74, 11), *non* — *similitudinem* post *dissimilitudinem* (p. 87, 6), *uoluerunt* post *responderem* (p. 105, 2), *quod* — *carnalis sum et* (p. 105, 14—17) post uerbum similiter desinens; *qui uiderunt* post *uiderunt* (p. 112, 8) alia.

Maurinos codicem Corbeiensem in adornanda editione sua adhibuisse cum aliunde tum ex lineis rubrica ductis apparet, quibus plurimas scripturas discrepantes maxime initio libri notauerunt, uelut: *omnia eis* (p. 11, 10), *quia* (p. 11, 11), *placet totiens* (p. 12, 1), *corporis nostris* (p. 12, 4), *hominem* (p. 13, 13), *sunt* (p. 14, 15), *pulcritudinis significat* (p. 15, 2), *animo* (p. 15, 5), *frucundum* (p. 40, 7), *in alio loco* (p. 40, 8) al. scripturae uero libri uetustissimi plausum eorum non tulerunt, quamquam hic illic lectiones quasdam eius receperunt, uelut: *diei natalis* (p. 18, 7), *tractandus* (p. 85, 4). ipse cur potissimum codicem Corbeiensem adhibito libro D simillimo ducem in recensendis Retractationibus secutus sim, alio loco,

cum plus otii nactus ero, exponam. hic sufficiat nonnullos tantum locos attulisse, unde genuina uerba scriptoris in codicibus CD sincerius quam in libris melioribus alterius familiae (MV) seruata esse appareat, uelut p. 94, 10 *cum sit utique dominus*; p. 97, 1 *quod uolumus ut cantaretur*; p. 109, 18 *non opera sed*; p. 119, 16; p. 150, 9; p. 153, 16; p. 160, 15; p. 165, 14; p. 172, 16; p. 174, 14; p. 184, 13; p. 204, 19 al.

- D Bononiensis, bibliothecae urbis Boulogne-sur-Mer, n. 44 signatus, membranaceus, 0·25 m altus, 0·17 m latus, scriptus litteris Carolingicis minusculis intra annos 804—820 a subdiacono Leothardo (Leothardo) uel Leonhardo¹⁾, sicut ex subscriptione in folio 77^a ascripta colligitur:

|||||
EGO LEONHARDUS

indignus (m. 2.)
INDIGNUS

|||||
SUBDIACONUS

iubente dom (m. 2.)
IUBENTE DoM

|||||
N NANTHARIO

||||| e librū (m. 2.)
ABBATI L' BRŪ

hunc emendauit
hUNC SCRIPSI

pax legenti (m. 2.)
PAX LEGENTI

bus Hec ** p flua sunt (m. 2.)
BUS. ORO QUICUMQUE

LEGERIT LIBRŪ

^a
hUNC. UT CORRIGET

ILLUM INQUANTU

PREUALd

XPO ADIUUANTE.

Specimen scripturae libri exhibent Bond et Thompson *Facsimiles of ancient manuscripts and inscriptions*, Londini 1873, tab. 45; agit de eo etiam Laplane in libro, cui inscribitur: *Les Abbés de S. Bertin 1854*, p. 46; qui recte de eo iudicare non uidetur, cum dicit: *extare opus sed non bonae notae*; sed aetatem manuscripti accuratius definiuit. cum enim duo abbates Bertinenses eius nominis fuerint, alter Nantharius I, qui ab anno 745—754, alter, qui inter annos 804—820 monasterium regebat, Laplane librum aetate alterius

¹⁾ Ipse cum codicem conferrem, mihi hanc nominis formam adnotaui, etsi me errare potuisse non negauerim.

Nantharii scriptum esse recte indicat. sed num liber in monasterio Bertinensi scriptus sit, ut idem Laplane autumat, mihi his de causis incertum esse uidetur. extant enim in libri folio 77^a duae subscriptiones, quarum altera in margine superiore a manu XIII fere s. addita haec est: *dī p uulf̄ alb̄ corb̄ | sup om̄ia lina (?)*, altera paulo inferius ascripta haec est: *codex | dī p uulf̄ alb̄ CORb̄*, quae ad Corbeiense monasterium reuocandae esse uidentur. accedit, quod tam arta cum codice Corbeiensi cognatione cohaeret, ut eum ex eodem archetypo, unde codex C descriptus est, deriuatum esse iudicandum sit. quare ego eum potius in monasterio Corbeiensi scriptum esse crediderim.

Codex a folio 1^a ad fol. 77^r integras Retractationes eodem quo in Corbeiensi ordine scriptas complectitur, ut a fol. 1^a ad fol. 3^a capitula enarrentur, sequatur titulo omisso prologus (fol. 3^a—4^a) cum utroque Retractationum libro. exaratus est autem a librario accuratissime atramento nigro. paucula quaedam aut librarius ipse aut corrector aetate suppar emendasse uidetur, cum ductus litterarum et color atramenti primi correctoris a prima manu nihil differant. emendator uero ille alter, qui tempore posteriore atramento suffusco usus uerba correxit, parum uerecunde rem suam gessit, cum scripturis primariis erasis uel supra lineas uel in lituris ipsis ex codice deteriore alterius familiae — consentiunt enim scripturae eius plerumque cum codicibus FQ — quae differebant uerba ascripserit. quo negotio gesto mirifice sibi placuisse uidetur, quippe qui existimauerit nomen suum nomini librarii in subscriptione ascribendum esse; postea tamen id nomen rasura deletum est, quod minime dolendum esse uidetur.

In folii 1^r margine summo haec uerba a manu XII s. scripta leguntur: *est sapiens tu^r n̄q̄ puerile secu^r. morib; ībut^r m̄ltorum & bñ tu^r*. paulo inferius titulus libri primum a m. XV s.: *August̄ retractationū* ||||| iterum a m. XVI s. scriptus est: *Augustini liber | retractationū*. sequitur nota grammatici uel correctoris uel lectoris X fere saeculi, quo ille

alter corrector librum interpolauit: Y: *Hec nota a grammaticis anchora superior uocatur. q^a aliquid precipue dictum figuratur.* quae nota passim per totum librum margini exteriori appicta conspicitur, uelut fol. 5^r (p. 14, 7), fol. 10^a (p. 30, 15), fol. 12^a (p. 36, 1), fol. 27^a (p. 77, 4). in calce folii 1^r monachus quidam XII uel XIII s. fortasse calami probandi causa scripsit: ***serere mei d's scdm magna* et iterum: *miserere mei deus.* in margine imo eiusdem folii nota bibliographica a manu XV fere s. scripta legitur: *2 de libraria ꝑe9 boni,* id est: *est de libraria . . .¹⁾ bononiensi.*

In rebus autem orthographicis, si solas scripturas librarii et primi correctoris respicias, fere ubique cum Corbeiensi plane consentit, nisi quod in D saepius *ae* pro *e* positum inuenitur, uelut: *aecclesiae* (fere semper), *itemquae*, *quisquae*, *nequae* (fol. 56^r = p. 148, 2 sqq.)

Codicem Bononiensem tam arta cum Corbeiensi cognatione coniunctum esse iam ex ipsis notis criticis textui subiectis apparet, ut eum ex eodem codice parente originem traxisse iudicandum sit. quod ad genuina uerba scriptoris restituenda propterea summi momenti est, quia nonnusquam scriptura primaria Corbeiensis libri ab interpolatore rasura ita corrupta est, ut legi nequeat; quod, ut dixi, alio loco accuratius demonstrabo.

R Ad eandem familiam pertinet Vindobonensis latinus n. 1077 (I, CCXIX Denis) membranaceus, foliorum 57, XII s., 0.24 m altus, 0.17 m latus, miscellaneus, qui inde a fol. 1^a—2^a capitula, a fol. 2^a—46^a Retractationes integras cum prologo continet. post Retractationes a fol. 46^a—52^a *eiusdem epla ad optatū ep̄m*, a fol. 52^a—57^r *eiusdem sci auḡ liber de diuinatione demonum*, in fol. 57^a *questio de magis faraonis eiusdē sci auḡ* sequuntur. liber cum cura ac diligentia scriptus correcturas admodum paucas expertus est; sed cum per plures riuulos longiore temporis interuallo ex limpido quidem fonte deductus sit, non mirandum esse uidetur uerba scriptoris in eo maculis pluribus quam in

¹⁾ Hic fortasse numerus latet, quem extricare non possum.

codicibus C et D deformata esse. capitum tituli uncialibus rubris picti sunt praeter titulum capitis primi libri I, qui excidit, ut uerba eius capitis sine ulla libri uel capituli inscriptione uno tenore cum uerbis prologi cohaereant.

Fuit olim iste liber, priusquam in bibliothecam caesaream Vindobonensem translatus est, bibliothecae capituli ecclesiae Ratisbonensis, sicut ex inscriptione, quam manus XV s. in medio folio 2^r ascripsit, patet: *Liber iste pertinet ad librariā capli Ecclesie Ratisponensis.*

Parisinus n. 11.104, foliorum 188, 0.25 m altus, 0.17 m E latus, miscellaneus, ex duabus partibus inaequalibus constat; prior enim pars, quae Retractationes cum capitulis et prologo inde a folio 1 ad fol. 46^a complectitur, saeculo XII scripta est. Retractationes ipsae ab uno scriba exaratae esse uidentur, quamquam litterarum ductus aliquantum inter se differunt, cum scriba initio libri tenuioribus, sub finem autem crassioribus litteris usus sit. praemittitur inscriptio, quam manus XIII fere saec. in margine summo folii 1 bis addidit: *Continet librum retractationum Augustini epi.* altera uero pars multo amplior s. fere XIII scripta inde a fol. 47 ad f. 188 *continet gesta 11) pōtificū traiectionis superioris. Et gesta aliquorum scōrū. scr translationes scē marie magdalene. passiones s. Sebastiani. Vitā s. felicitis prsbri. Alexii cōfess. Vdalrici epi. Et miracula quedam de beata vgiē,* ut m. XV s. in margine adnotauit. quae partes inter se diuersae postea in unum uolumen conglutinatae sunt.

Fuit hic codex olim monasterii Epternacensis, sicut adnotatio folio 48^r ascripta indicat: *Codex mōsterii ||||| epternacen;* eadem manus deinde rubricatis litteris hos uersiculos adiecit:

*Hic liber est scriptis clarus. studioq. legentis
Gestis pontificū iā quinquaginta duorū
Sedis tungrensis traiectionis leodiensis.*

Prior libri pars, quae Retractationes complectitur, bis correcta est, primum aetate librarii atramento nigro, iterum posteriore tempore ab alio aliquo atramento flauo. liber autem ex apographo quodam codicum CD originem traxisse uidetur.

nam cum in plerisque potioribus scripturis tum quorundam mendorum communione cum his libris consentit, uelut p. 55, 6, ubi *scaru* pro *scripturarum*, et p. 116, 13, ubi *commoueat*ur pro *commutatur* praebet. multo tamen pluribus quam codex R mendis dehonestatus est.

- V Alterius familiae aetate facile princeps est liber Vercellensis, bibliothecae capituli ecclesiae Vercellensis n. CLXXXIII, 3 signatus, membranaceus s. VIII uel VIII ineunte litteris langobardicis scriptus. codex miscellaneus est; praecedunt enim libri s. Hieronymi et Gennadii de illustribus uiris, sicut ex subscriptione fol. 45^v manifestum est: *Expliciunt uirorum inlustrium libri duo hyeronimi siue genadii. dō gratias.* sequuntur a fol. 45^v—93^v Retractationes eo ordine scriptae, ut inter prologum (fol. 45^v—46^v) et primum caput primi libri capitula operis (fol. 46^v—48^v) inserantur. Retractationibus haec inscriptio praemittitur: *INCIPIUNT RETRACTATIONUM OPUSCULORU SUORU SCI AUGUSTINI EPI LIBRI DUO.* tituli et initia capitum, nonnumquam etiam (uelut in fol. 49^r = p. 14, 14) singularum paragraphorum litteris uncialibus miniatis depicta sunt. uerba autem libri a uulgata editione non multum differunt.

- M Monacensis n. 8107, (Moguntinus n. 7) foliorum 201, 0·28 m altus, 0·19 m latus, membranaceus, s. VIII, a folio 1^r ad fol. 106^v librum utrumque cum capitulis et prologo nitide scriptum complectitur. codex miscellaneus est; quae in eo contineantur opuscula, in folio 1^r a manu posteriore litteris maiusculis adnotatum est: *lib̄ retractationū et lib̄ de presentia dī ad dardanum* [fol. 106^v—128^r] *et epi-t̄ euodii ad ualentinū et epist̄ august̄ ad ualentinū monachū et epist̄ auḡ ad ualentinū et fr̄ib̄ suis (sic!) et lib̄ auḡ ad ualentinū monachū de gratia et libero arbitrio* [fol. 128^r—194^v] *et eiusdem (m. 2) parua epistola ad ualentinū de fr̄e florentino et lib̄ de correptione et gratia eiusdem et epist̄ ianuarii ad ualentinū et epist̄ sci clementis ad iacobū de gra.*

In calce fol. 1^r scriptum legitur, unde liber in bibliothecam Monacensem translatus sit: *Iste liber pertinet ad librariā sci*

Martini ecclie Maguntini (sic). Retractationum partes ita dispositae sunt, ut praecedant capitula (fol. 1—3^a), sequatur prologus (3^a—5^a) et uterque liber (5^a—106^a). codex ceteroquin accurate scriptus duos correctores habuit, quorum prior librario fere aequalis atramento pallido uerba, quae librarius inter scribendum omiserat, compluribus uerbis erasis minoribus quam scriba usus litteris addidit; uelut fol. 22^a (p. 40, 9) librarius primitus *quod* (omisso *cum*) scripserat; corrector igitur per compendium scriptum *qđ cum* inseruit; fol. 34^r (p. 58, 18) cum librarius uocem *discipuli* omisisset, radenda erant uerba *scriptum est appellati sunt*, ut illam uocem minoribus litteris usus inserere posset. alter uero corrector atramento nigriore ex alio deteriore exemplari discrepantes quasdam scripturas supra uersum adnotauit; nonnumquam uariantem lectionem ascribere oblitus est, uelut fol. 67^a (p. 116, 13), ubi scripto uocabulo *alibi* scripturam addere neglexit.

Sessorianus, nunc in bibliotheca Victorii Emmanuelis S n. 2098 signatus, membranaceus, VIII s., a folio 2^r ad fol. 56^a Retractationes cum prologo exhibet hac inscriptione praemissa: *In hoc corpore continentur retractationum scī augustini epī libri duo.* num etiam capitula in eo enarrentur, ex collatione, quam Fr. Klein accurate quidem fecit, colligere non potui. liber antequam in bibliothecam Victorii Emmanuelis translatus est, bibliothecae ecclesiae s. Crucis in Hierosolymis siue Sessorianae fuit. uerba aut ipse librarius aut emendator librario coaeuus primum correxisse uidetur. praeterea alius tempore posteriore opus ad manuscriptum alterius familiae (CD) contulit et inde, quae discrepabant, in margine libri addito uocabulo *at* = *alias* adnotauit, quas scripturas sub siglo S² in apparatus criticum recepi, uelut fol. 4^r (p. 14, 8) *quominus tibi om̄ sit*, fol. 7^a (p. 25, 17), ubi ascripsit m. 2: *at denique*, fol. 12^a (p. 40, 8), ubi *at obscure* m. 2 addidit.

Wirceburgensis th. fol. 40, membranaceus, 0.25 m altus, H 0.18 m latus, VIII s., foliorum 46, inde a folio 3^r ad fol. 45^a Retractationes cum capitulis et prologo complectitur. fuit iste liber olim monasterii s. Kiliani Herbipolitani, sicut in margine

summo folii 3^r a manu posteriore notatum est: *lib̄ sci Kiliani*. folium tertium uel arrodentibus muribus uel alio aliquo casu mutilatum est. liber fusco atramento ex mendoso exemplari ab inerudito librario uitiose descriptus bis correctus est. primum uel ab ipso librario uel a monacho librario aequali, iterum atramento nigro saeculo fortasse mox insequenti. exemplar autem ipsum, unde liber descriptus est, iam mutilum fuisse ex nonnullis locis, maxime uero ex capite 26 libri I, quo liber *de mendacio* retractatur, colligi potest, ubi scriba, quae in codice parente adhuc legi poterant, sat diligenter descripsisse putandus est. haud raro autem factum est, ut interpolamenta manifesta sine ullo iudicio in textum reciperet, uelut cum scriberet fol. 17^r (p. 68, 2) *scire magna t̄ alibi et honesta*, fol. 18^r (p. 73, 13) *non alibi inuenio*, fol. 21^r (p. 86, 14) *scriberam alibi scripsi* alia. sed utrum ipse has interpolationes supra uersus additas in textum receperit an iam receptas sine iudicio descripserit, uix diiudicari potest.

- G Sangallensis n. 153, membranaceus, 0.28 m altus, 0.22 m latus, VIII s., integras Retractationum partes continet, a fol. 1^r—3^a capitula, inde usque ad fol. 69^a prologum cum utroque libro hac inscriptione praemissa: *IN HOC CORPORE CONTINENTUR RETRACTATIONUM SCIAUGUSTINI EPI LIBRI DUO*. codex ex libro interpolatae familiae non sine diligentia descriptus a correctore librario aequali emendatus est, qui multa uerba, quae librarius inter scribendum omiserat, uel supra lineas uel in margine inseruit, uelut in folio 13^r (p. 41, 5), fol. 31^a (p. 94, 6), fol. 36^r (p. 108, 9), fol. 38^r (p. 112, 16). alius autem, qui librum saeculo sequenti cum exemplari alterius familiae (CD) contulit, inde scripturas nonnullas discrepantes imprimis initio libri in margine ascripsit, uelut fol. 4^a (p. 14, 8) *at̄ quominus tibi omen sit*, fol. 5^r (p. 14, 10) *at̄ sed ideo dictum sit*, fol. 8^r (p. 25, 17) *at̄ denique*, fol. 10^r (p. 32, 1), *at̄ animi*, fol. 38^a (p. 114, 5) *at̄ susceperam*, fol. 41^r (p. 121, 1) *at̄ iuuentulis*.

- P Parisinus n. 1905, olim Colbertinus, membranaceus s. X, miscellaneus, praeter Retractationes etiam epistolam Quoduult—

dei ad Augustinum cum libro Augustini de nonaginta haeresibus continet. Retractationes autem inde a fol. 2^r ad fol. 82^r eo ordine scriptas exhibet, ut praecedat prologus (fol. 2^r—2°), sequantur capitula (fol. 2°—4^r) cum utroque libro. liber uicenos binos uersus in singulis paginis habet, singuli autem uersus 48—50 litterarum esse perhibentur. uerba corrector aut supra uersus aut in marginibus emendare conatus est. in folio 1^r inscriptio margini superiori ascripta indicat, cuius iste liber fuerit, antequam in bibliothecam Colbertinam uenit; nomen autem monasterii consulto erasum nunc legi nequit: *Hic est liber de armario ///// terii, quisquis eum furauerit aut folium inciderit anathema sit.* tituli et initia capitum a librario litteris uncialibus miniatis picta sunt. codicem autem parentem, unde P fluxit, ipsum lacuna deformatum fuisse hiatus ostendit, qui est I, 22, 2—5 (p. 106, 10—109, 3); in codice parente folium unum euulsum esse uidetur. scribam autem codicis P cum haec res fugeret, uerba *quae uult et dixi nostrum* nihil spatii intermittens descripsit. quam lacunam is, qui librum postea emendauit, obtegere conatus est, cum uerbum *dixi* (p. 109, 3) in *dicere* mutaret. codex P praeterea ea re insignis est, quod in eius marginibus a manu fortasse XVI uel XVII saeculi paragraphi iisdem fere numeris, qui in hac editione a me additi sunt, notatae inueniuntur.

Bambergensis, n. B. III, 16 signatus, membranaceus, B X—XI s., foliorum 98, 0·27 m altus, 0·19 m latus, miscellaneus, a fol. 1 ad fol. 51 integros Retractationum libros cum prologo continet. fuit iste liber olim bibliothecae monasterii *S. Michaelis Arch. Bambergensis F 26*, sicut inscriptiones marginibus foliorum 1^r et 2^r appositae testantur. in folio 1^r scriptum est: *Codex mōstii sti michael in mōte*, et in folio 2^r a manu XVIII fortasse saeculi: *Monru S. Mich. Arch. O. S. B. Bambergae*. in calce autem folii 98^r hi uersiculi a monacho quodam XI uel XII saeculi conflati leguntur:

*Cuius et unde sit hic si forte liber dubitatur
 babenbergensi quod sit de monte sciatur
 Qui fraudauerit hunc anathemate percuciat
 et satrape michahel eum uindicta sequatur.*

Praeter Retractationes autem in isto libro haec opuscula s. Augustini insunt: *libri de nuptiis et concupiscentia* (foll. 52—90), *liber de sententia iacobi qui totam legem seruauerit offendat autem in uno factus est omnium reus* (foll. 91—97) cum responso Hieronymi in fol. 98. liber fusco atramento scriptus et ab emendatore librario fere aequali nigro atramento correctus nihil prorsus ad emendandas Retractationes utile suppeditat, cum uerba ex libidine librarii uel huius libri uel codicis parentis adeo insolenter transposita et turbata sint, sicut in nullo alio libro manuscripto leguntur.

Q Parisinus n. 2693 Bibliothecae Nationalis, olim Colbertinus n. 6098, Regius 4⁴⁵₃ 0, XII s., 0·18 m altus, 0·12 m latus, foliorum 86, capitula et prologum et utrumque Retractationum librum ab una manu exaratum complectitur. ante folium primum et post folium ultimum bina inuoluera uacua relictia sunt. quibus scriba aetate inferior notas quasdam calami probandi causa illeuit, uelut folio 88^a: *hieronim[us] augustini* (sic) alia. quaterniones litteris *a, b, c, d*, sqq. in calcibus foliorum 8, 16, sqq. notati sunt. tituli autem omnium capitum desiderantur, quia librarius eos libro absoluto in spatiis uacuis relictis sine dubio artificiose colore rubro pingere uoluit; quod quominus faceret, casu aliquo impeditus esse uidetur. liber atramento fusco accurate ac nitide scriptus bis emendatus est; qui prior librum aetate fere librarii correxit, uerba nonnulla inter scribendum omissa suppleuit; alter uero emendator s. fere XIII uel XV atramento nigro multa et supra lineas et in marginibus libri adnotauit; qui cum corrigeret, alio libro usus esse censendus est, unde ea, quae in libro Q abundare uidebantur, addito supra uersum uocabulo *uacat* adnotauit. qui haud mediocri doctrina imbutus fuisse uidetur, quippe qui multas sententias ex libro Hugonis a s. Victore, qui est de sacramentis, quae doctrinae s. Augustini contrariae esse uidebantur, in marginibus libri ascripserit. iste etiam, quo lectionem codicis faciliorem redderet, litterae *i* geminatae (ii) apices addidisse censendus est.

N Parisinus n. 12225 Bibliothecae Nationalis, membranaceus,

0.30 m altus, 0.20 m latus, s. XII, miscellaneus, binis columnis exaratus, a folio 1ra ad folium 31ra prologum et utrumque librum cum capitulis continet. capitula uero hac inscriptione praemissa praecedunt: *Incipiunt breues librorum retractationum sci augustini*, in fronte autem et in fine libri duo folia, quibus inuolutus est, uacua relictasunt. fuit olim monasterii s. Germani a Pratis, in cuius bibliotheca sub numero 227 (olim 220) asseruabatur; ubi eum Montfaucon uidit, qui in opere celeberrimo, cui inscribitur *Bibliotheca bibliothecarum* t. II, p. 1126 eius mentionem facit. insunt in isto libro praeter Retractationes duo alia opuscula Augustini, quae index litteris uncialibus rubricatis in fol. 1^r a manu posteriore scriptus nominat: *In hoc corpore continentur | sci Augustini libri quattuor | id est Retractationū libri duo | Expositio quarundam propositionum ex epistola ad Romanos liber unus | Expositio epistolae ad Galathas lib' un'*. scriptus est liber in ipso monasterio Sangermanensi a monacho Gislemaro, quod ex uersiculis apparet, qui ab ipso librario litteris uncialibus rubro et uiridi colore depictis in calce folii 31^a scripti sunt:

*Hic Augustinus sua dicta retractat honestus
que Germane tuus quidam conscripsit alumnus
Gislemarus in hoc uocitatus nomine libro
Quem si quis furto tulerit tradatur auerno.*

Librum a Maurinis in adornanda editione usurpatum esse lineae rubrica ductae ostendunt, quibus illi cum alia tum multas scripturas discrepantes capitis 22 libri primi notauerunt.

Parisinus n. 12.160 Bibliothecae Nationalis, membranaceus, 0.34 m altus, 0.24 m latus, scriptus XII s. singulis paginis bipartitis, miscellaneus, inde a folio 72ra ad fol. 104ra Retractationes exhibet. librarius codicem accurate et nitide exarauit et initia capitum artificiose depinxit. quae opuscula insint, ex indice apparet, qui a manu posteriore in calce folii 1^a scriptus est: *In hoc uolumine continetur Ieronimus de hebraicis questionib; et de hebraicis noib; et de locorū noib; et retracta-*

tiones sc̄i augustini. Hieronim' de illustrib; uiris¹⁾ et gennadius de illustrib; uiris. et ysidorus de illustrib; uiris. et cassiodorus senator de institutione diuinarū scripturarum. sequuntur inscriptiones, quae uel ad originem uel ad fata libri reuocandae sunt: in folio 1^r: Liber sc̄e marie de Longoreto, in margine superiore folii 2^r: St̄i Germani a Pratis, in inferiore eiusdem folii margine: Monasterii S. Cygiranni, in exteriori margine: Nr. 208 olim 34 S. Mauri.

F Wirceburgensis Mp. th. f. 125, membranaceus, 0·27 m altus, 0·19 m latus, XII s., in foliis 25^a—68^a capitula (fol. 25^a—26^a) et utrumque librum Retractationum cum prologo a librario cum cura et diligentia scriptum exhibet. admodum pauca manus posterior atramento nigriore quam scriba usus emendauit, uelut in fol. 33^r (p. 37, 4) *quorum*; is etiam uerba, quae librarius interdum similitudine ductuum deceptus omiserat, in marginibus supplēuit, uelut in fol. 39^a (p. 66, 16). quae opuscula in codice miscellaneo insint, scriba XIII fere s. in calce folii 126^a adnotauit: *In hoc uolumine continentur hec. Libri Soliloquiorum sc̄i Auḡ epi duo. Itē duo libri Retractationū eiusdē patris. Vita sc̄i Seruatii Traiectensis epi ī duob' libris edita. Vita et Passio Beati Lamperti. itē Traiectensium p̄sulis. Passiones scorū Christofori. Oswaldi. Vita S. Magni abbis. Passiones scorū Cosme et damiani et Bonifacii Romani ciuis. Relatio de translatione S. Iacobi ap̄i fr̄is Iohannis eue. addidit alia manus XV s.: Et pertinet ad sc̄m Stephanū in herbipoli. tituli capitum in marginibus obliqua scriptura iterati sunt, numeri autem omnino desiderantur, initia litteris maiusculis rubricatis picta sunt; interpunctionis signa per totum librum posita sunt. liber ad emendandum nullius pretii est.*

W Vindobonensis lat. n. 651 (II, CCCXXIX Den.), 0·41 m altus, 0·25 m latus, XII s. singulis paginis bipertitis scriptus, praeter nonnullos sermones inde a folio 125^r ad fol. 140^a Retractationum capitula, prologum, primum librum integrum

¹⁾ Hieronim' de illustrib; uiris supra uers. ascripsit manus alia.

cum parte alterius libri continet. desinit enim in Retractatione operis *De Genesi ad litteram* (II, 50) post uerba *fact' ē, perdidisse peccato* (p. 160, 11). liber in calce folii 1^r hanc inscriptionem a m. XV s. additam exhibet: *Iste Liber est congregatationis ste Iustine de padua: deputat' m̄ (uel in) monast' sci Seuerini d' neapoli: signat' m̄ ita S n̄uo VÖ2.* scripturas autem huius libri, cum prorsus nihil utile ad emendanda uerba scriptoris suppedient, tantum exempli causa in quinque primis primi libri capitibus adnotandas esse duxi.

Haec fere de codicibus dicenda sunt, qui omnes a me qua potui cura excussi sunt praeter Vercellensem et Sessorianum, quos Franciscus Klein, et Parisinum P, quem Carolus Wotke meum in usum contulit.

Eas uero Retractationes, quae haud raro in libris manuscriptis singulis Augustini opusculis praemissae inueniuntur, consulto neglexi, ne molem adnotationis nimis augerem, idque eo libentius, cum omnes, quotquot mihi innotuerunt huius modi Retractationes, nihil omnino noui uel probi ad emendationem suppedient, quod non in aliquo alterutrius familiae libro scriptum legatur; uelut Retractatio libri, cui inscribitur *De duabus animabus* (I, 14), quae in codice Bruxellensi s. X n. 10.796—800 in fronte addita legitur, prorsus a codicibus CD pendet, ut inde descripta esse uideatur.

Praeter codices manuscriptos in recensendis uerbis etiam editiones consului Amerbachianam (Basileae 1506) Louaniensem (Antverpae 1577) Maurinam (Parisiis 1679) et quae in Amerbachiana et Maurina discrepabant sedulo adnotaui.

Priusquam autem praefandi finem faciam, facere non possum, quin errorem emendem, quem admisi, cum sprete lectione librorum CD scripturam alterius familiae in textum reciperem; parum enim considerate p. 80, 4 scripsi: *cum uiderem . . . debere Manicheos ac iam posse conuinci*, sicut locus simillimus ostendit p. 185, 14, ubi Augustinus de Donatistis haereticis dicit: *quoniam res, quibus uincantur uel uicti esse monstrantur, comoda breuitate complectitur*. restituenda igitur est scriptura librorum CD: *debere Manicheos ac iam posse uinci*; cf. p. 178, 12.

Reliquum est, ut uiris doctis, qui de hac editione optime meruerunt, gratias agam, imprimis Guilelmo de Hartel, horum studiorum fautori et moderatori illustrissimo, praeterea praefectis bibliothecarum, qui libros pretiosissimos liberalissime Vindobonam mittendos curauerunt, tum Iosepho Koenig, olim sodali Vindobonensi, nunc directori celeberrimo scholae s. Annae Petropolitanae, qui intercessit, ut liber Petropolitanus Vindobonam mitteretur, Francisco Weihrich, Francisco Klein, Carolo Wotke, maxime uero Augusto Engelbrecht, qui mihi in plagulis corrigendis et consilio et opera strenue affuit.

Vindobonae mense Ianuario 1902.

Pius Knöll.

CORRIGENDA.

P. 2, 6 *scribendum* heretici *pro* haeretici.

„ 80, 4 „ uinci „ conuinci.

INDEX SIGLORVM.

- B* = codex Bambergensis B III, 16. X—XI s.
C = codex Corbeiensis, nunc Petropolitanus n. 199. VIII s.
D = codex Bononiensis n. 44. VIII s.
E = codex Parisinus n. 11104. XII s.
F = codex Wirceburgensis th. f. 125. XII s.
G = codex Sangallensis n. 153. VIII s.
H = codex Wirceburgensis th. f. 40. VIII s.
M = codex Monacensis n. 8107. VIII s.
N = codex Parisinus n. 12225. XII s.
O = codex Parisinus n. 12160. XII s.
P = codex Parisinus n. 1905. X s.
Q = codex Parisinus n. 2693. XII s.
R = codex Vindobonensis lat. n. 1077. XII s.
S = codex Sessorianus n. 38. VIII s.
V = codex Vercellensis n. CLXXXIII, 3. VIII—VIII s.
W = codex Vindobonensis lat. n. 651. XII s.
cet. = ceteri codices.
a = editio Amerbachiana.
l = editio theologorum Louaniensium.
m = editio Maurina.
v = consensus editionum.
-

S. AVRELI AVGVSTINI

RETRACTATIONVM

LIBRI DVO

CAPITVLA.

- I. De Academicis libri III.
- II. De beata uita liber I.
- III. De ordine libri II.
- 5 IIII. Soliloquia, libri II.
- V. De immortalitate animae liber I.
- VI. De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manicheorum libri II.
- VII. De animae quantitate liber I.
- 10 VIII. De libero arbitrio libri III.
- VIII. De Genesi aduersus Manicheos libri II.
- X. De musica libri VI.
- XI. De magistro liber I.
- XII. De uera religione liber I.
- 15 XIII. De utilitate credendi liber I.
- XIIII. De duabus animabus liber I.

Discrepantes scripturas capitulorum tantummodo e libris CDGHM adnotauī.

1 INCIPIT RETRACTATIONUM LIBER PRIMUS *CD*,
ADNOTATIO *SCI AUGUSTINI EPI OPERUM PLURIMORUM M*, IN-
CIPUNT CAPITULA RETRACTATIONU *AUGUST G*, *om. H* 2 acha-
demicis *C²G*, acadimicis *M* libe^r *C*, liber *H* III *om. H* 4 libe^r
II *C* 5 de soliloquia *C¹D¹*, de soliloquiis *C²D²M*, soliloquiorum *G*
libe^r II *C* 6 immortalitate *C²* 7 *inter caput V. et VI. inserit*
C² titulum: VI. VII^{am} disciplinaru lib^{rum}, H: VI. De libris disciplinaru lib^{rum}. I.
VI] VII (et ita deinceps VIII pro VII, XIIII pro VIII ponens) H ecclesie
DM, ecclesie H de om. G manichiorum M¹ 9 animo M¹
quantitat M¹ lib^{rum} II M 10 post arbitrio add. M²: in quo queritur
unde sit malum lib^{rum}. I M 11 genes H¹ aduersum GH manicheus C¹
*liber II H, lib^{rum}. III M 12 lib. *I (V ras.) C, lib^{rum}. VI (V add. m. 2) M,*
*liber I D 13 lib^{rum} *I C 14 relegione C¹DM 16 anima**bus*
(li ras.) H

- XV. Contra Fortunatum Manicheum liber I.
 XVI. De fide uel symbolo liber I.
 XVII. De Genesi ad litteram liber I.
 XVIII. De sermone domini in monte libri II.
 XVIII. Psalmus contra partem Donati, liber I. 5
 XX. Contra epistulam Donati haeretici liber I.
 XXI. Contra Adimantum Manichei discipulum liber I.
 XXII. Expositio quarundam propositionum ex epistula apostoli ad Romanos, liber I.
 XXIII. Expositio epistulae ad Galatas, liber I. 10
 XXIII. Epistulae ad Romanos inchoata expositio, liber I.
 XXV. De diuersis quaestionibus octoginta tribus liber I.
 XXVI. De mendacio liber I.

Incipit liber secundus.

- XXVII. Ad Simplicianum libri II. 15
 XXVIII. Contra epistulam Manichei liber I.
 XXVIII. De agone liber I.
 XXX. De doctrina Christiana libri III.
 XXXI. Contra partem Donati libri II.
 XXXII. Confessionum libri XIII. 20

1 acta contra *GHM* 2 symbolum *C¹*, simbolo *C²H*, symbulo *M*
 liber I *om. H* 3 post litteram *add.* imperfectus *C²*, liber unus imperfectus
D²GH 4 dei *G* lib. I *M* 5 Psalmus *GHM*, de psalmo *cet.*
doñ CD liber I *om. G¹H*, lib. II *M* 6 epistolam *CDGM* heretici *mss.*
 7 adimantum *M* 8 expositio *C¹D* propositionum *C¹*, propositio *H*
 ex *add. C² s. l.* epistola *CDG* apōs *C*, apostol *D¹* 9 ad Ro-
 manos *om. CD¹* liber I *om. GH* 10 expositio *C¹*, expositio (positio
m. 2 in ras.) *G* epistolae *C²D² s. l.* galathas *C²* 11 de epistola
 ad romanos (-us *D¹*) *CD¹* inchoate *H*, inchoante *M* expositio in-
 choata *add. D²* 12 diuersis *om. CD* quaescionibus *D* 13 men-
 datio *C¹GHM* 14 incipit—secundus *om. M*. INCIPIUNT CAPITULA
 LIBRI SECUNDI *H*, ITEM DE LIBRO SECUNDO *G* 15 Simplicianum]
 ep̄m *add. C m. post.*, ec̄lę mediolanensis *add. H* 16 epistolam *CDGH*
 quam (quē ex qui *M*) uocant (dicunt *D²G*) fundamenti *add. D²GHM*
 17 agone] a. christiano *C²D²GHM¹*, a. christianorum *M²* 18 xpi *C¹D¹*
 19 parte *D¹* 20 XIII] IIII *M*

- XXXIII. Contra Faustum Manicheum libri XXXIII.
 XXXIII. Contra Felicem Manicheum libri II.
 XXXV. De natura boni liber I.
 XXXVI. Contra Secundinum Manicheum liber I.
 5 XXXVII. Contra Hilarum liber I.
 XXXVIII. Quaestiones euangeliorum, libri II.
 XXXVIII. Adnotationes in Iob, liber I.
 XL. De catechizandis rudibus liber I.
 XLI. De trinitate libri XV.
 10 XLII. De consensu euangelistarum libri IIII.
 XLIII. Contra epistolam Parmeniani libri III.
 XLIII. De baptismo libri VII.
 XLV. Contra quod adtulit Centurius a Donatistis
 liber I.
 15 XLVI. Ad inquisitiones Ianuari libri II.
 XLVII. De opere monachorum liber I.
 XLVIII. De bono coniugali liber I.
 XLVIII. De sancta uirginitate liber I.
 L. De Genesi ad litteram libri XII.
 20 LI. Contra litteras Petiliani libri III.
 LII. Ad Cresconium grammaticum libri IIII.

1 coñ C^1D^1 manicheium C^1 , manich-eum M 2 manich-eum M ,
 maniche C^1D^1 ; in *mg.* *adscriptis posterior m. M:* iste 3 lib. I *add. H*²
 4 *inseruit m. post. C* secundum C *m. post. in mg. M adscriptum*
est: & iste sublatus est a fuldensi latrone 6 XXXVII C^1 quæstiones D
 euangelii C^1D^1 7 XXXVIII C^1 adnot C^1D^1 8 catechizandi C^1 ,
 catechizandis C^2G , catitizandis D^1 , caticizandis D^2M , cædecizandis G
 rudibus] r. christianis H 9 XL C^1 , *atque ita deinceps, corr. m. post.*
 XV] V in *ras.* C^2D^2 10 consensu C^1 euangelii C^1 , euangeli D^1
 11 epistolam $CDGH^1$ 12 baptis-mo (i *ras.*) M VII in *ras.* D^2 ,
 III C^1 13 attulit C^2GM centerius H a Donatistis *om. C^1D^1*,
 ad donatistis C^2 14 libri (*om. I*) H 15 inquisitionē C^2H , inquisi-
 ciones D ianuarii $C^2D^2GHM^2$, iannuarii M^1 16 monachorum D
 19 litteram GH XII (X in *ras.*) C 20 litterā C^1D^1 , litteras GH
 detiliani M 21 crisconium M grammatici C^1 , gramaticum DH
post grammaticum add. D^2GHM partis donati

- LIII. Probationum et testimoniorum contra Donatistas
 liber I.
 LIIII. Contra Donatistam nescio quem liber I.
 LV. Admonitio Donatistarum de Maximianistis, liber I.
 LVI. De diuinatione daemonum liber I. 5
 LVII. Quaestiones expositae contra paganos num. VI.
 LVIII. Expositio epistolae Iacobi ad duodecim tribus.
 LVIII. De peccatorum meritis et remissione et de baptismo
 paruulorum libri III.
 LX. De unico baptismo liber I. 10
 LXI. De Maximianistis liber I.
 LXII. De gratia testamenti noui liber I.
 LXIII. De spiritu et littera liber I.
 LXIII. De fide et operibus liber I.
 LXV. Breuiculus conlationis, liber I. 15
 LXVI. Post conlationem contra Donatistas liber I.
 LXVII. De uidendo deo liber I.
 LXVIII. De natura et gratia liber I.
 LXVIII. De ciuitate dei libri XXII.

1 de probatione testimon^{um} C¹, de probation^{um} & testimonior^{um} contra doni-
 stis^{tis} C² donatistas M 3 donati st^a C¹D, donati stas C² nescio quem
 D², nescio quem donatistis (quem don. m. 2) C, nescio quem donatistam
 HM, quem nescio donatistam G 4 ammonitio M, de ammonitione* (m
 ras.) C (donati) star^{um} de maximianistis add. C² contra maximianistas D²
 5 demonum H 6 add. D² in ras. de quaesti expositi VI C¹, de
 quaestiones expositae contra paganos num. VI C² num.] libri D²
 7 expositio C¹ epistolae CDGH Iacobi apostoli H ad—tribus
 om. C¹D¹ 8 meritis et om. CD¹ remissione H 9 paruulorum C¹,
 ad marcellinum add. C²D²GHM libri VI H 10 baptismo] b. contra
 petilianum (detellianum M) ad (om. H) constantinum D²GHM 11 contra
 donatistas add. D²GHM 12 testimonii noui C, noui testamenti D²G
 ad honoratum add. D²GHM 13 littera GH ad marcellinum add.
 D²GHM 15 De breuiculus CD¹ collationis C², consolationis H
 cum donatis add. C², cum donatistis add. D²GM, donatistis add. H
 16 De post C¹D conlati C¹, conlatio D¹, consolationem H donati
 C¹, donat D¹ 17 de uidendo** (do ras.) D, diuidendo M, de uidendo H¹
 19 XXII (X pr. in ras.) C

- LXX. Ad Orosium presbyterum liber I.
 LXXI. Ad Hieronymum presbyterum libri II.
 LXXII. Ad Emeritum episcopum Donatistarum liber I.
 LXXIII. De gestis Pelagi liber I.
 5 LXXIII. De correctione Donatistarum liber I.
 LXXV. De praesentia dei liber I.
 LXXVI. Contra Pelagium et Caelestium libri II.
 LXXVII. Gesta cum Emerito, liber I.
 LXXVIII. Contra sermonem Arrianorum liber I.
 10 LXXVIII. De nuptiis et concupiscentia ad Valerium libri II.
 LXXX. Locutionum libri VII.
 LXXXI. Quaestionum libri VII.
 LXXXII. De anima et eius origine libri III.
 LXXXIII. Ad Pollentium libri II.
 15 LXXXIII. Contra aduersarium legis libri II.
 LXXXV. Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri II.
 LXXXVI. Contra mendacium liber I.
 LXXXVII. Contra duas epistulas Pelagianorum libri III.

1 orosius C^1 , horosium G , rosiu H prbm *add.* D^2 , pro C^1 , presb C^2
 contra priscilianistas (priscillianistas D^2GM) *add.* D^2GHM 2 hieronim C^2DGHM , hieronimi C^1 post II *add.* D^2GHM : unus de origine (orine H)
 animae et alius (alter D^2) de sententia iacobi (lib unus *add.* D^2) 3 epsm C
 donatistarum C^2D^2 , donati C^1 , om. D^1 post conlationem (collationem D^2 ,
 consolationem H^1) *add.* D^2GHM 4 palagi C^1 , palagii D , pelagii
 C^2GHM 5 correctio C^1 , correct D^1 , corrept D^2 , correptione G do-
 nati C^1 6 praescientia C^2 post dei *add.* D^2GHM : ad dardanum
 7 caesium G , ci*** C^1 post caelestium *add.* D^2GHM : de gratia xpi
 et de (de om. D^2) peccato originali (orinali H) ad albinam (albinu M)
 pinianum et melaniam (melaniu D^2) 8 de gesta C^1 , de gestis C^2
 emerit C^1 , merito M post emerito *add.* donatista C^2GHM , donatistaru
 epo D^2 9 sermoni C^1 arriañ C 10 et concupiscentia *add.* C^2D^2
 ad ualerium comitē D^2 in ras. lib. I M 11 loquutionum H VII]
 IIII H 12 questionum C^1D^1HM VII] IIII H 13 origini C^1
 14 pulentium G de adulterinis coniugiis *add.* D^2GHM 15 aduer-
 sarios CD et prophetarum *add.* D^2GHM 16 gaudent donat C^1 ,
 gaudenti D^1 eps C^1 , presb C^2 , episcoporum M lib I C 17 men-
 datum $CDGHM$ 18 due C^1D^1 epist C , epistul D^1 IIII C in ras.

LXXXVIII. Contra Iulianum libri VI.

LXXXVIII. De fide, spe et caritate liber I.

XC. De cura pro mortuis gerenda ad Paulinum liber I.

XCI. De VIII Dulciti quaestionibus liber I.

XCII. Ad Valentinum de gratia et libero arbitrio liber I. 5

XCIII. Ad quos supra de correptione et gratia liber I.

1 VI *C m. post. in ras.* 2 de fide] ad laurentium de f. *GHM* karitate (*om.* et) *G* 3 *add. D² in ras.* De. ^{pro} mortui. ^a cur. ^{enda} ger. ad paulin (*correcturae a m. 2*) *C* paulinum *epm HM*, paulum *epm G* 4 dulcitii *C²D²H²M²*, dulcetii *M¹*, dulcicii *G*, dulcistii *H¹* questionibus *CDM* 5 baleñ *C¹* post valentinum *add. D²GHM*: et cum illo monachos (-is *M*) gratia et *om. C* 6 XCIII *add. C m. post. D² H post* liber I *add.*: XCV retractationū hi sunt libri II., *ac deinde litteris uncialibus*: item libri qui post istorū em̄dationē a scō epō agustino conscripti et editi sunt. liber qui appellatur speculū de testimoniis scripturarū. ad prosperū ad (*sic*) hilariū ad (*sic*) scrum praedistione (*sic*) lib II. ad quoduuldeū (*sic*) diāc de heresibus liber. contra gestū (*sic*) habita cū maximino arrianorum *epm* quo dies quo praesentes conferebant disputatione eius prolixa absumptus ē libri I (*sic*) contra iulianū pelagianis (*sic*) libri VI septimū uero imperfectū reliquid octauū autē nec attingit. sunt enī ipsius heretici libri VIII. quibus respondit eius uerba proponens eisq. subiungens responsiones suas. EXPLIUNT CAPITULA; EXPLI- CIUNT CAPITULA *G*

PROLOGVS.

Iam diu est, ut facere cogito atque dispono quod nunc 1
adiuuante domino adgredior, quia differendum esse non arbi-
tror, ut opuscula mea siue in libris siue in epistulis siue in
5 tractatibus cum quadam iudiciaria seueritate recenseam et,
quod me offendit, uelut censorio stilo denotem. neque enim
quisquam nisi imprudens ideo, quia mea errata reprehendo,
me reprehendere audebit. sed si dicit non ea debuisse a me
dici, quae postea mihi etiam displicerent, uerum dicit et mecum
10 facit. eorum quippe reprehensor est, quorum et ego sum.
neque enim ea reprehendere deberem, si dicere debuisssem.

4 Aug. de praed. sanct. 3, 7. de don. pers. 21, 55 Aug. (Hilar.)
ep. 226, 10

1 prologus *add.* *N² in mg., om. cet.* 2 Iam—ut f(acere) *om. H* *iam *R*
est ut] istud *MQ³l*, est quod *EFQ¹*; *cf. Aug. ep. 40, 2, 2: liber tuus*
non diu est ut uenit; ep. 71, 2; c. Cresc. gramm. III, 34, 38; enarr.
psalm. XLI, 1. (cog)ito—nunc *om. H* adque uel adquae *D* fere
ubique; corr. m. 2 3 aggredior *BEF*, agredior *Q* (adgre)dior—diffe-
rendum *resecta sunt H* quia (a *in ras.*) *S*, qui *V* esse *M¹ s. l.*,
ie esse *H* 4 (opus)cula—libris *resecta H* epistolis *CDEGHVS*
5 (trac)tatibus—iudi(ciar)ia *om. H* et—offendit *om. H* et] *om. V*,
ut *E* 6 offendat *R pr.* censorio *C¹D¹*, censoris *BD²FGSQ* de-
notim *P* 7 quisquam (am *in ras.*) *S* imprudens *BEPRS²* repre-
hindo *V* 8 reprehindere *V*, reprehendaere *Q* si *M² s. l.*, si* (c
ras.) CD *ea (ne uel *m ras.*) *M* 9 poste *H¹* mihi (c *add.*
m. 2) S etiam mihi *BE* **uerum (ut *ras.*) *M*, uere *R* dicit—
quippe *om. R* 10 repraehensor *M*, reprehinsor *V* et *om. E pr.*
sum *om. Q* 11 repraehendere *M*, reprehindere *V* deb*erem (u *ras.*) *D*
dicere] dicere[m qd *Q* post debuisssem *add. E et m. XIII. u. XV s.*
in marg. Ql: sed qui (quod *E*) primas non potuit habere sapientiae se-
cundas habeat partes modestiae ut quid (qui *E*) non ualuit omnia (om-
nia non ualuit *E*) inpenitenda (impoenitenda *E*) dicere saltem peniteat
quae cognouerit dicenda non fuisse; *ex epist. 143, 3 Augustini irrepsit*
interpolatio.

2 Sed, ut uolet, quisque accipiat hoc quod facio; me tamen apostolicam illam sententiam et in hac re oportuit intueri, ubi ait: si nos ipsos iudicaremus, a domino non iudicaremur. illud etiam, quod scriptum est: ex multiloquio non effugies peccatum, terret me plurimum, non 5 quia multa scripsi uel quia multa etiam, quae dictata non sunt, tamen a me dicta conscripta sunt — absit enim, ut multiloquium deputetur, quando necessaria dicuntur, quantalibet sermonum multitudine ac prolixitate dicantur — sed istam sententiam scripturae sanctae propterea timeo. quia et 10 de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quae si non falsa, at certe uideantur siue etiam conuincantur non necessaria. quem uero Christus fidelium suorum non terruit, ubi ait: omne uerbum otiosum, quodcumque dixerit homo, reddet pro illo rationem 15 in die iudicii? unde et eius apostolus Iacobus: sit omnis homo, inquit, uelox ad audiendum, tardus autem ad loquendum; et alio loco: nolite, inquit, plures magistri

3 I Cor. 11, 31 4 Prou. 10, 19 Aug. Serm. 56, 4 8 Aug. c. Cresc. I, 1, 2 14 Matth. 12, 36 16 Iac. 1, 19 18 Iac. 3, 1 sq.

1 uelit B^1G^1 accipiat quisque B hoc *om.* Q quod E tamen**** (illā *ras.*) H 2 sententiam illam E *pr.* sententiam C et *om.* Q hac] ac C *pr.* re H^1 in *ras.* intueri oportuit B 3 nosmet BP 4 diiudicaremur BR post etiam *ras.* 10 *litt.* M (illud etiam *ras.*) 5 terret] esset R 6 *pr.* multa (a in *ras.*) C , multum F 7 conscripta (c *pr.* in *ras.*) G 8 deponetur V , deponem BC^2DEFG^2 (in *mg.*) QS^2 (in *mg.*) m 9 multitudinem C^1D^1 10 sententiam (t *ras.*) V sacre B quia et C , quia *cet.* v 11 disputationibus H collegi C *pr.* 12 si *om.* H^1Q^1 falsa^{ta} S at] ad C^1D^1 , aut BEG^2QS , *om.* H uideantur *om.* CD^1R , uidentur D^2 s. l. siue *del.* C^2 , *om.* R etiam] certe C^2 s. l. D^1E , *om.* R 13 uiro C^1 christus *del.* H fidelium (del in *ras.* m. 2) C 14 omne* (m *ras.*) CD 15 dixerit R homines R reddit D^1H *pr.*, reddent R pro] de R illo] eo Rv 16 iudicii *add.* M^1 in *mg.* unde *om.* R et *om.* Q *pr.* eius apostolus *om.* R apostulus D iacobus] i. ait Q , per Iacobum R sit] s. autem Q . s. l. 17 inquit *om.* QR , inquit C^1D^1V , sic fere semper omnis homo inquit C , inquit omni. homo *cet.* v autem *om.* H

fieri, fratres mei, scientes, quoniam maius iudicium sumitis. in multis enim offendimus omnes. si quis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir. ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrego, cum sim
 5 senex, quanto minus, cum iuuenis coepissem scribere uel apud populos dicere tantumque mihi tributum est, ut. ubicumque me praesente loqui opus esset ad populum, rarissime tacere atque alios audire permitterer et esse uelox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. restat igitur, ut me ipse
 10 iudicem sub magistro uno, cuius de offensionibus meis iudicium euadere cupio. magistros autem plures tunc fieri existimo, cum diuersa atque inter se aduersa sentiunt. cum uero ipsum dicunt omnes et uerum dicunt, ab unius ueri magistri magisterio non recedunt. offendunt autem, non cum illius multa
 15 dicunt, sed cum addunt sua. sic quippe incidunt ex multiloquio etiam in falsiloquium.

Scribere autem mihi ista placuit, ut haec emittam in manus 3 hominum, a quibus ea, quae iam edidi, reuocare et emendare

1 mei] kñi D¹ quia B 2 sumit**** (om. in) H mul***** H
 omnes om. F¹, omnis V 3 quis] quis autem C²E hic perfectus
perforata membrana exciderunt H profectus D¹ 4 uir add. M¹ in mg.
 ergo B michi BFS², sic semper perfectionem D¹ nunc (unc
 in ras. m. 2) C adrogo H, arogo F¹ cum] cum iam HMNOPVv
 5 quanto* Q coepissē C, copii** D, coepi cet. v; cf. p. 17, 14 aput C¹F
 6 populus D¹ 7 me S² s. l. me praesente Q² s. l., me praesentē R
 ad Q² s. l. rarissime Q 8 adque C¹P¹R¹ audire alios P et M¹ in ras.
 essem P 9 me] mei P, me dūm Q ipsum B 10 offensionibus
 (oni m. 2 s. l.) M, fen... (sionibus—cupio *perforata membr. exciderunt*) H
 meis (is m. 2 in ras.) C iuditium D 11 euade cupiu* D¹ plues Q
 fieri—atque *exciderunt* H exismo C¹ 12 adque C¹M¹ se B² in
 ras. cum—omnes om. H ipsum CD¹, id ipsum cet. v 13 pr. dicunt]
 sentiunt Q omnis V ab] et ab BEFGSV uere D¹ (uer)i—
 rece(dunt) om. H ma***gisterio (gis ras.) M 14 (il)lius—sed cum
 om. H 15 dicunt B in mg. incedunt V multiloquio etiam om. H
 17 ista mihi placuit BHPVv, placuit ista mihi S, ista mihi licuit E
 18 ea] et H reuocare (re pr. s. l. m. 2) CD et (in ras. V) emen-
 dare CD¹S²V, emendare S¹, emendenda E¹, emendanda cet. v

non possum. nec illa sane praetereo, quae catechumenus iam, licet relicta spe, quam terrenam gerebam, sed adhuc saecularium litterarum inflatus consuetudine scripsi, quia et ipsa exierunt in notitiam describentium atque legentium et leguntur utiliter, si nonnullis ignoscatur uel, si non ignoscatur, non tamen inhaereatur erratis. quapropter quicumque ista lecturi sunt, non me imitentur errantem, sed in melius proficientem. inueniet enim fortasse, quomodo scribendo profecerim, quisquis opuscula mea ordine, quo scripta sunt, legerit. quod ut possit, hoc opere, quantum potero, curabo, ut eundem ordinem nouerit.

1 praetereo *P* quae] quem ⁱ*E* catechumenus *BCDE²GHMQ²R*, catechumenus *E¹SV*, catechumenus *Q¹*, catechumenus *F* 2 spe. *D* saeculario *C¹D¹*, saeculari *C²* 3 litterarum *GH* consuetudine] *C*, consuetudine ^{*}*D* scripsi *HP* 4 describentium *M*, describentium *E*, & scribentium *H* atque legentium *om. R* 5 nonnullis (*i ex u corr.*) *C* ignoscatur *C¹V*, ignoscantur *B¹* uel—ignoscatur *om. HR* si] si nonnullis *P* ignoscatur *C¹* 6 inhereat *H* quicumque (*i ex ae corr.*) *Q* lectoris *C¹D¹* 7 imitentur (*n ras.*) *C* imitentur me *B* profici^{ent}entem (*sc ras.*) *M*, profici^{ent} (*entē m. 2*) *C* 8 inueniet (*et in ras.*) *V*, (*add. m. 2*) *Q* scribendo *om. P* proficerim *D²MQ¹V*, proficerem *D¹*, procerem *C¹* quisquis] quo quis *H*, si quisquis *Q¹* 9 opuscula *C¹* scribta *P* legeret (*eget m. 2 in ras.*) *C* 10 opere] offerre *CD¹* quantum *G in ras.* potuero *B¹a* procurabo *B¹* ut *om. Q¹* 11 nouerim *H* EXPLIC PROLOGUS; sequuntur capitula *V*, INCIPIT LIB. RETRACT. II. SCI AGUSTI *H*; in reliquis deest subscriptio.

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

DE ACADEMICIS LIBRI TRES.

- (1) Cum ergo reliquisset uel quae adeptus fueram in cupidi-
 5 tatibus huius mundi uel quae adipisci uolebam et me ad
 Christianae uitae otium contulissem, nondum baptizatus contra
 Academicos uel de Academicis primum scripsi, ut argumenta
 eorum, quae multis ingerunt ueri inueniendi desperationem et
 prohibent cuiquam rei adsentiri et omnino aliquid, tamquam
 10 manifestum certumque sit, adprobare sapientem, cum omnia
 eis uideantur obscura et incerta, ab animo meo, quia me
 mouebant, quantis possem rationibus amouerem. quod miserante
 atque adiuvante domino factum est.

4 Aug. Conf. VIII, 4, 7 8 Cic. Acad. II, 28 sq. 66. 68. 76
 9 Cic. Acad. II, 59. 67. cf. Gell. Noct. Att. XI, 5, 6

2 I] KI *C*² in *mg.*, om. *BEFPQRW* 3 de] contra *am*, om. *CQR*
 achademicis *BD¹EFGM²SV*, academicos *am*. om. *CQR* libri tres
 om. *CEQR* 5 mundi] sc̄i *P* uel *H*² s. l. adhipisci *V*, adi-
 pisce *P*¹ et me *perforata membr. exciderunt H* 6 otium] † ini-
 tium *E*² s. l. baptidiatus *M* ***tra *H* 7 achademicos *BEFGMRSV*,
 achademicos *Q*, academicus *C¹D¹* de om. *H* achademicis
BEFGRSV, achademicis *Q*¹ scripsi *P* 8 post eorum *ras. 4 litt. V*
 uiri *D*¹ desperationem *PV* 9 proibent *C*¹ assentiri *B²C²EFM¹*
PQRS²V, assentire *B¹M²* alioquid *H* tamquam] tam *E*¹, quan-
 quam *C*² in *mg.* 10 certumq; ** *Q*, que (certum *add. H² in mg.*) *H*¹
 manifestum tanquam certum sit *a* approbare *BC²EFQS²W*, apro-
 bare *M*, adprouocare *R* omnia eis uideantur *CD*, eis u. omnia *B*, eis
 omnia uideantur *cet. v* 11 certa *R* *eo *H* quia] qui *S*¹, q*** *H*
 me *CD¹R*, et mea *H*, et me *cet. v* 12 possim *GS* rationib; (b; *m. 2*
in ras.) *C* ammouerem *E*, amo*** *H* **od *H* miserante* (*m*
ras.) *C* 13 adque *C*¹, (q; *in ras.*) *M*¹, ac *Q*, et *a* iuvante *D¹E* deo *a*

- 2 Sed in eisdem tribus libris meis non mihi placet totiens me (2)
 appellare fortunam, quamuis non aliquam deam uoluerim hoc
 nomine intellegi, sed fortuitum rerum euentum uel in corporis
 nostri uel in externis bonis aut malis. unde et illa uerba sunt,
 quae nulla religio dicere prohibet: forte, forsan, forsitan, for- 5
 tasse, fortuito, quod tamen totum ad diuinam reuocandum est
 prouidentiam. hoc etiam ibi non tacui dicens: *etenim fortasse,*
quae uulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur,
nihilque aliud in rebus casum uocamus, nisi cuius ratio et
causa secreta est. dixi quidem hoc, uerum tamen paenitet me 10
 sic illic nominasse fortunam, cum uideam homines habere in
 pessima consuetudine, ubi dici debet: hoc deus uoluit. dicere:
 3 hoc uoluit fortuna. quod autem quodam loco dixi: *ita compa-*
ratum est siue pro meritis nostris siue pro necessitate naturae,
ut diuinum animum mortalibus inhaerentem nequaquam philo- 15
sophiae portus accipiat et cetera, aut nihil horum duorum dicen-
 dum fuit, quia etiam sic sensus posset esse integer, aut satis

1 De Acad. I, 1, 1. 9, 25. II, 1, 1. 3, 9. III, 2, 2. 3. 4 7 De
 Acad. I, 1, 1 13 ibid.

1 libris tribus meis H^1 , libris m. tribus B toties B^1E^1MW , totius
 H pr. 2 appellasse $B^2EHPVWv$, appellasse*** S deam (e ras.)
 C , deam (a in ras.) D , deū H 3 intelligi $FQRS^2W$, semper rerum
 om. R uentum M^1 corporis (e m. 2) C , corporibus Q^1 4 nostris
 CDQ^1 , om. R aut] ac R 5 regio C^1 proibit C^1 , prohibet D^1
 forsan om. a 6 fortuitu $BC^2DEFGHQSVa$, fortuite C^1 prouocan-
 dum F^1 est reuocandum B 7 etiam] enim a tacui* (t ras.) Q
 8 fortuna D uocatur EG occulto (o pr. in ras.) C , occulto H
 ordine] nomine H 9 nichilque $BFRS^2$, sic semper aliud om. W
 casum] causā S^2 in mg. nominamus Ba 10 post est ras. 4—5
 litt. M hęc W 11 uideam (ui ex iu corr.) H , uiderē C^1 in
 om. Q^1 12 pessimā consuetudinem CD ubi] ut ubi BEF^2GQ^1SVW ,
 ut ibi F^1 debet C^1 dicere* C , dicant B , facere Q^1 13 uoluit
 hoc B fortuna D cōparatum C , comparato H^1 14 meretis D^1
 pro] prout R 15 philosophiae DSV , philosophiae H , phylosophiae E , aī.
 sapientię a in mg. 16 orum (h a m. 2) M duorum horum a , s.
 (= scilicet) siue p mītis sū p nec^{te} Q^2 s. l. 17 qui Q^1 sic etiam G
 sic om. W , sī Q^1 possit BD^2FGHS aut] ut M^1

erat dicere: *pro meritis nostris*, sicut uerum est ex Adam tracta miseria, nec addere: *sive pro necessitate naturae*, quandoquidem naturae nostrae dura necessitas merito praecedentis iniquitatis exorta est. itemque illic quod dixi: *nihil omnino* 4
 5 *colendum esse totumque abiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit*, addenda erant uerba, ut diceretur: *quidquid* mortalis corporis *sensus attingit*; est enim sensus et mentis, sed eorum more tunc loquebar, qui sensum non nisi corporis dicunt et sensibilia non nisi corporalia.
 10 itaque ubicumque sic locutus sum, parum est ambiguitas euitata nisi apud eos, quorum consuetudo est locutionis huius. item dixi: *quid censes aliud esse beate uiuere nisi secundum* 5
id, quod in homine optimum est, uiuere? et quid dixerim *in homine* esse *optimum*, paulo post explicans: *quis*, inquam,
 15 *dubitauerit nihil esse aliud hominis optimum quam eam partem animi, cui dominantem obtemperare conuenit cetera, quaeque in homine sunt? haec autem, ne aliam postules definitionem, mens*

4 De Acad. I, 1, 3 12 De Acad. I, 2, 5

1 meritis D^1 ex add. M^2 s. l. 2 siue] siue p meritis nostris
 siue W quandoquidem—nostrae add. C^2D^2 in mg. 3 procedentis H
 4 iniquitatis om. RW eorta Q^1 item W quod D^2 s. l., quo W
 5 quicquid $BC^2D^2EGMPQRS$, sic semper mortalis H 6 attingit
 C^1DR , attingit H^1 , attingit cet. addenda—attingit om. D^1P 7 mor-
 talibus C^1D pr. (mor)talibus corporis G in ras. sensus CDR , ullus
 sensus cet. v attingit C^1DH^1 , attingit cet. 8 sensus H mentes C^1
 eorum G tum H loquebamur HPV loquebamur tunc a 9 cor-
 paralē Q^1 , corpus a dicunt] intelligunt Q^1 et sensibilia—corporalia
 om. Q^1 corporalia om. E^1 10 itaque ubicumque D^1 , sic passim
 loquutus HP^1 parum est (est s. l. add. m. 2) B 11 euitata C^1 ,
 euitata (ta in ras.) G , euitata est B^1 apud BC^1 quorum] q. et R
 consuetudo D^1 locutionis EHP^1 12 censeas BD^2EFGQW
 aliat Q^1 esse add. B^2 s. l. beatē (a ras.) GM nisi—uiuere
 om. R 13 in om. CD^1 hominis (is ex ē corr. m. 2) C obti-
 mum MPQ uiuere est E quid M 14 optimum MPR post
 (ost ex us corr.) B 15 esse aliud esse F homines H^1 quam]
 nisi E^1 16 animi om. M , hominis R optemperare C^1PQRV quae-
 que CD^1HRV , quae cet. 17 definitionem B^2M^1 , definitionem FM^2R

- aut ratio dici potest.* hoc quidem uerum est — nam quantum adtinet ad hominis naturam, nihil est in eo melius quam mens et ratio — sed non secundum ipsam debet uiuere, qui beate uult uiuere, alioquin secundum hominem uiuit, cum secundum deum uiuendum sit, ut possit ad beatitudinem peruenire, 5 propter quam consequendam non se ipsa debet esse contenta, 6 sed deo mens nostra subdenda est. item respondens ei, cum quo disputabatur: *hic plane*, inquam, *non erras; quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optauerim.* hoc licet non serio, sed ioco dictum sit, nollem tamen eo uerbo uti. omen quippe 10 me legisse non recolo siue in sacris litteris nostris siue in sermone cuiusquam ecclesiastici disputatoris, quamuis abominatio inde sit dicta, quae in diuinis libris adsidue reperitur.
- 7 In secundo autem libro prorsus inepta est et insulsa illa (3) quasi fabula de philocalia et philosophia, quod *sunt germanae* 15 *et eodem parente procreatae.* aut enim philocalia quae dicitur non nisi in nugis est et ob hoc philosophiae nulla ratione

4 I Petr. 4, 6 7 Ps. 36, 7. Iac. 4, 7 8 De Acad. I, 4, 11
11 cf. III Regn. 20, 33 uulg. 12 cf. Ex. 8, 26. Deut. 7, 25 saepissime
15 De Acad. II, 3, 7

1 postest C 2 attinet *BD²EFGHPQSW* est] *∕ D² in mg.*
in eo est W quem C 3 debet* (a ras.) C¹ qui* M beatae D,
beat* e M 5 sit *euanuit* H 6 consequendam] consuetudinem Q¹
ipso M¹ debet C¹ contempta V 7 deo] ideo W nostras ob-
denda H¹, subdenda nostra Q 8 disputatur W eras Q¹ quod
ut] quo***ut (t ex s corr. m. 2) C, quominus D¹G² (in mg.) RS² (in mg.)
9 *omen (n ras.) CH obtauerim R, optemperauerim W 10 sed
ioco] sed iocoip C, sed iocu D¹, at sed ideo G²S² in mg. sit] est R
eo om. E¹ *omen C, om** Q, oma E¹ 11 me* M, om. H legisse
om. B¹ reccolo V, reculo C¹ literis BFGH 12 cu*iusquam
(i ras.) D ecclesiastici] et e. R, ecclesiastice W, ecc. sermonis a
disputationis W abhominatio E¹FH¹Q, abominacio D 13 adsiduae
C¹D¹ repperitur EFGHMRSVW 14 prorsus] pr. ē F inepta
(a ras.) M insulsa (sa m. 2 in ras.) M 15 filocalia EHM¹, filologia M²
s. l. et] et de EFGQSW philosophia H, filosofia V, phylosophya E
que F sint BEHMNVW germane D 16 filocalia EH, philo-
logia M² s. l. 17 hoc ob Q philosophiae V, filosofiae H, phylosophyae E

germana aut, si propterea est hoc nomen honorandum, quia latine interpretatum amorem pulchritudinis significat et est uera ac summa sapientiae pulchritudo, eadem ipsa est in rebus incorporalibus atque summis philocalia, quae philosophia, 5 neque ullo modo sunt quasi sorores duae. alio loco, de animo 8 cum agerem, dixi: *securior rediturus in caelum*. iturus autem quam *rediturus* dixissem securius propter eos, qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de caelo lapsos seu deiectos in corpora ista detrudi. sed ego propterea 10 non dubitavi dicere, quia ita dixi *in caelum*, tamquam dicerem ad deum, qui eius est auctor et conditor, sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere: nam cum corpus e terra, spiritum possideamus e caelo, ipsi terra et caelum sumus. et in libro Ecclesiastae scriptum est: spiritus 15 reuertatur ad deum, qui dedit illum. quod utique sic

6 De Acad. II, 9, 22 8 Plato Tim. p. 91 A sqq. Diels
Doxogr. p. 199. 568, 19. 588, 21. 651, 2. Porphy. sec. Aug. de ciu. dei
XII, 27 12 Cypr. de dom. orat. 16 (I, 278 ed. Hart.). Aug. de praed.
sanct. 8, 15 14 Eccle. 12, 7

2 latinae *MP* interpretaetum *HMP*, interpretaet* *C* pulcritudinis *CGHQ* pulcritudinis (pulchr. *D*) significat *CD*, significat pulchritudinis *cet. v* 3 pulcritudo *DGHQ* 4 incorporalibus*** *S* adque *C¹D¹* fere semper phylocalia *E*, filocalia *H* quae] atque *H²*, quae et a philosophia *V*, filosofia *H*, phylosophya *E* 5 neque* (a *ras.*) *D* sunt om. *B* soror**res (so *ras.*, e *ex* i *corr.*) *C*, sororis *D* a *E* cum agerem de animo *a* 6 re*diturus (d *ras.*) *M* in caelum *D¹* in *ras.* 7 putant animos *D¹* in *ras.* 8 animos (ni in *ras.*) *C* meriti *D¹* 9 lapsus *C¹D¹H¹* seu *CDER*, siue *cet. v* deiectus *C¹D¹*, dectos *B* ista om. *Q* sed ego (eras. hoc) *C*, hoc ego sed *H¹*, sed hoc ego *cet. v* propterea om. *E¹* non dubitavi dicere propterea *B¹* 10 ita (i in *ras.*) *M* caelo *C¹D¹* tamquam] quasi *B* 11 ad deum—cyprianus add. *P²* in *mg.* deum] eum *a* cyprianus (p m. 2) *D*, ciprianus *FHQV* 12 e] de *R* 13 possideamus *C¹D¹V* de *R* a terra *E* et om. *H¹* 14 ecclesiastes *C*, ecclesiastis *D¹*, ecclesiaste *Pm*, ecclesiastes *cet.* scribunt *HP¹* 15 reuelatur *Q¹* dominum *BE* dedit (dit in *ras.*) *F* sic om. *Pa*

intellegendum est, ut non resistatur apostolo dicenti nondum natos nihil egisse boni aut mali. sine controuersia ergo quaedam originalis regio beatitudinis animi deus ipse est, qui eum non quidem de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. nam quod adtinet ad eius originem, qua fit, ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam uiuam, an similiter fiant singulis singuli, nec tunc sciebam nec adhuc scio.

- 9 In libro tertio: *si quid mihi uideatur quaeris*, inquam, in mente arbitror esse summum hominis bonum. uerius dixissem: in deo; ipso enim mens fruitur, ut beata sit, tamquam bono summo suo. nec illud mihi placet, quod dixi: *liquet deierare*
 10 *per omne diuinum*. item quod dixi de Academicis, quia nouerant uerum, cuius simile appellabant uerisimile, idque ipsum uerisimile appellauī falsum, quod adprobabant, duas ob causas

1 Rom. 9, 11 5 Gen. 2, 7 7 I Cor. 15, 45 8 Aug. de lib. arb. III, 21, 59. 62. ep. 166, 7. op. imperf. c. Iul. IIII, 104 10 De Acad. III, 12, 27 13 De Acad. III, 16, 35 14 De Acad. III, 18, 40
 Cic. Acad. II, 67 sq. et 73

1 intelligendum *BQRV* est om. *E*¹ non om. *C*¹ apostulo *V*
 2 natus (u in ras.) *DH*¹ mali *M*¹ in ras. controuersia *C*¹*D*¹,
 controuersia *M*¹ 3 religio *R* beatitudinis *C* ipse deus *Q* 4 sed—
 condidit add. *B*² in mg. rē *D* 5 bis condedit *C*¹*D*¹*V* sicut con-
 didit om. *R* "corpus e terra" condidit *W*¹ *e (a ras.) *Q*, e* (t ras.) *H*
 post terrā add. *M*¹: de natura animae, quae *M*² del. adtinet
*C*¹*D*¹*H*¹*S*¹*V*, attinet cet. 6 orinem *H* quae *H* sit om. a unū *D*¹
 7 est creatus *E* 8 similiter] simul ita *H*, similiter ita *m*, semper ita a
 singulis *V*, singuli *C* singulae *C*²*MNOR* 12 mens] m̄s *Q*¹ summo
 bono *BFv* 13 mihi illud v placit *C*¹ dixi] d. de academicis et *W*
 licet *BW*, libet *l*; cf. Ter. Eun. 331 degerare *C*¹*D*¹ 14 omen
*BD*²*FGQ* academicis *BCFGQRSVW* uerum nouerant *m* 15 cuius
 om. *P* appellabant *B*, approbant *E* (ueri) simile idque ipsum *D*² in ras.
 idque] qui *R* ipsum] uisum *R* 16 appellabam *B*, † appellari *Q*² s. l.
 falsum | falsum *R* quod** *C*, quod qđ *D* approbant (ut ex m.
 corr.) *H*, approbant *ERa* ob duas *W*

non recte dictum est, uel quod falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicuius ueri, quia in genere suo et hoc uerum est, uel quod adprobabant ista falsa, quae uocabant uerisimilia, cum illi nihil adprobarent et affirmarent nihil
 5 adprobare sapientem. sed quia hoc ipsum uerisimile etiam probabile nuncupabant, hinc factum est, ut de illis dicerem. laus quoque ipsa, qua Platonem uel Platonicos seu Academicos 12 philosophos tantum extuli. quantum inpios homines non oportuit, non inmerito mihi displicuit. praesertim contra quorum
 19 errores magnos defendenda est Christiana doctrina. illud etiam, 13 quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est, meas nugae esse dixi, quibus illa argumenta certissima ratione refutaui, quamuis iocando dictum sit et magis ironia dicebatur, non debuit tamen dici.

4 De Acad. II, 6. 14 sqq.

7 De Acad. III, 17, 37. II, 10, 24

11 De Acad. III, 20, 45

1 recte* (a ras.) F ee ex ē corr. H esset] ñ e. Q quod|
 uel a 2 cuius C quia] q. et R in genere suo om. W
 3 uerum D adprobant CD¹, approbant ERa 4 (ueri) similia cum illi D²
 in ras. nil D approbarent—nihil om. R approbarent mss. praet.
 CDHS¹, adprobarint V affirmarent CDGHS¹V, affirmarent cet. 5 hoc
 om. a 6 probabile C¹D¹, probare P nuncupabant C¹, nuncupant
 B¹M¹, nuncubant E¹, non culpabant a hinc D² in ras., hic C¹V¹
 ut C¹D¹R, ut hoc cet. v; cf. p. 15, 10 de om. F¹ 7 platonici
 C¹D¹, platonici (to in ras.) M seu—10 doctrina add. Q² in spat.
 uacuo seu CDER, siue cet. v achademicos BC²EGQ²RSVW, achade-
 micus C¹D¹ 8 philosophos V, philosophos H, philosophos E inpios] *pios
 C, impios ipsos BFGQSW, ipsos impios E, ^{impios} ipso (u in o corr., im-
 pios add. m. 2) D hominis C¹ 9 immerito BQS²W quorum
 contra Q 10 magnus C¹ defenda M¹ illud C¹, semper 11 com-
 paratione BC²EFGPSW, comparationem M¹R argumentorum com-
 paratione E 12 achademicis BC²DEFGQ²RSVW, achademicos C¹
 u. sus (i ras.) E meas] magnas meas EQ¹, mea m argumenta illa v
 13 refutaui (re et ui m. 2) Q iocundo B¹V 14 et magis—dicebatur om. Q
 hironia H MV, hi, ronia (e ras.) CD, yronia BEFW dicebatur] uide-
 atur BFG¹HPS¹VWv, uidebatur E; cf. p. 9, 5 tamen debuit R¹

- 14 Hoc opus sic incipit: *O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum.*

CAPVT II.

DE BEATA VITA LIBER VNVS.

- 1 Librum de beata uita non post libros de Academicis, sed 5
inter illos ut scriberem contigit. ex occasione quippe ortus
est diei natalis mei et tridui disputatione completus, sicut
satis ipse indicat. in quo libro constitit inter nos, qui simul
quaerebamus, non esse beatam uitam nisi perfectam cogni-
tionem dei. 10
- 2 Displicet autem illic, quod Mallio Theodoro, ad quem librum
ipsum scripsi, quamuis docto et Christiano uiro, plus tribui
3 quam deberem, et quod fortunam etiam illic saepe nominaui,
4 et quod tempore uitae huius in solo animo sapientis dixi
habitare beatam uitam, quomodolibet se habeat corpus eius, 15
cum perfectam cognitionem dei, hoc est, qua homini maior
esse non possit, in futura uita speret apostolus, quae sola
beata uita dicenda est, ubi et corpus incorruptibile atque

7 De b. uit. 1, 6 12 De b. uit. 1, 5; cf. De ord. I, 11, 31
13 De b. uit. 1, 2. 5. 14 De b. uit. 2, 14 17 I Cor. 13, 12

1 incept *F* romaⁿiane *Q*, romania *G* 4 titulus deest *Q* libri
duo *B*² s. l. 5 post] p. multos *G* achademicis *BC*¹*DEFGQRSW*
6 contegit *D*¹ occassione *C*¹, occasione *H* 7 est om. *EPQ*¹ diei
om. *EHM*¹*NO PQRV*, dies *B*¹*G*¹*a* nalis *R*¹ tridua *R* com-
pletus (tu add. s. l.) *H* sicut] sum *Q*¹ 8 ipse satis *a* constat *R*²
9 perfectam om. *W*, profectam *D* 11 displicet *C*¹*D*¹ autem] tamen
a quod manlio theodoro *D*² in ras. mallio* (o ras.) theodoro *M*,
mali othe odero *C*¹, malli theodoro *E*, manlio theodoro *D*²*HQVv*, de forma
nominis Mallii cf. Seeck ad Symm. p. CXLVIII n. 744., Aug. de ciu.
d. XVIII, 54 (361, 18 ed. Hoffm.) 12 scripsi *P* uiro om. *F*¹,
uero *C*¹ plus] popl's *Q*¹ 13 quam (a m. 2) *Q*, om. *H* deuerem
*C*¹, deuerim *D*¹ etiam om. *E*¹ illic etiam *Q* sepa *M*, sepe *D*
14 sapientes *C*¹*D*¹ 15 habitare om. *P* ***beatam (bea ras.) *C*
uitam beatam *v* 16 profectam *D*¹ perfecta cognitione *R* qu^a,
(i ras.) *M*, quae *N* homini om. *W* maioris se (om. esse) *C*¹
17 posset *C*¹*D*¹ futura] fura *C*¹ 18 incorruptibile *V* adque *C*¹, et *B*

immortale spiritui suo sine ulla molestia uel reluctatione sub-
detur. sane istum librum in nostro codice interruptum repperi
et non parum minus habere, et sic a fratribus quibusdam
descriptus est, nec adhuc apud aliquem integrum inueneram,
5 ex quo emendarem, quando haec retractaui.

Hic liber sic incipit: *Si ad philosophiae portum.*

5

CAPVT III.

DE ORDINE LIBRI DVO.

- (1) Per idem tempus, inter illos quidem, qui de Academicis 1
10 scripti sunt, duos etiam libros de ordine scripsi, in quibus
quaestio magna uersatur, utrum omnia bona et mala diuinae
prouidentiae ordo contineat. sed cum rem uiderem ad intelle-
gendum difficilem satis aegre ad eorum perceptionem, cum
quibus agebam, disputando posse perducere, de ordine studendi
15 loqui malui, cum a corporalibus ad incorporea potest profici.
(2) Verum et his libris displicet mihi saepe interpositum fortunae 2
uocabulum; et quod non addebam: corporis, quando sensus 3
corporis nominaui; et quod multum tribui liberalibus disciplinis, 4

1 I Cor. 15, 44 sqq. 16 De ord. II, 9, 27 17 De ord. I, 1, 2
cf. Retract. I, 1, 4 18 De ord. I, 5, 15, 8, 24, II, 14, 39 sq.

1 immortale *C²EGPS²* suo] sancto *E¹FQ¹* subditur *C¹*, sude-
tur *D¹* 2 nostro in *m* codice (co in ras.) *C*, codice *V* reperi *BE*
3 et om. *a* a fratribus (f ras.) *D* 4 descriptus *HM*, dissriptus *C¹*,
desscriptus *D* apud aliquem adhuc *E* aliquae *R¹* inueneram *H*
5 ex quo] ut *V* 6 si om. *EMPQ¹V*, si* (c ras.) *D* ad] a *W*
philosophiae *V*, filosofiae *H*, phylosophiae *E*, fere semper portui *W*
7 numerum et titulum om. *Q* 8 ordine rerum *R* liberi *C* duo]
III *D²* 9 *er *Q*, *P* *R* quidem om. *MSV* achademicis *BC¹DEF*
GQRSW 10 (s)cripti sunt *C²* in ras. ****duos (duos ras.) *C¹*
libros** (is ras.) *E* 11 magna quaestio *v* et] uel *B* 13 ***difficilem
(dif ras.) *C* perceptionem] perfectionem *GS¹Wa* (in mg.) 15 malui
D¹M cum] quo *B²D²HPQVv* a] de *H* proficisci (sci add.
m. 2) *D* 16 his *CD¹H*, in his *cet. v* libris (li in ras.) *C* dis-
plicet *C¹* mihi displicet *E* fortunae *D* 17 non om. *OR* aude-
bam *V* corporis] hominis *Oa* 18 multum om. *B¹EORa*

5 quas multi sancti multum nesciunt, quidam etiam sciunt et
 6 sancti non sunt; et quod Musas quasi aliquas deas quamuis
 7 iocando commemorauit; et quod admirationem uitium nuncupauit;
 8 et quod philosophos non uera pietate praeditos dixi uirtutis
 9 luce fulsisse; et quod duos mundos, unum sensibilem, alterum
 10 intellegibilem, non ex Platonis uel ex Platoniorum persona,
 11 sed ex mea sic commendauit, tamquam hoc etiam dominus
 12 significare uoluerit, quia non ait: regnum meum non est de
 13 mundo, sed: regnum meum non est de hoc mundo,
 14 cum possit et aliqua locutione dictum inueniri et, si alius a
 15 domino Christo significatus est mundus, ille congruentius
 16 possit intellegi, in quo erit caelum nouum et terra noua,
 17 quando complebitur quod oramus dicentes: adueniat regnum
 18 tuum. nec Plato quidem in hoc errauit, quia esse mundum
 19 intellegibilem dixit, si non uocabulum, quod ecclesiasticae
 20 consuetudini in re illa inusitatum est, sed ipsam rem uelimus

2 De ord. I, 3, 6, 8, 24. II, 14, 41 3 De ord. I, 3, 8 4 De
 ord. I, 11, 31 5 De ord. I, 11, 32 6 Plato Resp. p. 507. Tim. p.
 27 sq. Diels Doxogr. p. 305^b, 3. p. 334^a, 1. cf. Aug. de Acad. III, 17. 37
 9 Io. 18, 36 12 Es. 65, 17. 66, 22. II Petr. 3, 13. Apoc. 21, 1
 13 Matth. 6, 10

1 quidam—non sunt *D*² *in ras.* etiam] autem *a* sciunt *C*, qui
 sciunt *cet. v* et* *C*, eas *cet. v* 2 quam uisio cando *D*¹ 3 quod
 admirationem *BEF¹HMPW*, quodam miserationem (am *del. m.* 2) *C*,
 q. ammirationem (ammi *m.* 2 *in ras.*) *D* nuncupauit *C*¹ 4 pietate *D*
 5 fulsisse *H* mundus *C*¹ unū (ū *m.* 2 *in ras.*) *CD* alter* *C*,
 alterū (rū *m.* 2 *in ras.*) *D* 6 p^laston^{is} *C* ex om. *Q* 7 commen-
 dauit *C*¹ 8 significari *R* quia—ait *D*² *add.* *meum del. m.* 1 *H*
 9 mundū *C*¹ regnum meum *add.* *V s. l.* hoc *del. O*¹ 10 et *D*²
in ras., ex *R* aliqua] alia *a* (lo)cutioⁿe *D*² *in ras.*, loquutione
*HQ*¹, locutione* (*m. ras.*) *C*, iⁿ aliquo figurato *m. loqⁿdi add.* *Q*² *s. l.*
 inuenire *C*¹ 11 xpo dno *E* 12 posset *V* esset *W* 13 comple-
 bitur *C* sic saepe oramus (mus *in ras.*) *M* 14 Hec *F* 15 intel-
 legibilem (gibi *in ras.*) *M* aecclesiasticae *D* sic saepe 16 con-
 suetudine *C* pr. ille *H*¹ inusitatum] non usitatum *BEOP* sed]
 s. si *R* rem ipsam *B* uellimus *D*¹, uellemus *C*¹

adattendere. mundum quippe ille intellegibilem nuncupauit ipsam
 rationem sempiternam atque incommutabilem, qua fecit deus
 mundum. quam qui esse negat, sequitur, ut dicat inratio-
 nabiliter deum fecisse quod fecit, aut, cum faceret uel ante-
 5 quam faceret, nescisse, quid faceret, si apud eum ratio faci-
 endi non erat. si uero erat, sicut erat, ipsam uidetur Plato
 uocasse intellegibilem mundum. nec tamen isto nomine nos
 uteremur, si iam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi.
 (3) Nec illud mihi placet, quod cum dixissem: *summa opera* 9
 10 *danda est optimis moribus*, mox addidi: *deus enim noster*
aliter nos exaudire non poterit; bene autem uiuentes facillime
exaudiet. sic enim dictum est, tamquam deus non exaudiat
 peccatores; quod quidem dixit in euangelio, sed ille, qui
 nondum cognouerat Christum, a quo iam fuerat inluminatus
 15 in corpore. nec illud placet, quod Pythagorae philosopho 10
 tantum laudis dedi, ut, qui hanc audit uel legit, possit putare

2 Act. 17, 24 9 De ord. II, 20, 52 12 Io. 9, 30 sq. 15 De
 ord. II, 20, 53 sq.

1 attendere *mss. pract.* C¹HS¹V ille *om.* M¹R, illum H noncupauit C¹D
 2 incommotabilem D¹ 3 ut dicat *add.* V s. l. 4 dñm F fecesse D¹
 faceret] face**ret uelant M uel—quid faceret *om.* R 5 *pr.* face-
 rit V quid *ex* quod *corr.* B facere* (t *euauit*) H, facerit V
 si *om.* P¹, qui H aput C¹F eum] dñm H faciendi ratio E¹
 7 intellegibilem (lem m. 2 s. l.) D mundu (du in ras.) F 8 ute-
 retur B¹ iam (i in ras.) C essemus eccl. literis satis B lite-
 ris BGH 9 dixissē (ē m. 2 in ras.) D 10 est] esse H²R,
 sunt E¹ optimis *om.* O addedi V noster aliter nos] natu-
 raliter nos W, aliter nos B¹ 11 autem *om.* W 12 exaudiet (di *add.* in
 mg. m. 2) C alt. exaudiet HO¹ 13 quidam BD²H²OP²Q²Vv in
 euangelio dixit B 14 nondum] non R nouerat Ra xpm (m
 m. 2 in ras.) H fuerat iam v in**luminatus C, illuminatus
 EFQRS²W 15 placet] mihi placet F m, pl. mihi a pytagorę CGHOW,
 phytagorę BEN, pitagorę D²F, putagorae D¹ 16 tantu (u in ras.
 m. 2) C, tanto D¹, tantam G¹ dedi laudis B hanc *om.* Oa au-
 dit hanc N legit et audit B, legit uel audit a posset V po-
 tare V

me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cum sint plures idemque capitales.

- 11 Hoc opus sic incipit: *De ordine rerum, Zenobi.*

CAPVT III.

SOLILOQVIA, LIBRI DVO.

5

- 1 Inter haec scripsi etiam duo uolumina secundum studium (1) meum et amorem ratione indagandae ueritatis de his rebus, quas maxime scire cupiebam, me interrogans mihiq̄ue respondens, tamquam duo essemus ratio et ego, cum solus essem. unde hoc opus Soliloquia nominaui; sed imperfectum remansit, 10 ita tamen, ut in primo libro quaereretur et utcumque appareret, qualis esse debeat, qui uult percipere sapientiam, quae utique non sensu corporis, sed mente percipitur, et quadam ratiocinatione in libri fine colligitur ea, quae uere sunt, esse immortalia; in secundo autem de immortalitate animae diu res 15 agitur et non peragitur.
- 2 In his sane libris non approbo, quod in oratione dixi: *deus*, (2) *qui nisi mundos uerum scire noluit.* responderi enim potest

2 Aug. de ciu. dei VI, 5. VII, 35 17 Solil. I, 1, 2

1 credidisse C^1D^1 nullus C^1 (error)es in pythagorica D^2 in ras. pythagoric (a m. 2) C , pythagorica $FGRW$, phythagorica EN , phythagorica B , pythagorice H 2 itemque V , iidemque v idemque capitales D^2 in ras. 3 de ordine] ordinem $EHOPQ^2Vv$ zenoui CD^1 , cenobi B^1 , zenobii H^2 , zenouii R , coenobii E 5 soliloquiorum D^2FGVWv , de soliloquiis BS , de soliloquio R , de soliloquiorum E , om. Q 6 scripsi HP 7 et amorem meum E rationem $C^1D^1GN^2S^1$, rationemque S^2W , rationis l 8 quae BHP maximae C intergans O^1 mihiq̄ue quae D , mihiq̄ue; * Q 9 et ego—nomi (nau) *add.* C^2 in mg. 10 hoc G , et hoc O 11 ut primo in E^1 utcumque (ut *add.* s. l.) V adpareret H 13 utiquae D sensu N^1 quaedam P^1 , ex quadam a 14 **ratiocinatione (in ras.) M , rationatione B^1 fine libri $FORa$ colligitur V uera W immortalia esse Sv , immortalia GW 15 res diu B 17 san.e (a ras.) M , sa^{no} (ne m. 2) H adprobo HPS^1V , approbabo M^1 dixi om. H^1 deus om. H 18 nisi in ras. M^1 mundus $C^1D^1M^1$ uerum om. a uoluistis O , uoluistis F^1Ha respondere C^1D^1 , respondi W

multos etiam non mundos multa scire uera; neque enim definitum est hic, quid sit uerum, quod nisi mundi scire non possint, et quid sit scire. illud, quod ibi positum est: *deus*, 3
cuius regnum est totus mundus, quem sensus ignorat, si deus
 5 intellegendus est, addenda fuerant uerba, ut diceretur: *quem*
mortalis corporis sensus ignorat. si autem mundus dictus est,
quem sensus ignorat, ille recte intellegitur, qui futurus est
 caelo nouo et terra noua; sed etiam hic addenda erant illa,
 ut diceretur: *mortalis corporis sensus*. sed illo more adhuc
 10 loquebar, quo sensus proprie corporis appellatur, nec adsidue
 repetendum est, quod et superius inde iam dixi, sed hoc
 recolendum, ubicumque ista locutio in meis litteris inuenitur
 (3) Et ubi dixi de patre et filio: *qui gignit et quem gignit*. 4
unum est, dicendum fuit: unum sunt, sicut aperte ipsa ueritas
 15 loquitur dicens: ego et pater unum sumus. nec illud 5
 mihi placet, quod in ista uita deo intellecto iam beatam esse,
 animam dixi, nisi forte spe. item quod dixi: *ad sapientiae* 6
coniunctionem non una uia perueniri non bene sonat; quasi

3 Solil. I, 1, 3 8 Es. 65, 17. 66, 22. II Petr. 3, 13. Apoc. 21, 1
 11 Retract. I, 1, 4. 3, 3 13 Solil. I, 1, 4 15 Io. 10, 30 16 Solil.
 I, 7, 14 17 Solil. I, 13, 23

1 etiam *B* difinitum *C¹D*, diffinitum *F* hic defin. est *E* 2 quid]
 quod *HOPR* 3 possent *B¹*, possunt *B²D²FW* scire *D² in ras.*
 illud] et illud *EHMOPRVv* 4 est regnum *E* est otus *H* mun-
 dos *E¹* ignorat *D² in ras.*, ignorat *C¹*, ignora* (t euan.) *H* 5 ad-
 denda* (e *ras.*) *H* erant *B* dicerem *W* 7 fu*urus (e *ras.*) *H*
 8 caelum *P*, in caelo *a* nouum *P* terra] cetera *D¹* sed] si *B¹*
 hic] hec *N* illa] illa uerba *S²VWa* 9 ut (a *ras.*) *H* diceren-
 tur *C*, dicerem *W* sensu *H* 10 proprie *H² in ras.*, propriae *DM*
 appellantur *Q* assidu* (a *ras.*) *M*, adsiduae *D²* 11 quo *H* iam
 inde *B* 12 recolendum] r. est *Q* ista] i. mea *E* loquutio *HP¹*
 inueniatur *H* 13 gignat *H* et quem—dicendum *M² in ras.* et
om. HQ¹R quem *om. Q¹R*, qui *Q² in mg.* gignit *om. Q¹R*, gigni-
 tur *Q² in mg.* 14 fuit] est *B¹* apertae *D* 15 unum *om. P¹* mihi
 illud *W* 16 quod—deo *D² in ras.* uita *om. C*, uita iam *W¹*
 esse *om. P* 17 nisi *om. R* in spe (in *m. 2*) *Q* coniunctionem
 sapientiae *B* 18 coniunctionem] cognitionem *D² in ras.* *O²Qa*

- alia uia sit praeter Christum, qui dixit: ego sum uia. uitanda
ergo erat haec offensio aurium religiosarum, quamuis alia sit
illa uniuersalis uia, aliae autem uiae, de quibus et in Psalmo
canimus: uias tuas, domine, notas fac mihi et semi-
7 tas tuas doce me. in eo, quod ibi dictum est, *penitus* 5
ista sensibilia fugienda, cauendum fuit, ne putaremur illam
Porfyri falsi philosophi tenere sententiam, qua dixit omne
corpus esse fugiendum. non autem dixi ego: omnia sensibilia.
sed: *is'ta*, hoc est corruptibilia; sed hoc potius dicendum fuit.
non autem talia sensibilia sensibilia futura sunt in futuri 10
saeculi caelo nouo et terra noua.
- 8 Item quodam loco dixi, quod *disciplinis liberalibus cruditi* (4)
sine dubio in se illas obliuione obrutas eruunt discendo et
quodam modo refodiunt. sed hoc quoque inprobo. credi-
bilius est enim propterea uera respondere de quibusdam disci- 15
plinis etiam inperitos earum, quando bene interrogantur, quia
praesens est eis, quando id capere possunt, lumen rationis

1 Io. 14, 6 4 Ps. 24, 4 5 Solil. I, 14, 24 7 Porphyr. ad
Marc. §§ 8. 32. 34. De regressu anim. ap. Aug. de ciu. dei X, 29. XXII,
12. 26. 27. 28 11 Es. 65, 17. 66, 22. II Petr. 3, 13. Apoc. 21, 1
12 Solil. II, 20, 35

2 offensio haec *M* arium *H*¹, aurum *Q*¹, aurib; *W* relegiosarum
*C*¹*D*¹*M*, religiosorum *W* 3 illa *om. W*, ***illa (uia *ras.*) *H* uniuers-
salis illa (*om. uia*) *F*¹ et *CDHMO*, ē *R*, *om. cet. v* psalmo]
ipsa *H* 4 cantamus *M* 5 edoce *R* in *CDM*¹, et in *cet. v* est
*W*² in *ras.* penitus *CD*¹*EM*¹*R*, penitus esse *cet. v* 6 fugientia *R*
ne] nec *C*¹*D*¹ illa *R*, ipsam *O*¹ 7 porfyrii *C*², porfi-rii *D*, por-
phirii *BFGNPRSVW*, porfirii *HO* omne] ne *H* 9 hoc est *om. H*¹
corruptiuiua *C*¹ hoc] h. etiam *H* 10 alia (t *ras.*) *C* pr. sensibilia—
noua *G*² in *ras.* sensibilia sensibilia *C*, cf. *Confess. I, 16, 25*, sensi-
bilia *cet. v* futura] futuri *H* 11 saeculo *H* nouo caelo *F*¹
12 quod] quo *H*¹ in disciplinis *a* *eruditi *C*. *eruditi* (h et s
ras.) *D* 13 se] res *R* illas] scintillas *E*¹, scillas *E*² s. l. obrutas
in *ras.* *E*, obruta *C*¹*D*¹*M**R**S*¹ seruunt *CD*, serunt *M*¹*S*¹, *uunt *H*¹,
seruiunt *R*, seruiunt *W* dicendo *W* 14 modo (do s. l. m. 2) *M*.
modam *P* credibilis *C*¹ 15 enim est *B* respondere (*pr. re euan.*) *H*
de *om. H* 16 inperitus *C*¹*D*¹ interrogatur *G*¹ quia] quando *W*
17 est eis] esse is *E*¹, est ei *W* quando *C*¹*D*¹*FGMNRW*, quantum *cet. v*

aeternae, ubi haec inmutabilia uera conspiciunt. non quia
ea nouerant aliquando et obliti sunt, quod Platoni uel talibus
uisum est. contra quorum opinionem, quantum pro suscepto
opere dabatur occasio, in libro duodecimo de trinitate dis-
serui.

Hoc opus sic incipit: *Voluenti mihi multa ac uariu mecum.* 9

CAPVT V.

DE INMORTALITATE ANIMAE LIBER VNVS.

Post libros Soliloquiorum iam de agro Mediolanium reuer- 1
sus scripsi librum de immortalitate animae. quod mihi quasi
commonitorium esse uolueram propter Soliloquia terminanda.
quae imperfecta remanserant, sed nescio quo modo me inuito
exiit in manus hominum et inter mea opuscula nominatur.
qui primo ratiocinationum contortione atque breuitate sic ob-
scurus est, ut fatiget, cum legitur, etiam intentionem meam
nixque intellegatur a me ipso.

(2) Denique cogitans nihil aliud quam animos hominum in 2

2 Plat. Phaedo p. 72 E 4 Aug. de trin. XII, 15, 24 9 Aug.
Conf. VIII, 6, 14

1 internae *a* conspiciunt (ciu *in ras.*) *M*, conspitiunt *D* 2 ea *D*²
in ras., ea* *E* 3 est *in ras.* *E* eorum *C*¹*D*¹, eorum *R* quantū
*C*², quanto *C*¹, quanta *cet. v* pro* (*r ras.*) *D* pro suscepto] pro
suscepta *E*, prorsus coepto *OP* 4 operi *OPa*, opera *E* debeat *O*
deserui *H*¹ 6 uolenti *R*¹ uoluenti mihi *D*² *in ras.* *ac (*h ras*)
CD uarie *B*¹ mecum] m. Amen *F* 7 num. et inscriptio desunt *Q*
8 animae om. *F* 9 mediolanum (nium m. 2) *D*, mediolanum *C*¹*F**N**P**V**W**c*
reuersus mediolanum *F* 10 scripsi *HP* de imm. an. librum *W*
inmortalitate *D*¹ quem *V* 11 commemoratorium *W* terminanda
(nda *in ras.*) *M* 12 remanserunt *BFGNSW* 13 exiit (it m. 2 *in*
ras.) *D*, exiit *C*, exigit *P* me *H*¹ nominatur (ina *in ras.*) *M*,
nominantur *R*, numeratur *B*¹ 14 ratiocinationū (oci et ū m. 2) *D*, ra-
tiocinatione *Ca* contorsione *Q*¹*Ra* 15 intentio**nem *O* 16 intel-
ligitur *R*¹ ipsa *D*¹ 17 denique *CG*² (*in mg.*) *NQRS* (*in mg.*) *W*,
deniquae *D*², dequae *D*¹, deinde *cet. v* cogitas *H* nihil aliud co-
gitans *B* animus *C*¹

quadam argumentatione eiusdem libri dixi: *nec esse in eo, qui nihil discit, disciplina potest*; itemque alio loco dixi: *nec ullam rem scientia conplectitur, nisi quae ad aliquam pertinet disciplinam*, nec uenit in mentem deum non discere disciplinas et habere omnium rerum scientiam, in qua etiam praescientia est futurorum. tale est et illud, quod ibi dictum est, *non esse uitam cum ratione ulli nisi animae*; neque enim deo sine ratione uita est, cum apud eum et summa uita et summa sit ratio. et illud aliquanto superius dixi, *id, quod intellegitur, eius modi esse semper*, cum intellegatur et animus, qui utique non eius modi est semper. quod uero dixi: *animum propterea non posse ab aeterna ratione separari, quia non ei localiter iungitur*, profecto non dixissem, si iam tunc essem litteris sacris ita eruditus, ut recolerem, quod scriptum est: peccata uestra separant inter uos et deum. unde intellegi datur etiam earum rerum posse dici separationem, quae non locis. sed incorporaliter iuncta fuerant.

- 3 Quid sit etiam, quod dixi: *anima si caret corpore, in hoc mundo non est*, non potui recordari. numquid enim animae (3)

1 De inm. an. 1, 1 2 ibid. 6 De inm. an. 4, 5 9 De inm. an. 1, 1 11 De inm. an. 6, 11 14 Es. 59, 2 18 De inm. an. 13, 22

1 quodam C^1 esse] e. potest N qui CD^1EG^2 (in mg.) $OPRS^2$ (in mg.), quo W , quod *cet. v* 2 disci V potest *om. N*, t *alt. in ras. m.* 2 C itemque D^2 in *ras.*, idemque C , item quod a itemque—loco in *ras.* M^1 ulla R 3 res E^1R completur R 4 disciplinas (s *alt. s. l.*) M , disciplinam $HOPRa$ et] sed HM^1OPRa 5 omnium rerum habere B quo E praescientia (cientia *m.* 2) D , praesentia O^1 6 et *om. R*, ut Q^1 illud] aliud Q^3 s. *l.* ibi *ex* ubi *corr. M* 7 ulli. (i *ras.*) C animae (ae in *ras.*) M 8 uita est (a est in *ras.*) M cum] dñ B 9 illud CD^1 , illud quod *cet. v* aliquando O^1QR 10 esse in *ras.* G cum—semper *om. P* intellegitur W , et intelligatur F 12 superari E^1 13 sacris literis B 14 eruditus O^1 recolere] D , recoleremus H scribunt DP , dictum F peccata in *ras.* Q^2 15 datur intellegi B 16 earum (ar in *ras.*) V posse**** C qui (i *ex e*) S 17 incorporaliter in *ras.* M iunctae SVv 18 quid] quod B^1 animae omē R si] sic Q 19 mundo G^2 s. *l.* potui] p. mortuos BD^2FGVQS^2 (in mg.) Wa animi HMR

mortuorum aut non carent corpore aut in hoc mundo non sunt? quasi uero inferi non sint in hoc mundo. sed quia carere corpore in bono potest, fortasse nomine corporis pestes corporeas appellauī. quod si ita est, nimis insolenter uerbo
 5 usus sum. illud quoque temere dictum est: *a summa essentia 4 speciem corporis per animam tribui, qua est, in quantumcumque est. per animam ergo corpus subsistit et eo ipso est, quo animatur, siue uniuersaliter, ut mundus, siue particulariter, ut unum quodque animal intra mundum;* hoc totum prorsus temere
 10 dictum est.

Hic liber sic incipit: *Si alicubi est disciplina.* 5

(VI.) Per idem tempus, quo Mediolani fui baptismum percepturus, 6 etiam disciplinarum libros conatus sum scribere interrogans eos, qui mecum erant atque ab huius modi studiis non abhor-
 15 rebant, per corporalia cupiens ad incorporalia quibusdam quasi passibus certis uel peruenire uel ducere. sed earum solum de grammatica librum absoluere potui, quem postea de armario nostro perdidī, et de musica sex uolumina, quantum adinet

5 De inm. an. 15, 24 12 Aug. Conf. VIII, 6, 14 18 Re-
tract. I, 10, 1

2 sint] sunt *HPQ¹VW^a* quia] qui *H* 3 corpore carere *R¹* potest
CD¹R, non posui *BFM²*, posui *cet. v* nomina *H* 4 insolenter
 (sum *m. 2*) *C*, insolenti *W* 5 sum *om. C* dictū (ū *m. 2 in ras.*) *H*
 a *M² s. l.* 6 spetiem *C¹* corporis *CD¹HP*, corpori *cet. v* qua]
 quia *B¹* 7 *pr. est add. D² s. l.* subsistet *V* ipso est *eras. H*
 est *B² s. l.* 9 inter *W* temere prorsus (t *m. 2*) *H* 12 *Ab* Per
nouum (VI) caput incipit C²OPV^e hac inscriptione praemissa: SEPTEM
DISCIPLINARVM LIBRI C m. post., DE DISCIPLINARVM LIBRIS H,
DE LIBRIS DISCIPLINARVM LIBER (UNUS F, ALTER E) BEF; cum
sequenti capite coniungunt inscriptione quoque eius adiecta OP id W
mediolanii C²W¹, mediolanis D, mediolanum RV, mediolanio O fui. D
 13 etiam etiam *F* 14 ab] ad *E¹* aborrebant *C¹D*, abhorrebam *R*
 15 cupiens] c. transire *W¹* quidam *H* quasi quibusdam *B* 16 per-
 ueniri a perducere *BF¹*, duci a eorum *MOP* 17 gramatica *C¹H*
 quē ex quae *H* 18 nostro] meo *W* perdedi *C¹* musica* (s *ras.*) *H*
 uolumina (a ex e *corr.*) *H*

ad eandem partem, quae rythmus uocatur. sed eosdem sex libros iam baptizatus iamque ex Italia regressus in Africam scripsi; incoaueram quippe tantummodo istam apud Mediolanum disciplinam. de aliis uero quinque disciplinis illic similiter incoatis, de dialectica, de rhetorica, de geometrica, de arithmetica, de philosophia, solæ principia remanserunt, quae tamen etiam ipsa perdidimus, sed haberi ab aliquibus existimo.

CAPVT VI.

(VII.)

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHEORVM LIBRI DVO.

- 1 Iam baptizatus autem cum Romae essem nec tacitus ferre (1) possem Manicheorum iactantiam de falsa et fallaci continentia uel abstinentia, qua se ad inperitos decipiendos ueris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper praeferunt, scripsi duos libros, unum de moribus ecclesiae catholicae et alterum 15 de moribus Manicheorum.

11 Aug. Conf. VIII, 3, 5, 8, 17

1 eandem *BCDEFGNW*. eam *cet. v* partē (rt in *ras. m. 2*) *C* rithmus *BC²DG²HMNO²PQRS¹V*, rethmus *O¹*. ritmus *C¹*, rihtmus *E*, arithmus *FS²* (*mg.*) *W* 2 ex Italia (i et a *ras.*) *C*, exiit alia *D¹* recessus *C¹*, reggressus *F*, regresus *H* affricam *BCEFGNQR*, africa *HVa* 3 incoaueram *C¹DF¹*, inquoaueram *V*, inchoaueram *cet.* istum *H¹* apud istam *Q¹* mediolanum *C²EF¹G¹PQRSVWv* 4 disciplinis (li *ras.*) *H* 5 inchoatis (ch in *ras. m. 2*) *C*, incoatis *D¹*, inuocatis *R* rethorica *BC¹DEF¹GHMNOPQR* geometrica *M*, geometria *a* aritmetica *C¹D*. arytmetica *P*, arihtmetica *E* de arithmetica *om. N* 6 philopia *M* 7 etiam *om. F* ipsa *H²* in *mg.*, ipsā *D¹* perdedimus *C¹V* aberi *D* ab aliquibus haberi *W* existimo *V*, estimo *O* hoc opus sic incipit: omnia nomina tredecim *add. a* 8 VI. *C*, *om. BDFOPQVW*, VII *v* 9 *inscriptio deest in OP¹QV* aeclesiae *C¹H*. aeclesiae *D* alt. de *om. FW* 10 manicheorum *M* liber *C¹M* libri duo *D²* in *mg.* 11 autem baptizatus *B* autem *G²* s. l., del *D²* romae (a *ras.*) *M*, roma *D¹* ne *E¹* ferre tacitus *v* 12 possim *D¹* manicheorum *CDM*, manicheorum *cet.* continentia *D¹* 13 quae (e *ras.*) *M* 14 comparandi (n *ras.*) *C* 15 libros *B²* in *mg.* ecclesiae catholicae moribus *B* aeclesiae *CD* et *om. v*

- (2) In eo igitur, qui est de moribus ecclesiae catholicae, ubi 2
posui testimonium, in quo legitur, *quoniam propter te*
adficimur tota die, aestimati sumus ut oves, mendo-
sitas nostri codicis me fefellit minus memorem scripturarum,
5 in quibus nondum adsuetus eram. nam eiusdem interpretati-
onis alii codices non habent: propter te adficimur, sed
propter te morte adficimur, quod uno uerbo alii dixerunt
mortificamur. hoc esse uerius graeci libri indicant, ex qua
lingua in latinam secundum Septuaginta interpretes ueterum
10 diuinarum scripturarum est facta translatio. et tamen secundum
haec uerba, id est: propter te adficimur, multa disputans
dixi, quae in ipsis rebus non tamquam falsa inprobo, uerum
tamen conuenientiam scripturarum ueterum et nouarum, quam
demonstrare cupiebam, ex his dumtaxat uerbis non utique
15 demonstraui. unde autem mihi error obrepserit, dixi; ex aliis
uero testimoniis eandem conuenientiam sufficienter ostendi.
- (3) Et paulo post testimonium posui de libro Sapientiae se- 3
cundum codicem nostrum, in quo scriptum erat: *sobrietatem*
enim sapientia docet et instituit et uirtutem, et

2 De mor. eccl. cath. I. 9, 14 sq. Ps. 43, 23. Rom. 8, 36
16 De mor. eccl. cath. I, 16, 26—29 17 Ibid. I, 16, 27 18 Sap. 8, 7

1 igitur] i. libro *D*² s. l. *Q* aecclesiae *C*, eckie *H*. aeclaesiae *D*
catholicae ecclesiae *B* ubi *om. E* 2 posui *in ras. E*, posui *O*
quoniam *CD*, *om. cct. v* propterea (*om. te*) *E* 3 adficimur] affi-
mur** *H*. morte aff. *R* di.e *M* oues *CD*¹*R*, oues occisionis *cet v*
mensitas *H*¹ 4 cudicis *V* scribturarum *EH* 5 adsuetus *C*¹, assu-
etus *BEFGMRSW* nam—morte adficimur *M*¹ *in ras.* inter-
praetationis *DMP* 6 aficimur *M* sed—adficimur *om. H* 8 mor i-
ficamus *H* uerus *H*¹ greci *C* 9 in linguam *W* in lati-
nam *B*² *in mg.* interpretaes *DMP* 10 scripturarum diuinarum *P*
diuinarum (i *ras*) *Q* facta est *B* 12 falsu *E*. falsa *H* 13 con-
uenientia *O* ueterum et n. scripturarum *B* qualem *NQ* 14 uti-
qu.e *D* 15 ****unde *H* ****obrepserit (orbe *ras.*) *D* 16 uero|
autem *B* conuenientiam *C*¹, conscientiam *O* 17 Et] similiter et
*D*²*GHMOPQVv* libro* (s *ras.*) *C* 18 cudicem *V*, coticem *D*¹
nostri *E*¹ subrietatem *C*¹, sobriaetatem *D* 19 tert. et *om. N*.
eras. *D*

secundum haec uerba disserui res quidem ueras, sed ex occasione mendositatis inuentas. quid enim uerius, quod sapientia doceat ueritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putauī, et actionis probitatem, quam per duo alia intellegi uolui, per iustitiam atque uirtutem, cum codices eiusdem interpretationis ueriores habeant: sobrietatem enim et sapientiam docet et iustitiam et uirtutem? his enim omnibus latinus interpres quattuor illas uirtutes, quae maxime in ore philosophorum esse adsolent, nominauit, sobrietatem appellans temperantiam, prudentiae inponens nomen sapientiam, fortitudinem uero uirtutis uocabulo enuntians, solam iustitiam suo nomine interpretatus est. has autem quattuor uirtutes in eodem libro Sapientiae suis nominibus appellatas, sicut a Graecis uocantur, longe postea repperimus in codicibus 4 graecis. item quod posui de libro Salomonis: *uanitas uanitantium, dixit Ecclesiastes*, in multis quidem codicibus legi, sed hoc graecus non habet; habet autem: uanitas uanitatum, quod postea uidi, et inueni eos latinos esse 15

9 Plato Legg. p. 963 C—964 B. Phaedo p. 79 C. Cic. de fin. II, 51. Diels Doxogr. p. 569, 4. 570, 30 15 De mor. eccl. cath. I, 21, 39 Eccle. 1, 2

1 haec *D* 2 occasionis *C*¹, hoccasione (e *m.* 2 *in ras.*) *D* uerus *H*¹ quod] quam quod *P*²*Q*²*v* 3 ueritatem] uirtutem *a* (et 9) subrietatis *C*¹, sobriaetatis *D* 4 prauitatem *G*¹*R* 5 atque] et *Q* cudices *V* 6 interpretaetionis *DMP* habeant ueriores *B* subrietatem *C*¹*V*, sobriaetatem *D*, sobrietatem appellans *Q*¹ 7 docent *CD*¹ *alt.* et *om.* *N*, *expunxit* *D*² uirtutem] ueritatem *BF*, u. sobrietatē appellans tempantia *R* 8 omnibus *C*¹*DM* *NQR*, nominibus *cet. v* latinus *om.* *F*, latinis *R* 9 ore] hore *D*, opere *M*¹*R* nonnauit *H* 10 prudentiae] et pr. *a* nomen inponens *B* 11 sapientiae *B*¹*D*²*Q*, sapientia *D*¹ uiro *C* uobulo *C*¹ 12 interpretaetatus *DMPRV* quatuor *C*¹*GS*² 14 appellantur *V* repperimus *BC*¹*DEPR* 15 ytem *E*¹ possui *O*, dixi *B* solomonis *C*¹, salemonis *R* uanitantium] uanitatum *C*²*EH*²*OPQa* 16 ecclesiastes *CD*, eclesiastes *H* codicibus (cibus *in ras.*) *M*, coditibus *C*¹ 17 *bis* habit *C*¹ autem *om.* *O* 18 uanitatijum *M*, uanitantum *V*, uanitantium *CDEHNOPQRa* uidi et *in ras.* *S* et *om.* *E* eis *V* latinis *BF*²*S*²*a*

ueriores, qui habent uanitatum, non uanitantium. ex occasione tamen huius mendositatis quaecumque disserui, uera esse ipsis rebus apparet.

- (4) Quod autem dixi: *eum ipsum, quem cognoscere uolumus*, 5
hoc est deum, *prius plena caritate diligamus*, melius diceretur: sincera quam *plena*, nisi forte putatur caritatem dei non futuram esse maiorem, quando uidebimus facie ad faciem, sic itaque hoc accipiatur, tamquam plena dicta sit, qua maior esse non possit, quamdiu ambulamus per fidem; erit enim 10 plenior, immo plenissima, sed per speciem. item quod dixi 6 de his, qui subueniunt indigentibus, quia *miseri cordes uocantur, etiam si sapientes usque adeo sint, ut iam nullo animi dolore turbentur*, non sic accipiendum est, tamquam definierim in hac uita esse tales sapientes; non enim dixi: cum sint, sed dixi: 15 *etiam si sint*.
- (5) Alio loco, ubi dixi: *iam uero, cum haec humana dilectio* 7
inherentem uberibus suis nutrierit et roborauerit animum, sequendo deo factus est idoneus; ubi eius maiestas ex tanta parte,

4 De mor. eccl. cath. I, 25, 47 7 I Cor. 13, 12 9 II Cor. 5, 7
11 De mor. eccl. cath. I, 27, 53 16 De mor. eccl. cath. I, 30, 64

1 habet *H* uanitat^{um} (i ras.) *M*, uanitatium *BH*, uanitantium *CD¹EOPVa* alt. uanitatium *C*, uanitantum *V*, uanitatum *EOPa*
2 occasione *C¹D¹Q*, occasione *O* quaecumque *D*, quicumque *H¹*, quemcumque *Q* 3 ipsis] in i. *BFGM²* (s. l.) *Sa* apparent *Va* 4 cognoscere *C¹V*, cognoscere *D* 5 primum *R* plena *H¹* 6 plena] caritate add. *M²* s. l. nisi] ne *m* potatur *V*, putetur *E*, putaretur *m* caritatem dei] caritatem *C¹* 7 uidemus (e ex i, bi m. 2) *C*, uidimus *D¹*, u. eum *a* faciae *D* 8 plena* (s ras.) *R* dictum sit *D²Q*, dicta erat *D¹* qua* (m ras.) *CM*, quia *B¹E* 9 pos- sit* (sit in ras.) *C* ambolamus *V*, ambulemus *M* enim erit enim *H* 10 sed] scilicet *a* per om. *V* 11 iis *m* 12 adeo* sint (s ras.) *C*, adeos sint *D* sint (si in ras.) *H* iam] etiam *EO* 13 defini- erim* (im m. 2 in ras.) *C*, diffinierim *F*, defunerim *O¹* 14 tales esse *B* sed] et *H* 16 alio] a. uero *B* 17 tuis *am* nutrierit *CD*, nutri- uerit *cet. v* roborauerit *M* 18 deo *G²* in ras., deum *C²EOPV* factus est] factus *EHOPRVa*, factum *m* idoneum *m* ex add. *M²*

quanta animi, dum terrae huius inhabitator est, sufficit, aperire se coeperit, tantus caritatis ardor innascitur et tantum diuini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus uitis in homine sanctificato atque purgato satis appareat, quam diuine dictum sit: ego sum ignis consumens, possunt putare 5 Pelagiani istam perfectionem in hac mortali uita me dixisse posse contingere. sed non hoc putent. ardor quippe caritatis sequendo deo factus idoneus et tam magnus, ut uitia cuncta consumat, in hac uita nasci et crescere potest, perficere uero, propter quod nascitur, ut nullum insit homini uitium, non 10 consequenter hic potest, quamuis tanta ista res eodem ardore caritatis perficiatur, ubi perfici et quando perfici potest, ut. quemadmodum lauacrum regenerationis purgat a reatu omnium peccatorum, quae humana traxit natiuitas et contraxit iniquitas, ita illa perfectio purget ab omnium labe uitiorum, 15 sine quibus esse non potest humana in hoc saeculo infirmitas. sicut accipiendum est etiam quod dixit apostolus: Christus

5 Deut. 4, 24 Hebr. 12, 29 13 Tit. 3, 5 17 Eph. 5, 25—27

1 animi $CD^1G^2S^2$ (in *mg.*), animi humani E^1OP , animus humanus E^2 , homini *cet. v* habitator V , inhabitatur H^1 , inhabitator P apperire E 2 coepit Q^1 et tantum] et in *t.* EOP , in tantum R 3 diuini* (*s ras.*) R insurgit MV , surgit OP exustis P in] et $EHMOPV$ 4 atque purgato D^2 in *mg.* purgato atque sanctificato a quam] quia H in *ras.* diuinae C^1MP 5 putare* H 6 pelagiani G^1 , plenariam F 7 contingere (on in *ras. m. 2*) C ardore C^1D^1R 8 sequendo] siue *s.* $BCDFGNQR^1S$, s*ue R^2 deum C^2EOPa idoneus] ideus C^1 , obediens F et tam] etiam O ut M^2 *s. l.* 9 consum*at C , consum*at* M , consumet H 10 homini] in *h.* M 11 hoc C^1 potest] po* (*t ras.*) N quamuis* (*s ras.*) CD ista tanta O 12 pr. perfici— potest B^2 *s. l.* perfici et] perficiat a et D^2 in *ras.* 13 lauacrum C^1V , lauacrum NO purgat* C a*reatu (*u ras.*) D 14 huma H 15 illa *om.* G^1 purgit C^1D^1 purget perfectio N omni *v* laue C^1 , laui D^1 16 quibus C esse non potest in hoc mundo humana B , humana esse non potest m potes* H saeculo] mundo B 17 sicut P , sicut O , sic N dixit C , ut D^1 , ait *cet. v*

dilexit ecclesiam et semet ipsum tradidit pro ea, mundans eam lauacro aquae in uerbo, ut exhiberet sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam aut aliquid eius modi. hic est enim lauacrum aquae in uerbo, quo mundatur ecclesia. sed cum tota dicat, quamdiu hic est: dimitte nobis debita nostra, non utique hic est sine macula aut ruga aut aliquid huius modi, ex eo tamen, quod hic accipit, ad illam gloriam, quae hic non est, perfectionemque perducitur.

- (6) ¹⁰ In alio libro, cuius est titulus: de moribus Manicheorum, illud, ⁸ quod dixi: *dei bonitas omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint, ubi congruentissime possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant, unde defecerunt*, non sic accipiendum est, tamquam omnia recurrant ad id, unde defecerunt, sicut Origeni uisum ¹⁵ est, sed ea omnia, quae recurrunt. non enim recurrent ad deum, a quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur, quamuis

6 Matth. 6, 12 11 De mor. eccl. cath. II, 7, 9 14 Rufin. de princ. II, 3, 3. (Patrol. lat. XI, 168 sq. M.) Aug. de ciu. dei XXI 17 (II, 548, 24 ed. Hoffm.) de gest. Pel. 3, 10. Op. inp. c. Iul. V, 47 VI, 10. de haeres. 43. Oros. ad Aug. 3 (Patrol. lat. XLII, 668 M. CSEL XVIII, 156, 17 ed. Schepss) Aug. ad Oros. 5 (ibid. p. 672)

1 aecclesiam *CD*, eccliam *H* semet *CD*, se *cet. v* et se ipsum *E*
in *ras.* ipsam *D*¹ tradedit *C*¹ 2 eum *D*¹ lauacro *NO*
atque *Q* exhiberet *C*¹*D*, exhiberit *V* 3 eccliam *H*, aecclesiam *D*
4 huius modi *Rv* hic] hoc *a* est *om.* *Q*¹*R* enim] etiam *BGS*²
(in *mg.*) labacrum *V* 5 aecclesia *CD*, ecclesie *E*¹ 6 dica+ (n
ras.) *H*, dicat ecclesia *a* 7 hic *B*² *s. l.* est hic *a* *pr.* aut *BCDV*,
et *cet. v* aliquid *C* in *ras.*, aliquod *P*, aliquo *O* 8 huius modi (hu
in *ras.* *C*) *CDNQR*, eius modi *cet. m* hic *Q*² *s. l.* accepit
*C*¹*D*¹, accipiat *Q*¹ 9 perfectionem *E*¹ 10 est *om.* *C*¹ titulus *Q*²
s. l., titulus *V* manicheorum (i *ras.*) *M*. manichaeorum *cet. praeter*
CD 11 deficientia *D* ibi] ubi *C*¹*PQ*¹ 12 congruentis-
sime *C*¹ possent *CD*¹, possunt *BE*¹*H* ordinati *C*¹*N*, ordina-
tionis *R* motibus (r *ras.*) *C*, moribus *HO*¹ (14) +id (h *ras.*) *C*
14 ad id *G*² *s. l.* defecerunt (de *m.* 2 *s. l.*) *M* origene *H*¹, origi-
nini *D*¹ usum *Q*¹ 15 *pr.* recurrant *R*¹ enim *om.* *O* ad deum
om. *O* 16 a] a+ (d *ras.*) *C*, adquo *D*

- omnia deficientia* sic ordinentur, *ut ibi sint, ubi congruentissime possint esse*, quia et illi, qui non recurrunt, congruentissime
 9 in poena sunt. alio loco: *nemo fere*, inquam, *de scarabeis dubitat, quin de limo in pilam rotundato ab his atque obruto existant*, cum hoc exemplum utrum uerum sit multi dubitant, multi
 5 ne audierint quidem.
- 10 Hoc opus sic incipit: *In aliis libris satis opinor egisse nos.*

CAPVT VII.

(VIII)

DE ANIMAE QVANTITATE LIBER VNVS.

- 1 In eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa
 10 quaeruntur ac disseruntur, id est unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus uenerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit. sed quoniam quanta sit diligentissime ac subtilissime disputatum est, ut eam, si possemus, ostenderemus corporalis quantitatis non esse et tamen
 15 magnum aliquid esse, ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit, ut appellaretur de animae quantitate.

3 De mor. eccl. cath. II, 17, 63. Plin. Nat. hist. XI, 28, 34

1 ibi] ubi P^1 congruentissimo M^1 , congruentissime H 2 possent
 CD^1 et om. M recurrent F^1 congruentissimae D 3 in (in
 ras.) C uere H inquam fere R^1 de scarabeis B^2CDEHM^1PQV ,
 de scarrabeis R , dispar ab eis B^1GM^2NS dubitant BF^1R , cogitat H
 4 quin] qui in B^1 , qui F^1HN limo CD^1NRS^2 (in mg.), fumo O^1 ,
 fimo cet. v rutundato C^1 , retundato R oruto C^1 5 cum] quam H
 exemplum utrum scripsi, exemplo C^1D^1 , exemplū an C^2 , exemplum RS^2
 (in mg.), utrum cet. v pr. multi om. a dubitant BC^1DGS , dubitent cet. v
 6 audierint PVe , uiderint E^1 7 hoc—nos om. P^1 libris om. E opinio
 regisse H 8 VII. C , om. D 9 inscriptio deest Q liber unus om. F
 10 urbe. (m ras., u ex o corr.) CD 11 disseruntur D^1 qualis sit
 om. Q quanta—cur M in ras. 12 quor HP^1 , passim; cū D^1 cor-
 pori (po m. 2 in mg., i ex e) C , corpore H^1 aduenerit $HMOP$, per-
 uenerit V 13 quanta sit quoniam H^1 14 diligentissimae ac (h ras.)
 D , om. B subtilissime (ti et si in ras.) M , subtilissime PS est]
 e. ac diligentissime B possimus C^1D^1HOV 15 (quantitat)is non—
 accepit M in ras. tam agnum D^1 17 *****de animae (ae ex a) H

- (2) In eo libro illud, quod dixi, *omnes artes animam secum ad-* 2
lisse mihi uideri nec aliud quicquam esse id, quod dicitur
discere, quam reminisci et recordari, non sic accipiendum est,
 quasi ex hoc adprobetur animam uel in alio corpore uel alibi
 5 siue in corpore siue extra corpus aliquando uixisse et ea, quae
 interrogata respondet, cum hic non didicerit, in alia uita ante
 didicisse. fieri enim potest, sicut iam in hoc opere supra dixi-
 mus, ut hoc ideo possit, quia natura intellegibilis est, ut
 conectatur non solum intellegibilibus uerum etiam inmutabilibus
 10 rebus, eo ordine facta, ut, cum se ad eas res mouet, quibus
 conexas est, uel ad se ipsam, in quantum eas uidet, in tantum
 de his uera respondeat. nec sane omnes artes eo modo secum
 adtulit ac secum habet; nam de artibus, quae ad sensus cor-
 poris pertinent, sicut multa medicinae, sicut astrologiae omnia,
 15 nisi quod hic didicerit non potest dicere. ea uero, quae sola
 intelligentia capit, propter id, quod dixi, cum uel a se ipsa
 uel ab alio fuerit bene interrogata et recordata, respondet.

1 De an. quant. 20, 34 4 Plato Phaed. p. 72 sqq. Phaedr. p. 249
 sq. Men. p. 80 sqq. Cic. Tusc. I, 24, 58. Aug. de trin. XII, 15, 24
 7 Retract. I, 4, 8

1 eo CD^1NRS^2 (in *mg.*), quo *cet. v* illud *om. N* quod *om. MNS^2*
 omnes] quod o. NS^2 , omnis V secum (c m. 2 in *ras.*) C 2 quid-
 quam C^2D^1SV id (i ex a *corr.*) C 3 et] ac GRv 4 animam
 $CDEQR$, anima *cet.* uel in $B^1CDEGNQ^1RS$, uel hic in *cet. v*
 uel alibi—corpore $B^2 s. l.$ in alibi (*del. m. 2*) CD 5 *pr.* siue** M
 et] ex $D^2 s. l.$ 6 respondit V hec F didiceret C^1 , dicerit M^1
 7 didicisse] non d. F potest] non p. P iam] iam etiam $HMOP$
 in *eras.* D corpore E dixi P 8 nature E *alt.* ut] et
 $B^2FHMOPVv$ 9 conectitur $B^2FHMOPVv$ solum (ol m. 2) Q
 10 facta] facta est $BCDGNQRSa$ ut] et MR mouit C^1D^1V
 11 connexa EQ a se ipsa B^2FHa (in *mg.*) uidit B^1 in tantum—
 his M^2 in *ras.* 12 respondet $B^1C^2D^1FGNRSa$, respondit C^1M nec]
 nam O 13 adtulit (1 *ras.*) C ac] ac (h *ras.*) D , hec C^1 , aut BC^2 ,
 uel P habit C^1 sensum M^1 14 pertinet M^1 multae (ae ex
 a) Ha meditinae C^1 15 didicit $C^2E^1MNOPR^2$, dedit V , dicit R^1 ,
 discit H uero] u. sola F 16 intelligentiae N propter M^2
s. l. *id (h *ras.*) C eum F^1 aase (s *ras.*) C 17 ab D^2 in *mg.*
 bene fuerit B^1 respondit C^1DMR , responderet O^1

- 3 Alio loco: *uellem, inquam, hinc plura dicere ac me ipsum* (3)
constringere, dum quasi tibi praecipio, ut nihil aliud agerem,
quam redderem mihi, cui me maxime debeo. ubi uideor dicere
 potius debuisse: *redderem deo, cui me maxime debeo.* sed quo-
 niam prius sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu
 facto inde surgat atque adtollatur ad deum, sicut filius ille
 minor prius reuersus est ad semet ipsum et tunc ait: *surgam*
et ibo ad patrem meum, ideo sic sum locutus. denique
 mox addidi: *atque ita fieri amicū mancipium domino.* quod
 ergo dixi: *cui me maxime debeo,* ad homines rettuli; magis
 enim mihi me debeo quam hominibus ceteris, quamuis deo
 magis quam mihi.
- 4 Hic liber sic incipit: *Quoniam uideo te abundare otio.*

CAPVT VIII.

(VIII)

DE LIBERO ARBITRIO LIBRI TRES.

15

- 1 Cum adhuc Romae demoraremur, uoluimus disputando quae-
 rere, unde sit malum, et eo modo disputauius, ut, si posse-
 mus, id quod de hac re diuinae auctoritati subditi credebamus
 etiam ad intellegentiam nostram, quantum disserendo opitulante

1 De an. quant. 28, 55 7 Luc. 15, 18 9 De an. quant. 28, 55;
 cf. Hor. sat. II, 7, 2

1 inc *D*¹ ac] a *CD*¹ ac me *E* in *ras.* ipso *C* 2 tibi (ti
 ex tu) *M*, mihi *R* aliud *om.* *M* 3 redder] reddere *D*¹, reddere
 me *E* maxime me *B*¹ ubi—debeo *om.* *O* ubi] sed quo ubi *H*
 4 me *om.* *H*¹ sed *om.* *H* compluribus litt. *erasis* 5 prius *D* in *ras.*
 sibi prius *B* reddendū *D*¹ illic] hic *B*²*GM*²*S*¹, illi *H*¹*a* 6 factus *V*
 attolatur (at *pr.* s. l. m. 2) *C* 7 tunc (c in *ras.*) *M*, sic *H* ait
 (a in *ras.*) *M* 8 locutus sum *B* loquutus *HP*¹*Q*² 9 mox *C*¹ s. l.
 addedi *V*, addidi. *E* ita] iō deo a mancipium *B*¹ domini
*FNS*² (in *mg.*) 10 ego *Q*¹ maxime me *B*¹ me *C*² s. l. rettuli
*D*¹*MQ*, retuli (1 *ras.*) *C*, retuli *cet.* 11 mihi me] mihi met *B*¹*C*¹*D*¹*EF**GN*
 13 hic] h. enim *F* habundare *C*¹*D*¹*EOQR*, ambulare *B*¹ 14 VIII]
 IX v, *om.* *DQ* 15 libro *M*¹ liber *C*¹*P* 16 rome *D* remorare-
 mur *HOa* uoluimus *C*¹ disputandum *M*¹ 17 unde (e ex a) *E*
 possimus *D*¹*NV* 18 id] hoc *H* auctoritati *D*¹, auctoritate *H*¹, auctori-
 tatis *GNSV* subditi *B* credebamus (ex in *ras.*) *M* 19 disseren-
 dum *C*¹*D*¹ oppitulante *P*, itulante *C*¹*D*¹, opilante *H*¹

deo agere possemus, ratio considerata et pertractata perduceret. et quoniam constitit inter nos diligenter ratione discussa malum non exortum nisi ex libero uoluntatis arbitrio, tres libri, quos eadem disputatio peperit, appellati sunt de libero
 5 arbitrio. quorum secundum et tertium in Africa iam Hippone Regio presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminaui.

- (2) In his libris ita multa disserta sunt, ut incidentes nonnullae 2
 quaestiones, quas uel enodare non poteram uel longam sermo-
 cinationem in praesenti requirebant, ita differrentur, ut ex
 10 utraque parte uel ex omnibus earundem quaestionum partibus,
 in quibus non apparebat, quid potius congrueret ueritati, ad
 hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut, quodlibet
 eorum uerum esset, laudandus crederetur uel etiam ostenderetur
 deus. propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant
 15 ex libero uoluntatis arbitrio mali originem duci et deum, si
 ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse conten-
 dunt, eo modo uolentes secundum suae impietatis errorem —
 Manichei enim sunt — immutabilem quandam et deo coaeternam

4 Aug. ep. XXXI, 7 7 In his libris—p. 38, 1 naturam mali] Aug.
 de don. perseu. 11, 27 17 Aug. de haeres. c. 46. Confess. V, 5, 8. 7, 12

1 deo C^2 in ras. agere (a ras.) M possimus $D^1 H N P S^1$, pos-
 sumus a tractata $H M P R V v$, tracta O 2 consistit C , constit D^1 ,
 constet D^2 3 libero (li s. l.) C 4 eadem] ad eadem M libero
 (ero in ras. m. 2) M 5 tercium D^1 affrica $B F G S V$, affricam R
 iam $C D^1 E G N S$, etiam R , iam etiam *et. v* ippone $F G H M N Q^2 S V$,
 ipponje E , yppone $B O P$, inppone D 6 presbiter $C D E G H M P$ 7 dis-
 serta C , diserta $B^1 F N R$ incidentes $C^1 P$ nonnullas O 8 questionis C^1
 longuam Q sermonationem D^1 9 ***** in (in prae ras.) C require-
 bant $C^1 D$ ante ita ras. complurium litt. H differrentur $B^1 C^1 D^1 E^1$
 $F H M^1 Q$, differuntur $M^2 R V$ 10 utraque (utr in ras.) M 11 quod M^1
 potius D , potius (o ex a corr.) E congruerit C^1 12 ratiocinatio
 $D G M R$, ratiocinatio C^1 , ratio B^1 nostra concl. rat. B 13 uerum
 M^1 in mg. esset] esse G , esse ad C^1 uerum e. eorum B lau-
 dandos C^1 , laudantis D^1 crederetur B^2 s. l. 14 propter eos M
 in ras. disputio C^1 suscepta e. illa B 15 ex] et N 16 crea-
 turarum D^2 s. l. 17 suae om. C^1 18 enim sunt s. l. P , enim conati
 sunt $G M^2 N S$, enim sunt conati B^1 eternam E

introducere naturam mali. de gratia uero dei, qua suos electos sic praedestinavit, ut eorum, qui iam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam praepararet uoluntates, nihil in his libris disputatum est propter hoc proposita quaestione. ubi autem incidit locus, ut huius gratiae commemoratio fieret, transeunter commemorata est, non, quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa. aliud est enim quaerere, unde sit malum, et aliud est quaerere, unde redeatur ad pristinum uel ad maius perueniatur bonum.

- 3 Quapropter noui heretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt uoluntatis arbitrium, ut gratiae dei non relinquunt locum, quandoquidem eam secundum merita nostra dari adserunt, non se extollant, quasi eorum egerim causam, quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quae illius disputationis causa poscebat. dixi quippe in primo libro *male facta iustitia dei uindicari* et addidi: *non enim iuste uindicarentur, nisi fierent uoluntate*. item cum ipsam bonam uoluntatem tam magnum bonum esse monstrarem, ut omnibus corporis et extraneis bonis merito anteponeretur, dixi: *uides igitur iam, ut*

3 Pron. 8, 35 sec. LXX 11 Aug. de haeres. c. 88 15 De lib. arb. I, 1, 1 19 De lib. arb. I, 12, 26

1 mali naturam *v* uero *om. R* 2 sic *om. P* praedestinavit *C¹D¹H¹M* iam in eis *in ras. et mg. M²* utur *H¹* 3 etiam (*a ras.*) *D* praepararet *C¹D¹H¹*, praepararet *cet.* uoluntatis *D¹* uoluntates praepararet *a* nihil (*l ex s*) *E* 4 hanc propositam quaestionem *D²E²OPQa* 5 incedit *P* locus *om. F* commemoratio *H¹* fieret *C¹V* fieret commemoratio *v* transeunter (*t pr. m. 2*) *C*, transeuntur *Q¹* 6 inde] non i. *a* operosa *C¹D¹* 7 defensa *E¹* unde—quaerere *M² s. l.* 8 unde *N in mg.* pristinum (*tinum in ras.*) *M* 9 perueniatur *P¹* 10 quapropter (*i ras.*) *D* 11 uoluntatis *D* relinquunt *H* 12 ea *V* adserunt *C¹D¹E¹H¹V*, asserunt *cet.* 13 egerim (*a ras.*) *E* in *om. E* (*mul*) ta in his *M² in ras.* 15 libro primo *Bv* mala facta *H* 16 addedi *V*, addi *C¹* uindicaremur *F²*, uindicarentur (*r pr. in ras.*) *G* 17 fierint *C¹D¹*, *om. O* uoluntatem *V*, semper uoluntatem bonam *a* 18 esse bonum *H* corporeis *NQ²v* et (*e m. 2*) *M* extraneis *CD¹EFRS²* (*in mg.*), exterius *O*, externis *cet. v* 19 anteponerem *Ha* iam** *H*

existimo, in uoluntate nostra esse constitutum, ut hoc uel fruamur uel careamus tanto et tam uero bono; quid enim tam in uoluntate quam ipsa uoluntas sita est? et alio loco: quid ergo causa est, inquam, cur dubitandum putemus, etiamsi numquam antea sapientes fuimus, uoluntate nos tamen laudabilem et beatam uitam, uoluntate turpem et miseram mereri ac degere? itemque alio loco: ex quo conficitur, inquam, ut quisquis recte honesteque uult uiuere, si id se uelle prae fugacibus rebus uelit, adsequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei quam ipsum uelle sit habere, quod uoluit. itemque alibi dixi: hoc enim aeterna lex illa, ad cuius considerationem redire iam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in uoluntate meritum sit, in beatitudine autem et miseria praemium atque supplicium. et alio loco: quid, inquam, quisque sectandum et amplectendum eligat, in uoluntate esse positum constitit. et in secundo libro: homo enim ipse, inquam, in quantum homo est, aliquod bonum est, quia recte uiuere, cum uult, potest. et alio loco dixi: recte

3 De lib. arb. I, 13, 28 7 De lib. arb. I, 13, 29 10 De lib. arb. I, 14, 30 14 Id. I, 16, 34 15 Id. II, 1, 2 17 Id. II, 18, 47

1 existimo *B* uoluntate in *nra* *O* nostra esse (a es in *ras*. m. 2) *H* constituta *D*¹ uel *B*² s. l. perfruamur *B* 2 tantum *D*¹ et tam] etiam *N*, et *O* uero] uiro (u *ras*., m m. 2) *C*, uiro *D*¹ tam tam *D* 3 ipso *Q*¹ sita] sita (si m. 2, i *ras*.) *C*, si ita (si m. 2) *V*, si ita *DE*¹*H*¹*R* 4 causa est *C*¹*D*¹*E*¹*M*¹, causae est *cet*. v quur *C*¹*D*¹*EP*¹ etiamsi (e m. 2) *C* 5 ante *BEFGMQSVm* fumus *H*¹ *nos *C* 6 uoluntatem *D* et] ac *a* mereri] misereri *H* ac om. *a* tegere *H* 7 item *G*¹*v* 8 honeste *M*¹, honestaque *Q*¹ id in *ras*. *C*, add. *Q*² s. l. fugatibus *F* rebus] ad. bonis *a* in *mg*. 9 rem tantam *F* facilitate *Q*¹, felicitate *P* ei] dei *CD*¹*E*¹*S*² (*mg*.) 10 uelle* *C* 11 cuius ad *B* consi*derationem *H* 12 incommutabilis *D*¹ 13 beatitudo* *C*, beatitudine *BQ*² miseria* *C* sup*pl-
cium *H*, supplitium *D* 14 et] in *R* 15 constet *C*¹*D*¹*V*, constituit *M*²
secundo libro *CD*, libro secundo *cet*. v 16 inquam inquam *D* ali-
quod (d s. l.) *CD* 17 rectae *M* dixi loco *F*¹ loco (co
s. l.) *V*

fieri non posse nisi eodem libero uoluntatis arbitrio. et in libro tertio: quid opus est quaeri, inquam, unde iste motus existat, quo uoluntas auertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum, cum eum non nisi animi et uoluntarium et ob hoc culpabile esse fateamur omnisque de hac re disciplina utilis ad id ualeat, 5 ut eo motu improbato atque cohibito uoluntatem nostram ad fruendum sempiterno bono a lapsu temporali conuertamus? et in alio loco: obscure, inquam, de te ueritas clamat. non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra nisi quod, cum uolumus, facimus. quapropter nihil tam in nostra potestate quam 10 ipsa uoluntas est. ea enim prorsus nullo interuallo mox, ut uolumus, praesto est. item alio loco: si enim tu laudaris, inquam, uidendo, quid facere debeas, cum id non uideas nisi in illo, qui est incommutabilis ueritas, quanto magis ille, qui et uelle praecepit et posse praeuit et non impune nolle permisit. deinde 15 subiunxi dicens: si enim hoc debet quisque, quod accepit, et sic homo factus est, ut necessario peccet, hoc debet, ut peccet. cum uero peccat, quod debet facit; quod si scelus est dicere, neminem

2 Id. III, 1, 2 8 Id. III, 3, 7 12 Id. III, 16, 46 15 Philipp. 2, 13

1 libero] libro *F*¹, om. *O*¹ tertio libro *O* 2 inquam quaeri *FV*^m iste (e ex a corr. m. 2) *C* quod *H* 3 commutabili *C*¹ 4 eum] enim *D*¹*V* uoluntarium (n s. l. m. 2) *C* ab *GS*¹ culpabilem *BEFGHNSv* 5 omnis qui *R*, omnesque *D*¹ ualeat (a pr. ex o) *Q* 6 ut] ut et *R* moto *H*¹ cohibito (cohi in ras.) *M*, quohibito *C*¹*D*¹ uoluntate nostra *R* 7 perfruendum *FSVv*, fruendam *H* temporalium *BD²FGHMQSVv* conuertamur *G*¹*H* 8 in *CD*, om. cet. v obscure *CE¹RS²* (mg.), obscure (ra ras.) *D*, optime cet. v de te] te *B*¹, deceo *H*¹, de cetero *FH*² (mg.) ueritas om. *H* ueritas de te *B*² enim] e. de te *R* 9 posse *MV*, possum a sentiri *H* nisi] n. id *B*¹ qd cum *M*² in ras., quod *M*¹ 10 uolumus *Q* nil *R* qua *Q* 11 ea] et *H* 12 praesta *D*¹, semper praesto *O* alio] in a. *BEFGNQS* 13 uidendo om. *C*¹*D*¹*R* id] id (h ras.) *CD*, in id *H* 14 alt. qui *C*²*D*² s. l. 15 praecipit *B²FHO* impune (u m. 2 in ras.) *M*, impone *C*¹*D*¹ 16 subiunxi *C*¹, subiunxit *N* debet *C*¹ quis *H* quisque debet *B* accipit *HM* 17 est om. *R* 18 uero *CD*¹, ergo cet. v si] si id *R* est] e. hoc *B*² s. l.

natura sua cogit, ut peccet. et iterum: quae tandem esse poterit, inquam, ante uoluntatem causa uoluntatis? aut enim et ipsa uoluntas est et a radice ista uoluntatis non receditur, aut non est uoluntas et peccatum nullum habet. aut igitur uoluntas est
 5 primum causa peccandi aut nullum peccatum est prima causa peccandi, nec est, cui imputetur peccatum nisi peccanti. non ergo est, cui recte imputetur nisi uoluntati. et paulo post: quis, inquam, peccat in eo, quod nullo modo cauere potest? peccatur autem: caueri igitur potest. quo testimonio meo in quodam
 10 libro suo Pelagius usus est. cui libro cum respondissem, titulum libri mei esse uolui: de natura et gratia.

- (4) In his atque huius modi uerbis meis, quia gratia dei 4 commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani uel putare possunt suam nos tenuisse sententiam.
 15 sed frustra hoc putant. uoluntas quippe, qua et peccatur et recte uiuitur, quod hic uerbis egimus, uoluntas ergo ista nisi dei gratia liberetur a seruitute, qua facta est serua peccati,

1 De lib. arb. III, 17, 49 7 Id. III, 18, 50 11 Aug. de nat. et grat. 1, 1. 7, 7. 67, 80 17 Rom. 6, 17. 20

1 sua* (m ras.) G cogit CD¹ cogit natura sua a iterum] rerum R quae tandem] quid euitandum N tandem om. B 2 et om. NQ, eras. D ipso D¹ 3 uoluptas B ista] ipsa M. illa B 4 et] ut BM² s. l. habit C¹, habeat B 5 primum CD¹ENR, prima cet. v causa—prima M² s. l. et in mg. aut nullum—peccandi G² in mg., om. R 6 peccanti P nec] non O¹ cui] cui C, cui recte BD²EFGNOPQSVr, recte cui H peccati C¹ peccanti—nisi om. P 7 recte om. R imputetur] i. peccatum a uoluntati CD¹M¹R, uolentis E, uolenti cet. v et om. H 8 nullu D¹ cauere D¹P, cabere C¹, caueri cet. v potest—caueri om. H peccatur—potest om. E peccator C¹D¹F¹P¹R¹ 9 cauere D¹, *caueri (g ras.) R testimonium C¹ quodam (o ex a) C 11 titulum V uolui om. H, uolui. D 12 atque] autem F meis del. D² gratiæ C¹D¹ 14 pelagini C¹D¹ uel] quod Q¹ suam] iam H timuisse Q¹ 15 frustra G quippe] q. est BD²EFGM²P²QSVr peccator F¹ 16 uiuitur (it in ras.) M quid B¹ his EMQ²Vv egitus H¹, agitur H² s. l. ista CDR, ipsa cet. v 17 gratia dei BFOPRSa est om. F

et, ut uitia superet, adiuuetur, recte pieque uiui a mortalibus non potest. et hoc diuinum beneficium, quo liberatur, nisi eam praeueniret, iam meritis eius daretur et non esset gratia, quae utique gratis datur. quod in aliis opusculis nostris satis egimus istos inimicos huius gratiae, nouos hereticos, refellentes, 5 quamuis in his libris, qui non contra illos omnino — quippe illi nondum erant — sed contra Manicheos conscripti sunt de libero arbitrio, non omni modo de ista dei gratia reticimus, quam nefanda impietate conantur auferre. diximus quippe in secundo libro *non solum magna sed etiam minima bona non esse posse* 10 *nisi ab illo, a quo sunt omnia bona, hoc est deo.* et paulo post: *uirtutes*, inquam, *in quibus recte uiuitur, magna bona sunt; species autem quorumlibet corporum, sine quibus recte uiui potest, minima bona sunt; potentiae uero animi, sine quibus recte uiui non potest, media bona sunt. uirtutibus nemo male utitur, ceteris* 15 *autem bonis, id est mediis et minimis, non solum bene sed etiam male quisque uti potest. et ideo uirtute nemo male utitur, quia opus uirtutis est bonus usus istorum, quibus etiam non bene*

4 Aug. c. d. epist. Pelag. I, 18, 36 sqq. de spir. et litt. 27 sqq. de nat. et gr. 47, 55 sqq. de gest. Pél. 7 sqq. de grat. Christi I, 4, 5 sq. de gr. et lib. arb. 5, 10 sqq. 21, 42, sqq. 10 De lib. arb. II, 19, 50

1 ut om. C¹D¹M¹ uitio D² rectae M a add. D² non pot. a mortalibus a 2 quo] quod HOP¹RV liberaretur M, liberator H¹ 3 eam*** (qui ras.) M praeueniret C¹D¹, praeueniret V, praeueniret (t m. 2 in ras.) M essit V, esse CD¹H¹ gratiam C 4 utique] unicuique B¹ in aliis] malis O opusculis D¹ 5 inimicos om. B¹, inimicus H¹ 6 quamuis CD¹, quamuis et cet. v in om. HOQ¹ libros C¹ 7 manicheus C¹D¹, manichaeos MV libro Q¹ 8 reticimus (e ex a) Q 10 posse esse P 11 illo] ipso B ho Q¹ deo] a deo BD²FGSV 12 in CD¹EMP¹R, om. cet. v recte om. F¹ 13 quorumlibet (quor in ras.) M minima—potest om. E 14 sunt ex sū H² animae a ***sine (sine ras.) H non om. Q¹ 15 uirtutibus uero a 16 id est] et B¹ minimis (s m. 2 in ras.) C 17 uti quisque B uirtutē C ne (mo m. 2) D quia] qui C¹ 18 uirtutes Q¹ bonis R, bonū H usus om. H iustorum B¹

uti possumus; nemo autem bene utendo male utitur. quare abundantia et magnitudo bonitatis dei non solum magna sed etiam media et minima bona esse praestitit. magis laudanda est bonitas eius in magnis quam in mediis et magis in mediis quam in
 5 minimis his bonis, sed magis in omnibus, quam si non omnia tribuisset. et in alio loco: tu tantum, inquam, pietatem inconcussam tene, ut nullum tibi bonum uel sentienti uel intelligenti uel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non sit ex deo. itemque alio loco dixi: sed quoniam non, sicut sponte homo cecidit, ita
 10 etiam sponte surgere potest, porrectam nobis desuper dexteram dei, id est domini nostri Iesu Christi, firma fide teneamus.

- (5) Et in libro tertio, cum dixissem illud, quod et Pelagium de
 meis opusculis usum fuisse commemorauit: quis enim peccat in eo, quod nullo modo cauere potest? peccatur autem: cauere
 15 igitur potest, continuo secutus adiunxi: et tamen etiam per ignorantiam facta quaedam improbantur et corrigenda iudicantur, sicut in diuinis auctoritatibus legimus. ait enim apostolus: misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci; ait et

6 Id. II, 20, 54 13 Retract. I, 8, 3 De lib. arb. III, 18,
 50 sq. 17 I Tim. 1, 13

1 possumus Q^1 habundantia BCDEHOQR 2 magnitudo] magna H
 magna om. H 3 mea et minima Q^1 , minima et media F^1 praestetit
 C^1V magisque P 4 magis] magis (n ras.) H in mediis quam H^2 s. l.
 5 minimis] mediis I^1 his CD^1MNR , om. cet. v bonis om. F
 quam om. B^1 omnia (nia in ras.) M, omnibus O^1P 6 tribuisset V
 in CDE, om. cet. v pietate $BC^2D^2EGNQRS$ inconcussam H^1 , in-
 concussam D^1 , inconcussa $B^2C^2D^2EGQRS$, incussa B^1 7 sentienti (ti
 in ras.) S, scienti B^2 intelligenti (ti in ras.) S 8 quoquo] quo D^1M
 cogitandi E occurrit G itemque] item quod a 9 non om. Q
 homo. H 11 dei] idi O id est] et B dominum Pv nostrum Pv,
 om. ENQ iesum christum Pv 12 illud (d ex m) E quod
 $BCD^1F^1GNOPQRS^1$, quo cet. v 13 enim] e. inquam a 14 eos O^1
 nulla CD cauere C^1D^1 , cauere cet. v peccatur (r m. 2) F, peccator
 $C^1D^1R^1$ 15 igitur G^2 mg. potest] p. peccatum Q sequutus EPQ^2 ,
 sequitur H^1 , sequenter H^2 adiunxi* (n m. 2 s. l., t ras.) C, adiunxit F
 etiam om. BN 16 facta] etiam f. N iudicentur H 17 legimus
 (mus m. 2) Q misericordiam] m. dei a 18 consequutus HPQ^2

propheta: delicta iuuentutis et ignorantiae meae ne memineris. sunt etiam necessitate facta improbanda, ubi uult homo recte facere et non potest. nam unde sunt illae uoces: non quod uolo facio bonum, sed quod odi malum, hoc ago; et illud: uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non; et illud: caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. haec enim inuicem aduersantur, ut non ea, quae uultis, faciat? sed haec omnia hominum sunt ex illa mortis damnatione uenientium. nam si non est ista poena hominis, sed natura, nulla ista peccata sunt. si enim non receditur ab eo modo, quo naturaliter factus est ita, ut melius esse non possit, ea quae debet facit, cum haec facit. si autem bonus homo esset, aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus nec habet in potestate, ut bonus sit, siue non uidendo, qualis esse debeat, siue uidendo et non ualendo esse, qualem debere esse se uidet. poenam istam esse quis dubitet? omnis autem poena, si iusta

1 Ps. 24, 7 3 Rom. 7, 15 5 Rom. 7, 18 6 Gal. 5, 17

1 iuuentutis] i. meae *Fv* ignorantias *a* meae *om.* *Q*¹, meas *a*
 2 memineris] m. dñe *B*¹ sunt—uult *add.* *C*² in *mg.* improbanda
*C*² ult *C*¹ 3 rectae *D* unde] et u. *H* non *CDEQR*, non
 enim *cet.* v 4 boni *H* *odi (h *ras.*) *H* 5 et illud *om.* *H* ad-
 iacet (a *alt.* ex o) *H*, adiecit *C*¹, adiacit *V* 6 non *del.* *D*², rursus *add.*
*D*³, non inuenio *B*²*H*²*P*²*Ra*, non ago *P*¹ aduersum *H* 7 auersus *C*¹
 inuicem] i. sibi *GP*, sibi i. *NS*² 10 uenientia *R*¹ ****ista (ista
ras.) *M* hominum *H* naturae *B*¹*M*² 11 ista *om.* *O* si *om.* *H*
 receditur] recedit *HR*², recte dicitur *CD*¹ ****ab eo (ab eo *ras.*) *M*
 12 ut *om.* *H*¹ essent *H*¹ non *om.* *H*¹ posset *CV* 13 debet *C*¹
 sic *M*² autem] enim *BFM*² aliter *EM*¹*OP*, si alter *Q*¹, non
 aliter *B*²*F*, si aliter *cet.* 14 *ita (a *ras.*) *M* bonus *om.* *H* in
om. *R* 15 sit *om.* *H*¹ uiuendo *O* qualis—uidendo et *P*² in *mg.*
 16 siue] si *H*¹ uiuendo *R*, uidenda *E*¹ et non—uidet *E*² in *mg.*
 non *om.* *Q*¹ qualem *C*² in *ras.*, qualis *B*²*FH*²*Q*¹, quales *H*¹ deberet
*B*²*FH*², debeat *Q*¹ esse *om.* *Q* se *om.* *O*, si *B*²*F*²*H*², sic *F*¹
 uidit *D*¹ 17 istam *M* qui *C*¹, quid *Q*¹ dubitat *F* autem *M*²
 in *ras.* pena *C*¹*D*¹, fere semper iusta est *om.* *H*

est, peccati poena est et supplicium nominatur. si autem iniusta poena est — quoniam poenam esse nemo ambigit — iniusto aliquo dominante homini inposita est. porro quia de omnipotentia dei et iustitia dubitare dementis est, iusta haec poena
 5 est et pro peccato aliquo penditur. non enim quisquam iniustus dominator aut subripere hominem potuit uelut ignorantia deo aut extorquere inuito tamquam inualidiori uel terrendo uel conturbando, ut hominem iniusta poena cruciaret. relinquitur ergo, ut haec poena iusta de damnatione hominis ueniat. et alio loco: ad-
 10 probare, inquam, falsa pro ueris, ut erret inuitus, et resistente atque torquente dolore carnalis uinculi non posse a libidinis operibus temperare non est natura instituti hominis, sed poena damnati. cum autem de uoluntate recta facienda loquimur, de illa scilicet, in qua homo factus est, loquimur.

- (6) 15 Ecce tam longe, antequam Pelagiana heresis extitisset, sic 6 disputauimus, uelut iam contra illos disputaremus. cum enim

9 De lib. arb. III, 18, 52

1 peccata H^1 , peccanti EOP et $om. R$ minatur H 2 est poena EQa quoniam] cum GS , cum iustam B poena D^1 esse
 $om. B^1$ 3 dominan-te (n ex m) M homine B^1 imposuit H
 4 iustia H^1 **iusta (pe ras.) M haec p. est B^2 in $mg.$ 5 im-
 penditur F^2 6 dominatur $B^2D^1E^1FGHORSa$ surripere F ho-
 mini V uelut C^1H , uel B^1 ignorante B^1a aut B^2 s. l. 7 ex-
 torqueri GS tamquam $om. H$ inualidiori H terreno B^1
 conturbando $CDENOPQRS^2$ ($mg.$), conflagando $cet. v$ 8 ut] aut C
 homine C^1D^1 cruciari relinquitur. Ergo CD^1 9 approbare E^1M
 10 beris P^1 ueris, ut erret] uersu terret CD^1 , uerisu terret R , uerisu
 terreret H inuit R resistente (nte m. 2 s. l.) CM , resistet C
 pr. 11 atque***** H , ac B torrente Q^1 colore H^1 , calore a
 in $mg.$ uinculi V posse Q^2 in $mg.$, possit $EOPV$ ad CD
 12 operibus (b m. 2) H est] potest R institui Q^1 , infatuati O
 homini H 13 damnati (ti in ras.) C uoluntate (te m. 2 s. l. CD)
 CDR , illa uoluntate $cet. l.$ libera uoluntate am recta CD , rectae M ,
 recte $cet. v$ loquitur C^1D^1 14 post loquimur $eras.$: de illa scilicet H
 15 ecce C^1 in ras. tam] quam BD^2E^1FGNQS pelagina C^1
 extitisset C^1DV , exstitisset* (& ras.) M si H^1 16 disputabamus R
 ueluti ($om. iam$) E enim] omnia enim Q^1

bona dicerentur ex deo, id est et magna et media et minima, in mediis quidem bonis inuenitur liberum uoluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus; sed tamen tale est, ut sine illo recte uiuere nequeamus. bonus autem usus eius iam uirtus est, quae in magnis reperitur bonis, quibus male uti nullus potest. et quia omnia bona, sicut dictum est, et magna et media et minima, ex deo sunt, sequitur, ut ex deo sit etiam bonus usus liberae uoluntatis, quae uirtus est et in magnis numeratur bonis. deinde dictum est, ex qua miseria peccantibus iustissime inflicta liberet dei gratia, quia sponte homo, id est libero arbitrio, cadere potuit, non etiam surgere. ad quam miseriam iustae damnationis pertinet ignorantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio natiuitatis suae, nec ab isto malo quisquam nisi dei gratia liberatur. quam miseriam Pelagiani nolunt ex iusta damnatione descendere negantes originale peccatum, quamuis, ignorantia et difficultas etiamsi essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus, sed laudandus deus esset, sicut in eodem libro tertio disputauimus. quae disputatio contra Manicheos habenda est, qui non accipiunt scripturas sanctas ueteris instrumenti, in quibus peccatum origi-

9 Id. II, 20, 54. III, 18, 50 sqq. *deinde dictum*—47, 5 *profitentur*] Aug. de don. perseu. 11, 27 16 De lib. arb. III, 20, 58. I 22, 64 20 Aug. de haer. 46. Confess. VIII, 4, 8

1 bona *CD¹R*, omnia bona *cet. v* ****dicerentur *D* pr. et om. *O*,
del. *D²* 2 librum *Q¹* 3 quia] quo *E¹R* illo om. *C¹D¹E¹R*
possimus *D¹* 4 nequeamus (a *add. m. 2*) *C* eius om. *N*, est *P*
5 in [in *Q* repperitur *mss.*, repperetur *D¹* bonis om. *D¹* (n)ullus
F² in *ras.*, nullus *D¹* 6 omnia *M* in *ras.* sicut] s. et *B* 7 *alt.* ex *F²*
s. l. etiam *B²* s. l., et *a* 8 qui *B¹* 9 numerabitur *E* donis *M¹*
10 liberat *D²E²Q* 11 resurgere *FO* 12 pertinet *V* ignorantiae
(om. et) *EH¹OP* 14 gratia dei *BEQNOP* pelagiani (ni *m. 2* s. l.) *S*
15 uolunt *E¹* nolunt pelagiani *a* damnatio *C¹D¹* descendere
C¹D¹V, dei descendere *a* 16 et *M* in *ras.* hominis essent *B*
17 primordia (o *ras.*) *E* natu alia *R* culpandus] c. deus *E*
18 deus om. *EH* deus esse *D¹*, esset deus *v* eodem *D¹* tertio
libro *v* dispotatio *V* 19 manicheus *D¹* 20 originale pecca-
tum *Pm*

nale narratur, et quidquid inde in litteris apostolicis legitur. detestabili inpudentia inmissum fuisse contendunt a corruptoribus scripturarum, tamquam non fuerit ab apostolis dictum. contra Pelagianos autem hoc defendendum est, quod utraque
 5 scriptura commendat, quam se accipere profitentur.

Hoc opus sic incipit: *Dic mihi, quaeso te, utrum deus non
 sit auctor mali.* 7

(X)

CAPVT VIII.

DE GENESI ADVERSVS MANICHEOS LIBRI DVO.

10 Iam uero in Africa constitutus scripsi duos libros de Genesi 1
 contra Manicheos. quamuis enim superioribus libris quidquid
 disputaui, unde ostenderem deum summe bonum et inmutabilem
 creatorem esse omnium mutabilium naturarum nec ullam esse
 naturam malum siue substantiam, in quantum natura est atque
 15 substantia, aduersus Manicheos nostra uigilaret intentio, isti
 tamen duo libri apertissime aduersus eos editi sunt in defen-
 sionem ueteris legis, quam uehementi studio uaesani erroris
 oppugnant, in primo ab eo, quod scriptum est: in principio
 fecit deus caelum et terram, donec septem peraguntur dies.

2 Confess. V, 11, 21 12 De lib. arb. I, 1 sqq. 17 Aug. de haer. 46
 18 Gen. 1, 1

1 quidquid C¹NOV, quicquid cet. inde om. P in om. HM
 2 destabili S¹ inpudentia (r ras.) D 3 fuerint C¹D¹ apostolo N
 5 scriptura**** (tura ras.) D accipere. (i ex e, t ras.) C, acciperit D¹
 profitentur (fi m. 2 in ras.) C, prophitentur D¹ 8 X v 9 genesis CD¹
 aduersum FGHV, contra E manicheus D¹ libri duo om. CD
 10 affrica BFGQR conscripsi a duos libros om. Q 11 ma-
 nicheus D¹ superioribus CD¹, in superioribus cet. v quidquid C¹V,
 quicquid cet. 12 summum B¹F¹V et om. N immotabilem H¹
 13 ulla D¹ esse B² s. l. 14 malam BD²EFGM²Q¹RSVv siue
 subst. malam esse nat. Q¹, nat. s. subst. m. e. Q² 15 aduersum H
 manicheus C¹D¹, manichaeos (i ras.) M uigilaret BC¹DFGNQ, uigi-
 larit R, inuigilarit HM inuigilaret cet. v ista E¹ 16 apertissimae C¹
 aduersum V aduersus eos B² s. l., adu. eus D¹ *editi (d ras.) C, *editi
 (s ras.) D defensione EOP 17 uehementi H¹ 18 oppugnant (nt
 m. 2) G 19 peraguntur BEFGHOPSVa

ubi legitur deus requieuisse in die septimo, in secundo autem ab eo, quod scriptum est: hic liber creaturae caeli et terrae, donec Adam et mulier eius dimissi sunt de paradiso et custodia posita est ligno uitae. deinde in fine libri errori Manicheorum fidem catholicae ueritatis opposui, quid illi dicant 5 et quid dicamus, breuiter aperteque conplectens.

- 2 Quod uero dixi: *illud autem lumen non inrationabilium auium* (2) *oculos pascit, sed pura corda eorum, qui deo credunt et ab amore uisibilium rerum et temporalium se ad eius praecepta implenda conuertunt; quod omnes homines possunt, si uelint, non putent noui* 10 heretici Pelagiani secundum eos esse dictum. uerum est enim omnino omnes homines hoc posse, si uelint. sed praeparatur uoluntas a domino et tantum augetur munere caritatis, ut possint. quod hic ideo dictum non est, quoniam praesenti 3 necessarium non erat quaestioni. quod uero ibi legitur, bene- 15 dictionem domini, de qua dictum est: *crescite et multiplicamini, in carnalem fecunditatem post peccatum conuersam*

1 Gen. 2, 2 2 Gen. 2, 4 3 Gen. 3, 23 sq. 7 De Gen. adu. Man. I, 3, 6 12 Prou. 8, 35 sec. LXX 15 De Gen. adu. Man. I, 19, 30 16 Gen. 1, 28

1 deum BFG pr. in om. Q 2 hic] hic est B 3 mulier] uxor B dimisi EH paradyso BCEFG 4 ligno] in l. B errorum H¹, erroris O¹ 5 fide D¹ catholicae B ueritas CD¹ 6 et quid CD¹NR, et quid nos Ea, et nos quid cet. m breuiter om. E aperte** (que add. m. 2) D, et aperte (om. que) F conplectes D¹ 7 inrationabilium CDEQ, inrationalium cet. animalium a 9 implenda F² in mg., al seruanda a in mg. 10 omnis V homines om. O possunt (po m. 2 in ras.) D uellint D¹ non—12 si uel add. F² in mg. inf. putent C²D²ENQR, potent C¹D¹, existiment V, existiment cet. v 11 pelagiani B² s. l., giani D² in ras., pelagiani (a ras.) C esse (pr. e ex s) M dictum esse B dictum** (ee ras.) M 12 omnis V si] se C¹H¹ uellint D¹ praeparatur] pepatur C¹, praepatur D¹ 13 uolon C¹, uolon D¹ augitur C¹D¹ munere (re s. l. m. 2) H 14 ut] et H¹ non est dictum H, non dictum est B, dictum est F¹ 15 benedictionem] de benedictione EOPa 16 dñi CD¹, dei cet. v de qua CDEFGNQR, qua cet. v; an scribendum: domini dei, qua? fecunditatem] eam f. E² s. l.

esse credendam, si non potest alio modo dictum uideri, nisi
 ut putentur illi homines non habituri fuisse filios homines,
 nisi peccassent, omnino non adprobo. illud etiam non est con- 4
 sequens, ut ideo intellegatur in allegoria tantummodo esse
 5 accipiendum, quod herbae uirides et ligna fructifera omni generi
 bestiarum et omnibus auibus et omnibus serpentibus in libris
 Geneseos dantur ad cibum, quia sunt et quadrupedia et uola-
 tilia, quae solis carnibus uiuere uideantur. fieri enim posset,
 ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terrae, si propter
 10 oboedientiam, qua ipsi homines deo sine ulla iniquitate ser-
 uirent, mererentur omnes bestias et aues omni modo habere
 seruientes. item mouere potest, quomodo dixerim de populo 5
 Israhel: *adhuc corporali circumcissione et sacrificiis tamquam*
in mari gentium populus ille legi seruebat, quandoquidem
 15 apud gentes sacrificare non poterat, sicut eos et nunc uidemus
 sine sacrificiis remansisse, nisi forte, quod per pascha immolant
 ouem, hoc in sacrificio deputetur.

(3) In secundo etiam libro illud, quod posui, nomine pabuli 6

3 De Gen. adu. Man. I, 20, 31 5 Gen. I, 29 sq. 12 De
 Gen. adu. Man. I, 23, 40 16 Aug. c. litt. Petil. II, 37, 87. Hieron.
 ep. 52, 10¹ (ad Nepotianum). cf. Deut. 16, 6 sq. 18 De Gen. adu.
 Man. II, 3, 4

1 credendum *B²EFHP* uidere *C¹D¹*, inueniri a 2 potentur *Q¹* fuisse
F² in ras. filius *C¹D¹* 3 adprobo** (o *in ras.*) *H* 4 alligoria *MP*
 tantummodu *E¹* 5 herbae (a *ras.*) *P* uirides] uideret *H¹*, uidelicet
H² s. l. et om. *HN* genera *H¹*, genere *B¹* 6 libris *CD¹R*, libro
cet. v; cf. *CSEL XXVIII*, 229, 22 7 geneseus *C¹D¹* quadra-
 pedia *F¹* 8 posset enim *M¹* possit *GS*, posse a 9 alerentur (h
ras.) *E* omnibus *D* si* *F* 10 oboedientiam *Q* sine (n *ex u*) *H*
 seruire *C¹D¹* 11 mererentur (ren *m. 2*) *C*, merentur *D¹*, mererent *S¹*
 omnis *V* 12 seruituti *B² s. l.* 13 corporali] de c. *BE¹FGM²OPSV*
 de corp. adhuc *B* circumcissione *C²* 14 mari] manu *E²*, magi *D¹*
 populos *H¹* ille om. a legis *C* 15 poterat *B¹CD¹*, poterant *cet. v*
 sic *B* eos] in eos *H¹* uidimus *D¹* 16 quod] apud q. *Q¹*, quosdam
Q² in mg. pascha *B¹R*, pascha* (m *ras.*) *E* 17 ouem *H* sacri-
 ficio *D*, sacrificiis a deputentur *N* 18 pabuli (p *in ras.*) *M*, pa*buli *D*

significari posse uitam — melioris interpretationis codices non habent pabulum, sed faenum — non satis apte dictum uidetur. non enim congruit faeni nomen significationi uitae
 7 quomodo pabuli. item non uideor recte appellasse uerba prophetica, quibus scriptum est: quid superbit terra et cinis? 5
 quia non in eo libro legitur, quem certi simus appellandum
 8 esse prophetam. nec illud apostoli, ubi adhibet testimonium de Genesi dicens: factus est primus homo Adam in animam uiuentem, sicut ille uoluit exponi, intellexi, cum exponerem, quod scriptum est: insufflauit deus in faciem 10
 eius flatum uitae, et factus est homo in animam uiuam uel in animam uiuentem. apostolus enim ad hoc adhibuit illud testimonium, ut probaret esse corpus animale; ego autem hinc putauit esse monstrandum animale factum
 9 prius hominem, non corpus hominis solum. quod autem dixi 15
 nulli naturae nocere peccata nisi sua, ideo dixi, quoniam iusto qui nocet, non ei uere nocet, quandoquidem mercedem eius

4 Id. II, 5, 6 5 Eccli. 10, 9 7 De Gen. adu. Man. II, 8, 10
 8 I Cor. 15, 45 10 Gen. 2, 7 16 De Gen. adu. Man. II, 29, 43
 17 Matth. 5, 12. Luc. 6, 23

1 significare *F* uitam *C¹DR*, uitam quin *OP¹V*, uitam cum *cet. v* meliores *C¹* interpretaationis *DMP* codices *V*, codicis *C¹D¹*
 2 habent *CDQ¹R*, habeat *S¹*, habeant *cet. v* sed] et *O* apte *B*
 3 uideretur *O* enim] sic *Q² s. l.* nom*** (ine *ras.*) *D¹*, nomine *EOPVa* significatio *EOPVa* 4 pabuli (p *m. 2 in ras.*) *M*, pabuli *D* idem *C¹D¹*, itē *E*, itemque *O¹* uideor non *v* uideo *CER* recta *Q¹*
 uerba *om. O* profetica *H* 5 dictum *F* 6 in *om. Q¹* eo *CD¹R*, eius *cet. v* legit *S¹* certi simus *C²*, certissimus *C¹D*, certi sumus *cet.* appellasse *a* 7 profetam *H* nec] hec *O* adhibet *CD¹EOPR*, adhibuit *cet.* 8 gesi *H¹* 9 ille *om. a* exponi, intellexi *scripsi*, exponi *CD¹*, poni *FRS² (mg.)*, intelligi *NQ²*, intellexi posui *Q¹*, uel intellexi sic non est ibi posui *Q³ mg.*, intellexi (*om. exponi*) *cet. v* 10 facie *D¹*
 11 uitae *C¹ in ras.* factum *M*, factis *Q¹* est *om. G* homo *om. B¹* amam *D¹* 12 ad hoc *om. P*, adhuc *O¹* 13 istud *F* ut *M² s. l.* corpus esse *Ba*, corpus (*om. esse*) *N* 14 autem *om. V* putauit hinc *B* esse] hoc e. *a* animale *a* 15 solum corp. hominis *B* hominem *Q¹* 17 uere nocet ei *B* nocit *C¹D¹* mercedem *B¹C¹D*, etiam mercedem *cet. v*

auget in caelis; sibi autem peccando uere nocet, quoniam
 propter ipsam uoluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit.
 possunt sane Pelagiani ad suum dogma trahere istam senten-
 tiam et ideo dicere paruulis aliena non nocuisse peccata, quia
 5 dixi *nulli naturae nocere peccata nisi sua*, non intuentes ideo
 paruulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere
 originale peccatum, quia in primis hominibus natura humana
 peccauit, ac per hoc naturae humanae nulla nocuerunt *peccata*
nisi sua. per unum quippe hominem, in quo omnes pecca-
 10 uerunt, peccatum intrauit in mundum; non enim nulli
 homini, sed *nulli naturae* dixi *peccata nocere nisi sua*. item in 10
 eo, quod paulo post dixi, *nullum esse malum naturale*, possunt
 quaerere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem
 referatur, qualis sine uitio primitus condita est. ipsa enim uere
 15 ac proprie natura hominis dicitur, translato autem uerbo uti-
 mur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo, secundum
 quam locutionem dixit apostolus: fuimus enim et nos ali-
 quando natura filii irae sicut et ceteri.

Hoc opus sic incipit: *Si eligerent Manichei, quos deci-* 11
perent. 20

9 Rom. 5, 12 12 De Gen. adu. Man. II, 29, 43 17 Eph. 2, 3

1 angit *C*¹, autget *D* sibi] siue *C*¹*D*¹ quoniam *CDNR*, quia
cet. v 3 pelageali *Q*¹ docma *C*¹*D*, dogma (do m. 2 s. l.) *H*
 ista *D* 4 in eo *B* paruulis *C*¹*D*¹ nocuisse (is ex u) *E* 5 nulli
 (i in ras.) *C* 6 paruulus *C*¹*D*¹ pertinent (ent m. 2) *G* 7 in
om. R 8 peccat *C*¹*R* nocuere *v* 9 hominē *D* omnis *V*
 11 homines et *H*¹ nocere peccata *BFGS* iterum *O*¹ 12 na-
 turae *QR* 13 similem *V* ad naturam *add. C*²*D*² in *mg.* 14 re-
 ferat *S*¹ sine] nisi *H*¹ 15 ac] et *ENR* propriae *C*¹*DMS*
 naturae *D* homines *H*¹ translati. u. (u m. 2) *C* 16 quali
GNQS, quali. *D* 17 locutione *D*¹, loquutionem *EHP*¹*Q*² dicit *O*
 apostulus *M* enim *om. M* et nos aliq. enim *F* aliquando**
 (do ras.) *M* 18 naturaliter *BEFGNQS*¹ fili *H*¹ coeteri *D*
 19 elegerent *C*¹*D*¹*E*¹*M*¹*P* manichaei *M* deceperent *C*¹*V*, de-
 ceperint *D*, decepissent *BFGS*

CAPVT X.

(XI)

DE MVSICA LIBRI SEX.

- 1 Deinde, ut supra commemorauī, sex libros de musica scripsi. quorum ipse sextus maxime innotuit, quoniam res in eo cognitione digna uersatur, quomodo a corporalibus et spiritalibus, 5 sed mutabilibus numeris perueniatur ad inmutabiles numeros, qui iam in ipsa sunt inmutabili ueritate, ac sic inuisibilia dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciantur. quod qui non possunt et tamen ex fide Christi uiuunt, ad illa certius atque felicius conspicienda post hanc uitam ueniunt; 10 qui autem possunt, si desit eis fides Christi, qui unus mediator est dei et hominum, cum tota sapientia sua pereunt.
- 2 In hoc libro illud, quod dixi: *corpora enim tanto meliora,* (2) *quanto numerosiora talibus numeris; anima uero istis, quae per corpus accipit, carendo fit melior, cum sese auertit a carnalibus* 15 *sensibus et diuinis sapientiae numeris reformatur,* non sic accipiendum est, quasi non sint futuri numeri corporales in corpo-

3 Retract. I, 5, 6 7 Rom. 1, 20 9 Rom. 1, 17, 3, 26. Gal. 3, 11
Hebr. 10, 38 11 I Tim. 2, 5 13 De mus. VI, 4, 7

1 XI v 2 liberi H^1 liber ^{tns} VI D^2 3 deinde] hic incip add.
 D^2 s. l. commemo G lib CD^1 4 quorum—sextus add. C^2
quorum] qm̄ D^1EN , quo R ipse om. Q in eo res a ea BM^2
digna cognitione m 6 sed] et M^1R nomeris C^1R perueniat S^1
inmutabilis C^1D^1 , immutabiles H^1 numerus C^1D^1 7 sunt in ipsa m
inmutabile R , ut inmutabili N ac sic] et sic $HOPVv$, ac si N
8 dei om. R quae per ea F conspiciant* S , conspiciuntur D^2 s. l. Q^1
9 quod (uo m. 2) G et] ei D^1 at E^1 10 tertius E^1 , cercius D
facilius M conspitienda D , conspienda C^1 hanc om. H uita D^1
11 quid a possunt S in $mg.$ si desit] id erit V ei Q^1 qui]
qua OVa , quia $BFGS$ ***mediator (med ras.) M^1 , mediator
 D^1G est mediator dei F , m. dei est M^2 , mediator dei (om. est) M^1
13 tantum H^2 , tam H^1 meliora] m. sunt a 14 quantum H
numeris (u in ras.) C istis om. Q^1 15 accipit B^2 in $mg.$, accipit
 $CDOPV$ sit F^1 se B^1 , esse D^1 16 reformatur C^1 , reformatior E ,
seformatur D^1 17 qua E^1 non om. E

- ribus incorruptibilibus et spiritalibus, cum speciosiora et decen-
tiora futura sint, aut anima eos sensura non sit, quando erit
optima, quemadmodum hic eis carendo fit melior. hic enim
opus habet auertere se a carnalibus sensibus ad intellegibilia
5 capienda, quia infirma est et minus idonea utrisque simul ad-
hibere intentionem suam, et in his corporalibus nunc inlecebra
cauenda est, quamdiu anima inlici ad delectationem turpem
potest. tunc autem firma erit atque perfecta, ut numeris cor-
poralibus non auertatur a contemplatione sapientiae et ita sen-
10 tiat eos, ut non inliciat ab eis nec eis carendo fiat melior,
sed ita sit bona et recta, ut nec latere possint eam nec occupare.
- 3) Item quod dixi: *haec autem sanitas tunc firmissima erit atque* 3
certissima, cum pristinae stabilitati certo suo tempore atque ordine
hoc corpus fuerit restitutum, non ita dictum putetur, quasi non
15 sint futura post resurrectionem corpora meliora, quam primorum
hominum in paradiso fuerunt, cum illa iam non sint alenda
corporalibus alimentis, quibus alebantur ista; sed pristina sta-
bilitas hactenus accipienda est, quatenus aegritudinem ita nullam

12 De mus. VI, 5, 13

1 cum CD^1 , cum multa B^1 , cum multo *cet. v* speciosiora (*t ras.*) C ,
speciosa V dicentiora C^1D^1 2 aut] ut R anim^a os (*e m. 2*) M ,
anim^a os H 3 quemadmodum MV , *semper* hic carendo eis B ,
eis hic *c. a* enim *om.* D^1 4 auertere C^1 , auerteret E^1 accer-
nalibus E^1 5 sapienda BD^2EFGNQ ideo E 6 illecebra BF ,
inlecebra D^1 7 inlici* (*i ras.*) M , inlici*** S , illic R .ad M , a E^1
delectationem C^1 , dilectatione D^1 turpi^a E potest turpem B
8 potest] p. trahi R firma CD^1 , tam firma *cet. v* est R atque
perfecta erit B aut H^1 9 ista D^1 10 ut] et B^1 non
om. F alliciat O 11 ista D^1 et] atque B possit Q^1
eam possint N 12 tunc] tam O erat E 13 pristi-^anae H
14 hoc B^2 s. l., oc Q^1 corpus] opus CD^1 , tempus O^1 fieri C^1D
quasi] quia V 15 resurrectione D^1 quam C^2 in *mg.* D^2 s. l., cū C^1D^1
priorum H 16 paradyso $FGNP$, iparadiso (*om. in*) O 17 alibantur G^1
pristina (*a m. 2*) C , pristinae H^2 stabilitatis H^2 18 actenus
 $C^1DERS^1V^1$ accipienda—quatenus *om.* H accipienda E^1 quatinus
 C^2D^2O , quatenus D^1 egritudinem CMV nulla C^1D^1OPR

corpora illa patientur, sicut nec ista pati possent ante peccatum.

- 4 Alio loco: *laboriosior est, inquam, huius mundi amor. quod* (4)
enim in illo anima quaerit, constantiam scilicet aeternitatemque,
non inuenit, quoniam rerum transitu completur infima pulchritudo 5
et, quod in illo imitatur constantiam, a summo deo per animam
traicitur, quoniam prior est species tantummodo tempore commu-
tabilis quam ea, quae et tempore et locis. haec uerba si eo
 modo accipi possint, ut non intellegatur infima pulchritudo
 nisi in corporibus hominum omniumque animalium, cum quibus 10
 sensu corporis uiuimus, ratio manifesta defendit. hoc quippe
 in ea pulchritudine imitatur constantiam, quod in conpage
 sua manent eadem corpora, in quantum manent, id autem a
 summo deo in ea per animam traicitur. anima quippe ipsam
 conpagem tenet, ne dissoluatur et diffuat, quod uidemus in 15
 corporibus animalium anima discedente contingere. si autem

3 De mus. VI, 14, 44 14 Aug. Confess. X, 34, 53

1 patientur BM^2Q^2 , patien**tur D *possent M in ras. 3 modi
 ENQ^1 amur D^1 4 in om. ENQ anima in illo Oa aeter-
 nitatemq; ** M , aeternitatem B^1 , et aeternitatem que D^1R 5 quoniam]
 quo N , quorum B^1 transitu* C , transitum D infime C^1 , infirma
 $DFGM^1PS^2V$ pulchritudo DQ 6 illa $GHOPQ^2SV$ imitatur
 C^1 , **imitatur D a om. C^1V 7 trahicitur G^1MS tempore (e in
 ras.) S , tempora G commotabilis D 8 quam] q. ex E , q. est m
 pr. et om. E , ei CD^1 locis et tempore F locis] l. a incom-
 mutabilis R 9 accepi C^1DO possunt D^1OPR^1Vv , possit Q^1
 non in ras. M , om. F infima S , infirma $C^1DGM^1S^2V$ 10 homi-
 nibus B cum quibus $B^1CDEFNQRS^2$ (mg.), quae cum (uae in ras.) H ,
 quae con P^1 , quae cum cet. v 11 senso C^1D^1 uiuimus C , uiuimus
 $B^1DEFNQR$, uiuunt cet. v ***defendit G , ostendit R^1 hanc R
 12 ea] illa D^2 s. l. imitatur R alt. in ex im corr. M con-
 pagem D 13 manet D^1 *id (h ras.) C a om. N 14 *in M
 eam CD^1OPa , eo FGS trahicitur GV anima] sed a. Q^1 15 de-
 fluat C^2Da uidimus C^1D^1 16 corporalibus F^1 disce-
 dente (n ras.) CHM , discedente D^1

ipsa pulchritudo in omnibus corporibus intellegatur, cogit ista
sententia etiam ipsum mundum animal credere, ut etiam in
ipsum, quod in illo imitatur constantiam, a summo deo per
animam traiciatur. sed animal esse istum mundum, sicut Plato
5 sensit aliique philosophi plurimi, nec ratione certa indagare potui
nec diuinarum scripturarum auctoritate persuaderi posse cog-
noui. unde, tale aliquid a me dictum quod accipi possit
etiam in libro de immortalitate animae, temere dictum notaui,
non quia hoc falsum esse confirmo, sed quia nec uerum esse
10 comprehendo, quod sit animal mundus. hoc sane inconcusse
retinendum esse non dubito, deum nobis non esse istum mundum,
siue anima eius ulla siue nulla sit, quia si ulla est, ille, qui
eam fecit, est deus noster; si autem nulla est, nullorum deus
potest esse iste, quanto minus noster. esse tamen spiritalem
15 uitalemque uirtutem, etiamsi non sit animal mundus, quae
uirtus in angelis sanctis ad decorandum atque administrandum
mundum deo seruit, et a quibus non intellegitur rectissime

2 Varro ap. Aug. de ciu. dei VII, 23 4 Plato Tim. p. 30 B.
Diels Doxogr. p. 609, 14. Cic. de nat. d. I, 23 sq. 30. 52. II, 22. 30. 32
8 De inm. an. 15, 24. Retract. I, 5, 4 13 Ps. 45, 1

1 ipsa BCD^1ENRS^2 *mg.*, infirma G^1M^1 , infirma ista Q , infima *cet. v*
corporibus omnibus Q 2 **ipsum (in *ras.*) E mundum B^2 s. l. ani-
malem H etiam (t. m. 2 s. l.) C in *ras.* B , id M 3 in *om.* V per
animam *om.* a , per anim D^1 4 traicitur NQ^1 5 plurime H^1 , quam
plurimi m indagari H^2 , indare S^1 potuit H 6 scripturarum]
scuru C^1 , scaru D , scaru E , scarum scripturarum R persuadere B^1 ,
persuari O 7 a me tale aliquid P quod CD , quod id BF^2R , quo
id *cet. v* quod—dictum F^2 in *mg.* accepi $B^1C^1R^1$ posset C^2H
8 libro (o *add. m.* 2) D , librum O anima et emere E^1 timere C^1D^1 ,
tenere Q 9 falsum hoc Q 10 comprahendo MP inconcussae
 D , incusse B^1 11 *alt.* esse non F 12 *pr.* siue] sed CD^1R eius
om. B ille] il D 13 fecerit B^1 *alt.* est *expunxit* D^2 14 esse iste
 M in *ras.* iste R^2 in *mg.* noster] inter E tamen] tale H
15 uitalem quae D si (tiam *om.*) D^1R 16 decorandem D^1 am-
ministrandum M , ministrandum EN 17 mundum *om.* M^1O , omnium
 Pa et] ut E^2 a] e E^2 s. l. rectissimae D , recte B .

creditur. angelorum autem sanctorum nomine omnem sanctam creaturam spiritalem in dei secreto atque occulto ministerio constitutam nunc appellauerim. sed spiritus angelicos sancta scriptura nomine animarum significare non solet. proinde in eo, quod circa finem libri huius dixi: *rationales et intellectuales 5 numeri beatarum animarum atque sanctarum legem ipsam dei, sine qua folium de arbore non cadit et cui nostri capilli numerati sunt, nulla interposita natura excipientes usque ad terrena et inferna iura transmittunt*, non uideo, quemadmodum uocabulum animarum secundum scripturas sanctas forsitan possit ostendi, 10 quandoquidem hic non nisi angelos sanctos intellegi uolui, quos habere animas numquam me legisse in diuinis eloquiis canonicis recolo.

5 Hic liber sic incipit: *Satis diu paene.*

CAPVT XI.

15 (XII)

DE MAGISTRO LIBER VNVS.

1 Per idem tempus scripsi librum, cuius est titulus de magistro. in quo disputatur et quaeritur et inuenitur magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi deum secundum

5 De mus. VI, 17, 58 7 Ps. 1, 3. Es. 34, 4. 64, 6 Luc. 12, 7. Matth. 10, 30 11 Retract. I, 15, 2 17 Aug. Confess. VIII, 6, 14

1 sacrorum H^2 , sacrum H^1 sanctam] al. factam a mg. 2 in om. M deo P occultoque (om. atque) B 3 nunc G^2 in ras. appellauerunt C^1 4 scriptura om. CD^1 significare om. CD^1R solet] s. appellare R proinde**** C , p. uero a 5 huius libri $BOVa$ rationabiles F^1 intellectuale D^1 6 numeros R beatorum C^1D^1 legem ipsam] al. ea ipsa lege a mg. 7 nurati H^1 8 interposita Q^1 usque] atque $B^1C^2D^2EFNRS^2$ mg., adque C^1D^1 ad—uideo quem D^2 in ras. 9 iure H transmittant Ha uocabulo CD^1 10 sanctas scripturas N forsitan om. $OPVa$, del. D^2 , positum Q^1m 11 hic P^2 s. l., om. a uoluit G 12 numquam C^1D , nusquam cet. v canonice (oni in ras.) M 14 pene CD 15 XII v, om. Q 17 id R est om. H 18 quo] illo R^1 mg. quaeretur C^1D^1 al. et om. H inuenitur (nue m. 2 in ras.) C , t in ras. D^2 magistrū (n m. 2) H 19 docit V conscientiam B^1

illud etiam, quod in euangelio scriptum est: unus est magister uester Christus.

Hic liber sic incipit: *Quid tibi uidemur efficere uelle, cum 2 loquimur?*

(XIII) 5

CAPVT XII.

DE VERA RELIGIONE LIBER VNVS.

Tunc etiam de uera religione librum scripsi, in quo multi- 1
pliciter et copiosissime disputatur unum uerum deum, id
est trinitatem, patrem et filium et spiritum sanctum, religione
10 uera colendum, et quanta misericordia eius per temporalem
dispensationem concessa sit hominibus Christiana religio, quae
uera religio est, et ad eundem cultum dei quemadmodum sit
homo quadam suauitate coaptandus. maxime tamen contra
duas naturas Manicheorum liber hic loquitur.

(2) 15 In hoc libro quodam loco: *sit, inquam, tibi manifestum 2*
atque perceptum nullum errorem in religione esse potuisse,
si anima pro deo suo non coleret animam aut corpus aut fan-
tasmata sua. hic animam pro uniuersa creatura incorporali
posui non loquens more scripturarum, quae animam, quando
20 non translato uerbo utuntur, nescio utrum uelint intellegi nisi

1 Matth. 23, 10 15 De uer. rel. 10, 18

1 *pr.* est] *sit O* *alt.* est *om.* *O*, est enim *F* uester magister
HMRV magister (*agis in ras.*) *M* 3 quod *R* uideamur *D*
uelle] uel *C¹D¹* 5 *XIII v.* *om.* *Q* 6 relege *C¹DM*, fere semper
7 nunc *a* de uera *om.* *H* scribi *D* 8 copiosissime *V*, copiose *B*
11 concessa sit] concessit *C¹D¹* quae—religio *om.* *H* 12 uere *F*
est religio *B* quemammodo *M*, quemammodo *C¹D¹* 13 suauitate]
sua uita *BE¹GHNOPQ¹RS*, uita sua *D²Fv* quocaptandus *C¹D¹*,
coaptandis *S¹* 14 manichaeorum (*i ras.*) *M* hic] sic *B¹GS¹V*
hic liber *F* 15 hoc *B² s. l.* libro *om.* *BF* manifestatum (ta
del. m. 1) *M* 16 praeceptum *R* 17 colerit *D¹V* anima *V*
phantasmata *BCDFGHOQ*, phantasmata *cet.* 18 hinc *P¹* anima *E*
19 loqueis *E¹*, loquem *O* more* *C* 20 non** *C* nescio (*c ras.*) *D¹*
uellint *D¹*

eam, qua uiuunt animalia mortalia, in quibus et homines sunt, quamdiu mortales sunt. paulo post autem eundem sensum melius sum breuiterque complexus, ubi dixi: *non ergo creaturae potius quam creatori seruiamus nec euanescamus in cogitationibus nostris, et perfecta religio est.* creaturam quippe 5 uno nomine utramque, id est spiritalem corporalemque, significauimus. restat, quod ibi dixi: *aut fantasmata sua*, propter quod hic dixi: *nec euanescamus in cogitationibus nostris.*

- 3 Item quod dixi: *ea est nostris temporibus Christiana religio*, (3) *quam cognoscere ac sequi securissima et certissima salus est*, 10 secundum hoc nomen dictum est, non secundum ipsam rem, cuius hoc nomen est. nam res ipsa, quae nunc Christiana religio nuncupatur, erat et apud antiquos nec defuit ab initio generis humani, quousque Christus ueniret in carne, unde uera religio, quae iam erat, coepit appellari Christiana. cum 15 enim eum post resurrectionem ascensionemque in caelum coepissent apostoli praedicare et plurimi crederent, primum apud Antiochiam, sicut scriptum est, appellati sunt discipuli Chri-

2 De uer. rel. 10, 19 3 Rom. 1, 25 4 Rom. 1, 21 9 De uer. rel. 10, 19 fin. 14 I Io. 4, 2. II Io. 7 17 Act. 11, 26

1 eam *om.* R^1 et *om.* B^2F sunt *om.* O 2 autem B^2 s. l. 3 sub E breuiterque $C^1E^2NOPQ^1RS^2$ *mg.*, rebiterque E^1 , breuiusque *cet. v* 4 euanescamus] uanesc *m.* 2 C , euanescamus M^1 , uanesciamus D^1 5 nostris et G^2 *in ras.* est religio N 6 utramquae C^1 , utrumque D^1 spiritali H^1 corporalem H *in mg.* significari R 7 dixit P^1 8 euanescamus C^1 , euanescamus (s. *ras.*) M , euanescamus D 9 christiana (*ana in mg.*) H 10 cognoscere C^1 hac P^1 et certissima *om.* N est salus F 11 rem ipsam N 12 hoc *om.* R est hoc nomen H ipsa res $BFGS$ religio xpiana O 13 nuncupatur C^1 et *om.* Hm antiquus D^1 , antiquos, quos N initio C 14 humani generis B , generis humanis C^1D , g. humana R^1 christus C^1D^1 , ipse christus *cet. v* uenerit C^1 ueniret christus B carne] cruce B^1 15 uera] et u. B^1 iam] etiam H erat H cepit C^1 16 eum *om.* B^1 in] ad M 17 plurimum E , multi B apud G^2 *in ras.*, ad B^1 18 antiochiam $C^2DEHNMNR$, athiociam C^1 scriptum D scriptum—discipuli M^2 *in ras.* discipoli V

stiani. propterea dixi: *haec est nostris temporibus Christiana religio*, non quia prioribus temporibus non fuit, sed quia posterioribus hoc nomen accepit.

- (4) Alio loco: *intende igitur, inquam, in haec, quae secuntur*, 4
 5 *diligenter et pie, quantum potes; tales enim adiuuat deus*. quod non ita intellegendum est, quasi tantummodo tales adiuuet, cum etiam adiuuet non tales, ut sint tales, id est ut diligenter et pie quaerant; tales autem adiuuat, ut inueniant. itemque 5
 10 *alibi: deinde, inquam, iam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinae stabilitati*. quod sic accipiendum est, quia etiam pristina stabilitas corporis, quam peccando amisimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non uergeret senectutis. huic ergo pristinae stabilitati restituetur
 15 hoc corpus in resurrectione mortuorum, sed habebit amplius, ut nec alimentis temporalibus sustentetur, sed ad sufficientiam uiuificetur solo spiritu, cum resurrexerit in spiritum uiuificantem, quia iam etiam spiritale erit. illud autem, quod primum fuit quamuis non moriturum, nisi homo peccasset,
 20 tamen animale factum est, hoc est in animam uiuentem.

4 De uer. rel. 10, 20 fin. 5 II Par. 26, 7. Ps. 53, 6 9 De
 uer. rel. 12, 25 17 I Petr. 3, 18 18 I Cor. 15, 45 20 Gen. 2, 7

1 est *V s. l.*, *eras. D* 4 inquam igitur *O¹* in *om. CD¹* sequuntur *BEHQ²* 5 *piae DM* potest *G¹PR¹* enim] autem *H*
 6 est intelligendum *BF* adiubet *C¹D¹* 7 adiuuet *om. P* etiam adiuuet *CD*, adiuuet etiam *cet. v alt.* ut *om. B¹* 8 *piae DM* quaerent *E* adiubat *C¹D¹* ut *om. E* ut inueniant adiuuat *F*
 9 erit *om. H* ut] et *GS* 10 peccato primo *R¹* tempore] donec t. *M¹Q²* atque ordine *om. Q¹R* 11 suo *om. QR* praestinae *P¹* stabilitate *H¹* 12 prius pristina *R* 13 inde fectum *C*, infectum *H*
 14 uergerit *C¹D¹V* seruitutis *GS¹* hanc *B¹* restituatur *H*
 15 resurrectionem *O* abebit *D¹* 16 temporalibus *C¹DEM¹NRS²mg.*, corporalibus *cet. v* sustententur *F¹*, sustentur *Q¹* sufficientiam *D*
 17 resurrexerit* (n *ras.*) *H* spiritu *CD¹E¹* 18 uiuificante *CD¹* quia iam *CDR*, qua iam *EN*, qua causa (e *ras.*) *M*, quia causa *H*, qua causa *cet. v* 20 hoc est *om. m* anima *D¹*

- 6 Et alibi: *usque adeo*, inquam, *peccatum uoluntarium malum* (5)
est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit uoluntarium. potest
 uideri falsa haec definitio, sed, si diligenter discutiatur, in-
 uenietur esse uerissima. peccatum quippe illud cogitandum
 est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam poena 5
 peccati, sicut superius ostendi, cum quaedam commemorarem
 ex libro tertio de libero arbitrio, quamuis et illa, quae non
 inmerito non uoluntaria peccata dicuntur, quia uel a nescien-
 tibus uel a coactis perpetrantur, non omni modo possunt sine
 uoluntate committi, quoniam et ille, qui peccat ignorans, uo- 10
 luntate utique peccat, quod, cum faciendum non sit, putat esse
 faciendum, et ille, qui concupiscente aduersus spi-
 ritum carne non ea quae uult facit, concupiscit quidem
 nolens et ideo non facit quod uult, sed, si uincitur, concu-
 piscientiae consentit uolens, et ideo non facit nisi quod uult, 15
 liber scilicet iustitiae seruusque peccati. et illud,
 quod in paruulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non
 utantur arbitrio uoluntatis, non absurde uocatur etiam uolun-

1 De uer. rel. 14, 27
 16 Rom. 6, 20. 17

6 Retract. I, 8, 5

12 Gal. 5, 17

1 peccatum inquam *F* (2) uoluntarium *V* 2 nulla *D*¹ pec-
 catum *om. F* 3 haec falsa *F* haec d. falsa *B* definitio *CQ*²,
 definitio *BE*²*GHOR*, id ē finitio *E*¹ si *om. E*¹ inueniatur *H*
 4 esse] hec *O* intelligendum *Oa* 6 cum *V* s. l. commemorarem
*C*¹*D*¹ 7 ex] et *E*¹ non *om. a* 8 non *om. H* a *om. H*
 9 a *om. GH* coactis *Q* perpetrantur *om. F* possunt *B*² s. l.
 10 quoniam—uoluntate *om. E* ignorans (n *alt. in ras.*) *M* 11 ita-
 que *B*¹ peccat *C in ras.*, facit *HMQ*²*V* (*in ras.*) *m* quod, cum]
 quodecumq. *H* 12 concupiscente] non c. *C*, concupiscente (ē *ras.*) *D*
 spiritum—quidem *F*² s. l. 13 carnem *V* 14 uolens *F*¹*M*¹ ideo
*CD*¹, in eo *cet. v* si] cum *D*² s. l. 15 consensit *NQ*¹ ideo
*CD*¹, in eo quod *BEFNS*, in eo *cet. v* non *B*² s. l. nisi *om. a*
 liber uult *H* 16 liber] l. est *BM*² scilicet *del. H*² iustitiae *C*,
 iustitiae *ee* (*ee m. 2*) *H* seruus *H*¹ 17 paruolis *C*¹*D*¹*V*, parabolis *E*¹
 cum *M*² s. l. 18 arbitrio] libero a. *a* arbitrio—uocatur *add. C*²
in mg. absurde *D*¹ uocatur (n *ras.*) *Q* etiam uocatur *N*

tarium, quia ex prima hominis mala uoluntate contractum factum est quodam modo hereditarium. non itaque falsum est, quod dixi: *usque adeo peccatum uoluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit uoluntarium.* ideo gratia
 5 dei non solum reatus omnium praeteritorum soluitur in omnibus, qui baptizantur in Christo, quod fit spiritu regenerationis, uerum etiam in grandibus uoluntas ipsa sanatur et praeparatur a domino, quod fit spiritu fidei et caritatis.

- (6) 10 Alio loco quod dixi de domino Iesu Christo: *nihil egit ui, 7 sed omnia suadendo et monendo*, non mihi occurrerat, quod uidentes et ementes flagellando eiecit de templo. sed quid hoc aut quantum est, quamuis et daemones nolentes ab hominibus non sermone suasionis, sed ui potestatis eiecerit?
 15 item alio loco: *prius, inquam, isti sequendi sunt, qui unum 8 summum et solum colendum esse dicunt; si apud hos ueritas non eluxerit, tunc demum migrandum.* quod ita potest uideri

6 Rom. 6, 3 7 Prou. 8, 35 sec. LXX 8 II Cor. 4, 13 10 De uer. rel. 16, 31 12 Marc. 11, 15. Matth. 21, 12. Luc. 19, 45 13 Matth. 9, 32 sqq. Marc. 1, 34. 5, 1 sqq. Luc. 4, 35 15 De uer. rel. 25, 46

1 primi D^2Q^1R 2 modum C^1D^1 itaque et 3 usque D falsus E
 3 peccato C^1D^1 4 nullu C^1D^1 modo (o *alt. ex u*) M , (do *add. m. 2 s. l.*) C si] nisi E 5 reatus (c *ras.*) M praeteritorum] *al. peccatorum a in mg.* 6 qui* (a *ras.*) D fiat (e *ras.*) D 7 gradibus E 8 post domino *ras.* 5 *litt. C* et *om. CD^1* 10 quod $BCDEFGNRS$, in eo quod *cet. v* iesu V s. l. egit *er. M*, *egit (1 *ras.*) E ui* Q , ui nri H 11 *occurrerat (h *ras.*) C 12 uidentes MV mentes M^1 flagello E^2a , fallendo E^1 eiecit (i *pr. in ras.*) C , eiecit D^1O de $BCDNR$, e *cet.* sed *om. H* 13 quod F aut (t *in ras.*) C 14 hominibus (homi *in ras.*) M , hominibus exire O eiecerit (e *alt. in ras.*, rit a *m. 2*) C , eiecit P^1 15 loco alio $GHSV$ prius] quo prius (uo *in ras.*) CD^1 , priusquam F , primum O sint (i *ex u*) H unum] in u. V 16 summum] s. deum SV , deum s. v et solum CD^1ER , solum uerum deum et solum HVv , et solum et uerum deum et solum O , et uerum deum P , uerum deum summum et s. F , uerum deum et solum *cet.* solem** H^1 aput C^1DFM 17 luxerit M^1 , *eluxerit E tum $FGOPSVm$ migrandum CD^1 , migrandum est *cet. v*

dictam, quasi de huius religionis ueritate dubitauerim. dixi autem, sicut ei congruebat, ad quem scribebam. sic enim dixi: *si apud hos ueritas non eluxerit*, nihil dubitans, quod apud eos elucesceret, quemadmodum ait apostolus: si Christus non resurrexit, non utique dubitans, quod resurrexit.

- 9 Item quod dixi: *nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper uisibilia quaereret et eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum nouitate flagrauit*, uerum est quidem; non enim nunc usque, cum manus inponitur baptizatis, sic accipiunt spiritum sanctum, ut loquantur linguis omnium gentium, aut nunc usque per umbram transeuntem praedicatorum Christi sanantur infirmi, et si qua talia tunc facta sunt, quae postea cessasse manifestum est. sed non sic accipiendum est, quod dixi, ut nunc in Christi nomine fieri miracula nulla credantur. nam ego ipse, quando istum ipsum scripsi librum, ad Mediolanensium corpora martyrum in eadem ciuitate caecum inluminatum fuisse iam noueram et alia nonnulla, qualia tam multa etiam istis tem-

4 I Cor. 15, 14 6 De uer. rel. 25, 47 10 Act. 2, 4, 10, 46
12 Act. 5, 15 sq. 16 Ambros. ep. 22, 17. Aug. Confess. VIII, 7, 16.
de ciu. dei XXII, 8, 2. Serm. 286, 5

1 relegionis *C¹DM¹* 2 scribebam (ebam *in ras. m. 2*) *M* 3 si
om. D²M¹NQ¹ nihil (*h in ras.*) *C* 4 elucescerit *C¹Q¹*, non
elu...xerit C², eluceret *H¹Q²*, elucisceret *D¹H²*, luesceret *R* quemam-
modum *C¹M*, et quemadmodum *R* ait *B² s. l.* 5 *pr.* non *om. C*
resurrexerit *F¹*, surrexerit *H* non—resurrexerit *om. H* *alt.* resurrexit
CD¹E, resurrexerit *cet. v* 6 non *B¹* miracola *V* illa *in ras. M*,
ista *a* 7 nec *O¹R* uisibilia semper *B* uisibilia (*lia in ras.*) *C*
quaererit *V* 8 consuetudine *D* frigesce *H¹* flagrabat *D² s. l.*
9 est uerum *B* nunc] huc *OV* 11 nunc *C² in mg.*, nun *G*
per] ad *D²HMOPQVv* umbra *D¹* 12 transeuntem *D¹*, transeuntin
(*iu m. 2 in ras.*) *C*, transeuntium *cet. v* 13 cessare *Q* 15 miracola *V*
nulla miracula *Ba* ipse] sine *M¹* 16 ipsum (*um in ras.*) *C*,
ipsu(m *a ras.*) *H* librum scripsi *v* martirum *D* 17 caelum *D¹*
iam nou. caec. illum. fuisse *B* 18 nonnulla *B* qualia] talia *q.*
BD²FGNQS, alibi talia *q.* (*h. e. qualia*) *E* quam *Q*

poribus fiunt, ut nec omnia cognoscere nec ea, quae cognoscimus, enumerare possimus.

- (8) Et alio loco illud, quod dixi: *sicut ait apostolus: omnis* 10
ordo a deo est, non eisdem uerbis hoc dixit apostolus,
 5 *quamuis eadem uideatur esse sententia. ait quippe ille: quae*
autem sunt, a deo ordinata sunt. et alibi: prorsus, 11
inquam, nemo nos fallat: quidquid recte uituperatur, in melioris
comparatione respuitur. hoc de substantiis atque naturis dictum
est; inde enim disputabatur, non de bonis actibus atque pec-
 10 *catis. itemque alibi: sed nec sic quidem,* inquam, *ab homine* 12
homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres uel filii uel
coniuges uel quique cognati aut adfines aut ciues; nam et ista
dilectio temporalis est. non enim ullas tales necessitudines habe-
 15 *remus, quae nascendo et moriendo contingunt, si natura nostra*
in praeceptis et imagine dei manens in istam corruptionem
non relegaretur. hunc sensum prorsus improbo, quem iam et
superius improbaui in primo libro de Genesi contra Manicheos.
ad hoc enim ducit, ut credantur illi coniuges primi non gene-

1 Aug. de ciu. dei XXII, 8 3 De uer. rel. 41, 77 5 Rom.
 13, 1 6 De uer. rel. 41, 78 10 Id. 46, 88 17 Retract. I, 9, 3

1 cognoscere *C*¹ nec *om.* *V* cognoscimus *C*¹*V*, cognoscime *S*¹
 3 illud] aliud *F*¹ dixit *H* sicut—dixit *om.* *H* omnes *C*¹*D*¹ 4 a
*D*² s. l. a deo ordo *B*¹ non] nec *B* apostolus dixit hoc *NQ*, dixit
 a. hoc *E* 5 eadem *om.* *H* sentia *C*¹ 6 sunt autem *O*¹ or-
 dinatae *C*²*M*¹*Ov* 7 nemo inquam *R*¹ nemo* (s. *ras.*) *M* uos *BFa*
 meliuris *E*¹ 8 respicitur *E* de *om.* *E*¹ 9 actibus *BCD*¹*Fa*
 (*mg.*), actionibus *cet. v* peccati *H* 10 ne *O*²*Q*¹ si *R* quidam
*Q*¹ inquam *om.* *F*¹ ab *om.* *B*¹ 11 homo *om.* *O* filii *C*¹,
 filios *D*¹ 12 quicumque *a* afines *C*¹*D*¹ alt. aut] uel *V*
 13 nullas *C*¹*D*¹ necessitudines* (n. *ras.*) *M* 14 contin|tingunt *F*,
 contingunt *O* si *add.* *M*² 15 i|magine (n. *ras.*) *M*, in imagine *R*
 ista *D*¹*Q*¹ corruptione *Q*¹ 16 religaretur *BC*²*FGP*²*QRVa*, re-
 legatur *H* prorsus] *om.* *S*¹, rsu in *ras.* *M* quam *E*¹ et *om.* *F*¹
 17 superius] superius *D*¹, in superiorib; (in *et b*; *m.* 2 s. l.) *C* libro
 primo *BF* contra *R*² *mg.* manichaeos *M*, manicheus *D*¹ 18 adhuc
*F*¹*H* ducet *CD*¹, ducitur *B*¹*G* conieges *C*¹*D*¹

raturi posteros homines, nisi peccassent, tamquam necesse fuerit, ut morituri gignerentur, si de concubitu maris et feminae gignerentur. nondum enim uideram fieri potuisse, ut non morituri de non morituris nascerentur, si peccato illo magno non mutaretur in deterius humana natura ac per hoc, 5 si et in parentibus et in filiis felicitas fecunditasque mansisset, usque ad certum sanctorum numerum, quem praedestinavit deus, nascerentur homines non parentibus successuri morientibus, sed cum uiuentibus regnaturi. essent ergo etiam istae cognationes atque adfinitates, si nullus delinqueret nullusque 10 moreretur.

- 13 Item alio loco: *ad unum deum tendentes*, inquam, *et ei uni* (9) *religantes animas nostras, unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus.* in his uerbis meis ratio, quae reddita est, unde sit dicta religio, plus mihi placuit. nam non me 15 fugit aliam nominis huius originem exposuisse latini sermonis auctores, quod inde sit appellata religio, quod religitur: quod

7 Rom. 8, 28 sqq. I Cor. 2, 7. Eph. 1, 5. 11 12 De uer. rel.
55, 111 16 Cic. de nat. deor. II, 28, 72

1 posteras C^1D^1 2 gignerentur *eras. C* si de] sine CD^1 , si de
(c *ras.*) *B* concubito C^1D^1 fiminae D^1 3 uiderant F^1 4 mori-
turis (ris s. l. m. 2) *H* peccatum D^1 5 in] ut *R* ac (h *ras.*)
 CD 6 si] si et parentibus *H* alt. in *om. Q* filiis *om. D*
fecunditas quae (*om. felicitas*) D^1 , fecunditas felicitasque OPV , fecun-
ditas quae felicitas *E*, foecunditasq; felicitatis *N* mansisset D^1 7 ad
om. N numerū (*rū m. 2 in ras.*) *C*, numero D^1 quae *R*, quam D^1
praedestinavit C^1D^1GHM 8 nascerentur *F*, ut nascerentur *O* succen-
suri D^1 9 ergo *om. B* etiam G^2 in *mg.* 10 cognitiones *H*
adfinitate* C^1 , adfinitatem D^1 , affinitiones O^1 delinquerit *V* 11 mo-
reretur C^1 , moritur *D*, moriretur S^2V 12 alio] in a. *HOP* et M^2
in *ras.*, et i Q^1 unii Q^1 13 relegantes C^1M^1 , religates D^1 (15) re-
legio C^1D^1 omne C^1 14 caremus D^1 redita D^1 15 plus] alia
plus *P* non me] nomine O^1 16 alia D^1 huius *om. NQ^1* la-
tini* (s *ras.*) *M* sermones C^1DH^1 17 relegio C^1D^1 relegitur
 B^2D^1EFHM , religetur O^1PV , religatur O^2a

uerbum compositum est a legendo, id est eligendo, ut ita latinum uideatur religo sicut eligo.

Hic liber sic incipit: *Cum omnis uitae bonae ac beatae uia.* 14

XIII.)

CAPVT XIII.

5

DE VTILITATE CREDENDI LIBER VNVS.

Iam uero apud Hipponem Regium presbyter scripsi librum 1
de utilitate credendi ad amicum meum, quem deceptum a
Manicheis adhuc eo errore noueram detineri et inridere in
catholicae fidei disciplina, quod iuberentur homines credere,
10 non autem, quid esset uerum, certissima ratione docerentur.

In hoc libro dixi: *in quibus tamen legis praeceptis atque* 2
mandatis, quibus nunc Christianos uti fas non est, quale uel
sabbatum est uel circumcisio uel sacrificia et si quid huius modi
est, tanta mysteria continentur, ut omnis pius intellegat nihil
15 *esse perniciosius, quam quidquid ibi est accipi ad litteram, id*
est ad uerbum, nihil autem salubrius quam spiritu reuelari.
inde est: littera occidit, spiritus autem uiuificat.

2 Aug. de ciu. dei X, 3 (I, 450, 11 sqq. ed. Hoffm.) 11 De ut.
cred. 3, 9 (p. 13, 2 ed. Zycha) 16 Eph. 3, 5 17 II Cor. 3, 6

1 a] ad C¹D¹ legendum C¹D¹ eligendo] a ligendo R, ligendo
D¹ ut] et R uideatur latinum B 2 religo BC²D²PS, relegio M¹,
religio cet. eligio S² 3 liber sic (er sic in ras.) M omnes C¹
uia] uiae M², uitae B²F 4 XIII v, om. Q 5 credentiū B¹ post
credendi add. M: ad honoratum 6 iam] hic incip add. D² hipponi
C¹D¹, hippone C²D², hipponis R, ipponis E, ipponem HMV, ippone GNS,
ypponem O, yppone BQ praesbiter C, presbiter DEGMS, prespiter F
scripsi D 7 credenti B¹ quem om. N, quaem D¹ 8 adhuc eo]
adō R nouera D¹ deteneri M in] hinc D²Q 9 disciplinam
BD²EFGNQRV quod] quid H¹ iubentur C¹ 10 esse C¹S¹,
essent H¹ ducerentur E 11 libri Q¹ legi H¹ praeceptis
legis B 12 christianus C¹D¹, christianis D²E²NQ, christiano m fas
(f ex u) M 13 est om. B² et] ut R eius H 14 misteria
BC²FGNP, miseria C¹D¹E omnes E¹ 15 esse B² s. l. per-
niciosius (osius m. 2) F, pernitiosius BM, pernitiosus C¹D¹ accepi
C¹D¹ accipi ad] accipiat E¹O 16 nihil] mihi F 17 inde] id D²
s. l. inde est om. O uiuificat (uiui in ras. m. 2) D

sed aliter exposui uerba ista apostoli Pauli et, quantum mihi uidetur uel potius ipsis rebus apparet, multo conuenientius in eo libro, qui scribitur de spiritu et littera, quamuis non sit et iste sensus respuendus.

- 3 Item dixi: *duae sunt enim personae in religione laudabiles*, 5 (2) *una eorum, qui iam inuenerunt, quos etiam beatissimos iudicari necesse est, alia eorum, qui studiosissime et rectissime inquirunt. primi ergo sunt iam in ipsa possessione, alteri in uia, qua tamen certissime peruenitur.* in his uerbis meis, si illi, qui iam inuenerunt, quos in ipsa possessione iam esse diximus, sic 10 accipiantur beatissimi, ut non in hac uita, sed in ea, quam speramus et ad quam per fidei uiam tendimus, sint, non habet iste sensus errorem; ipsi enim iudicandi sunt quod quaerendum est inuenisse, qui iam ibi sunt, quo nos quaerendo et credendo, id est uiam fidei tenendo, cupimus peruenire. si autem 15 in hac uita isti esse putantur uel fuisse, id uerum esse non mihi uidetur, non quia in hac uita nihil uerum omnino inueniri potest, quod mente cernatur, non fide credatur, sed quia tantum

3 Aug. de spir. et litt. 5, 7 sqq. cf. *Retract.* II, 63 5 De ut. cred. 11, 25 (p. 31, 14) 14 Matth. 7, 7 sq. Luc. 11, 9 sq. 17 Cic. Acad. II, 59. 66. 76

1 uerba ista exposui Q^1 quantum] in q. $BFGM^2S$ 2 uideatur C^1 apparet (pa in ras. m. 2) M multos O^1 3 scribitur $CDEM^R$, inscribitur *cet. v*; cf. *Optat. p. 161, 7 Ziv.* 4 iste sensus $CDENQR$, sensus iste *cet. v* respuendus (spu m. 2) E 5 enim sunt F relegione $C^1D^1M^1$ laudabilis C^1D^1 6 indicare H , indicari O^1 7 altera D^2Q studiosissimae D 8 iam] qui iam GS post possessione *add. S² s. l.* sunt 9 certissimae D perueniatur E^1 si *add. D², ^{si} C* iam B s. l., iam non Q^1 10 possessione D , esse possessione R esse iam $ENQm$ si M 11 *pr. in om. B¹* eam O quā (*m. 2*) C 12 speramus Q uitam F sint B^2 s. l. 13 sensus iste (*iste m. 2 s. l.*) M enim] e. sunt F 14 ubi M^1 credendo et quaerendo F et credendo *om. M* 15 tendendo Oa peruenisse R 16 ac E^1 uita— 17 quia F^2 in *mg.* isti esse putantur CD , p. isti esse EQm , putantur esse isti *cet.* uel fuisse post esse *signis additis posuit D²* 17 uerum C^1D^1 , uiri E^1 , ueri *cet. v* omnino E inuenire D^1 18 menta E^1 cernetur D^1 credatur] creator D^1 tantum] t. non a

est, quidquid est, ut non faciat beatissimos. neque enim quod ait apostolus: uidemus nunc per speculum in aenigmate et: nunc scio ex parte, ex parte non cernitur mente; cernitur plane, sed beatissimos nondum facit. illud enim beatissimos
 5 facit, quod ait: tunc autem faciem ad faciem et: tunc cognoscam, sicut et cognitus sum. qui hoc inuenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit uia fidei, quam tenemus et quo credendo cupimus peruenire. sed quinam sint illi beatissimi, qui iam sunt in ea
 10 possessione, quo ducit haec uia, magna quaestio est. et angeli quidem sancti quod ibi sint, nulla quaestio est. sed de sanctis hominibus iam defunctis, utrum ipsi dicendi sint iam in illa possessione consistere, merito quaeritur. iam enim corpore quidem corruptibili, quo anima grauatur, exuti sunt, sed adhuc
 15 expectant etiam ipsi redemptionem corporis sui, et caro eorum requiescit in spe, nondum in futura incorruptione clarescit. sed utrum ad contemplandam cordis oculis ueritatem, sicut dictum est: faciem ad faciem, nihil

2 I Cor. 13, 12 14 Sap. 9, 15 15 Rom. 8, 23 16 Act. 2, 26
 17 Eccle. 2, 12

2 uidimus C^1D^1 speculum V enigmate (m ras.) C 3 scio] cernitur a^* ex parte ex parte CD , ex parte $cet.$ v 4 pr. beatissimus D^1 nondum—beatissimos E^2 in $mg.$ beatissimos (us D^1) facit $BCDENOPQR$, facit beatissimos $cet.$ 5 faciem CD^1E^1 , facie $cet.$ v a C^1D^1 6 cognoscam C^1 , cognoscant B^1 et] et ego NQ inuerunt C^1 , inuenerint N 7 possessione* (s ras.) E 8 nam BD^1FGS fides $BFGS$ credendo O^1 , credendum P 9 qui*nam (a ras.) H sunt HOP illi sint B qui* (a ras.) CD sunt $om.$ E in ea] in illa F , in ipsa O , omnia Q 10 possessione sunt (sunt $m.$ 2) E ducit* CD (et) angeli—quaestio M^2 in $mg.$ et $resecto$ 11 quidem C^1 sunt M^2 nulla D^2 in $ras.$, magna C^1R , nulla magna E , nulla**** G est $om.$ M^2 12 defunctis (u ex i) seq C , definitis D^1 ipsi] ipsi saltim C^2 (s. l.) $HMOVP$, saltim $del.$ M^2 , i. saltim v sunt C^1H , *sint (s ras.) E 13 iam enim] tamen in E^1 , tametsi E^2 14 corruptibili V grabatur C^1D^1 , adgrauatur D^2OP , aggrauatur (n ras.) Q ex.uti (s ras.) E 15 etiam C^2D^2 in $ras.$, enim D^1 16 **incorruptione (in $ras.$) V 17 contemplandam (contem $m.$ 2 in $mg.$) C , contemplandam F 18 oculis V faciem CD^1 , facie $cet.$ v nihil M^2 in $ras.$, nihil C

- ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando requirere.
- 4 item quod dixi: *nam scire magna et honesta uel etiam diuina beatissimum est*, ad eandem beatitudinem referre debemus. in hac enim uita, quantumcumque id sciatur, nondum est beatissimum, quoniam incomparabiliter longe est amplius, quod inde nescitur.
- 5 Et quod dixi: *multum interesse, utrum aliquid mentis certa* (3) *ratione teneatur, quod scire dicimus, an fama uel litteris credendum posteris utiliter commendetur*, et paulo post: *quod scimus igitur, debemus rationi, quod credimus, auctoritati*, non sic accipiendum est, ut in sermone usitatioe uereamur nos dicere scire, quod idoneis testibus credimus. proprie quippe cum loquimur, id solum scire dicimus, quod mentis firma ratione comprehendimus. cum uero loquimur uerbis consuetudini aptioribus, sicut loquitur etiam scriptura diuina, non dubitemus dicere scire nos et quod percipimus nostri corporis sensibus et quod fide dignis credimus testibus, dum tamen inter haec et illud quid distet intellegamus.

2 De ut. cred. 11, 25 (p. 31, 27) 7 Ibid. p. 32, 19

1 habeant (b n ras.) C requere D¹, inquirere m 2 nam] iam R (et 8) scire] intellegere Aug. de util. cred. 11, 25 magna] m. l alibi H onesta E¹, hones D¹ 3 ad M in mg. 4 quantumque C¹ fort. recte, quantumquae D¹ 8 teneatur] uideatur de util. cred. 11, 25 (p. 32, 20) quod (uod m. 2 in ras.) C, add. D², uel R scire C dicemus C¹ famae OPQ¹Vv uel litteris eras. D 9 utiliter (e ex u) C 10 simus Q¹ credidimus R non] nunc CD¹ 11 ut] et D¹ sermonis E² s. l. usitatione E, usitatio re D¹ nos** E 12 dicere om. O, discere F¹ quo R¹ idonee O propriae DH¹, propie M, propria V 13 loquitur F, loquimus H¹ scire om. R, *scire (i ras.) C, sciri (i tert. in ras.) D, sciri B¹GMOQ¹R dicemus E¹ 14 comprehendimus MP, conprehindimus V uerbis—loquitur om. E consuetudine R 15 abtioribus C¹, abtioribus D¹ loquimur B¹C¹ diuina scriptura BFOSVv, scriptura diuina E² dubitarem GS 16 sciri C¹ percepimus GHQRS, percepimus C nostri* (s ras.) CD 17 et om. C¹D¹ credimus BCDFGPRSV, credidimus cet. 18 quod H

- (4) Item quod dixi: *nemini dubium est omnes homines aut 6*
stultos esse aut sapientes, potest uideri esse contrarium illi,
 quod legitur in libro tertio de libero arbitrio: *quasi uero na-*
tura humana praeter stultam et sapientem nullam mediam re-
cipiat affectionem. sed illud ibi dictum est, ubi de primo homine
 quaerebatur, utrum sapiens fuerit factus an stultus an neutrum,
 quoniam nullo modo stultum dicere poteramus, qui sine uitio
 factus est, cum sit stultitia magnum uitium, et sapientem
 quomodo diceremus, qui potuit seduci, non satis apparebat.
 10 ideoque ad compendium dicere uolui: *quasi uero natura hu-*
mana praeter stultitiam et sapientiam nullam mediam recipiat.
affectionem. intuebar quippe etiam paruulos, quos licet con-
 fiteamur trahere originale peccatum, tamen nec sapientes nec
 stultos possumus proprie dicere nondum utentes libero ar-
 15 bitrio seu bene seu male. nunc autem aut sapientes aut
 stultos esse omnes homines dixi eos uolens intellegi, qui iam
 ratione utuntur, qua discernuntur a pecoribus, ut homines
 sint, sicut dicimus beatos esse omnes homines uelle. numquid

1 De ut. cred. 12, 27 (p. 34, 21) 3 Aug. de lib. arb. III, 24,
 71 9 Gen. 3, 13 18 Cic. Tusc. V, 10, 28. Aug. de Acad. I, 2,
 5. Confess. X, 21, 31. de ciu. dei X, 1. enarr. in Ps. XXXII, 15.
 (serm. II.)

1 ipemini *F*, nulli *B* omnis *V* 2 stultus *C¹D¹* esse stultos *B*
 esse *om. a* contra *H¹* 3 libero] liber *D¹* humana natura *B* 4 stultam
C¹D¹RS² *mg.*, stultiam *V*, stultitiam *cet. v* sapientem *C¹D¹E¹RS²*
mg., sapientiam *cet. v* 5 ibi] ubi *BFGM¹S* homine *om. N*
 6 quaereatur *C¹D¹*, quaebatur *E¹* *alt. an]* aut *O* 7 quoniam
 nullo *E² in ras.* nullo *C¹D¹* stultu *D¹* 9 quomodo] quoque *O*
 potui *E* seduci] ose *E* appareat *E*, appareat *C¹D¹R*, apparebit *D²*
 10 com***pendium (pen *ras.*) *M* quasi] qui si *E* 11 recipit *H¹*,
 accipiat *BFGM²S* 12 affectionem *D*, affectationem *N* etiam] et a
 paruulus *C¹*, paruolos *V* quod *OP¹* confiteremur *V*, confitemur *BF*
 13 *originale (h *ras.*) *E* ***tamen *M* sapientes (— *ras.*) *H*
 14 stultus *D¹* propriae *D¹M* necdum *N* libero (ero *m. 2*
in ras.) *M*, libero *E¹* 15 *pr. aut]* ut *F¹* 16 omnis *V* uoluens *O¹*
 17 quam *M¹* discernantur *O* peccoribus *B¹QR*, peccudibus *B²*,
 corporibus *M¹*, peccatoribus *E¹* ut *add. C²D²* 18 diximus *B²O*
 beatus *D¹* omnis *V*, homnes *O¹* uelle homines *S*

enim in hac sententia tam uera atque manifesta metuimus
ne intellegantur et paruuli, qui hoc adhuc uelle non possunt?

7 Alio loco, cum miracula commemorassem, quae dominus Iesus (5)
fecit, cum hic esset in carne, adiunxi dicens: *cur, inquires, ista
modo non fiunt?* atque respondi: *quia non mouerent, nisi mira* 5
essent; si autem solita essent, mira non essent. hoc autem dixi,
quia non tanta nec omnia modo, non quia nulla fiunt etiam modo.

8 In fine autem libri: *sed quoniam sermo iste noster*, inquam, (6)
multo processit longius, quam putabam, hic finem libro faciamus.
in quo memineris uolo nondum me Manicheos coepisse refellere 10
et illas nugas nondum inuasisse neque de ipsa catholica magnum
aliquid aperuisse, sed uoluisse tantummodo eruere tibi, si possem,
etiam opinionem de ueris Christianis malitiose aut inperite
nobis insinuatam et erigere ad magna quaedam et diuina di-
scenda. quare hoc uolumen ita sese habeat. placatiore autem 15

4 De ut. cred. 16, 34 (p. 44, 7) 6 Retract. I, 12, 9 8 De ut.
cred. 18, 36 (p. 47, 23)

1 enim *om. F* scriptura sententia *B* uera (*a ex e*) *C* me-
tuimus (*metui m. 2*) *H* 2 ne* (*c ras.*) *CD* intellegantur *E* par-
uoli *C¹D¹* uelle adhuc *B* 3 miracola *V*, *om. m* cummemoras-
sem *D¹* Iesus *om. F¹* 4 carne *C*, carne* (*m ras.*) *D* adiunxi *D*,
adiunxi* (*t ras.*) *H* quur *C¹D¹EH* inquires *BD²EFGNOPQSV*,
inquis *v* 5 atque] ad que *C¹D²FQ¹*, acq; *Q²* respondi *E¹* quod *F¹*
6 solida *C¹D¹Q¹* non mira *B* 7 pr. non] nec *R* nullę *H* 8 finem
D¹ quoniam] quod *E¹* iste sermo *F* noster (*no m. 2*) *D*
inquam putabam *m.* processit longius quam *E*, inquit quam put. *m.*
proc. 1. *N* 9 praecessit *M¹* 10 me manicheus *D¹*, manicheos me
Q²Rm, manicheos (*om. me*) *NQ¹* 11 nugas *om. O* inuasisse *E*
catholica] fide doctrina *Q²* s. l., c. doctrina *a* 12 aperuisse *D²* in *ras.*,
apparuisse *BG¹S¹* tantummodo *D¹* eruere post opinionem *B* tibi
(*t add. m. 2*) *CD*, me tibi *D²Q¹* possim *M*, possem me *N* 13 etiam
D¹R, etiam *C*, falsam etiam (*a alt. ex u*) *E*, falsam *cet. v* opinionem
H, opinionem *G¹* maliciose *C¹*, matiose *M¹* 14 nobis (*v m. 2*) *C*
insinuatam (*am m. 2*) *M* eregere *C¹D¹* magnā *D¹* 15 sese]
sesse *D¹*, esse *ER* habeat (*b m. 2*) *M* placatiore *C¹*, placati-
tiori *B¹*

animo tuo facto ero fortassis in ceteris promptior. haec non ita dixi, quasi nihil contra Manicheos adhuc scripsissem uel nihil de doctrina catholica mandassem litteris, cum tot superius edita uolumina de utraque re non me tacuisse testantur, 5 sed in hoc libro ad illum scripto nondum Manicheos refellere coeperam et illas nugas nondum inuaseram neque de ipsa catholica magnum aliquid aperueram, quoniam sperabam hoc initio facto ad eum me scripturum fuisse, quae hic non scripseram.

10 Hic liber sic incipit: *Si mihi, Honorate, unum atque idem 9 uideretur esse.*

(XV.)

CAPVT XIII.

DE DVABVS ANIMABVS LIBER VNVS.

Post hunc librum scripsi adhuc presbyter contra Manicheos 1
15 de duabus animabus, quarum dicunt unam partem dei esse, alteram de gente tenebrarum, quam non condiderit deus et quae sit deo coaeterna, et has ambas animas, unam bonam,

1 Retract. I, 6. 8. 9 15 Aug. de haeres. 46. Confess. V, 10, 20

1 ero] e. promptior *P* fortasse *D²HMRV*, fortaris *D¹* promptior *BH*,
om. P, promeior *C¹*, prumptior *D¹E*, promptior *cet.* 2 quasi *ex* qsi *H*
contra *C¹DENQR*, aduersum *V*, aduersus *cet. v* manicheus *D¹* ad-
hunc *C¹D¹* scripsisem *C¹* 3 nihil *om. O* de *om. B¹O* tot* (h
ras.) *CD* 4 uolumina (n *in ras.*) *M*, uolumina *O¹* utraquae *D¹* re *om.*
BM¹ me* *H* testentur tacuisse *a* testantur *C*, testentur (t *pr. ex*
u) *E*, testentur *cet. v* 5 hos libros *C¹D¹* scriptum *C¹a* nondum] num
D¹ manicheus *D¹* manicheos—nondum *B² s. l.* 6 inuaseram *C¹*
catholica] catholicam *D¹*, doctrina *add. Q² s. l.* 8 inicio *C¹*, in initio
P, in illo *M¹*, in tuo *F* eum me] eum ipsum me *BGHM²OPSVv*,
eum me ipsum *F* scripturum—non *om. Q¹* recepturum *R*
non *C¹D*, nondum *cet. v* 10 onorate *V*, honora *E* unus *E* 11 uide-
tur *CD¹EFGM²NRS* 12 XV *v*, *om. Q* 13 de] contra manichaeos
de *v* animabus *D² s. l.* 14 post] p. hec *E* presbiter *CGMQ*
contra *M² in mg.* manich *D* 15 duobus *B¹* animabus *om. E¹*
dicuntur *EN* unam (u *m. 2*) *M* esse dei *B* esse *om. a*
16 alteram] a. esse *B* condederit *C¹D* 17 deo *ex* dei *D* quo-
aeterna *C¹D¹* has (h *m. 2*) *H*

alteram malam, in homine uno esse delirant, istam scilicet malam propriam carnis esse dicentes, quam carnem etiam dicunt gentis esse tenebrarum, illam uero bonam ex aduenticia dei parte, quae cum tenebrarum gente conflixerit, atque utrumque misceri, et omnia quidem bona hominis illi bonae animae, 5 omnia uero mala illi malae animae tribuunt.

- 2 In hoc libro illud, quod dixi, *nullam esse qualemcumque uitam, quae non eo ipso, quo uita est et in quantum omnino uita est, ad summum uitae fontem principiumque pertineat*, ita dixi, ut tamquam creatura ad creatorem pertinere in- 10 tellegatur, non autem de illo esse tamquam pars eius existimetur.
- 3 Item quod dixi: *nusquam scilicet nisi in uoluntate esse* (2) *peccatum*, possunt Pelagiani pro se dictum putare propter paruulos, quos ideo negant habere originale peccatum, quod eis in baptismo remittatur, quia nondum arbitrio uoluntatis utuntur. 15 quasi uero peccatum, quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu eius implicatos, et ab hoc poenae obnoxios detineri, umquam esse potuit nisi ex uoluntate, qua uoluntate

7 De d. anim. 1, 1 (p. 51, 14 ed. Zycha) 12 Id. 9, 12 (p. 68, 3)

1 alteram] et a. *BD²FGQS* in—malam *om. H* uno homine *v* delerant *C¹D¹* scilicet *V* 2 post malam *ras. 4 litt. M* quem *E¹* 3 gentes *EH¹N* aduenticia *R² in ras.*, aduintitia *C¹*, aduentia *P* 4 conflinxerunt *H* utramque *m* 5 misceri *C¹D¹R*, miscerit *H*, miscuerit *cet. v* homines *C* illę *B¹* 7 hoc (*h m. 2 s. l.*) *C* qualemque *C¹* *fort. recte*, qualemquae *D¹*, quaecumque *E¹* 8 quantum] q. est *B¹* 9 summam *E¹* fon***tem *Q*, bonum *B¹* 10 ita *om. V* ut tamquam] uitam quam *C¹D¹* creatorem] creaturam *H* 11 esse *om. B* existimetur (*a ras.*) *H*, exstimetur *E* 12 nusquam (*us in ras.*) *M*, nusquam *C¹* in *M² s. l.* uoluntatem *N* 13 pelagiani *S*, etiam pelagiani *H¹* 14 *negant *D* originale *CD¹*, *om. cet. v* 15 baptismo] bap**tismo baptizatur *H¹*, baptismate *v* remittatur (*ttat in ras.*) *M* qua *Q¹*, quod *B* 16 eos *om. V*, eo *M¹* 17 reatui *F²*, reati *F¹*, reatus *D¹* eius] eos *D²* implicitos *O* ab *C¹*, ab** *D¹*, ob *cet. v* poenae *C¹* obnoxios *E*, obnoxio *D¹*, noxios *F* 18 deteneri *M¹*, detineri* (*s ras.*) *E* umquam *C¹D¹R*, nusquam *BC²FGM²a*, quam *EQ¹*, usquam *cet. m* potui *C¹D¹*, potuerit *C²H²*, posuit *E*, possit *Q* potuit esse *B* ex *BC¹D¹EFG¹NRS*, in *cet. v* nisi in *M² in ras.* qua uoluntate *om. R*

commissum est, quando diuini praecepti est facta transgressio.
 potest etiam putari falsa esse ista sententia, qua diximus
nusquam nisi in uoluntate esse peccatum, quia dixit apostolus:
 si autem, quod nolo, hoc facio, iam non ego operor
 5 illud, sed quod in me habitat peccatum. hoc enim
 peccatum usque adeo non est in uoluntate, ut dicat: quod
 nolo, hoc facio. quomodo ergo nusquam est nisi in uoluntate
 peccatum? sed hoc peccatum, de quo sic est locutus apostolus,
 10 ideo peccatum uocatur, quia peccato factum est et poena
 peccati est, quandoquidem hoc de concupiscentia carnis di-
 citur, quod aperit in consequentibus dicens: scio, quia non
 habitat in me, hoc est in carne mea, bonum; uelle
 enim adiacet mihi, perficere autem bonum non. per-
 15fectio quippe boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit
 in homine, cui quidem, quando bene uiuitur, non consentit
 uoluntas; uerum tamen non perficit bonum, quia inest adhuc
 in concupiscentia, cui repugnat uoluntas; cuius concupiscentiae
 reatus in baptismo soluitur, sed infirmitas manet, cui, donec
 sanetur, omnis fidelis, qui bene proficit, studiosissime reluctatur.
 20 peccatum autem, quod *nusquam est nisi in uoluntate*, illud

4 Rom. 7, 20 cf. Rom. 7, 16 sq. 10 I Io. 2, 16. Aug. enarr. Ps.
 LVII, 18 11 Rom. 7, 18

1 est facta*** (est *ras.*) *M*, facta est *B*, esse *f. V* 2 potes *H*¹.
 potest (*s ras.*) *Q* etiam *om. R* qua] quia *H* 3 ****nisi (nisi
ras.) *D* 4 e-go (*r ras.*) *CD* illud operor *F* 5 quod] id quod *HM*
 habitat in me *Bv* 6 in uoluntate non est *F* 7 nunquam *R*
 est *D*² *s. l.* 8 sed—peccatum *om. C¹D¹R* sed *M*² in *ras.* hoc
 peccatum *om. NQ¹*, peccatum hoc *M* loquutus *EHP¹* locutus
 est *Ba* 9 uocata peccatum *H* quia] q. quod pro *Q* peccatum
CD¹Ha factum *om. CD¹* et *om. ENQR* poena—est *om. R*
 10 est *om. N* 11 aperit in *ras. F²*, aperit *H* 13 non] *del. D²*, ad-
iecit D³, n. est *M² s. l.*, n. inuenio *R^{2a}*, alibi non inuenio *H² in ras.*
 perfectio *om. H*, perfecti *D¹*, protectio *E* 14 quippe] quippiā aū *H*
 nec ipsa (*c i m. 2 in ras.*) *M* si-t (*n ras.*) *H* 15 homine* *D* 17 in
 concupiscentia *C¹D¹*, concupiscentia *et. v* cuius] cui *O* 18 reatus
 (*r ex b*) *M* permanet *P* cui don*** *D*, donec cui *F¹* 19 studis-
 sime (*si m. 2*) *H* 20 nisi in] sine *B¹GS¹* illud (*ill in ras.*) *C*

praecipue intellegendum est, quod iusta damnatio consecuta est — hoc enim per unum hominem intrauit in mundum — quamquam et hoc peccatum, quo consentitur peccati concupiscentiae, non nisi uoluntate committitur. propter hoc et alio loco dixi: *non igitur nisi uoluntate peccatur.*

- 4 Itemque alio loco ipsam uoluntatem definiui dicens: *uoluntas est animi motus cogente nullo ad aliquid uel non amittendum uel adipiscendum.* quod propterea dictum est, ut hac definitione uolens a nolente discerneretur et sic ad illos referretur intentio, qui primi in paradiso fuerunt humano generi origo mali nullo cogente peccando, hoc est libera uoluntate peccando, quia et scientes contra praeceptum fecerunt, et ille temptator suasit, ut hoc fieret, non coegit. nam et qui nesciens peccauit, non incongruenter nolens peccasse dici potest, quamuis et ipse, quod nesciens fecit, uolens tamen fecit; ita nec ipsius esse potuit sine uoluntate peccatum. quae uoluntas utique, sicut definita est, *animae motus fuit cogente nullo ad aliquid uel*

2 Rom. 5, 12 5 De d. anim. 14 (p. 68, 21) 6 Ibid. (p. 68, 24)
10 Gen. 3, 1 sqq. 13 Retract. I, 12, 6

1 praecipuae *D* consequuta *EHP* 2 introiuit *v* 3 et in *ras.* *S.* ex *Q*¹ quod *OP* peccato *D*²*OPQV* 4 committitur—uoluntate *om.* *R* committitur *C* hoc] qđ *D*² *s. l.* 5 peccatur nisi ex uoluntate *B* 7 uel] u. ad *B* amittendum* *M*¹, amittendum *R*, admittendum *D*²*E*²*FHM*²*OPV*, commitendum *CD*¹; cf. p. 75, 1 8 adipiscendum *V*, ad**ipiscendum *F* quo *S*¹ haec (n *ras.*) *H*, hec *E*, ad hac *C*¹*D*¹ definitione *C*¹, deffinitione *F*, diffinitione *B* 9 discernere, tur (n *ras.*) *D* refferetur *D*¹*M*, refertur *R* 10 paradyso *BFGR* fuerunt *C*¹*DOPR*, fecerunt *cet.* humana *C*¹*D*¹, humani *M*¹ origo *OPR*, *origo (h *ras.*) *C*¹*D*, originem *cet.* 11 pr. peccare *F* hoc est—peccando *om.* *C*¹*D*¹*FM*¹ liuera *E*¹, libere *H*² uoluntate *om.* *H* 12 sciendo *a* post fecerunt *ras.* 6 litt. *M* temptatur *D*¹*H*¹ suasit] s. uoluntas *H* 13 ut] ut et *E*¹ fierit *C*¹*D*¹ no *D*¹ nam et qui] numquid *H* et *CDM*²*Q*²*R*, *om.* *cet.* qui *om.* *C*¹*R*, ^{qui} ** (qui *m.* 2) *D* peccaui* (t *ras.*) *R* non incongruenter *M*² in *ras.* 14 ingruenter *C*¹ peccasse* (t *ras.*) *C* 15 quod] qui *E*¹ nescienter *BFGS* uolens *O* ipsius—potuit *Q*² in *mg.*, tale peccatum *Q*¹ 16 quae (uae *s. l. m.* 2) *C* 17 difinita *D* animae *C*¹*D*¹*EMOR*, animi *cet.* *v* motu *E*¹ nullo cogente *m* coegente *M*

non amittendum uel adipiscendum. quod enim, si noluisset, non fecisset, non coactus est facere. quia uoluit, ergo fecit, etsi non, quia uoluit, peccauit nesciens peccatum esse, quod fecit. ita nec tale peccatum sine uoluntate esse potuit, sed
 5 uoluntate facti, non uoluntate peccati, quod tamen factum peccatum fuit; hoc enim factum est, quod fieri non debuit. qui autem sciens peccat, si potest cogenti ad peccatum sine peccato resistere nec tamen facit, utique uolens peccat, quoniam qui potest resistere, non cogitur cedere. qui uero cogenti
 10 cupiditati uoluntate resistere non potest et ideo facit contra praecepta iustitiae, iam hoc ita peccatum est, ut sit etiam poena peccati. quapropter peccatum sine uoluntate esse non posse uerissimum est.

- (4) Itemque definitio peccati, qua diximus: *peccatum est uoluntas* 5
 15 *retinendi uel consequendi, quod iustitia uetat et unde liberum est abstinere*, propterea uerum est, quia id definitum est, quod tantummodo peccatum est, non quod etiam poena peccati. nam quando tale est, ut idem sit et poena peccati, quantum

14 De d. anim. 11, 15 (p. 70, 15) Aug. op. imperf. c. Iul. I, 104. enarr. Ps. LVII, 18

1 amittendum *R*, admittendum *C²D²EFHOV* adhipiscendum *V*
 enim *om. G* si] nisi *ENQS² mg.* noluisse *V*, noluisset *ENQS² mg.*
 2 *pr.* non] et si non *F* fecisset *V* coactus *D¹* ergo—uoluit *om. HQ¹*
 ergo uoluit ergo *D²* 3 etsi *D¹R*, et si *C*, etiamsi *cet. v* qua *N*
 noluit *EF²GNS* 5 bis uoluntas *C¹D¹ENQR* 6 peccatum factum
F peccatum *om. M¹*, expunxit *D²* debuit *D²* in *ras.* 7 qui
BCD¹EFGNRS, quisquis *cet. v* si*** *CDFR*, si non *BEGNOa* 8 fa-
 cit] resistit *D² s. l.* nolens *G¹* 9 non cogitur *D* cedere (*r*
ras.) *B* cogente *E¹*, uolenti *a* 10 cupiditati (*i tert. a m. 2*) *D*
 uoluntate *CD¹*, boni uoluntate *E¹N*, bona uoluntate *cet. v* ideoque
 (*om. et*) *E* 11 sit—poena *M²* in *ras.* 12 quapropter *C* 13 uiris-
 simum *V* 14 diffinitio *B* quia *M* est *E² s. l.* 15 iustitia* (*e*
ras.) *M* et *del. M², om. BFGS* liberum] arbitrium *add. M² s. l.*
 16 uera *E²HOPQVv* *pr.* est *om. H* 17 etiam] est *a* peccati
 poena *O¹* 18 quando] quantum est *q. N* est *om. E* et poena *p.*
 sit *B* et *om. EH*

est, quod ualet uoluntas sub dominante cupiditate, nisi forte, si pia est, ut oret auxilium? in tantum enim libera est, in quantum liberata est, et in tantum appellatur uoluntas. alioquin tota cupiditas quam uoluntas proprie nuncupanda est, quae non est, sicut Manichei desipiunt, alienae naturae additamentum, 5 sed nostrae uitium, a quo non sanatur nisi gratia saluatoris. quod si quisquam dicit etiam ipsam cupiditatem nihil esse aliud quam uoluntatem, sed uitiosam peccatoque seruientem, non resistendum est nec de uerbis, cum res constet, controuersia facienda. etiam sic enim ostenditur sine uoluntate 10 nullum esse peccatum siue in opere siue in origine.

- 6 Rursus in eo, quod dixi: *iam quaerere coeperam, utrum illud* (5) *malum genus animarum, antequam bono misceretur, habuisset aliquam uoluntatem. si enim non habebat, sine peccato atque innocens erit et ideo nullo modo malum, 'cur ergo', inquit,* 15 *'peccatum dicitis paruulorum, quorum uoluntatem non tenetis ream?'* respondetur non eos proprietate uoluntatis, sed origine reos teneri. omnis enim homo terrenus quid est origine nisi

6 Tit. 2, 11 12 De d. anim. 16 (p. 71, 23)

1 cupiditati *E* 2 oret (or *m.* 2 in *ras.*) *M* libera *E*¹ in quantum] quia in tantum *HM*²*OPVa* 3 liberata] libera (b *ex u*) *E* in quantum—est *post* uoluntas *posuit* *E*² 4 tota] tam *N*²*O* quam] quae *FHS*¹, qua *E* propriae *DMP* nuncupanda] nuncupenda *D*¹, inculpanda *a* in *mg.* quae (uae *s. l. m.* 2) *C* 5 manichaei *M* desipiunt *D*¹, disputant *D*² *s. l.* alienae *H*¹, alię *N*¹ 6 sanatur *C*¹*DFOPQ*¹*V*, sanamur *cet. v* 7 aliud esse *m* 8 uoluntate *D*¹ peccatoq; (ue *ras.*) *M* 9 resistendum (*pr. s m.* 2) *D* controuersia *D*¹ 10 facienda** *D* etiam] quoniam *D*² *s. l.*, est *a* sic] si *C*¹*D*¹ enim *om.* *N*, etiam *D*² 11 nullum *del. B*, non *F*, nullum sic *H* operis *E*¹ 12 rursus *R* ***** coeperam (poteram *ras.*) *C*, poteram *HM*¹*Q*² illum *OP*¹*V* 13 bonu *C*¹*D*¹*H*, homo *G*¹*Q* habuissit *V*, habuisse *O* 14 enim] autem *O* peccatum *D*¹ 15 innocens er. at. sine pecc. *B*¹ erit *C*¹*D*¹, erat *cet. v* nulla *D*¹ quor *CDEHP*¹, cum *F*¹ ergo] igitur *m* inquirunt *O*¹ 16 uoluntate *D*¹ 17 responditur *C*¹*D*¹, responder *N* eo *M pr.* proprietate *D*, propriae *ENQ* 18 ti- neri *C*¹*D*¹ enim *om.* *F* . est (ē *m.* 2) *M*

Adam? porro autem Adam habebat utique uoluntatem, qua uoluntate cum peccasset, peccatum per eum intrauit in mundum.

- (6) Itemque in eo, quod dixi: *natura esse malae animae nullo* 7
modo queunt, si quaeritur, quomodo accipiamus, quod ait
 apostolus: fuimus et nos natura filii irae sicut et ceteri,
 respondemus naturam in his uerbis meis me intellegi uoluisset
 illam, quae proprie natura dicitur, in qua sine uitio creati
 sumus, nam ista propter originem natura appellatur, quae origo
 10 utique habet uitium, quod est contra naturam. et iterum quod 8
 dictum est: *peccati reum tenere quemquam, quia non fecit*
quod facere non potuit, summae iniquitatis est et insaniae, 'cur
 ergo', inquit, 'paruuli tenentur rei?' respondetur, quia eius
 ex origine tenentur, qui non fecit quod facere potuit, diuinum
 15 scilicet seruare mandatum. quod autem dixi: *illae animae quid-* 9
quid faciunt, si natura, non uoluntate faciunt, id est si libero

2 Rom. 5, 12 4 De d. anim. 17 (p. 73, 22) 6 Eph. 2, 3
 11 De d. anim. 17 (p. 73, 26) 14 I Io. 2, 3 15 De d. anim. 17
 (p. 73, 28)

1 porro—adam *M*² in *mg.* autem *om.* *B*¹, *del.* *D*² **utique *H*,
om. *O* 2 cum] eum *OP* peccasse *OP* intrauit p. e. peccatum *B*
 3 mundo *M*¹ 4 itemque *M*, itemquae *D*¹ nature *C*¹*S*¹, nature *C*²*D*¹*S*²,
 naturam *NR* nullu *D*¹ 5 quaeunt *D*, quaerunt *GS*, queunt respon-
 dere *N* ait *M*¹ in *ras.*, iat *O* 6 natura *om.* *O* sicut *om.* *R*
 7 naturam *om.* *BF* intellego *H*¹, intellegere *H*² 8 illa *D*¹ pro-
 priae *DMP*, prorię *R*¹ natura *om.* *O* natura dicuntur *CD*¹, dicitur
 natura *a* 9 simus *C*¹*D*¹ ista* (m *ras.*) *D* appellantur *C*¹*D*¹
 quae] quale *P* 10 et in eo iterum *Q* quod *BC*¹*D*¹*EFNR*, in eo quod
cet. v 11 peccatori *C*¹*D*¹ reum peccati *F* teneri *BC*²*D*²*E*²*H*²*M*²
OPSv quemquam (a *ex e*) *H*, quendam *D*² s. l. facit *O*
 12 non *del.* *E*², *om.* *a* et insaniae est *Em*, et insaniae (*om.* est)
*D*¹ quur *CDHP*¹ 13 paruuli inquit *O* paruuli *C*¹*D*¹ re-
 sponditur *C*¹*D*¹ eius ex origine *C*²*D*², ex origine *C*¹*D*¹*R*, eius origine
H, ex or. eius *ENQ*, ex eius origine *cet.* 14 q* (i m. 2) *C*, que *D*¹*N*
 potuit] non p. *G*¹ 15 saluare *O* animae (ni in *ras.* m. 2) *C* 16 id
 est—faciendum et *M*² in *ras.* *unius lineae* si *C*²*D*² s. l. liuero *E*¹,
 nero *R*

et ad faciendum et ad non faciendum motu animi carent, si denique abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus, propterea non perturbat de paruulis quaestio, quia ex illius origine rei tenentur, qui uoluntate peccauit, quando libero et ad faciendum et non fa-
ciendum motu animi non carebat eique ab opere malo ab-
stinendi summa potestas erat. quod Manichei de tenebrarum gente non dicunt, quam fabulosissime inducunt, eamque nat-
uram semper malam, numquam bonam fuisse contendunt.

- 10 Illud autem quaeri potest quomodo dixerim: *etiamsi sunt* 10 (7)
animae, quod interim incertum est, corporeis officiis non peccato,
sed natura deditae nosque, quamquam sint inferiores, aliqua
tamen interiore uicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi
oportere, quia nos, cum eas sequimur et corporea diligimus,
mali sumus, quandoquidem de illis hoc dixi, de quibus apertius 15
loqui coeperam dicens: quamquam etiamsi eisdem concedatur
inferiore alio genere animarum nos inlici ad turpia, non inde
conficiunt aut illas naturas malas esse aut istas summum bonum —

10 De d. anim. 20 (p. 77, 11) 16 Id. 20 (p. 76, 9)

1 et ad faciendum B² s. l. et ad non faciendum add. C²D² s. l.

non ad B¹ motu (u ras.) C, motu R, mutu D¹ animi B² s. l.
2 abstinendi C¹D¹ENR, **his abstinendi (ab ras.) F, his abstinendi
cet. v abstinendis B¹ nulla potestas F 3 peccato D² teneri
D²a, cernere E² s. l. 4 paruulis C¹D¹ illius (us in ras.) M 5 uo-
lunta C¹D¹ libero E¹ pr. et om. ENQ et non C, et ad non cet. v
6 eiquae D¹ abstenendi C¹ 7 de nebrarum E 8 fabulosissimae D¹
eamquem D¹ 9 numquā C, numqua D¹ bona D¹ 10 etiamsi]
eam si E¹ sint O¹ 11 incertum (in m. 2 in mg.) CD 12 naturē F
aliquantāen R 13 inferiore H contingant a ideo illas F
malas (a alt. in ras.) M habere C¹D¹H 14 quia] q. et a ea SV
corpore EN diligimus V 15 apertius D¹, aptius (super ras.) C,
superius cet. v 16 q: peram (cē m. 2) C, quaeperam D¹ etiamsi
(si del. m. 2) D eisdem CDEPQR, eis cet., eis quidem a 17 in-
feriore] in se inf. R alio] a. loco E, loco CD¹R, fort. scrib. aliquo
nos om. E, non O 18 ullas B natura EHMv malas (as m. 2
in ras.) M

de his enim disputationem usque ad hunc loculum perduxī,
ubi dixi: *etiamsi sunt animae, quod interim incertum est,*
corporeis officiis non peccato, sed natura deditae et cetera —
quaeri ergo potest, cur dixerim: *quod interim incertum*, cum
5 prorsus dubitare non debuerim non esse tales animas. sed hoc
ideo dixi, quia expertus sum, qui dicerent diabolum et angelos
eius bonos esse in genere suo et in ea natura, in qua eos
creauit deus ordine proprio tales, quales sunt, sed nobis malum
esse, si inliciamur et seducamur ab eis, si autem caueamus
10 eos atque uincamus, decorum atque gloriosum. et hoc qui
dicunt, uidentur sibi, ut id probent, de scripturis adhibere
idonea testimonia uel illud, quod scriptum est in libro Iob,
cum diabolus describeretur: hoc est initium figmenti do-
mini, quod fecit ad inludendum ab angelis suis, uel
15 illud in Psalmo centesimo tertio: draco hic, quem finxisti
ad inludendum ei. quam quaestionem, quae non aduersus
Manicheos, qui hoc non sentiunt, sed aduersus alios, qui hoc

6 Aug. de ciu. dei XI, 11 sqq. 13 Iob 40, 14 15 Ps. 103, 26.
cf. Aug. de ciu. dei XI, 15

1 enim *om.* *H* disputationibus quae *H* hunc (unc *m. 2 in ras.*) *M*,
huc *C¹D¹*, illum *B* loculū *C¹D¹*, locum *cet. v* perduxī usq. ad il. l.
(per *s. l. m. 2*) *B* 2 incertū (s *ras.*) *H* 3 corporeis—incertum *om.* *V*
naturae *H* 4 potest ergo *E* potest (tes *in ras. m. 2*) *C* quor
C¹D¹EHP¹ quod *om.* *F* incertum *C¹D¹*, incertum est *cet. v*
inc. est interim *B* cum *om.* *C¹D¹*, qd̄ *H* 5 alt. non] nec *B¹*
sed hoc *M² in ras.* hoc *D² s. l.* ideo dixi hoc *P* 6 dicerint *D¹*
diabulum *C¹D¹EH* angelus *D¹*, angelis *E¹* 7 bonus *C¹D¹E* esse
om. *H* creauit eos *B* 9 inliciamur *D* 11 ut] et *C¹* descri-
pturis (s *ras.*, s *pr. a m. 2*) *C* adhiberi *V*, adhiberent *R* 12 testi-
monia idonea *R¹* uel] de *R* illo *R*, illud in psalmo *Q¹* in
om. *C¹* 13 diabolus *D¹* describeretur *M² in ras.*, describeretur *C¹*,
describetur *S¹*, describeret *E* est *om.* *B* initium *C¹* 14 fecerit
B, feci *F* 15 centesimo *C¹D¹* tercio *C¹* dracho *C¹D¹E¹* finc-
xisti *C¹D¹*, formasti *BN*, fecisti *Q* 16 quescionem *D¹* quae] quia
C² (s. l.) a non *om.* *F*, nos *E¹* aduersus] a. est *GS* 17 mani-
chaeos *M*, manicheus *D¹*, manicheos est *BEFNQ* non *om.* *V* alios]
eos *OP*

sentiunt, suscipienda esset atque soluenda, pertractare atque enodare tunc nolui, ne librum multo, quam uellem, facerem longiorem, cum uiderem, etiamsi hoc concederetur, tamen debere Manicheos ac iam posse conuinci introducentes insanissimo errore naturam mali aeterno bono coaeternam. ideo 5 ergo dixi: *quod interim incertum est*, non quod ego inde dubitarem, sed quod inter me et illos, quos ita sapere inueneram, nondum esset ista quaestio dissoluta. quod tamen in aliis longe posterioribus libris meis de Genesi ad litteram secundum scripturas sanetas quanta potui manifestatione dissolui. 10

- 11 Alio loco: *propterea*, inquam, *corporea diligendo peccamus*, (8) *quia spiritalia diligere et iustitia iubemur et natura possumus, et tunc in nostro genere optimi et beati sumus*. ubi quaeri potest, cur *natura* et non *gratia possumus* dixerim. sed contra Manicheos de natura quaestio uersabatur, et utique id agit 15 gratia, ut ista natura, quod uitata non potest, possit per eum, qui uenit quaerere et saluum facere, quod perierat.

9 Aug. de Gen. ad litt. XI, 20 sqq. 11 De d. anim. 20 (p. 77, 16) 17 Luc. 19, 10. Matth. 18, 11

I suscipiendam D^2OPQV esset C in ras., esse D^2OPQV soluendam D^2OPQV pertractare atq; quam Q 2 tunc] nunc E , hic N , tunc hic Q uolui C^1D^1a ne] nec C^1D^1 , uel B 3 uideretur F 4 delibere Q manicheos debere R^1 manicheus D^1 ac om. $BCDEFGHNQ^5RS$, hac O iam posse BCD^1EFGNQ^5RS , hoc posse H , posse cet. conuinci] uinci $CDENQR$ insanissimos errores C^1D^1 5 aeterno aeternam B^1 quoaeternam C^1D^1 6 inde (de s. l.) C 7 iter D^1 8 ista esset B dissoluta D^1 quod D^1 , qñ C , quam cet. v alis S^1 9 genesis C^1D^1 10 quata C^1 , quantum a 11 corporea om. F 12 qui $BFGNQ^5S$ spiritalia BNS^2 , sic semper iustitiam FH , iusta P debemus R 13 *tunc (in ras.) E generi D^1 genere nostro a optimi C^1DQR beati C , beatissimi cet. v quaeri] quae Q^1 14 quur C^1DEHP^1 et om. B possumus] potius C^2E^2OPa , posuimus H^1 15 manicheus D^1 quaestio de natura B agit om. F , agat C^1 , ait P^1 , agitur a 16 ista natura D^1 , sanata natura (sanata m. 2 in ras.) C , sanata n. H , natura sanata (sanata s. l. m. 2) M , sanata natura cet. v 17 quaere E saluum facere] saluare D^2NQ , salcire qm E pererat C^1

quam tamen gratiam etiam tunc recolens oraui pro familia-
 rissimis meis, qui mortifero illo adhuc tenebantur errore, et
 dixi: *deus magne, deus omnipotens, deus summae bonitatis,*
quem inuiolabilem et incorruptibilem credi atque intellegi fas
 5 *est, trina unitas, quam catholica ecclesia colit, simplex oro ex-*
pertus in me misericordiam tuam, ne homines, cum quibus mihi
a pueritia in hominum uictu fuit summa consensus, in tuo cultu
a me dissentire permittas. sic utique orans iam fide retinebam
 non solum conuersos ad deum gratia eius adiuuari, ut pro-
 10 ficiant ac perficiantur — ubi adhuc dici potest pro merito con-
 uersionis illorum istam dari gratiam — uerum etiam ut con-
 uertantur ad deum, ad ipsam dei gratiam pertinere, quem
 pro eis oraui, qui erant ab illo nimis auersi, atque ad illum
 conuerterentur oraui.

15 Hic liber sic incipit: *Opitulante dei misericordia.*

12

3 De d. anim. 24 (p. 79, 26) 9 Act. 11, 21 13 Eccli. 46, 13.
 Hier. 4, 28

1 etiam *om.* *G*¹ tunc *in ras.* *C*, *om.* *B*¹, nunc (n *pr. ex h*) *E*,
 hic *N* pro] ut pro *R* familiarissimis (fa s. l. m. 2) *CD* 2 meis
om. *Q*¹ mortifera *D*¹ 3 dixi** deus (deus m. 2) *D* summe *M*

 4 et incorruptibilem (atque incommutabilem *ras.*) *C*, atque incommuta-
 bilem *B*²*G**H**M*¹, et incommutabilem *SV*, et (*om.* *B*) incorruptibilem at-
 que incommutabilem *B*¹*FM*²*OP*, incorr. atque immutabilem a 5 trina]
 et tr. *R* ecclesia catholica *FP* colit ecclesia *B* colet *C*¹*D*¹*V*
 suplex *BC*¹*D* expertis *C*¹ 6 ne] ut *B*¹ cum] uni *H*¹, uani *H*²

7 a *H*² s. l. puericia (p m. 2, in *om.*) *E* hominum] homine *C*¹,
 omni *D*²*Q*¹*m* uictu *BF*, fletu *H*¹, conuictu *Qm* in *om.* *E* tua *H*¹
 culto *D*¹ 8 a *H*² in *mg.* dissentire *HM*, dissentare *B*¹ sicut
 que *H*, secuti quae *D*¹ 9 conuersus *C*¹*D*¹*G**H*¹*RS* dñi (m in *ras.*) *M*
 gratiae (*om.* eius) *P* adiubari *C*¹ profitantur *B* 10 atque *F*
 proficiantur *M*¹*N*, perficiantur *O* 11 istorum *B* etiam] tamen *D*²

s. l. 12 gratia *D*¹ quem *D*¹*ER*, q;*** *C*. quandoquidem *cet. v*
 13 erat *C*¹*D*¹ nimis ex minus *Q* aduersi *C*¹*M*¹*O* ad *C*¹*D*¹*ER*,
 illum ut (ut s. l.) *C*²*D*², ut ad *cet. v* 14 conuerterentur] conuerterent
 sep *H*² 15 misericordia] gratia *D*²

CAPVT XV.

(XVI)

ACTA CONTRA FORTVNATVM MANICHEVM, LIBER VNVS.

- 1 Eodem tempore presbyterii mei contra Fortunatum quendam, Manicheorum presbyterum, disputaui, qui plurimum temporis apud Hipponem uixerat seduxeratque tam multos, ut per eos 5 ibi eum delectaret habitare. quae disputatio nobis altercantibus excepta est a notariis, ueluti gesta conficerentur; nam et diem habent et consulem. hanc in librum memoriae mandandum conferre curauim. uersatur ibi quaestio, unde sit malum, me asserente exortum fuisse hominis malum ex libero uoluntatis 10 arbitrio, illo autem naturam mali deo coaeternam suadere moliente. sed consequenti die tandem confessus est nihil se aduersus nos inuenire, quod diceret, nec sane catholicus factus, sed tamen ab Hippone discessit.
- 2 In hoc libro illud, quod dixi: *animam dico esse factam a* 15 (2) *deo, ut cetera omnia, quae a deo facta sunt, et inter illa, quae deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animae,* ita dixi, ut hoc generaliter de uniuersa creatura rationali accipi uellem, quamuis in scripturis sanctis animas dictas esse

15 c. Fort. 1, 13 (p. 90, 20)

1 XVI v, om. Q 2 (3) fortunatum D¹, fortunatu H 3 eode D¹ presbyterii BCDEGMNOPQV, prespiterii F 4 manicheorum (ū ras.) E, manichaeum M presbiterum DMQSV, prespiterum F 5 ipponem EFGHMNPQSV, hypponem R, ypponem BO seduxeratque tam] seduxerat quaedam C¹D¹ per CD¹EM¹R, propter cet. v illos BFG HOPSVv 6 delectare C¹D¹ alternantibus O 7 confiterentur O¹ diem] ē H 8 habet HNOPQ²Vv consulem C¹D¹M¹ et cons. habent B hunc E² s. l. mandandam GOPSVv 9 curauim BCDEFGNQR, curauimus cet. v malum M² s. l. in spatio uacuo, modo M¹ 10 liuero E¹ 11 natura C¹ coaeternā (ā m. 2) C, coaeterne D¹ suadere C¹D¹, persuadere cet. v; cf. Retr. I, 16 (p. 85, 14); II, 48, 1. Oros. p. 40, 3. 120, 23 (ed. Zangem.) molientem C¹D¹, maliente E¹ 12 tandem] zan idem E¹ confissus C¹, confusus D aduersum PR 13 dicerit V, dicere C¹D¹ factus CD¹, factus est cet. v 14 ippone EFGHMNPQSV, yppone BO 15 quod om. C¹D¹ factam esse BFR 16 ut—deo om. E facta sunt expunxit E² et om. C¹D¹ 17 locum] in 1. E¹ datu* (s ras.) C 18 rationali C¹ accepi C¹ 19 dicta D¹S¹

angelorum aut omnino aut non possit facile reperiri, sicut
supra iam diximus. item alio loco: *ego dico*, inquam, *peccatum* 3
non esse, si non propria uoluntate peccatur. ubi peccatum
illud intellegi uolui, quod non est etiam poena peccati; nam
5 de tali poena dixi alibi in eadem disputatione, quod dicendum
fuit. itemque dixi: *ut postea eadem ipsa caro, quae nos poenis* 4
torsit in peccato manentes, subiciatur nobis in resurrectione et
nulla aduersitate nos quatiat, quominus legem et diuina prae-
cepta seruemus. quod non est ita accipiendum, tamquam et
10 in illo dei regno, ubi incorruptibile atque immortale corpus habebimus,
de scripturis diuinis lex et praecepta sumenda sunt,
sed quia perfectissime ibi lex aeterna seruabitur et illa duo
praecepta de diligendo deo et proximo non in lectione, sed in
ipsa perfecta et sempiterna dilectione tenebimus.

15 Hoc opus sic incipit: *V. KAL. SEPTEMBRIS ARCADIO* 5
AVGVSTO BIS ET RVFINO VV. CC. CONSS.

2 Retract. I, 10, 4 c. Fort. 2, 21 (p. 100, 9) 5 Id. I, 15
(p. 91, 24 sqq.) Retract. I, 14, 3 sq. 6 c. Fort. 2, 22 (p. 106, 15) 13 Deut
6, 5. Matth. 21, 37 sqq. Marc. 12, 30 sq. Luc. 10, 27

1 omnino *BCD¹EFNP¹R*, non omnino *cet. v* posset *V* non
facile possit *F²*, f. non p. *B* repperiri *C²EGHMRV*, repperire *C¹D¹*,
repperi *F* 2 iam supra *BFN* dico *V s. l.* peccato *C¹*

3 peccatur *BD¹M*, peccatur (e *ras.*, u *ex o corr.*) *C*, peccetur *cet. n*
peccatum] pecco *D¹* 4 pena *C¹* peccati poena *O* 5 alibi *om. B*
6 itemq; uq; *M* ut] et *B* poenis] fecit *H*, in poenis *a* 7 intorsit *B*
peccato *C*, peccatis *cet. v* manentis *R¹* resurrectione *D* 8 nulla
nos aduersitate *B*, nos n. adu. *a* nos] non *GS¹* praecepta diuina *v*
9 seruemus (u *pr. ex b*) *C* est ita *CENQR*, est ita *D*, ita est *cet. v*
temquam *C¹* 10 regno dei *G* ubi *om. F* incorruptibile *V* et *a*
immortalitate *Q¹*, mortale *O* abebimus *C¹* 11 diuinis scripturis *O*
summenda *C¹* sunt *BC¹D¹*, sint *cet. v*; cf. *Aug. de nupt. I, 19, 21*
12 perfectissimae *D¹*, perfectissima *a* 13 de *om. E¹R¹* in *om. Q¹* lec-
cione *D* 14 dilectione *D*, perfectione *V* tenebimur *O* 15 hic cor-
pus *E* incipit *om. E* V] quinta *B*, U *Q¹*, VI *R*, dño II *E* k†
CFGHOPR, calendarum *Q*, kalendaru *D²* septembrium *D²NQ* ar-
chadio *BFHNOQ* agusto *D¹* agusto—conss. *om. H* 16 bis] II *EQ¹*,
II *B*, scdo *N*, *om. O* rofino *C¹D¹*, ruino bis *O* VV. CC] ac *CD*,
cc *B*, qnto qnquies *N*, uicies *Q²*, *om. R* consulib; vv. cc *O*

CAPVT XVI.

(XVII)

DE FIDE ET SYMBOLO LIBER VNVS.

- 1 Per idem tempus coram episcopis hoc mihi iubentibus, qui plenarium totius Africae concilium Hippone Regio habebant, de fide ac symbolo disputaui. quam disputationem nonnullis eorum, qui nos familiarius diligebant, studiosissime instantibus in librum contuli. in quo de rebus ipsis ita disseritur, ut tamen non fiat uerborum illa contextio, quae tenenda memoriter competentibus traditur.
- 2 In hoc libro cum de resurrectione carnis ageretur: *resurget*, inquam, *corpus secundum Christianam fidem, quae falli non potest. quod cui uidetur incredibile, qualis sit nunc caro attendit, qualis autem futura sit non considerat, quia illo tempore immutationis angelicae non iam caro erit et sanguis, sed tantum corpus* et cetera, quae ibi de corporum terrestrium in corpora caelestia mutatione disserui, quoniam dixit apostolus, cum inde loqueretur: caro et sanguis regnum dei non possidebit. sed quisquis ea sic accipit, ut existimet ita corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus caeleste resurrectione mutari,

10 De fid. et symb. 10, 24 (p. 30, 16) 17 I Cor. 15, 50

1 XVII v, om. Q 2 et BCD¹P, om. O, uel cet. simbolo FGHR^s,
 symbolu C¹, symbolu D¹, simboli O 3 coram] ard H hic R
 4 plenarum C¹D¹H¹Q¹ totius C¹ affricae BEFGHOR ippone
 EFGHMNPQSV, hypnone R, hipponi D¹, yppone BO habebant]
 agebant MOQ¹S²V 5 ac] et D²v, ac de R symbulo C¹, symbulo
 D¹, symbulo FHNR^s disputaui C¹D¹R, presbyter (presbiter C²D²E
 GMPQ) disputaui cet. v 6 nos (os in ras.) C familiaris S¹ dili-
 gebam S¹ 8 faciat ER coniectio D¹, contextio E, contexto S¹
 qua C¹ tenendo H, tenda D¹ memoriter tenenda B 10 resur-
 git C¹D¹V 11 inquam (in m. 2 s. l.) CD, in mg. N fidem (fid
 m. 2 in ras.) C qua C¹ falli BD¹R, falli^{***} C, habui fallere
 falli E, fallere cet. v 12 sit] sic Q¹ 13 autem] tunc BS,
 autem tunc D²EFGNQ sit ras. S 14 immutatione CD¹ ange-
 lica C² iam non erit caro a sangus D¹ 15 qua C¹ de om. B
 16 dixi P¹ 17 possidebit R, possedebit C¹D¹, possidebunt cet. v ac-
 cepit C¹ 18 estimet E¹NQ terrenum (e alt. in ras.) C 19 resur-
 rectione D mutare B

ut nec membra ista nec carnis sit futura substantia, procul
 dubio corripendus est commonitus de corpore domini, qui
 post resurrectionem in eisdem membris non solum conspiciendus
 oculis uerum etiam manibus tractandus apparuit carnemque se
 5 habere etiam sermone firmavit dicens: palpate et uidete,
 quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me
 uidetis habere. unde constat apostolum non carnis substantiam
 negasse in dei regno futuram, sed aut qui secundum carnem
 uiuunt carnis et sanguinis nomine nuncupasse aut ipsam carnis
 10 corruptionem, quae tunc utique nulla erit. nam cum dixisset:
 caro et sanguis regnum dei non possidebunt — bene in-
 tellegitur tamquam exponendo, quid dixerit — continuo subdidit:
 neque corruptio incorruptionem possidebit. de qua re
 ad suadendum infidelibus difficili diligenter, quantum potui,
 15 me disseruisse reperiet, quisquis de ciuitate dei librum nouis-
 simum legerit.

Hic liber sic incipit: *Quoniam scriptum est.*

3

5 Luc. 24, 39 9 Rom. 8, 12 sq. 15 Aug. de ciu. dei
 XXII, 5. 21

2 corripendus *CD*, corrigendus *M*, corrigendus *cet.* *v* communi-
 tus *H*¹ de—domini *S* s. l. 3 in eisdem *om.* *B* memoris *R*
 conspiciendis *F*¹ 4 tractandus *CD¹NRSV*, tangendo tractandus *Q*,
 tangendus *cet.* *a* 5 sermone *om.* *a* firmavit *E*² *in ras.*, ostendit *a*
in mg. 6 carnem et ossa *BEFNOPV* 7 uidistis *D¹Q* apo-
 stolu* (- *m.* 2, s. *ras.*) *CD* 8 regno dei *v* futurum *E¹H* aut]
 ut *E*¹ qui *CDR*, homines qui *cet.* *v* 9 uibunt *D*¹ carnis (is
s. l.) *V* sanguinis (guinis *in ras.* *m.* 2) *M* nuncupasse *C*¹ 10 quae
 (uae *m.* 2 s. l.) *C* utiquae *D* nam cum] numquam *E*¹, nunc
 quid *E*² dixisset *V* 11 possidebunt *C*¹ 12 quid (d s. l. *m.* 2) *CD*, quod *G*
 dixerit *C* subdidit *D*¹, subdedit *C*¹, subdidisse *V*, subdidisse *cet.* *v*
 13 incorruptio *D*¹ *****
 incorruptionem *C*, incorruptionem** *E* poside-
 bit *M*, possidebit *C¹V* 14 p suadendum (p *add.* *m.* 2) *C*, persuadendum
cet. *v*; cf. *Retr.* I, 15, 1 (p. 82, 11) difficile *CF*¹ quam *D*¹ 15 me
 desseruisse *D*¹, disseruisse me *ENQ* repperiet *EF GH MRSV*, rep-
 periet *C*, repperi *D*¹, inueniet *P* dei *om.* *N* 16 legeret *C¹D¹*
 legerit nouissimum *v* 17 scriptum] sic sc. *H*

CAPVT XVII.

(XVIII)

DE GENESI AD LITTERAM LIBER VNVS IMPERFECTVS.

- 1 Cum de Genesi duos libros contra Manicheos condidissem, quoniam secundum allegoricam significationem scripturae uerba tractaueram non ausus naturalium rerum tanta secreta ad litteram exponere, hoc est quemadmodum possent secundum historicam proprietatem, quae ibi dicta sunt, accipi, uolui experiri in hoc quoque negotiosissimo ac difficillimo opere, quid ualerem. sed in scripturis exponendis tirocinium meum sub tantae sarcinae mole succubuit, et nondum perfecto uno libro ab eo, quem sustinere non poteram, labore conquieui. sed in hoc opere cum mea opuscula retractarem, iste ipse, ut erat imperfectus, uenit in manus, quem neque edideram et abolere decreueram, quoniam scripsi postea duodecim libros, quorum titulus est: de Genesi ad litteram. in quibus quamuis multa quaesita potius quam inuenta uideantur, tamen eis iste nullo modo est comparandus. uerum et hunc posteaquam retractaui, manere uolui, ut esset index, quantum existimo, non inutilis

3 Retract. I, 9 15 Retract. II, 50, 1

1 ·XII· *R*, XVIII *v*, *om.* *Q* 2 genesis *C¹D¹*, gesi *G¹* imperfectus liber unus (*u. om. V*) *EOPVv* 3 gesi *C¹* libros duos *OR* manicheus *D¹* 4 alligoriā *M¹*, allegoriā *C¹D¹* significationem] *al.* expositionem *a in mg.* 5 ausus *M²* *in ras.* rerum***** *B* tam *D¹* 6 quemadmodum *M* possint *BFGSV* 7 hystoricā *BFOR*, istoricā *HP*, historiam *D¹S¹*, istoriae *E* proprietatem *D* qua *C¹* accepi *C¹D¹* experire *D¹* 8 negociosissimo *C¹* difficilimo *C¹*, difficilimo *D¹*, difficilissimo *R* 9 exponendi *D¹* *tirocinium *D*, tyrocinium *BFO*, tyronium *R* sub tantae] substantiae *C¹D¹*, sub tanta *BFGHMOPSVv* 10 mole *C¹* succubuit *EHQPv* 11 conquieuit *OP* 12 hoc] eo *B* mea] ea *CF* opuscula *V* retractare *D¹* aște (*del. m. 2*) *E* ut] qui *Q² s. l.* 13 iperfectus *C¹D¹* edideram] *i* manifestaueram aliis *Q² s. l.* 14 scripsi] scriberam alibi scribsi *H* libro *O* 15 ee *O* de *om.* *E¹* genesis *C¹D¹* 16 inuente *E¹* nullu *D¹* 17 comparandus est *B* retractauit *E¹* 18 manere *om.* *F* index] in *C¹D¹R*, iudex *BH²* tantum *E* inutiles *D¹*, utilis *FQ¹*, indocilis *a*

rudimentorum meorum in enucleandis atque scrutandis diuinis eloquiis, eiusque titulum esse uolui: de Genesi ad litteram imperfectus. inueni quippe eum usque ad haec uerba dictatum: *pater tamen pater est, nec filius aliud est quam filius, quia et* 5 *cum dicitur similitudo patris, quamquam ostendat nullam interuenire dissimilitudinem, non tamen solus est pater, si habet similitudinem.* post haec repetiui uerba scripturae rursus consideranda atque tractanda: *et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* huc usque dic- 10 tatum librum imperfectum reliqueram. quod autem ibi sequitur, addendum putauī, cum eum retractarem, nec sic tamen perfeci, sed hoc quoque addito imperfectum reliqui. si enim perfecissem, saltem de omnibus operibus et uerbis dei, quae ad sextum diem pertinent, disputassem. in hoc libro eadem notare, quae 15 mihi displicent, uel defendere, quae aliis non bene intellecta displicere possunt, superfluum mihi uisum est. breuiter enim potius admoneo, ut illi duodecim libri legantur, quos longe postea feci. ex ipsis de isto iudicetur.

Hic ergo sic incipit: *De obscuris naturalium rerum, quae* 2 *omnipotente deo artifice facta sentimus, non adfirmando, sed quaerendo tractandum est.*

4 De Gen. ad litt. inp. 16, 60 (p. 501, 14) 8 Gen. 1, 26

1 in om. M, **in C enucleandis V, enucleandis E, eucleandis H¹ scrutantis E diuinis** C, diuinisq; D 2 eiusdem E titulu* (s ras.) C, titulus D¹ uolui esse B 3 imperfectuq; H usque D 4 tamen] tantum Q²S^v alius est B, est alius F quia] quam H 5 patris om. O 6 non—similitudinem om. C¹D¹R est om. V si] sed a 7 repetiui om. O 8 dominus D² 9 huc—reliqueram om. B dictum E 10 relinqueram E¹RS¹ quod] q H ibi] hic V sequitur ibi F 11 **retractarem (re ras.) M sic om. Q¹, del. D² perfeci* (e alt. ex i corr., s ras. C) CDE, perfici OQ 12 additu R relinqui E¹ perfecissem DM¹ 13 saltim BC²G¹HM²RSV 14 diem om. H¹ pertinerent a eade E, ea Qm 15 displicunt V 16 uisum (is ex er? corr.) C breuiter] presbiter D¹ 17 potius om. a ammoneo FMO, amoneo P XII illi libri O quos] qd C¹D¹ 18 postea CD¹R, postea episcopus cet. v ex CD¹, et de B, et ex cet. v 19 ergo] liber a 20 omnipotentē C¹, omnipotenti G acta O sentiamus E adfirmando C¹GHP¹QS¹V, affirmando cet. 21 tractando quaerendum V

CAPVT XVIII.

(XIX)

DE SERMONE DOMINI IN MONTE LIBRI DVO.

- 1 Per idem tempus de sermone domini in monte secundum Matheum duo uolumina scripsi.
- 2 In quorum primo propter id, quod scriptum est: beati 5
 pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur: *sapientia*,
 inquam, *congruit pacificis, in quibus iam ordinata sunt*
omnia nullusque motus aduersus rationem rebellis est, sed
cuncta obtemperant spiritui hominis, cum et ipse obtemperat
deo. quod merito mouet, quomodo dixerim. non enim cui- 10
 quam prouenire in hac uita potest, ut lex repugnans legi
 mentis omnino non sit in membris, quandoquidem etiam
 si ei sic resisteret spiritus hominis, ut in nullum eius labe-
 retur adsensum, non ideo tamen non repugnaret. hoc ergo,
 quod dictum est, *nullum esse motum aduersus rationem re-* 15
bellem, recte accipi potest id nunc agentibus pacificis domando
 concupiscentias carnis, ut ad istam pacem plenissimam quan-
 doque ueniat.
- 3 Proinde quod alio loco, cum eandem sententiam euangelicam (2)
 repetens dixissem: *beati pacifici, quoniam ipsi filii dei* 20

5 Matth. 5, 9 6 De serm. dom. I, 4, 11 11 Rom. 7, 23 17 I
 Io. 2, 16 20 Matth. 5, 9

1 XIII HR, XIX v, om. Q 2 dei EG monte] m. habito B¹
 3 sec. math. in monte F 4 matheum BCDFGHNOPQR, mattheum
 ESV 5 eorum C¹ primum OP¹ est om. H 6 ipsi om. BNS
 sapientiam C¹D¹E¹ 7 inquit H iam (i in ras.) C 8 metus D¹
 9 cuncta** B optemperant MPQ ipsi C¹ optemperat MQ,
 optemperant P¹, obtemperet E¹v 10 mouit C¹D¹ cuiquam (c
 in ras.) C 11 repugnans H¹ 12 mentes E¹ 13 ei sic] eis Q¹ re-
 sisterit V, resterit C¹D¹, resistere GS post hominis add. s. l. S²
 posset in om. E nullo BFGS, nullum in E² eius laberetur om. B
 haberetur C¹ 14 assensu BFGNS tamen C¹D¹R, tamen ille EQ,
 tamen illa cet. v non om. B 15 motu. (s ras.) H 16 recta E¹
 accepi C¹D¹ nunc] non OP pacifici D¹ 17 concupiscentiam
 D²EFNPQ pacem om. B 19 scientiam D¹ 20 reppetens H,
 repente R pacificis O¹ ipsi om. BNS¹

- uocabuntur*, adiunxi dicens: *et ista quidem in hac uita conpleri possunt, sicut completa esse in apostolis credimus*, sic accipiendum est, non ut in apostolis hic uiuentibus nullum carnis motum arbitremur spiritui repugnasse, sed hactenus
- 5 hic ista posse conpleri, quatenus in apostolis credimus esse completa, ea mensura scilicet perfectionis humanae, quanta in hac uita potest esse perfectio. non enim dictum est: 'ista in hac uita conpleri possunt; nam completa esse in apostolis credimus', sed dictum est: *sicut completa esse in apostolis credimus*,
- 10 *ut ita conpleantur, sicut in illis completa sunt, id est quadam perfectione, cuius capax est ista uita, non sicut complenda sunt illa, quam speramus, pace plenissima, quando dicetur: ubi est, mors, contentio tua?*
- (3) Alio loco quod interposui testimonium: *non enim ad men-* 4
 15 *suram dat deus spiritum*, nondum intellexeram de Christo proprie uerius accipi. aliis quippe hominibus nisi ad mensuram daretur spiritus, non duplum peteret Heliseus, quam fuerit in Helia. item quod scriptum est: *iota unum et unus apex* 5

1 De serm. dom. I, 4, 12 13 I Cor. 15, 55 14 De serm. dom. I, 6, 17 Io. 3, 34 17 IIII Regn. 2, 9 18 Matth. 5, 18

1 adiunxi (c ras.) D hac] ac E¹ 2 credimus om. E¹Q¹, i in ras. m. 2 D sic—apostolis om. EQ¹ 3 uiuentibus D¹ post uiuentibus add. E² s. l. in quibus 4 motum carnis F¹ arbitramur E¹, arbitramur O¹ sp. u (s ras.) H, spū D¹ actenus C¹DG¹S¹ 5 quatinus FGN, q: nos C¹, quae nos D¹, ut B 6 perfeccionis D 7 perfectior (r add. m. 2) C enī (- m. 2) C ista om. BGO 8 ac E¹ conpleri possunt D² in ras. possu & O esse om. Q¹, in ras. S
 9 sed—credimus om. R, add. D² in mg. sicut—credimus om. H esse om. BEGNQ¹S 10 id est—complenda sunt om. F¹ 11 sic sunt (om. complenda) a completa F² 12 illa] in illa BD²EFGNQ¹S quam] quae a separamus Q¹ pace* D 13 dicitur CD¹H mors om. O contemptio O 15 sps P¹ intellexeram H, intellexam Q¹ 16 uirius N¹ accipi (i pr. in ras.) C alius E¹ si a 17 deretur C¹D¹E¹ peteretur B heliseus BDEGNPQR, heliseus (i ras.) C, helyseus FO, helisaeus cet. v fuerit C, fuet D¹, fuit cet. v 18 helya F, elia E¹, heliam D¹ et] aut QRv apex E

non transiet a lege, donec omnia fiant, cum exponerem, dixi nil aliud posse intellegi nisi uehementem perfectionis expressionem. ubi merito quaeritur, utrum ista perfectio sic possit intellegi, ut tamen uerum sit neminem iam utentem uoluntatis arbitrio hic uiuere sine peccato. a quo enim usque ad unum apicem lex perfici potest, nisi a quo fiunt uniuersa diuina mandata? sed in eisdem mandatis est etiam, quod iubemur dicere: dimitte debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, quam orationem usque in finem saeculi tota dicit ecclesia, omnia ergo mandata facta deputantur, quando quidquid non fit. ignoscitur.

- 6 Sane quod ait dominus: *quicumque enim soluerit unum de mandatis istis minimis et docuerit sic* et cetera usque ad eum locum, ubi ait: *nisi abundauerit iustitia uestra plus quam scribarum et Farisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum*, multo melius et conuenientius exposui in aliis posterioribus sermonibus meis, quod etiam hic retexere longum est. ad hoc autem iste ibi perducitur sensus, ut eorum sit iustitia maior quam scribarum et Farisaeorum, qui dicunt et faciunt. de scribis quippe et Farisaeis

1 De serm. dom. I, 8, 20 8 Matth. 6, 12 12 Matth. 5, 19 sq.
16 De serm. dom. I, 9, 21 17 sermones non extare uidentur; cf. tamen Aug. de ciu. dei XX, 9 (II, 449, 20 sqq. Hoffm.) de fid. et oper. 26, 48 sqq.

2 nihil dixi *m* nil *C¹V*, nihil *cet. v* aliud posse *CD*, aliud *ēē* posse *B*, posse aliud *cet. v* intellige (*m. 2*) *E* uehementem *V¹*
4 sit uerum *B¹* sit] sic *R* 6 apicem* *C* fiunt *er. B, om. F*
8 dicere *om. H*, orare *a* dimitte *D*, demitte *C¹*, dimitte nobis *cet. v*
debita] peccata *E* 9 demittimus *C¹D¹* 10 saeculi *V* aecclesia *D*
11 deputentur *H* fit* *C*, fuit *E* agnoscitur *B* 12 quicumque
enī *C* (*graece: οὗν*), quicumque *cet. v* unum *C² s. l.* 13 mandatis]
datis. *D¹* istis minimis *exp. D²* minimis *Q² in mg.* sic] *s. homines a*
14 eum] *dm Q¹* habundauerit *C¹DEHOQR* 15 quam
om. P fariseorum *CDH*, pharisaeorum *cet. v* intrabetis *V*, intro-
ibitis *EN* 16 conuenientius *C¹*, conuentius *D¹* 17 etiam *C¹* 18 ad]
a D¹ autem] enim *B* isto *D¹* 19 iustitia* *C* 19 (20) fariseorum
C, fariseorum *H*, pharisaeorum *cet.* 20 faciunt] non faciunt *BE²FM²*
NOR²a quippe* *C*, quoque *F*

- alio loco ipse dominus ait: dicunt enim et non faciunt.
 illud etiam melius intelleximus postea, quod scriptum est: 7
qui irascitur fratri suo. codices enim graeci non habent:
sine causa, sicut hic positum est, quamuis idem ipse sit
 5 sensus. illud enim diximus intuendum, quid sit irasci fratri
 suo, quoniam non fratri irascitur, qui peccato fratris irascitur.
 qui ergo fratri, non peccato irascitur, sine causa irascitur.
- (5) Item quod dixi: *hoc et de patre et de matre et de ceteris* 8
uinculis sanguinis intellegendum est, ut in eis oderimus, quod
 10 *genus humanum nascendo et moriendo sortitum est*, ita sonat,
 quasi non essent futurae istae necessitudines, si nullo naturae
 humanae praecedente peccato nemo moreretur, quem sensum
 iam superius inprobaui. essent enim profecto cognationes et
 affinitates, etiamsi originali nullo existente peccato sine morte
 15 cresceret et multiplicaretur genus humanum. ac per hoc aliter
 soluenda quaestio est, cur dominus praeceperit diligendos
 inimicos, cum alio loco praecipiat odio habendos et parentes
 et filios, non sicut hic soluta est, sed sicut eam posterius

1 Matth. 23, 3 2 Aug. de ciu. dei XXI, 27 (II, 576, 8 sqq.)
 3 De serm. dom. I, 9, 25. Matth. 5, 22. 8 De serm. dom. I, 15, 41
 13 Retract. I, 9, 3. 12, 12 14 Gen. 1, 22. 28. 9, 1. 7 16 Matth.
 5, 44. Luc. 6, 27 17 Matth. 10, 37. Luc. 14, 26 18 Aug. de ciu.
 dei XXI, 26 s. f. (II, 572) de uer. rel. 45, 85 sq.

3 qui] quia qui *OPa* codice* *C*, cūdice* *M*¹ greci *C*²*M*, graece
*D*¹ 4 idem *om.* *Oa* ipse *om.* *P* sit ipse *F* 5 quod *D*¹ 6 suo
om. *BEFGNQ* qui* (s *ras.*) *E* peccato* *C* fratres *D*¹ qui—
 irascitur *om.* *H* 7 ergo] autem *BD*²*FNQ* fratri *om.* *Ha* peccato]
 p. fratris *Ha* 8 *pr.* et *om.* *F* *alt.* de *om.* *HR*¹ 9 ut *om.* *P*¹
 odoremus *C*¹*D*¹, odiremus *C*², odorimus *D*², oderamus *O*¹ quid *C*¹*D*¹
 10 sanat *C*¹*D*¹, sonant *R* 11 futurae *om.* *O* istae] essae *D*¹ ne-
 cessitudinis *E*¹*R* sine ullo *H*, si nulle *B* 12 humane *C* praeci-
 dente *C*¹*D*¹ peccato *add.* *C*²*D*² s. *l.* moriretur *D*¹*GS* 13 enim
om. *Q*¹ 14 affinites *C*¹, affinitatis *D*¹, affinitiones *O*¹ existente *M*,
 extente *D*¹ 15 cresceret* *C*, crescere *D*¹ ac] hac *P*¹*Q* 16 consol-
 uenda (con *del.* m. 2) *M*, soluendo *E*¹ est quaestio v quur *C*¹*D*
*EHP*¹ praecepit *BM*² diligendo *E* 17 inimicus *D*¹ *odio (h
ras.) *E* et *om.* *F* 18 et] ac *O* filius *D*¹ solita *F*¹ eam]
 etiam *F*¹*Q*¹ posterius** *C*, *al.* superius *a in mg.*

saepe soluimus, id est ut diligamus inimicos lucrandos regno dei et oderimus in propinquis, si inpediunt regno dei.

- 9 Item de praecepto, quo prohibetur uxor dimitti nisi propter fornicationem, hic quidem scrupulosissime disputaui, sed quam uelit dominus intellegi fornicationem, propter quam liceat 5 dimittere uxorem, utrum eam, quae damnatur in stupris, an illam, de qua dicitur: perdidisti omnem, qui fornicatur abs te, in qua utique et ista est — neque enim non fornicatur a domino, qui tollens membra Christi facit ea membra meretricis — etiam atque etiam cogitandum est atque re- 10 quirendum, nec uolo in re tanta tamque ad digerendum difficili putare lectorem istam sibi nostram disputationem debere sufficere, sed legat et ea siue nostra, quae postea scripta sunt, siue aliorum melius considerata atque tractata, uel ipse, si potest, ea, quae hic merito mouere possunt, uigilantiore atque 15 intellegentiore mente discutiat, non quia omne peccatum forni-

3 Matth. 5, 32 4 De serm. dom. I, 16, 43 7 Ps. 72, 27
9 I Cor. 6, 15 13 Aug. Quaest. in Heptat. II, 71. Sermon. 162

1 saepe *D* lucrandos *D¹V¹*, lucrando *P*, lucrantes *E* 2 et—
propinquis *C* in ras. propinquis] iniquis *D¹R* regno *C¹D¹*, a regno
cet. v deo *O¹* 3 quod *BC¹D¹EF¹GHN* proibetur *C¹E¹*, pro-
hiberetur *GS¹* non dimitti a nisi *C* 4 (5) fornicationem *D¹*
quidem om. *B* scrupulosissimae *D*, scripulosissime *E¹* disputaui
om. *P*, disputauit *H¹* 5 uellit *D¹* licet *H* 6 demittere *C¹* quae
(uae s. l. m. 2) *C* stupris *P¹* 7 perdedisti *N*, perdidistis *O¹*
omnes (s m. 2) *E* fornicantur (n alt. m. 2) *E* 8 utiquae et nequae *D*
9 ea (a in ras.) *M*, om. *P* membra* *C* 10 etiam *R²* s. l. cogi-
tandum est atque om. *R* 11 tanta om. *E* tamque] tamquam *D²O*,
tam*** (nta ras.) *E*, quae *H* digerendum *D¹ENRS²*, digerenda (gere
in ras.) *C*, dinoscendum *V*, dinoscendum gerendum *Q*, dinoscendum cet. v
difficile *B*, difficilis *H²* 12 sibi** *C*, sibi (b ex u) *D* nostram
sibi *R* disputatione *H* 13 ea *DER*, ea**** *C*, alia cet. v 14 con-
sidera**ta (a alt. m. 2) *C*, considerauit *D¹* ipse] ille *P* si potest]
sibi postea *D²* s. l. 15 quae (uae m. 2 s. l.) *CE* merito om. *F*
atque intellegentiore om. *R* 16 intellegentiori *N* mente *M²* s. l.,
mentis *R* quia non *S* omnem *C¹D¹Q¹*

catio est — neque enim omnem peccantem deus perdit, qui
 cotidie sanctos suos exaudit dicentes: dimitte nobis debita
 nostra, quum perdat omnem, qui fornicatur ab eo — sed
 quatenus intellegenda atque limitanda est haec fornicatio et
 5 utrum etiam propter hanc liceat dimittere uxorem, latebrosissima
 quaestio est. licere tamen propter istam, quae in stupris com-
 mittitur, nulla quaestio est. et ubi dixi hoc permissum esse,
 non iussum, non adtendi aliam scripturam dicentem: qui
 tenet adulteram, stultus et inpius est. nec sane dixerim
 10 adulteram fuisse deputandam illam mulierem, etiam postea-
 quam audiuit a domino: nec ego te damnabo; uade, dein-
 ceptus iam noli peccare, si hoc oboedienter audiuit.

- (7) Alio loco peccatum fratris ad mortem, de quo dicit Iohannes 10
 apostolus: *non pro illo dico ut roget*, ita definiui, ut
 15 dicerem: *peccatum fratris ad mortem puto esse, cum post*
agnitionem dei per gratiam domini nostri Iesu Christi quisque
obpugnat fraternitatem et aduersus ipsam gratiam, qua recon-
ciliatus est deo, inuidientiae facibus agitatur. quod quidem non
 confirmaui, quoniam hoc putare me dixi, sed tamen addendum

2 Matth. 6, 12 8 Prou. 18, 22 11 Io. 8, 11 14 I Io. 5, 16
 15 De serm. dom. I, 22, 73

2 cottidie *BD¹EFGR* exaudi. t (a ras.) *H* dicentes om. *H*
 3 quum *C¹D¹*, cum *cet.* omnem om. *a* fornicatur *D¹* 4 quatinus
C²O, qualiter *B* limitanda] elimanda *BENS²a*, imitanda *R*, uel imi-
 tanda *O*, militanda *G* est *D¹*, est (sit ras.) *C*, sit *cet. v* hac *D¹*
 5 licet *E* uxorem *E² in mg.*, uxorum *D¹* latebrosissima *F¹*
 6 licere—quaestio est om. *H* licere tam(en) *M in ras.* *stupris
 (s ras., s pr. m. 2) *C* 7 hoc ubi dixi *B* 8 illam *B* 9 adulteram
 dixerim *m* 10 deputandum *H* aetiam *D¹* postquam *Q¹* 11 con-
 demnabo *BD²FGNQS* deinceps] et d. *BD²* 12 iam om. *BV¹*
 *oboedienter (h ras.) *D* 13 loco alio *v* iohannis *C¹D¹E¹V* 14 ro-
 get] r. quis *Q² (s. l.) v* definiui *F* *ut *R* 15 adicerem *B* fra-
 tris peccatum *B*, peccatum ergo fr. *a* cum] eum *S* 16 agnitionem
C¹D quisquis *a* 17 obpugnat *CD*, obpugnet *H*, oppugnat *cet.*
 et *E² s. l.* reconciliatus (h ras.) *E* 18 dno *F* inuidientiae (ae
 ex a et ras. corr.) *C*, inuidientia et *D¹* agitur *R* 19 confirmaui *C*

fuit: si in hac tam scelerata mentis peruersitate finierit hanc uitam, quoniam de quocumque pessimo in hac uita constituto non est utique desperandum nec pro illo inpatienter oratur, de quo non desperatur.

- 11 In secundo item libro: nulli, inquam, licebit ignorare dei ⁵ (8) regnum, quum eius unigenitus non solum intellegibiliter sed etiam uisibiliter in homine dominico de caelo uenerit iudicaturus uiuos et mortuos. sed non uideo, utrum recte dicatur homo dominicus, qui est mediator dei et hominum, homo Christus Iesus [cum sit utique dominus]: dominicus autem ¹⁰ homo quis in eius sancta familia non potest dici? et hoc quidem ut dicerem, apud quosdam legi tractatores catholicos diuinorum eloquiorum, sed ubicumque hoc dixi, dixisse me nollem. postea quippe uidi non esse dicendum, quamuis non-
12 nulla possit ratione defendi. item quod dixi: nullius enim ¹⁵

5 De serm. dom. II, 6, 20 7 II Tim. 4, 1 9 I Tim. 2, 5
12 Epiphan. Ancor. c. 93 (p. 188 A. B. M.) c. 95. Athan. Expos. Ps. 40, 6 (Patrol. gr. XXVII, p. 197 B). disp. c. Arium 20 (Patrol. gr. XXVIII, p. 461 C) Expos. fid. §. 1 s. f. §. 4. Cassian. coll. XI, 13
14 Aug. de serm. dom. II, 6, 22. enarr. Ps. 1, 1. 8, 13 15 De serm. dom. II, 14, 48

1 in om. C¹D¹GS hac C² in mg., ac D¹ scelerata (s et rata m. 2 in ras.) C, excelerata D finiit E¹V, finit HM hanc om. N
2 quocumquae D constitudo C¹D¹ 3 disperandum V inpatienter D, imprudenter BFGHMQ²S¹m, impudenter V oratur om. N, ore-
ratur (re m. 2 in ras.) E 4 disperatur C¹P 5 ignore C¹D¹ 6 quum C¹, cum cet. non solum—uisibiliter E² in mg., nondum intelligibili-
ter E¹ sed—uisibiliter G² in mg. 7 **uisibiliter (in ras.) E² ho-
minem C¹D¹ de caelo om. N uenit H¹ iudicatuos V, iudi-
care B 8 uiuos C¹D¹, et uiuos a mortuos C¹D¹ nondum M
rete D¹ dicatur**** H, dicitur BF 9 dominicos D¹ mediatur D¹
10 iesus xps F, xps (om. iesus) R cum] c. dñs R cum—dominus inclusi, om. CD¹ compluribus litt. in mg. erasis 11 quis in eius] qui sine
eius D², q. in eis E¹, sine S², qui sine eius iure N, vñ nisi qui est iure
ex N in mg. sancta V s. l., sancta D non om. H¹Oa, recte Q¹
12 ut dicerem] non dicerem nisi quia F tractores C¹D 13 ubi-
cumquae D dixisse e E 14 nolle R uidi] dixi H quam N
15 quod om. F¹ nullus Q¹ enim om. OP

fere conscientia deum potest odisse, non uideo fuisse dicendum. multi enim sunt, de quibus dictum est: superbia eorum, qui oderunt te.

(9) Alio loco in eo, quod dixi: *ob hoc dixisse dominum: sufficit* 13

5 *dici malitia sua, quia cibos sumere urgebat ipsa necessitas, quam propterea malitiam nominatam arbitror, quia poenalis est nobis; pertinet enim ad hanc fragilitatem, quam peccando meruimus*, non adtendi etiam primis hominibus data fuisse in paradiso corporis alimenta, antequam istam mortis poenam 10 peccando meruissent. sic enim erant immortales in corpore nondum spiritali, sed animali, ut tamen in huius modi immortalitate alimentis corporalibus uterentur. item quod dixi: *quam* 14 *sibi elegit deus gloriosam ecclesiam non habentem maculam neque rugam*, non ideo dixi, quia nunc ex omni parte 15 iam talis est, quamuis ad hoc electa non dubitetur, ut talis sit, quando Christus apparuerit, uita eius; tunc enim et ipsa cum illo apparebit in gloria; propter quam gloriam dicta est ecclesia gloriosa. item quod dominus ait: *petite* 15

2 Ps. 73, 23 4 De serm. dom. II, 17, 56 Matth. 6, 34
12 De serm. dom. II, 19, 66 13 Eph. 5, 27 16 Coloss. 3, 4
18 Matth. 7, 7

1 ferre *E*² s. l. constientia *C*¹, conscientiam *O* dñm (d m. 2
in ras.) *C* posse *O* 2 sunt enim *F* dictum *D*¹, dictum *C*,
scriptum cet. v superuia *D*¹ 3 te oderunt *a* 4 ab *H* dixisse* (m
ras.) *D* deum *BFGOPSV* 5 militia *H* quia om. *V* urguebit
*R*²*SV*, urguebit *BFGHOPv* 6 militiam *H* 7 nobis est v pertinet
enim] cum pertineat *D*²*NQ*, et pertinet *E* fragilitatem (fr in ras.) *D*
8 meruimus (m pr. ex s corr.) *CD* adtendi om. *B* 9 paradyso *FGR*
corporalia *Oa* alimenta (i ex a corr.) *C* 10 immortalis *D*¹*H*¹ in
om. *V* 11 spiritali *NS*², spiritales *C*, spiritali* (s ras.) *DM* ani-
males *C*² in om. *H* huius modi *CD*¹*ER*, eius modi cet. v 12 cor-
poralibus alimentis v quā (ā m. 2) *C* 13 deus elegit v gloriosis-
simam *P* aecclesiam *D* macolam *V* 14 neque] aut *N* parte
iam (te m. 2 s. l.) *C*, par quam *D*¹ 15 iam om. *B* dubitetur (e
ex i corr.) *C*, dubitaretur m 16 aparuerit *S*, apparuit *Q*¹ 17 illa *R*¹
gloriam *V* 18 dictum *D*¹*OP*, dicata *E* aecclesia* gloriosa* (m ras.) *D*

et accipietis, quaerite et inuenietis, pulsate et aperietur uobis, operose quidem, tria ista quid inter se differant, exponendum putaui; sed longe melius ad instantissimam petitionem omnia referentur. hoc quippe ostendit, ubi eodem uerbo cuncta conclusit dicens: quanto magis pater uester, qui in caelis est, dabit bona petentibus se; non enim dixit: petentibus, quaerentibus et pulsantibus.

16 Hoc opus sic incipit: *Sermonem, quem locutus est dominus.*

CAPVT XVIII.

(XX)

PSALMVS CONTRA PARTEM DONATI, LIBER I.

10

1 Volens etiam causam Donatistarum ad ipsius humillimi uulgi et omnino inperitorum atque idiotarum notitiam peruenire et eorum, quantum fieri per nos posset, inhaerere memoriae, psalmum, qui eis cantaretur, per latinas litteras feci, sed usque ad V litteram, quales abecedarias appellant. tres uero 15 ultimas omisi, sed pro eis nouissimum quasi epilogum adiunxi, tamquam eos mater adloqueretur ecclesia. ypopsalma etiam,

3 De serm. dom. II, 21, 71 sqq. 5 Matth. 7, 11 17 Athan. in Ps. LVI, 2 (Patrol. gr. XXVII p. 256 B M.)

1 quere (ue s. l. m. 2) C 2 opere C¹, operosa M¹a quidem (dem in ras.) M ista tria a differant (dif in ras. m. 2) M etponendum E¹ 3 potaui H¹ melius in ras. M ad (a m. 2) C stantissimam R poetitionem D¹ 4 omnia om. F referentur C¹D¹, referrentur C², referuntur cet. v 6 daut E¹, dedit E² quaerentibus et petentibus S 7 quaerentibus CD¹, et quaerentibus cet. v 8 sermone D¹ dominus locutus est R dominus M in ras. 9 XIII R, XX v, om. Q 10 PS C, de psalmo B conta D¹ liber I om. EFHOPVm, l. primus S¹ 11 causa HN donatistarum (i ras.) D uulgi humilium O 12 notiam D¹ 13 et] et ut S per nos possit M, per nos fieri posset Oa, posset per nos m 14 psalmus H qui eis qui eis C, quies Q¹ latinam D¹ 15 ad u (u m. 2 s. l.) C, ad om. u) D¹, ad u M, adhuc G, adhuc quintam S, ad quintam D²F litteras D³ quales] tales autem C²HMOVPm, tales enim a abecedarias BCD¹EFGNQ²R, abecedarios H, abecedarios cet. v 16 ae-pilogum H, epylogum OR, ephylogum P 17 adloquetur E¹ alloque-retur eos mater F aecclesia D ypopsalma BCDEFHMQR, ipopsalma GS, hypops. cet. v

quod respondetur, et prooemium causae, quod uolumus ut cantaretur, non sunt in ordine litterarum; earum quippe ordo incipit post prooemium. ideo autem non aliquo carminis genere id fieri uolui, ne me necessitas metrica ad aliqua uerba, quae uulgo minus sunt usitata, compelleret.

Iste psalmus sic incipit: *Omnes, qui gaudetis de pace, modo uerum iudicate*, quod eius ypopsalma est.

(XXI.)

CAPVT XX.

CONTRA EPISTVLAM DONATI HERETICI LIBER VNVS.

- 10 Librum etiam contra epistulam Donati, qui partis Donati 1 secundus post Maiorinum episcopus apud Carthaginem fuit, eodem presbyterii mei tempore scripsi; in qua epistula ille agit, ut non nisi in eius communione baptisma Christi esse credatur. cui nos contradicimus in hoc libro.
- 15 In quo dixi quodam loco de apostolo Petro, quod *in illo tam-* 2

9 non extat 11 Optat. Mil. I, 19. III, 1

1 responditur C^1D^1 , respondeatur V , responderetur $BC^2EFGQSm$ proymium $C^1D^1H^1M^1R$, prohymium OV , prohymemium Q , prohemyum GP , proemium $BC^2FM^2NS^2$, premium E uolumus ut CD^1 , uolumus NR , nihilominus uolumus E , nihilominus QS^1V , nihilominus *cet. v* 2 cantaretur (*retur in ras. m. 2*) C , contar D^1 , & quanta D^3 , cantatur *cet.* non] no *add. C^2 in mg.* sint H in *om.* H litterum C^1D^1 ordo quippe M^1 3 post proymium $C^1D^2M^1R$, post prohymium HOV , post proemium BC^2FM^2N , post prohemyum GPS , post premium E , prohemyum (*om.* post) Q , postromium D^1 alicu C^1D^1 generi R 4 mi D^1 me**trica Q 5 compellerent O 6 histe P^1 omnis S^1V 7 uero S^1 ypopsalma M^1 , ypopsalmo HR , ypopsalmę E hypopsalma OP sit E 8 XXI *v. om.* Q 9 epistolam CSV , epistula D^1 unus] primus S^1 10 qui partis** D^2 in *ras.* qui] donatus Q^2 *s. l.* donati. (*s ras.*) D 11 marinum Q episcopum H fuit apud carthaginem P cartaginem CGS , karthaginem N , kartaginem O 12 presbyterii $CDEGMRV$, prespiterii BF , presbyteri H^1Q^1 tempore presb. mei $BFGS$ mei *om.* E^1 scribsi M epistola C illae (*a ras.*) H 13 ait H^1Pa ut *om.* H in *exp.* D^2 in eius] mens E communionae D^1 , communionem $BFGS$ 14 in hoc libro *om. m* 15 quodam] in *q. m* pr. in *om.* O

quam in petra fundata sit ecclesia. qui sensus etiam cantatur ore multorum in uersibus beatissimi Ambrosi, ubi de gallo gallinacio ait:

hoc ipse, petra ecclesiae,
canente culpam diluit.

5

sed scio me postea saepissime sic exposuisse, quod a domino dictum est: tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, ut super hunc intellegeretur, quem confessus est Petrus dicens: tu es Christus, filius dei uiui, ac sic Petrus ab hac petra appellatus personam ecclesiae figuraret, quae super hanc petram aedificatur et accepit clau- 10
regni caelorum. non enim dictum illi est: tu es petra, sed: tu es Petrus. petra autem erat Christus, quem confessus Simon, sicut et tota ecclesia confitetur, dictus est Petrus. harum duarum autem sententiarum quae sit probabilior, 15
eligat lector.

- 3 Alio loco dixi: *nullius mortem deus quaerit.* quod sic acci- (2)
piendum est, quia homo sibi adquisiuit mortem deserens deum et acquirit, qui non redit ad deum, secundum quod scriptum

2 Ambros. hymn. I (Patrol. lat. XVI p. 1409 M) Exam. V, 24, 88 (Ip. 201, 12 sqq. ed. Schenkl) 6 Aug. Serm. LXXVI, 1, 1 7 Matth. 16, 18. Io. 1, 42 9 Matth. 16, 16. Io. 6, 70 11 Matth. 16, 19 13 I Cor. 10, 4

1 aecclesia* D 2 beati BE ambrosi M¹, ambrosius H, ambrosii cet. v ubi] bi H 3 gallinatio CEF¹GHNOQ¹RSV 4 oc E¹ ipse** E, ipsa BC²OPQ²RSVv, ipso D² petre C¹D¹, p H aecclesiae C¹D, ecclesia a 5 culpam** (pā ras.) E² deluit C²NQ 8 aecclesiam C¹D ut (e ras.) C hanc Fa intellegatur D² s. l. 10 *ac sic (h ras.) E, ac sit C¹, ac si Ra apel- latus C persona C¹D¹ aecclesiae C¹D figuraret Q 11 supra OP aedifica**tur D accipit ER 12 dictum est illi BEFGNQRSv, illi dictum est P, dictum illi V petra] petrus B¹ 14 symon BEFNOR et CDN, ei EQR, eum cet. v confitetur ecclesia B 15 duarum autem C¹, autem duarum cet. v sunt B probabilis* (q ras.) E 17 accipiendum D² s. l. 18 est om. PSVm sibi homo P adquisiuit C¹, atquesiuit D¹ 19 qui] qd H² redit CD¹ERS² mg., recurret Q¹, requirit P, recurrit cet. v

est: deus mortem non fecit. sed etiam illud non minus uerum est: uita et mors a domino deo est, uita scilicet a donante, mors a uindicante.

- (3) Item quod dixi *Donatum*, cuius epistolam refellebam, ro- 4
 5 *gasse, ut imperator inter ipsum et Caecilianum transmarinos*
episcopos iudices daret, non ipsum, sed alium Donatum, eiusdem
 tamen scismatis, hoc fecisse probabilius inuenitur. ille autem
 non erat Carthaginensis Donatistarum episcopus, sed a Casis
 Nigris, qui tamen primus apud Carthaginem ipsum nefarium
 10 scisma commisit. nec sane *Donatus Carthaginensis*, ut 5
Christiani rebaptizarentur, instituit — quod ego eum instituisse
 credideram, quando eius epistolae respondebam — *nec de libro*
Sapientiae ipse abstulit de media sententia uerba ad rem neces-
saria, ubi, cum scriptum sit: *qui baptizatur a mortuo et*
 15 *iterum tangit illum, quid proficit lauatio eius?* iste sic
 posuit, tamquam scriptum esset: qui baptizatur a mortuo,

1 Sap. 1, 13 2 Eccli. 11, 14 6 Aug. ep. 43, 2, 3 sqq. 8 Aug.
 de haeres. c. 69 12 et p. 100, 1 Aug. de bapt. VI, 34, 65. c. Cresc.
 gr. II, 27, 33 14 Eccli. 34, (31 sec. LXX), 30. cf. Aug. ep. 108, 6

2 a add. C², in O 3 mors] et m. H 4 donatus S¹V cuius]
 cus C¹D epistolam C¹ in ras. 5 caelianum V¹ transmarinus D¹,
 marinos H 6 epos (o m. 2 s. l.) C, eps D¹ 7 schismatis HMP
 hoc—episcopus om. B fecisse C¹ probauilius S¹ 8 erat] enim H
 carthaginensis D²FHNR, cartaginiensis S, karthaginensis E, carthagine
 ensis D¹ cassis Oa 9 primus] ipsum P cartaginem BC¹G, charta-
 ginem S, karthaginem N, kartaginem O 10 scisma BC²D²EGNORS,
 scima C¹D¹, schisma cet. pmisit Oa sanet Q karthaginensis EN²,
 cartaginiensis GO, chartaginensis S, carthaginensis BFHM²P, carthagi-
 nensis D 11 instituisse (i tert. ex e corr.) C 12 eius om. Oa epi-
 stulae HM, epistolae cet. 13 sapientiae mss.; quae genuina Augustini
 scriptura uidetur; cf. de baptismo VI, 34, 65: scriptum est apud Salo-
 monem: *qui baptizatur etc. de doctr. chr. II, 8, ecclesiastici m de*
media] dimidiam BFGOPSVa sententiam BFGOPSVa neces-
 sariam C¹D¹ 14 cum scriptum] conscriptum C¹D¹, scriptum G scri-
 ptum sit BCDFGHN, sit scr. cet. mortuis C¹D¹ 15 tanget H
 eum Ba profecit V, profuit B labatio E¹ sic iste a sic]
 sic eam C²HM 16 est Oa pabtizatur B¹, baptizatus P¹ *a
 (q ras.) E

quid proficit lauatio eius? nos autem et antequam esset pars Donati, sic habuisse codices plurimos, uerum tamen Afros, ut non esset in medio: et iterum tangit illum, post addidicimus. quod si iam scirem, non in istum tamquam in furem diuini eloquii uel uiolatorem tanta dixissem.

6 Hic liber sic incipit: *Abs te ipso praesente audieram.*

CAPVT XXI.

(XXII)

CONTRA ADIMANTVM MANICHEI DISCIPVLVM
LIBER VNVS.

1 Eodem tempore uenerunt ad manus meas quaedam disputa-
tiones Adimanti, qui fuerit discipulus Manichei, quas con-
scripsit aduersus legem et prophetas, uelut contraria eis euan-
gelica et apostolica scripta demonstrare conatus. huic ego
 respondi uerba eius ponens eisque reddens responsionem meam.
 quod hic uno uolumine inclusi et in eo quibusdam quae-
 stionibus non semel, sed iterum respondi, quoniam quod pro me
 responderam perierat et tunc inuentum est, cum iam iterum
 respondissem. aliquas sane earundem quaestionum popularibus
 ecclesiasticis sermonibus solui; adhuc etiam quibusdam non

18 Aug. Serm. 1. 50. 153. 182

1 eius *om. a* 2 donatis *G* codices *V* affros *BFV* 3 ut] ita ut *FH*
 illum *om. a* post addidicimus *C¹D¹*, postea dedicimus *V*, postea didi-
 cimus *cet. v* 4 iam] tunc *a (mg.) m* scissem *a (mg.) m* pr. in
 om. RS¹ 5 diuini *F* tanta] tandem t. *SV* dixisse *F* 6 prae-
 sente *E* 7 XXII *v. om. BFQ* 8 adimantum (*n in ras.*) *D*, adaman-
 tium *E* manichaei *M* 10 eo *O* ad *D*, ad** *C*, in *cet. v*
 disputationis *Q¹* 11 adimati *C¹D¹*, adunantii *E* fuerit *C¹D¹MP¹*,
 fuerat *cet. v* discipulus *V* manichei discipulus *Ov* 12 aduersum *V*
 contrario *OP¹* eis *R² in ras.* euangelica *C¹* 13 ego *C*, ego *B*,
 ergo *cet. v* 14 eius** *D* apponens *a* eis] in e. *OPV*, eius-
 que *R* 15 quo *R* hic *DR*, hic* *C*, opus *cet. v* conclusi *BEFG*
 NQSVe aliquibus *M*, quibus *S¹* 16 quae *P* pro me *CD¹*, primum
 SVe, in primo *Q¹*, primo *cet.* 17 et *add. C²D² s. l.* inuentus *N*
 cu *D¹* 18 aliqua *EOP*, aliqui *B* eorundem *R* 19 ecclesiasticis *D*,
 et ecc. *FGS* aetiam *D* quibusdam *CDENPQR*, de quibusdam *O*,
 quibus *cet.*

- respondi; aliquae remanserunt, quae rebus aliis magis urgentibus praetermissae sunt cumulo quoque obliuionis adiuncto.
- (2) In hoc dixi: *certis enim quibusdam umbris et figuris rerum* 2 *ante domini aduentum secundum mirabilem atque ordinatissimam distributionem temporum* 5 *populus ille tenebatur, qui testamentum uetus accepit; tamen in eo tanta praedicatio et praenuntiatio noui testamenti est, ut nulla in euangelio atque apostolica doctrina reperiantur quamuis ardua et diuina praecepta et promissa, quae illis etiam libris ueteribus desint.* sed 10 addendum erat 'paene' atque dicendum: *ut paene nulla in euangelio atque apostolica doctrina reperiantur quamuis ardua et diuina praecepta et promissa, quae illis etiam libris ueteribus desint.* quid est enim, quod in sermone euangelico in monte dominus dicit: audistis, quia dictum est antiquis 15 hoc; ego autem dico uobis hoc, si nil ipse amplius praecepit, quam praeceptum est in illis ueteribus libris? deinde regnum caelorum illi populo fuisse promissum non legimus in his, quae promissa sunt lege data per Moysen in monte

3 c. Adim. 3, 4 (p. 122, 5 sqq. ed. Zycha) 14 Matth. 5, 21 sq. 17 Matth. 5, 3. 10. 20. 7, 21. 18, 3 18 Ex. 19, 3 sqq.

1 aliqui C¹, alia quae E² urgentibus D¹EP¹RSV 2 praetermissi D¹, praetermissa a cumulo (1 ras.) M, cumulo C adiuncto (ne in ras. m. 2) C 3 hoc C¹D, hoc ergo cet. v ceteris C¹D¹R enim om. G¹ 4 ante] et a. H secundum C¹ 5 temporum] pauperum Q¹ populus V ille populus B 6 accipit H 7 in om. O euangelio CD¹HR, euangelica cet. v 8 doctrina DEPQ²R, ***** C, disciplina cet. a reperiantur (n in ras. C) CD, repperiantur (eriantur in ras.) M, repperiantur cet. praecerta H 9 aetiam D desint ueteribus F sed—13 desint Q² in mg. 10 addendum E¹ poenae D¹, pene CSV, poene erat P ut om. V¹ 11 euangelio CDEHOPR, euangelica cet. v atque om. O doctrina CDEOPQ²RV, disciplina cet. repperiantur DFGHMPV, reppereantur C¹ 12 alt. et om. R aetiam D, om. BEGNS¹ 13 sermonem C¹D¹ euangelio C 14 quia BD¹, qu**** C¹, quod cet. 15 pr. hoc om. F, hoc modo H autem ego BGNQ¹S hoc] om. Fv, hoc est BGNQ¹S nil CD, nihil cet. v praecipit H 17 premissum C¹ 18 is m legi H, in lege R per] p C moysen O¹, mo*sen P

Sina, quod proprie uetus dicitur testamentum, quod prae-
figuratum dicit apostolus per ancillam Sarrae et filium eius;
sed et ibi figuratum est et nouum per ipsam Sarram et filium
eius. proinde si figurae discutiantur, omnia ibi prophetata
reperiuntur, quae sunt praesentata uel expectantur praesentanda 5
per Christum. uerum tamen propter quaedam praecepta non
figurata, sed propria, quae non in uetere, sed in nouo in-
ueniuntur, cautius et modestius diceretur paene *nulla* quam
nulla hic esse, quae non sint et illic, quamuis illic sint duo
illa praecepta de dilectione dei et proximi, quo rectissime 10
omnia et legitima et prophetica et euangelica et apostolica
referuntur.

- 3 Item quod dixi: *tribus modis in scripturis filiorum nomen* (3)
accipitur, minus considerate dictum est, et alios enim quosdam
modos sine dubio praetermisimus, sicut dicitur filius ge- 15
hennae uel filius adoptiuus, quae utique nec secundum
naturam nec secundum doctrinam nec secundum imitationem

2 Gal. 4, 22 sqq. 10 Leu. 19, 18. Deut. 6, 5. Matth. 5, 43. 19,
19. 22, 37. 39 13 c. Adim. 5, 1 (p. 124, 13) 15 Matth. 23, 15
16 Rom. 8, 15. Gal. 4, 5

1 sina. *D*, syna *FGHOQR*, propriae *DH* dicitur uetus *Oa*
2 (3) sarrae *BD²E²FGM²P²QRS²v* 3 *pr.* et *om.* *MOPV* ipsam
om. *E*, ipsa *D¹* 4 si *om.* *H* figurae *B¹C¹*, figura *H²*, figuratę *D²NQ*
ubi *H²* propheta *H¹S¹*, prophete *N*, prophetica *Q¹*, prophetię *E²*
5 reperiuntur *CDEFGHMPR* praesentata] praesentia *N* 7 *pr.* in
om. *E¹* uetere] ueteri *BD²E²FGM²QRS*, uetere (i *a*) testamento
NOPv sed] et *BGN* in nouo] non *H* 8 caucius *C¹* moderatius
HMOPQVv digere] *C¹D¹* poenae *D¹*, pena *E¹* nulla quam
(*del. m. 2*) *M* quam nulla *om.* *Q¹* 9 sunt *G¹Q¹* *pr.* illic *E²*
in *ras.* *alt.* illic] et illic *a* sunt *R*, sic *G* illa duo *Fv* 10 prae-
cepta *om.* *E¹* dilectionis (*om. de*) *M* quo] co *C¹* 11 *pr.* et *om.* *HR*
legalia *E²* s. l., legitime *a* *alt.* et *om.* *Q¹* 13 modis] m. tantum *F*
scripturis *C¹D¹R*, scr. sacris *B*, scripturis sanctis *cet. v* 14 accipitur
C¹M¹ consideratę *C¹* 15 modos (s. *add. m. 2*) *M* sine dubio
om. *G¹* praemisimus *D¹* 16 adoptiuos *C¹D¹*, adoptiuos *H¹* cui *C²*
quae utique] quaecumq; *N* nec] ñ *R* secundum] s. imitationem *Q*
17 naturam nec secundum *om.* *H* imitatione *D¹*

dicuntur. quorum trium modorum, tamquam sola sint, exempla reddidimus: secundum naturam, sicut Iudaei filii Abrahae, secundum doctrinam, sicut filios suos quos euangelium docuit apostolus uocat, secundum imitationem, sicut filii Abrahae
 5 nos sumus, cuius imitamur fidem. quod autem dixi: cum 4
induerit incorruptionem et immortalitatem, iam non caro et sanguis erit, secundum corruptionem carnalem dictum est carnem non futuram, non secundum substantiam, secundum quam et domini corpus post resurrectionem caro appellata
 10 est.

- (4) Alio loco: nisi quisque, inquam, uoluntatem mutauit, bonum 5
 operari non potest. quod in nostra potestate esse positum alio loco docet, ubi ait: aut facite arborem bonam et fructum eius bonum, aut facite arborem malam et fructum
 15 eius malum. quod non est contra gratiam dei, quam praedicamus. in potestate est quippe hominis mutare in melius uoluntatem; sed ea potestas nulla est, nisi a deo detur, de quo dictum est: dedit eis potestatem filios dei fieri.

2 Io. 8, 37 3 I Cor. 4, 14 sq. 4 Gal. 3, 7. 5 Hebr. 13, 7
 6 c. Adim. 12, 5 (p. 143, 11 sqq.) I Cor. 15, 54 9 Luc. 24, 39
 11 c. Adim. 26, 1 (p. 185, 14 sqq.) 13 Matth. 12, 33 17 cf. Retract.
 I, 8, 3 18 Io. 1, 12

1 modorum (i ras.) F tamquam] eam qua. D¹ sola sint] solis
 in M¹, solos in E², solas in E¹, soli sint D²FGHNQR, soliti sint (ex
 sunt) O, solita sint a exemplar O 2 reddidimus C¹D¹, reddimus M¹
 iudei CDSV fili M¹ habrahae RS 3 p euangelium (p add.
 m. 2) DM 4 apostolos B¹C¹FG imitationem D¹ fili M ha-
 brahae R 5 nos sumus] nouissimus H imitatur E¹ 6 incorrup-
 tionem] i. carnalem Q¹ 7 caro et (ro m. 2, d ras.) H sanguinis H
 8 est*** (enī ras.) CD 9 quam] quod D²Q¹ et CD¹ER, om. cet. v
 post CDER, etiam post cet. v appellatum D²Q 11 quisquam V
 inquam] inquam B², inquam S² mutauero H 13 docit C¹, ducit
 D¹, dñs docet (dñs m. 2 s. l.) QS facite** D¹ bonam] malam E¹F¹
 et] aut C¹D¹ fructū* (s ras.) E 14 eius] est C¹D¹ bonum]
 malum E² facite** D hō malum B 16 est] ei R quippe est
 hominis BFGQ, q. hominis est D²Ov, q. esse hominis N uoluntatem
 in melius B 17 ea—nulla om. H ea] eius Q¹ est] deest H
 18 **filios (in ras.) E, filius C¹D¹

- cum enim hoc sit in potestate, quod, cum uolumus, facimus, nihil tam in potestate quam ipsa uoluntas est. sed praeparatur uoluntas a domino. eo modo ergo dat potestatem.
- 6 sic intellegendum est et quod dixi postea: *in nostra potestate esse, ut uel inseri bonitate dei uel excidi eius seueritate mere-* 5 *amur*, quia in potestate nostra non est, nisi quod nostra assequimur uoluntate, quae cum fortis et potens praeparatur a domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impossibile fuit.
- 7 Hic liber sic incipit: *De eo, quod scriptum: in principio* 10 *deus fecit caelum et terram.*

CAPVT XXII.

(XXIII.)

EXPOSITIO QVARVNDAM PROPOSITIONVM EX
EPISTVLA APOSTOLI AD ROMANOS.

- 1 Cum presbyter adhuc essem, contigit, ut Carthagine inter 15 nos, qui simul eramus, ad Romanos apostoli epistula legeretur,

2 et 7 Prou. 8, 35 sec. LXX 4 c. Adim. 27, 1 (p. 186, 26 sqq.)
10 Gen. 1, 1

1 sit enim hoc *O* (2) potestatē *C¹D¹* uolumus *Q* 2 ipse *H¹* praeparatur *Q¹* 3 ergo modo *P* 4 et *om. OP* postea dixi *G* 5 ut *om. CD* inferi *F* bonitati *D²Pa*, bonitatem *E¹* 6 *pr. nra**** (est *ras.*) *N* non] nos *M pr.* nostra *CE*, nostram *cet. v* 7 assequimur *CD¹*, sequimur *E²*, sequitur *cet. v* sequitur nostram *F* uoluntate *D*, uolantate *E*, uoluntatem *cet. v* q: *C* 8 sit *FG* opus] o *H* piaetatis *D*, potestatis *V* atque] aq: *C¹D¹* 10 hic—terram *D²* in *ras.* de eo] deo *Q* scriptum *C*, s. est *cet. v* in *om. C* 11 deus fecit *CE*, fecit deus *cet. v* et terram *om. F* 12 XXIII *v, om. BFPQ* 13 expositio—propositionum *D²* in *ras.* propositio *H¹* 14 epistula *C¹D¹M*, epistola pauli *F*, epistola *cet.* apostoli *om. O* romanus *D¹*, romanos *I* 15 presbiter *BCDGHMQS*, prespiter *F* conti.git (n *ras.*) *CD* ***
carthagine (i *alt. m.* 2) *C*, carthaginem *D¹*, apud cartaginem *GS*, apud chartaginem *P*, ap. karthaginem *EN*, ap. kartaginem *O*, apud carthaginem *cet. v* 16 romanus *C¹D¹* epistula *E¹M*, epistola *cet. v* epistola apostoli *a* legeretur epistola *N*

et quaedam interrogatus a fratribus quibusdam cum sicut poteram responderem, uoluerunt scribi potius, quae dicebam, quam sine litteris fundi. ubi cum eis obtemperarem, liber unus accessit superioribus opusculis meis.

- 5 In quo libro: *quod autem ait, inquam, scimus, quia lex 2*
spiritalis est; ego autem carnalis sum, satis ostendit
non posse impleri legem nisi ab spiritalibus, quales facit gratia
dei. quod utique non ex persona apostoli accipi uolui, qui iam
 spiritalis erat, sed hominis sub lege positi, nondum sub
 10 gratia. sic enim prius haec uerba sapiebam, quae postea
 lectis quibusdam diuinorum tractatoribus eloquiorum, quorum
 me moueret auctoritas, consideraui diligentius et uidi etiam
 de ipso apostolo posse intellegi, quod ait: scimus, quia lex
 spiritalis est; ego autem carnalis sum, quod in eis
 15 libris, quos contra Pelagianos nuper scripsi, quantum potui,
 diligenter ostendi. in isto ergo libro et hoc, quod dictum est:
 ego autem carnalis sum et deinde cetera usque ad eum
 locum, ubi dixit: miser ego homo, quis me liberabit de

5 Expos. ep. ad Rom. prop. 41 Rom. 7, 14 9 Rom. 1, 11 Rom.
 6, 14 sq. 11 Cyprian. de dom. or. 16 (I, 278 Hart.) Ambros. de paenit.
 I, 3 15 Aug. de grat. Chr. 43. c. duas epp. Pel. I, 17—25. c. Iulian.
 II, 3. VI, 23, 70. op. inp. c. Iul. I, 99. Sermon. 154. cf. ad Simplic. I, 1.
 expos. ep. ad Gal. c. 5. de ciu. dei XXII, 21 18 Rom. 7, 24 sq.

1 quadam *E* interrogatus *scripsi*, interrogata *C¹D¹ERS²* (*mg.*), in-
 terrogabar *cet. v* quibusdam *BC¹D¹EF¹GM²NRS*, quibus *cet. v* dum *Q*
 sicut (t m. 2) *C*, sicut *D¹* 2 potui *D²* responderē* *C*. respondis-
 sem *P* uoluerunt *om.* *C¹D¹R*, post potius posuit *D²* dicebam *D¹*
 3 eis (u ras.) *D* obtemperem *H*, obtemperarem *Q* 5 quia *om.* *E*
 6 ostendi *a* 7 a *OPSV* spiritalibus (b m. 2 in ras.) *M* fecit *D²*
 8 apostoli *om.* *C¹DR* accipi *C¹* accipi apostoli *E* 9 homines *M²*
 possiti *H* 10 prius] prauis *H* uerba *C*, uerba* *D* uerba haec *B*
 sapiebat *H¹*, sapiebant *H²* 11 tractatoribus diuinorum *O* eloq.
 tractatoribus *a* 12 mouerit *C¹D¹*, moret *H¹* consideraui (ui m. 2
 in ras.) *D* *etiam *D* 13 apostulo *V* quia *CD*, quoniam *cet. v*
 14 est *om.* *B* carnalis sum *om.* *B* quod—17 sum et *om.* *C¹D¹R*
 15 pelagianos *C²* nuber *E¹* 16 ergo *om.* *O* quod *om.* *H* 18 dixit
CD¹ER, dicit *cet. v* liberauit *C¹HR¹S*

corpore mortis huius? gratia dei per Iesum Christum, dominum nostrum, dixi hominem describi adhuc sub lege, nondum sub gratia constitutum, bene facere uolentem, sed uictum concupiscentia carnis male facientem. a cuius concupiscentiae dominatu non liberat nisi gratia dei per Iesum Christum, dominum nostrum dono spiritus sancti, per quem diffusa caritas in cordibus nostris uincit carnis concupiscentias, ne consentiamus eis ad male faciendum, sed potius bona faciamus. unde quidem iam euertitur heresis Pelagiana, quae uult non ex deo nobis, sed ex nobis esse caritatem, qua bene ac pie uiuimus. sed in illis libris, quos aduersus eos edidimus, etiam spiritalis hominis iamque sub gratia constituti melius intellegi uerba ista monstrauius propter corpus carnis, quod spiritale nondum est, erit autem in resurrectione mortuorum, et propter ipsam carnis concupiscentiam, cum qua ita configunt sancti non ei consentientes ad malum, ut tamen eis motibus, quibus repugnantibus resistunt, non careant in hac uita. non eos autem habebunt in

4 I Io. 2, 16 5 Rom. 7, 25 6 Act. 2, 38 7 Rom. 5, 5
I Io. 2, 16 10 Aug. de haeres. c. 88 11 Aug. c. duas epp. Pel. I,
10, 17. de perf. iust. hom. 11, 28. de grat. Chr. 59, 43 sq.

2 dominum nostrum *om. H* dixi *del. P* descripsi *P*, scribi *H*
3 non *H* uoluntatem *EF¹O¹* 4 con+cupiscentia* *C*, concupiscentia. *D*,
concupiscentie *S* carnis—concupiscentiae *E²* in *mg.* con+cupi-
scentiae *C* 5 liuerat *E¹* 6 dominum nostrum *om. MOPV* dono
om. H scs ex sci *corr. H²* 7 quae *D¹* difusa *P*, diffusa est *CS*
uicit *G¹*, uincimus *E²* carnis* (nis in *ras.*) *H* 8 concupiscentiam
CD¹ 9 potius *om. O* quidem *om. a* uertitur *M*, euertatur *Q¹*
hereses *S¹* euertitur h. iam *B* 10 pelagiana *P*, pelagiana *F*
non ex—p. 109, 3 paulo post *om. P* *alt. ex om. R¹* 11 quae (e
ras.) *M*, quia *D¹* pieque (*om. ac*) *a* uiuamus *D²Q* 12 ededimus *V*
iamque *D*, que iam *Q* 14 carnis corpus *SVv*, carnis opus *O*
quod] dñs *add. M²* in *mg.* 15 resurrectionem *D¹* ipsam *om. a*
concupiscentiam carnis *C*, *corr. m. 1* 16 ita *om. F¹* configunt *B¹*
sci. *C* ei* (s *ras.*) *O* 17 eius *EHMOPQ²Vv* quibus] in *q. H*
repugnantes *FH*

illa, ubi absorbebitur mors in uictoriam. propter hanc itaque concupiscentiam motusque ipsius, quibus ita resistitur, ut tamen sint in nobis, potest quisque sanctus iam sub gratia positus dicere ista omnia, quae esse dixi uerba hominis nondum sub
5 gratia positi, sed sub lege. quod hic ostendere longum est et ubi id ostendi dictum est.

- (2) Item quod disputans, quid elegerit deus in nondum nato, 3 cui dixit seruiturum esse maiorem, et quid in eodem maiore similiter nondum nato reprobauerit, de quibus propter hoc
10 commemoratur quamuis longe postea prolatum propheticum testimonium: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: *non ergo elegit deus opera cuiusquam in praescientia, quae ipse daturus est, sed fidem elegit in praescientia, ut, quem sibi crediturum praesciuit,*

1 I Cor. 15, 54 3 Rom. 6, 14 6 Retract. I, 22, 2 (p. 105, 15)
7 *Item quod*—110, 18 *tractauerim*] Aug. de praedest. sanctt. 3, 7 sq.
Aug. (Hilar.) ep. 226, 3 11 Rom. 9, 13. Mal. 1, 2 sq. 12 Expos.
ep. ad Rom. 60. cf. Aug. de praelest. sanctt. 1, 3

1 absorbebitur E^1H , absorbitur $B^1C^1D^1R$ uictoria BD^2E^2HOSa
itaquae D , quippe B 2 ipsos $BETGQRS$, om. a ut (t s. l.) CD
3 sanctis E^1 positus] potius GS^1 4 quae C^1DH , quae hic *cet. v*
5 hic (ic in ras.) C longum est ostendere E 6 ubi id D^1ERS^2 *mg.*,
ubi id (hoc ras.) C , ubi hoc *cet.*, hoc ubi v ostendi D^1ER , ostendi
(eri ras.) C , ostenderem BGS , ostenderim *cet. v* 7 item quod] item-
que O , item Qv disputas H elegerit (d ras., i ex e) C , elegeret
 D^1 , legerit E^1 , egerit H nato (o in ras. m. 2) C , natus D^1 , nato* S
8 cui] cum O maiore D^1 et—maiore om. H odem D^1 9 na-
to* C , natum D^1H reprobaberit V propter *expunxit* E^2 10 postea
om. B probatum a in *mg.* profeticum H , proticum E^1 11 dilexi**
 C , dilexi* (t ras.) D odio om. B , hodi S abui Q 12 huc B^1 ,
hanc B^2 praedixi S^1 ratiocinationem (natio in ras.) C ut dicerem
(ic s. l.) C , D^2 in ras. ergo] enim BE eligit D^2M 13 operam CD^1 ,
**** opera (ergo ras.) H in praescientia G^2R^2 in ras., in praesentia
 Q^1a (*mg.*) in praescientia—elegit om. P^1 ipsi B^1 14 eleget C^1 ,
eligit BD^2M praescientia C^1 , praescientiā E^1 , praesentia Q^1a (*mg.*)
crediturum D^1 , crediturum (esse ras.) C , crediturum esse *cet. v*

ipsum elegerit, cui spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam aeternam uitam consequeretur, nondum diligentius quaesiveram nec adhuc inueneram, qualis sit electio gratiae, de qua idem dicit apostolus: reliquiae per electionem gratiae factae sunt; quae utique non est gratia, si eam merita ulla 5 praecedunt, ne iam quod datur non secundum gratiam, sed secundum debitum reddatur potius meritis quam donetur.

4 *proinde quod continuo dixi: dicit enim idem apostolus: idem deus, qui operatur omnia in omnibus; nusquam autem dictum est: deus credit omnia in omnibus, ac deinde subiunxi: 10 quod ergo credimus, nostrum est, quod autem bene operamur, illius est, qui credentibus dat spiritum, profecto dicere non deberem, si iam scirem etiam ipsam fidem inter dei munera reperiri, quae dantur in eodem spiritu. utrumque ergo nostrum est propter arbitrium uoluntatis et utrumque tamen 15 datum est propter spiritum fidei et caritatis. neque enim*

4 Rom. 11, 5 8 Expos. ep. ad Rom. 60 9 I Cor. 12, 6 14 I Cor. 12, 9 16 II Cor. 4, 13

1 elegeret C^1 , eligeret BC^2 , eligerit G^1 , eligerat H^2 , elegit E donaret B 2 aetiam D uitam aeternam Nv consequeretur D , sequeretur H , consequetur R^1 , consequantur B^1 quaesiveram diligentius N 3 de qua—gratiae $om.$ H de grae qua Q 4 reliquae E^1 electionem D 5 factae $C^1D^1E^1M^1R^1$ (graece $\lambda\epsilon\iota\mu\mu\alpha\ \kappa\alpha\tau'\ \epsilon\kappa\lambda\omicron\gamma\eta\nu\ \chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\omicron\varsigma\ \gamma\acute{\iota}\gamma\omicron\nu\epsilon$), saluae factae $cet. v$ factae sunt expunxit H^2 eam C merita ulla* C , m. ullam D^1 6 praecedant G^1Hv ne (n in ras.) C , e in ras. D^2 , nec M^1 non—donetur F^2 in ras. et in mg. gratiam—secundum $om.$ S^1 7 debitum (m m. 2 in ras.) C quam meritis BF^2GNQS , quam sine m. D^2 meritis C^1 , meretur (e alt. ex i) H quam expunxit D^2 donetur] gratiae add. E^2 s. l. 8 pr. idem $om.$ HQ^1 apostolus $om.$ Q^1 9 nusquam—omnibus G^2 in ras. Q^2 in mg. 10 deinde (i ras.) CD subiunxi MQ^1 11 bene CD^1ER , $om.$ H , bonum $cet. v$ 12 spiritum CD^1R , sp. sanctum $cet. v$ dicere non deberem CD^1 , non deberem D^2 , non dicerem $cet. v$ 13 scirem (m del. m. 2) M , scire*ferem D muneram C^1D^1 14 repperiri C^1D^1EF G^1HMRV utrumquae D 15 tamen $om.$ F^1 16 propter CD^1 , per $cet. v$

sola caritas, sed, sicut scriptum est, caritas cum fide a deo patre et domino nostro Iesu Christo.

- (3) Et quod paulo post dixi: *nostrum est enim credere et uelle*, 5
illius autem dare credentibus et uolentibus facultatem bene
 5 *operandi per spiritum sanctum, per quem caritas diffun-*
ditur in cordibus nostris, uerum est quidem, sed ea regula
 et utrumque ipsius est, quia ipse praeparat uoluntatem, et
 utrumque nostrum, quia non fit nisi uolentibus nobis. ac per 6
 hoc, quod etiam postea dixi: *quia neque uelle possumus, nisi*
 10 *uocemur, et cum post uocationem uoluerimus, non sufficit uoluntas*
nostra et cursus noster, nisi deus et uires currentibus praebeat
et perducatur, quo uocat, ac deinde subiunxi: *manifestum est*
ergo non uolentis neque currentis, sed miserentis dei
esse, quod bene operamur, omnino uerissimum est. sed parum
 15 de ipsa uocatione disserui, quae fit secundum propositum
 dei; non enim omnium, qui uocantur, talis est, sed tantum
 electorum. itaque quod paulo post dixi: *sicut enim in his*, 7
quos elegit deus, [non opera, sed] fides incoat meritum, ut
per munus dei bene operentur, sic in *his, quos damnat, infi-*
 20 *delitas et impietas incoat poenae meritum, ut per ipsam poenam*

1 Eph. 6, 23 3 Expos. ep. ad Rom. 61 5 Rom. 5, 5 7 Prou.
 8, 35 sec. LXX 9 Expos. ep. ad Rom. 62 13 Rom. 9, 16 15 Rom.
 9, 11 18 Marc. 13, 20. Act. 1, 2

3 dixi] dicere P^2 s. l. enim est B credere] et c. D^2Q 4 dare]
 tñ H 5 caritas] c. dei $BFGNQ^1$ 6 ea $C^1D^1E^1R$, & E^2 , eadem
 cet. v regula expunxit E^2 , recula C^1 7 uoluntatem B , uoluntate D^1
 8 fit ex sit E 9 etiam quod H 11 uires C^1D^1 currentibus E^1
 praeueniat E 12 ducat E quos (d ras.) C , quod D ac] *ac (h
 ras.) CD , et O subiunxi] quod s. E^2 , subiunxit S 13 uolentes D^1
 miserenti C^1 , miserentis est V , miserantis BF , miserem D^1 14 omnino]
 et o. N paruum B^1 15 secundum C , om. R^1 prepositum S
 16 enim] ee H tantum] tñ H 17 ihs O , iis m 18 eligit $MPQm$
 ds ex sed corr. C^2 , om. E non opera sed inclusi, om. CD^1R fidei (i
 alt. ex s) E^2R incoat EOR^1S , inquoat C^1D^1 , in quo.. D^2 , inchoat cet. v
 19 manus EM^2P^1 iis m dampnat S^2 20 et impietas del. D^2
 incoat D^1E , inquoat C^1 , inchoat cet. poene M , pene C , paene D ,
 merito C^1D^1 ****ipsam B

etiam male operentur, uerissime dixi, sed fidei meritum etiam ipsum esse donum dei nec putauī quaerendum esse nec dixi.

- 8 Et alio loco: *cuius enim miseretur, inquam, facit eum* (4) *bene operari, et quem obdurat, relinquit eum, ut male operetur.* 5 *sed et illa misericordia praecedenti merito fidei tribuitur et ista obduratio praecedenti impietati.* quod quidem uerum est, sed adhuc quaerendum erat, utrum et meritum fidei de misericordia dei ueniat, id est utrum ista misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est, an etiam facta fuerit, ut 10 fidelis esset. legimus enim dicente apostolo: misericordiam consecutus, ut fidelis essem, non ait: quia fidelis eram. fidei ergo datur quidem, sed data est etiam, ut esset fidelis.
- 9 rectissime itaque alio loco in eodem libro dixi: *quoniam si non ex operibus, sed misericordia dei et uocamur, ut credamus,* 15 *et credentibus praestatur, ut bene operemur, non est gentibus ista inuidenda misericordia,* quamuis minus ibi diligenter de illa, quae per dei propositum fit, uocatione tractauerim.
- 10 Hic liber sic incipit: *Sensus** *hi sunt in epistula Pauli ad Romanos.*

20

4 Expos. ep. ad Rom. 62. Rom. 9, 18 11 I Cor. 7, 25 14 Expos. ep. ad Rom. 64 15 Rom. 8, 28

1 uerissimae D 2 alt. nex Q 4 et om. H meretur H¹ fecit F¹ 5 relinquit C¹D¹H¹ mala D¹HORa 6 pr. et om. ES¹, in Q¹ merito —praecedenti om. R 7 impietati D, impietati* V, impietate B 8 quaendum C¹, quendam D¹ de om. OPa misericordiam a 9 dei om. BE praeueniat OPa 11 dicentem C¹H¹ 12 consecutus C¹D¹, consecutus (consequutus EH) sum cet. v quia] qua C¹D¹ erant G 13 fidei] fidelis N ergo] enim F¹ fidelis esset F, essem fidelis O 14 rectissimae D in eod(em) C in ras. libru(m ras.) D¹, loco G si om. E 16 ut C²D² s. l. operamur C¹ 17 misericordia (ericordia m. 2 s. l.) C minus D² s. l., munus B¹ ibi minus Oa 18 per] opere S prepositum S tractauerim om. H 19 hi] hii EH¹NOR in—romanos D² in ras. epistola CDHS pauli ad romanus (us in os corr. m. 2) CE, pauli apli ad romanos R, ad romanos apostoli D², ad rom. pauli apostoli cet. a

III.)

CAPVT XXIII.

EXPOSITIO EPISTVLAE AD GALATAS LIBER VNVS.

Post hunc librum exposui eiusdem apostoli epistolam ad 1
Galatas non carptim, id est aliqua praetermittens, sed conti-
nuanter et totam; hanc autem expositionem uno uolumine
comprehendi.

In quo illud, quod dictum est: *priores ergo apostoli ueraces*, 2
qui non ab hominibus, sed a deo per hominem missi sunt, per
Iesum Christum scilicet adhuc mortalem; uerax etiam nouissimus
10 *apostolus, qui per Iesum Christum totum iam deum post*
resurrectionem eius missus est, propter immortalitatem dictum
est: *totum iam deum*, quam post resurrectionem habere coepit,
non propter diuinitatem semper inmortalem, a qua numquam
recessit, in qua totus deus erat, et cum moriturus adhuc
15 erat. hunc autem sensum sequentia manifestant. adiunxi enim
dicens: *priores sunt ceteri apostoli per Christum adhuc ex*
parte hominem, id est mortalem; nouissimus est apostolus Paulus
per Iesum Christum iam totum deum, id est omni ex parte
inmortalem. hoc enim dixi, quod ait apostolus: non ab
20 hominibus neque per hominem, sed per Iesum Chri-

7 Expos. ep. ad Gal. 2 19 Gal. 1, 1

1 XXIV v, om. BEFPQR 2 expositio C¹, in expositionem B
epis C, aepistulae D¹, epistola H galathas BEFMNORS² unus
om. H 3 epistola (a in ras. m. 2) C, aepistolam D 4 galathas
BFNORS praemittens D¹ continuantur D¹E¹, continuatim O
5 et] i. (= id est) B totum a expositionem—comprehendi H² in mg.
6 cō,prehendi C, conpraehendi DM 7 in quo C in ras. priores]
et pr. OP ergo] autem P ueraces E¹ 8 omnibus E¹ ominem
C¹ 9 mortale D¹ etiam] et P 10 qui om. R totum—dictum
est exp. D² post E² s. l. 11 eius—resurrectionem Q² in mg.
12 post deum add. D² s. l. propter immortalitatē 13 proter S di-
uinitatem E¹ 14 et] ut R, et tunc cum (tunc cum s. l. m. 2) F mori-
turus] commoriturus F¹, tamen moriturus a adhuc] τῷ F adhuc
moriturus P 15 esset E² manifestat D¹ adiunxi V 16 apo-
stuli V Christum] iesum chr. Nv Christum—per om. H 17 paulus
apostolus a 18 iesum CD¹, om. cet. ex omni Bv 19 dixi C¹D¹,
dixi exponens cet. v 20 omnibus E¹

stum et deum patrem, quasi iam Iesus Christus non sit homo. sequitur enim: qui suscitauit illum a mortuis, ut hinc appareret, cur dixerit: neque per hominem. proinde propter immortalitatem iam nunc non homo Christus deus, propter substantiam uero humanae naturae, in qua ascendit ⁵ in caelum, etiam nunc mediator dei et hominum homo Christus Iesus, quoniam sic ueniet, quomodo eum uiderunt, qui uiderunt euntem in caelum.

- 3 Item quod dixi: *gratia dei est, qua nobis donantur peccata*, (2) *ut reconciliemur deo; pax autem, qua reconciliamur deo*, sic ¹⁰ accipiendum est, ut tamen sciamus etiam utrumque ad generalem dei gratiam pertinere, quomodo in populo dei aliud specialiter Israhel, aliud Iudas, et tamen utrumque generaliter Israhel.
- 4 item cum exponerem: *quid ergo? lex transgressionis* *gratia proposita est*, ita distinguendum putauī, ut inter- ¹⁵ rogatio esset: *quid ergo?* ac deinde responsio: *lex transgressionis gratia proposita est*. quod quidem non abhorret a uero; sed melior mihi uidetur ista distinctio, ut interrogatio sit: quid ergo lex? et inferatur responsio: transgressionis

5 Act. 2, 34. Rom. 10, 6 6 I Tim. 2, 5 8 Act. 1, 11 9 Expos.
ep. ad Gal. 3 14 Id. 24 Gal. 3, 19 18 Aug. ep. 82, 20

1 iesus om. F 2 a om. E¹ 3 hic N apparerent H¹ quor
EHP¹ proinde] pr. autem Q 4 immortalitatem (in et tem in
ras.) C tunc F di P 5 humanae naturae CD, naturae h. cet. v
in CD¹EOPR, cum cet. v ascindit V 6 caelo C¹D¹ nunc om.
HOPa mediatur D¹ homo om. BF 7 Iesus] deus D²Q uenit Q¹
8 qui uiderunt om. CD¹Ha euntem] eum euntem M celo C¹ 9 quia S
10 reconciliemur (h ras.) E reconciliamur E¹, reconciliemur BO¹S
11 tamen (t add. m. 2) C, a me ne D¹ sciamus C etiam om. Q,
del. D² 12 dei populo Q specie aliter S¹, specilia R¹ 13 iuda. (s
ras.) D tamen (t s. l. m. 2) C 15 posita BE²OPQ²Va distin-
gendum C¹. 16 quid (id in ras.) C ac] hac M ac—responsio G²
in mg. 17 posita BE²HOPQ²Va quidam M¹, quidem (q ras.) E
abhorret C¹D¹E¹PS, abhorreret BM¹, abhoret H a uero non abhorret G
18 intergatio E

gratia proposita est. quod autem dixi: *ordinatissime itaque* 5
subiungit: quod si spiritu ducimini, non adhuc estis
sub lege, ut intellegamus eos esse sub lege, quorum spiritus
ita concupiscit aduersus carnem, ut non ea, quae uolunt, faciant,
 5 *id est, non se teneant inuictos in caritate iustitiae, sed a con-*
cupiscente aduersus se carne uincantur, hoc ex illo sensu est,
 quo sentiebam id, quod dictum est: caro concupiscit ad-
 uersus spiritum, spiritus aduersus carnem; haec
 enim inuicem aduersantur, ut non ea, quae uultis,
 10 faciat, ad eos pertinere, qui sub lege sunt, nondum sub
 gratia. adhuc enim non intellexeram haec uerba et illis, qui
 sub gratia sunt, non sub lege, propterea conuenire, quia et
 ipsi concupiscentias carnis, contra quas spiritu concupiscunt,
 quamuis eis non consentiant, nollent tamen illas habere, si
 15 possent. non ideo, non quaecumque uolunt faciunt, quia uolunt
 eis carere nec possunt. tunc enim eas non habebunt, quando
 nec corruptibilem carnem.

Hic liber sic incipit: *Causa, propter quam scribit apostolus* 6
ad Galatas, haec est.

1 Expos. ep. ad Gal. 47 2 Gal. 5, 18 7 Gal. 5, 17 10 Rom.
 6, 14 sq. cf. Retract. I, 22, 2 13 I Io. 2, 16

1 posita *BE²OPQVa* dixi. (qđ *ras.*) *H* ordinatissimae *C¹D¹*
 itaque (quae *exp. m.* 2) *D* 2 subiunxit *BEFGNQSm* spiritu] sp.
 dei *BFGM²N* ducimini *C* adhuc non *D²QS*, non (*om.* adhuc) *N*
 3 eos *om.* *B* 4 nolunt *H* 5 iusticie *C¹* 6 aduersus *CD¹*, aduersum
cet. v uincatur *P¹* sensa *E¹* 7 quo] quod *EM¹R* sentiebam *C¹*
 scriptum *D²Q* • est.... *M* aduersum *G* 8 spiritus *C¹D¹*, sanctus *H*,
 et sp. *cet. v* 9 inuicem] sibi i. *ov* 11 enim *bis G* non]
 nondum *a* illius *H¹* 13 concupiscentiis *B* concupescunt *D¹*
 14 consenciant *C¹*, consentiunt *Q¹a* nollē *H* illas *CDV*, ullus *G*,
 eas *Oa*, ullas *cet. m* 15 possint *V* *pr.* non *C¹D¹R*, et *cet. v*
 quecumquae..... (cumque *ras.*) *M* 16 carere (ere *in ras.*) *M* nec]
 et non *O* eas (*m ras.*) *CD* eas enim *H¹* habunt *M¹* 17 cor-
 ruptiuilem *C¹* 18 incipiunt *M¹* scripsit *HPR* apost *CD* 19 ga-
 lathas *BFNORS²* ad—est *om. m*

CAPVT XXIII.

(XXV)

EPISTVLAE AD ROMANOS INCOATA EXPOSITIO, LIBER
VNVS.

- 1 Epistulae quoque ad Romanos sicut ad Galatas expositionem
susceperam. sed huius operis, si perficeretur, plures libri erant 5
futuri, quorum unum in sola disputatione ipsius salutationis
absolui, ab initio scilicet usque ad illud, ubi ait: gratia uobis
et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo.
factum est quippe, ut immoraremur, cum uellemus soluere
incurrentem sermoni nostro difficillimam quaestionem de peccato 10
in spiritum sanctum, quod non remittitur neque in hoc
saeculo neque in futuro. sed deinde cessaui alia uolumina ad-
iungere exponendo epistulam totam, ipsius autem operis
magnitudine ac labore deterritus et in alia faciliora delapsus
sum. ita factum est, ut librum, quem feceram primum, relin- 15
querem solum, cuius esse titulum uolui: epistulae ad Romanos
incoata expositio.

7 Rom. 1, 7 11 Aug. Serm. 71 Ep. ad Rom. inc. expos.
14 sqq. Matth. 12, 32

1 XXV v., om. *BFPQR* 2 epistolae *C*², epistola *EP* romanus
*C*¹*D*¹ incoata *C*¹, inchoatae *HOa*, incoat *D*¹, inchoata *cet.* expositio *C*¹
liber (e m. 2) *C* 3 unus om. *V* 4 epistulae *D*¹*EM*, epistolae *cet.*
quoque om. *O* romanus *C*¹ galathas *BFNORS*² expos.itionem
(s ras.) *M*, expositiōni *C*¹, expositiōne *D*¹ 5 suscep[er]am inchoaueram
*BEG*¹*NS*² (*mg.*), inchoaueram *F*, inchoaueram *Q*² perficerentur *M*²,
perciperetur *E*² plures *M* in ras. libri (ri in ras.) *M* 6 sula *C*¹*V*,
lusa *D*¹ disputatio *E*¹ solutationis *G*, solutionis *FN* 7 inicio *C*¹
scilicet *C*¹*V* 8 pr. et] ex *D* *****
nostro *C*, om. *MO* domino nostro a
9 quippe est *BDGNQS* immoraretur *E*¹ com *C*¹, con *D*¹ 10 in-

currentem *C*, incorrentem *D*¹, incidentem *HMO*²*QSV*, incedentem *BGNO*¹*V*,
incedenti *P* sermone *P* 11 spiritu sancto *S*, spu scm *D* remit-
titur *D*¹*a*, remittitur *C*, remittatur *cet.* m 12 alia uolumina cessaui v
13 epistulam *EM*, epistolam *cet.* autem om. *C*²*HM*¹*OPVv* 14 magni-
tudine (m ras.) *S* delapsus *D*¹*RS*², delapsus *C*, alibi defluxus delapsus
E, deflexus *cet.* v 15 lebrum *C*¹ *****
quam *G*¹, que *O* feceram *C*¹
relinquaerem *D* 16 romanus *C*¹ 17 incoata *C*¹*D*¹*E*², inchoatae *SVa*,
incoato *E*¹, inchoata *cet.* expositio *C*¹

Vbi quod dixi, *gratiam esse in dimissione peccatorum, pacem* 2
uero in reconciliatione dei, ubicumque hoc dixi, non sic acci-
 piendum est, ac si pax ipsa et reconciliatio non pertineat ad
 gratiam generalem, sed specialiter gratiae nomine remissionem
 5 significauerit peccatorum, sicut legem et specialiter dicimus,
 secundum quod dictum est: lex et prophetae, et generaliter,
 ut in ea sint et prophetae.

Hic liber sic incipit: *In epistula, quam apostolus Paulus* 3
scripsit ad Romanos.

XXVI.) 10

CAPVT XXV.

DE DIVERSIS QVAESTIONIBVS OCTOGINTA TRIBVS LIBER VNVS.

Est etiam inter illa, quae scripsimus, quoddam prolixum 1
 opus, qui tamen unus deputatur liber, cuius est titulus: de
 15 diuersis quaestionibus octoginta tribus. cum autem dispersae
 fuissent per cartulas multas, quoniam ab ipso primo tempore
 conuersionis meae, posteaquam in Africam uenimus, sicut

1 Ep. ad Rom. inc. expos. 23 6 Matth. 22, 40. Rom. 3, 21
 7 Rom. 6, 14 sq. I Cor. 9, 21. Gal. 4, 5

1 quo *B* esse] eius *D*² dimisionē *H*, remissione *a* 2 recon-
 ciliationem *C*¹*D*¹*GHR*, reconciliatione *E*¹ ubicumque *D* 3 re-
 conciliatio (*r in ras. m.* 2) *C*, reconciliatio *E*¹ pertineat *C*¹, per-
 teneat *V*, pertineant *Q*²*R*, pertinent *Q*¹ 4 sed *C*¹*DF*, sed quod *cet. v*
om. O et generaliter—prophetae *om. R* 7 et *om. V* 8 epistolam
*C*¹*R*, aepistulam *D*¹ quam *om. F* apostolus paulus *BCD*¹*ER*,
 paulus *O*, paulus apostolus *cet. v* 9 scribit *EMOPV* romanus *C*¹*D*¹
 10 XXVI *v. om. BFPQ* 11 de diuersis] deuersis *C*¹*D*¹ questioni-
 bus *C* octuaginta *C*¹*D*¹ 12 liber unus *om. F* 13 etiam *D*,
 enim *H* prolixum (*i ras.*) *D* 14 qui] qua *M*¹ tamen unus]
 tamenus *C*¹, tamen *D* est titulus *CDER*, titulus est *cet. a* 15 quae-
 sti.onibus (*i ras.*) *D* octuaginta *C*¹*D*¹, octoaginta *C*² octoginta tribus
 quaestionibus *B* 16 chartulas *GHM*, kartulas *EO* quoniam] quas
*CD*¹*R*; an scribendum quae? ab *om. E* tempore primo *B* 17 ^{***}
C, nostrae *HMOPV* postea (quam) *C in ras.* affricam *BFGQR*,
 africa* *H*, africa *D* uenimus *om. H*

interrogabar a fratribus, quando me uacantem uidebant, nulla seruata ordinatione dictatae sunt, iussi eas iam episcopus colligi et unum ex eis librum fieri adhibitis numeris, ut quod quisque legere uoluerit facile inueniat.

- 2 Harum quaestionum prima est: *utrum anima a se ipsa sit*; 5
 3. 4 secunda *de libero arbitrio*; tertia: *utrum deo auctore sit homo*
 5 *deterior*; quarta: *quae sit causa, ut sit homo deterior*; quinta:
 6. 7 *utrum animal inrationale beatum esse possit*; sexta *de malo*;
 8. 9 septima: *quae proprie in animante anima dicatur*; octaua:
 10 *utrum per se ipsam moueatur*; nona: *utrum corporis sensibus* 10
percipi ueritas possit. in qua illud, quod dixi: *omne, quod*
corporeus sensus attingit, quod et sensibile dicitur, sine ulla
intermissione temporis commutatur, sine dubio uerum quidem
 non est in corporibus resurrectionis incorruptilibus, sed nunc
 ea nullus nostri corporis sensus attingit, nisi forte diuinitus 15
 11 tale aliquid reueletur. decima est: *utrum corpus a deo sit*; unde-
 12 cima: *quare Christus de femina natus sit*. duodecima loco,
 13 ubi titulus est: *sententia cuiusdam sapientis, non est mea*,

11 De diu. quaest. 9

1 uacantem D^1 nulla] n. a me OPm 2 obseruata a eas (a
 m. 2) E iam om. H epu.s C , episcopos S^1 3 collegi $C^1D^1E^1$
 adhibetis E^1 4 quisquae D 5 est prima v 6 liuero E^1 , libro H ,
 lib B tertia C^1 , et tertia E deo C , e add. D^2 7 quarta—
 deterior Q^2 s. l. IIII (ta m. 2) C pr. sit] est V ut D^2 s. l. de-
 terior om. O 8 inrationabile (in in ras. C^2) C^2V esse. CD , esset P
 posset OV , om. P 9 propriae C^1DGMP dicitur MOP , esse dicatur a
 10 per se ipsa CD , p. se ipsa anima R , anima per se OP , p. se anima cet. v
 moueantur B , uoueatur Q corporeis OPv 11 posset V alt. quo C
 12 corporeos O et] est D^1 ulla om. B 13 temporis] t. alibi
 BFG^2 (in mg.) M^2 (s. l.) S^2 (mg.) commoueatur $CD^1EG^2RS^2$ (mg.),
 committatur H^1 uerum C in ras., utrum Q^1 quidem om. F
 14 incorruptibilis E nunc] cunctis E 15 ea. (s m. 2) C nullos
 C^1D nostri. M 16 reueletur (1 ras.) CD est om. v deo sit]
 dusite E 17 quasi B femina M^1 , femi E^1H sit natus N , n.
 est D^2 duodecimo M^1 , XII D^2 locu C^1 , locus C^2OPVa 18 pr. es C^1D^1

sed quia per me innotuit quibusdam fratribus, qui tunc casu ista diligentissime consulebant, et placuit eis, inter nostra eam scribere uoluerunt. est autem cuiusdam Fontei Carthaginensis: de mente mundanda ad uidendum deum, quod paganus
 5 quidem scripsit, sed Christianus baptizatus est mortuus. tertia decima est: *quo documento constet homines bestiis excellere;* 14
 quarta decima: *non fuisse corpus domini nostri Iesu Christi* 15
phantasma; quinta decima *de intellectu;* sexta decima *de filio;* 16. 17
 septima decima *de scientia dei;* octaua decima *de trinitate;* 18. 19
 10 nona decima *de deo et creatura;* uicensima *de loco dei;* uicen- 20. 21
 sima prima: *utrum deus mali auctor non sit.* ubi uidendum 22
 est, ne male intellegatur, quod dixi: *mali auctor non est, quia omnium, quae sunt, auctor est, quia in quantum sunt, in tantum bona sunt,* et ne hinc putetur non ab illo esse poena malorum,
 15 quae utique malum est his, qui puniuntur. sed hoc ita dixi, quemadmodum dictum est: deus mortem non fecit, cum alibi scriptum sit: mors et uita a domino deo est. malorum ergo poena, quae a deo est, malum est quidem malis, sed in

11 De diu. quaest. 21 16 Sap. 1, 13 17 Eccli. 11, 14

1 casu] ^{*** v} caso C, caso D¹, a me cet. v 2 consulebant ES², ^{*****} consolabant C¹D¹, colligebant cet. v eis** D nostras RVa 3 meam E scriberet O¹ Fontei] forte Q¹ carthaginensis D, cartaginensis BV, karthaginensis E, chartaginensis G, chartaginensis S 4 quam V paghanus C¹D¹, paganos H¹ 5 sed] et H Christianus] chr. effectus V baptizatus (p et us in ras. m. 2) C est C² in ras., est et OP mortuus est a 6 est om. a constit (con in ras. C) C¹D¹ hominis C¹D¹H¹, omnia Q¹ bestiis om. B, bisteis C¹D¹ excere C¹D¹ 7 non—phantasma S² in mg. fuisse (se in ras. C) CD 8 fantasma BFGHNO PQ intellectu C¹D¹ filio] f. dei Hv 9 trinitate] trina unitate OPa 10 XX CD, uicesima FGQ XX1 CD, uicesima pr. FGMQ 11 auctor mali OPSv autor D¹ 12 post alt. est per dittographiam repetuntur uerba non sit—non est (om. ubi) H 13 quae] qdc D¹ pr. sunt] sit G 14 poena C, poena HPR, poenam cet. v 15 iis m quæ B poniuntur C¹D¹ 16 quemamodum M, quemamodum C¹ cū* D 17 alibi (bi in ras.) M mos D¹ est M in ras. 18 deo] domino deo a malum ex multum corr. E

- bonis dei operibus est, quoniam iustum est, ut mali puniantur,
 23 et utique bonum est omne, quod iustum est. uicensima
 24 secunda est: *deum non pati necessitatem*. uicensima tertia
 est: *de patre et filio*. ubi dixi, *quod cum ipse genuerit, de qua*
sapiens dicitur, sapientiam; sed melius istam quaestionem in 5
 25 libro postea de trinitate tractaui. uicensima quarta est: *utrum*
et peccatum et recte factum in libero sit uoluntatis arbitrio.
 quod ita esse omnino uerissimum est, sed ut ad recte
 26 faciendum liberum sit, dei gratia liberatur. uicensima quinta
 27. 28 *de cruce Christi*; uicensima sexta *de differentia peccatorum*; 10
 29 uicensima septima *de prouidentia*; uicensima octaua: *quare*
 30 *deus mundum facere uoluerit*; uicensima nona: *utrum aliquid*
 31 *sit sursum aut deorsum uniuerso*; tricensima: *utrum omnia*
 32 *in utilitatem hominis creata sint*. tricensima prima nec ipsa
 mea est, sed Ciceronis, uerum quia et haec per me innotuit 15
 fratribus, inter ista, quae colligebant, scripserunt eam uolentes

4 De diu. quaest. 23 med. 6 Aug. de trin. VI, 2, 3 15 Cic.
 de inuent. II, 58, 159 sqq.

1 dei bonis *H* operibus dei *B* iustum iustum *D* alt. est]
 est quidem *V* poniantur *C*¹, poniat *D*¹ 2 omne om. *B* ui-
 cesima *BQS*² num. om. *H* 3 est om. *PVv* necessitatem]
 sed necessitate *R* 4 est om. *HSVv*, del. *D*² dixi* *D* eum *CD*¹,
 eam cet. *v* de qua *CDR*, om. *E*, qui *H*, qua cet. *v* 5 sapientia
*BFGN*²*RS* 6 tractaui *CD*¹*EQ*²*R*, tractabimus *P*¹, tractauimus cet. *v*
 est om. *BPVv* 7 pr. et om. *a* libero *C*, libro *H*¹*NS*¹, liuore *E* ar-
 bitrio uoluntatis *B* 8 rectae *D* 9 liuerum et liueratur *E*¹ sid *C*
 gratia dei *a* 10 pr. de *C*¹*DER*, est de cet. Christi] domini *B*
 sexta] s. est *BFGNPQS* 11 septima est *S* XXIII (^v add. m. 2) *C*
 13 scit *D*¹ aud *C*¹ uniuerso mss., in uniuerso *v* 14 utilitate
*CD*¹*EHR* creata (ea ex ec corr.) *C*, crata *D*¹ tricesima *FGQS*
 (semper) post sint add. *BD*²*EFGN**Q*¹ (post tr. prima *Q*²*RS*¹) haec uerba:
 eum (deu *D*²) qui ut (ut om. *R*) uult (u** *D*²) uiuit beatum (beatu. *D*²)
 esse; *S*² adiungit: utra qui uult uiuit beatum esse tricensima prima
 om. *E* 15 est om. *F* siceronis *Q* uerum tamen *a* 16 qua *E*¹
 ista] ea *D*², illa *a* colligebat *H*¹ scribserunt (ib in ras.) *M*
 eam *G*² s. l.

nosse, quemadmodum uirtutes animi ab illo diuisae atque
 definitae sint. tricensima secunda est: *utrum rem illam alius* 33
alio magis intellegat atque ita eiusdem rei per infinitum eat
intellegentia. tricensima tertia est *de metu*; tricensima quarta: 34
 5 *utrum non aliud amandum sit quam metu carere*; tricensima 35
 quinta: *quid amandum sit.* in qua illud, quod dixi: *id esse* 36
amandum, quod nihil est aliud habere quam nosse, non satis
 adprobo. neque enim deum non habebant, de quibus dictum
 est: nescitis, quia templum dei estis et spiritus dei
 10 habitat in uobis? nec tamen eum nouerant uel non, sicut
 noscendus est, nouerant. item quod dixi: *nemo igitur beatam*
uitam nouit et miser est, nouit dixi, quomodo noscenda est.
 nam quis eam penitus nescit eorum dumtaxat. qui iam ratione
 utuntur, quandoquidem beatos se esse uelle nouerunt? tricen- 37
 15 *sima sexta de nutrienda caritate.* ubi dixi: *deus igitur et*
animus cum amantur, ita proprie dicitur, purgatissima et
consummata, si nihil aliud amatur. quod si uerum est, quo-
 modo apostolus ait: nemo umquam carnem suam odio

6 De diu. quaest. 35, 1 9 I Cor. 3, 16 11 De diu. quaest.
 35, 1 14 Cic. Tusc. V, 10, 28. cf. Retract. I, 13, 6 15 De diu.
 quaest. 36, 1 18 Eph. 5, 29

1 quemadmodum C^1DM atque (t ex d $C^2D^2E^2$) $CDER$, ac cet. v
 2 diffinitae $BFGN$, difinitae DQ sunt R XXXI. E est om. QVr
 illam CD^1S , ullam cet. 3 rei del. D^2 eat (e ex a corr.) G , in ras. D^2 ,
 et C^1 4 XXXII. E est om. $HMNOPQV$ XXXIII. E quarta
 q. est F^1 5 quam—amandum sit om. H careret CD^1 XXXIII. E
 6 amatum P^1 7 nusse C^1 8 de om. $HMOPVm$ 9 estis] est C^1D^1 .
 estis uos RSv alt. dei] om. F , scs B 10 abitat P^1 nouerat S^1
 non om. Q , del. D^2 11 noscendus (o ex a) S nuberant C^1 , nube-
 rat D^1 quo P beatam igitur $GNQS$ 12 et] eo H alt.
 noui NR nuscenda C^1D^1 13 paenitus DM 14 utuntur] ut unus H^1 ,
 utitur H^2 beatos om. F^1 , beatus D^1 se om. $B^1C^1D^1F^1$ 15 sexta
 est BD^2FMNQS dixit E 16 animas S^1 cum amantur R , cu-
 mantur C^1D^1 , coamantur C^2 , cum amatur OP , quo amantur H^1 , quo
 amatur cet. v ita C^1D^1R , caritas cet. v; fort. ita p. dilectio propriae
 C^1DM 17 consummata D^1S quomodo C^1D^1ER , quomodo ergo cet. v
 18 ait apostolus B hodie S^1

habuit, et ex hoc admonet, ut diligentur uxores? sed ideo dictum est: *proprie dilectio dicitur*, quoniam caro diligitur quidem, nec tamen proprie, sed propter animam, cui sufficit ad usum. nam etsi propter se ipsam uidetur diligi, cum eam nolumus esse deformem, ad aliud referendum est decus eius, 38 ad illud scilicet, a quo decora sunt omnia. tricensima septima 39 *de semper nato*; tricensima octaua *de conformatione animae*; 40 tricensima nona *de alimentis*; quadragensima: *cum animarum* 41 *natura una sit, unde hominum diuersae uoluntates*; quadragensima prima: *cum omnia deus fecerit, quare non aequaliter* 10 42 *fecit*; quadragensima secunda: *quemadmodum dei sapientia, dominus Iesus Christus, et in utero matris fuerit et in caelis*; 43 quadragensima tertia: *quare filius dei in homine apparuit et* 44 *spiritus sanctus in columba*; quadragensima quarta: *quare tanto post uenerit dominus Iesus Christus*. ubi, cum generis humani 15 tamquam unius hominis aetates commemorarem, dixi: *nec oportuit uenire diuinitus magistrum, cuius imitatione in mores*

1 Eph. 5, 25. Colos. 3, 19 11 I Cor. 1, 24 14 Matth. 3, 16

1 habet BFGHMNSV ex] et P hoc C, hac BFGHMNS¹ ammonit C¹D¹ sed] et B 2 propriae DM dicitur dilectio D²NQ dilectio—proprie om. HR quoniam] qñ D, quando Q¹ 3 propriae C¹M **** CD¹, subiacet D²HMPQv, subiacit V, subiecit BFGNS¹, subicitur et O, alibi subia et sufficit E 4 etsi] etiam si S, et ipsi C, et si D se om. P ipsum Q¹ cum] cui E, eum H 5 uolumus Q¹ esse C deformen NO alid C¹D¹ refferendum C¹D¹ 6 ad] id est ad V illud] aliud BCD¹HP, eius O scilicet om. V 7 pr. de CD¹EPRV, est de cet. v conformatione D¹, confirmatione FH¹ 8 nona] n. est O ali-mentis (o ras.) D quadragensima FGPNQS, semper 9 sit una B uoluntates C¹, uoluntatis D¹ 10 quare (re in ras.) C 11 fecerit BD²FGNOPQSVv quemadmodum C¹DM 12 fuerat C¹ 13 apparuit C, apparuerit OVa 15 post] potest Q¹ uenerit CD¹, uenit cet. v post Christus add. R: et non in principio peccati hominis generit C¹D¹ homani C¹ 16 aetates om. E, aetatem V¹ commemorare F, commemorauerim D² 17 oportuit] o. aetates EFGN, o. aetate S, o. aetatis B, o. ei Q imitatione C¹D, imitationem G¹ im mores CDO, in memores G¹

optimos formaretur, nisi tempore iuuentutis, et adiunxi ad hoc ualere, quod apostolus dicit: sub lege tamquam sub paedagogo paruulos custodiens. sed potest mouere, cur alibi dixerimus Christum in generis humani sexta aetate tamquam
 5 *in senectute uenisse. hoc ergo, quod de iuuentute dictum est, ad uigorem feruoremque fidei refertur, quae per dilectionem operatur, illud autem de senectute ad temporum numerum. potest enim intellegi utrumque in uniuersitate hominum, quod potest in aetatibus singulorum, sicut in corpore non potest*
 10 *simul et iuuentus esse et senectus, in animo autem potest, illa propter alacritatem, ista propter grauitatem. quadragensima* 46
quinta est aduersus mathematicos. quadragensima sexta est 47
de ideis. quadragensima septima: utrum aliquando cogitationes 48
nostras uidere possumus. ubi quod dixi: angelica corpora,
 15 *qualia nos speramus habituros, lucidissima atque aetheria esse credendum est, si hoc sine membris, quae nunc habemus, et sine substantia quamuis incorruptibilis, tamen carnis accipiat, erratur. multo autem melius in opere de ciuitate dei quaestio*

2 Gal. 3, 24 sq. 4 Aug. de Gen. c. Manich. I, 23, 40 6 Gal. 5, 6 14 De diu. quaest. 47 18 Aug. de ciu. dei XXII, 29 s. f.

1 tempore] in t. D²NQ iuuentutis] senectutis G¹M² s. l. NQ¹S¹

2 pedagogo mss. 3 paruulus C¹ custodiens^{***} CR, costodiens D, custodito E, custoditos cet. v potest] post H quur EH alibi (i alt. in ras. m. 2) C 4 dixerimus C¹ generis E² in ras. homani C¹ sexta (r ras.) E 5 iuuentute C¹ 6 uigorem (ui in ras. m. 2) C, uigorem D¹, uicorem V ferboremque C¹, ferboremquae D¹ reuertur H¹ dictionem R 7 de] quod de R ad om. BFGNS¹ numerorumque B 8 uniuersitate D¹, al. diuersitate a mg. omnium E quod C¹D¹, quod non cet. v 9 in aetatibus—potest om. E singulorum singulorum F corpore nonpore B 10 esse simul et iuuentus v 11 illa om. R 12 quinta—quadragesima Q² in mg. pr. est om. PVv mathematicos D est om. HMOPVv 13 ideis C, idais R, iudeis D²V, iudaeis BEGHMNPQ 14 possumus (pr. s m. 2) C, possumus cet. v quod (quo in ras.) C, q; H 15 abiturus C¹ lucidissimos N adquae C¹D¹ aetherea BQRS²v esse om. D¹ 16 sine om. F nunc] et n. P 17 incorruptibili C¹D¹P tamen carnis M in ras. 18 erratur om. C¹DR

49 ista tractata est de uidendis cogitationibus nostris. quadra-
 50 gensima octaua *de credibilibus*; quadragensima nona: *quare*
 51 *filiis Israhel sacrificabant uisibiliter pecorum uictimas*; quinquagen-
 52 gensima *de aequalitate filii*; quinquagensima prima *de homine*
facto ad imaginem et similitudinem dei. ubi quid est, 5
 quod dixi: *homo scilicet uita non recte appellatur*, cum dicatur
 homo etiam cadauer hominis? ergo saltem dicere debui: non
 proprie dicitur, ubi dixi: *non recte dicitur*. item dixi: *neque*
in scite distinguitur, quod aliud sit imago et similitudo dei,
aliud ad imaginem et similitudinem dei, sicut ad imaginem 10
factum accepimus. quod non ita est intellegendum, quasi homo
 non dicatur imago dei, cum dicat apostolus: uir quidem
 non debet uelare caput, cum sit imago et gloria dei;
 sed dicitur etiam ad imaginem dei, quod unigenitus non
 53 dicitur, qui tantummodo imago est, non ad imaginem. quinquagen- 15
 gensima secunda est *de eo, quod dictum est: paenitet me*

5 Gen. 1, 26. 5, 3 6 De diu. quaest. 51, 3 8 De diu.
 quaest. 51, 4. de trin. VII, 6, 12 12 I Cor. 11, 7 16 Gen. 6, 6 sq.

1 tracta *E* nostris *om. E* 2 octaua] septima *Q*¹ de *CDRV*.
 est de *cet. v* credibilibus *D*¹ 3 filii *H* israhel *CDMP*, israhel
uel isrl cet. peccorum *BH*²*R*, peccatorum *EH*¹*Q*¹ uictimis *HMOP*
 quinquagesima **** (nona *ras.*) *Q* 4 qualitate *C*¹*D*¹*F* filii *M*
*LI C*²*D*² s. l. 5 similitudine *D*¹ ubi quid est quod *C*¹*D*¹*GHP*¹*RS*,
 ubi quidem quod *BC*²*D*²*EFQ*², ubi quidam quod *Q*¹, ubi quod *Va*, et
 ibi quidem quod *O*, ubi (*om. rel.*) *M* 6 scilicet *D*¹*R*, scilicet *C*, sine
cet. v appellatur *C* dicitur *E* 7 cataber *C*¹*D*¹ ego *BF*
 saltim *B*¹*C*¹*D*¹*GHP*¹ uolui *BFGNS* 8 propriae *D* recte tē *H*
 ****dixi (quod *ras.*) *M*, quod dixi *ORa* 9 distinguitur *E*, disinguitur
*C*¹*D*¹ pr. aliud—dei *om. FHQ*¹ et similitudo *om. M* dei] d.
 qui etiam filius dicitur a 10 dei *om. N. del. D*² alt. ad imaginem
*C*¹*D*¹*R* (cf. *Aug. Quaestt. in Heptat. I, 22. ubi codd. CPS*¹*N* hominem
omittunt), hominum *G*¹, hominem *cet. v*; cf. *Aug. Conf. III, 7, 12.*
XIII, 22, 32 11 accepimus *C*¹*EG*²*HNQRS*, accepimus *cet. m*
 intelligendum est *Pv*. intellegendum (*om. est*) *S* 13 debet ex det *C*²*D*²
 capud *H*¹ **imago (in *ras.*) *S* 14 aetiam *D* dei *om. N* 15 qui]
 quia *V* imagine *D*¹ 16 alt. est *om. Vv* penitet *CDGHMV*

hominem fecisse; quinquagensima tertia de auro et argento, 54
 quod ab Aegyptiis Israelitae acceperunt; quinquagensima quarta 55
 de eo, quod scriptum est: mihi adhaerere deo bonum est.
 ubi quod dixi: quod autem est omni anima melius, id deum
 5 dicimus, magis dici debuit: omni creato spiritu melius. quinqu- 56
 gensima quinta de eo, quod scriptum est: sexaginta sunt
 reginae et octoginta concubinae et adolescentulae, qua-
 rum non est numerus; quinquagensima sexta de annis 57
 quadraginta sex aedificati templi; quinquagensima septima de 58
 10 centum quinquaginta tribus piscibus; quinquagensima octava 59
 de Iohanne baptista; quinquagensima nona de decem virginibus; 60
 sexagensima: de die autem et hora nemo scit, neque 61
 angeli caelorum neque filius hominis, nisi pater solus;
 sexagensima prima de eo, quod scriptum est in euangelio, 62
 15 turbas dominum in monte panisse de panibus quinque. ubi
 quod dixi: duos pisces duas illas significare personas, regiam
 scilicet et sacerdotalem, ad quas etiam sacrosancta illa unctio
 pertinebat, dicendum potius fuit: maxime pertinebat, quoniam

2 Ex. 3, 22. 12, 35 3 Ps. 72, 28 4 De din. quaest. 54, med.
 6 Cant. 6, 7 9 Io. 2, 20 10 Io. 21, 11 11 Matth. 25, 1 12 Matth.
 24, 36 15 Matth. 14, 15—21 16 De din. quaest. 61, 2

1 fecisse hominem v tertia] t. est OR 2 israelitae ab aegyptiis v
 egyptiis CD, egiptiis G acciperunt C¹H¹ quarta] q. est O 3 mihi
 CD¹, mihi autem cet. v adherere GHMSV est om. Q¹ 4 ubi]
 u. hoc N est expunxit D² omnis E² id] in GO 5 magis
 om. N debui N, debuit D¹ spirito C¹D¹ 6 de CDERV, est de
 cet. LX* (X ras.) R reginae sunt O 7 et octuginta C¹, et octua-
 ginta D¹, et octoginta FHR, octoginta cet. v concubinae V et
 om. D¹ aduliscentulae C¹D¹H¹, adolescentulae BEFPQRS, adole-
 scentularum (om. quarum) Na quorum D¹ 8 non e. numerus om. D¹
 9 sex (se in ras.) C, sex*** H, et sex OP aedificata Q¹ 10 centum
 quinquagint(a) om. H 11 decim C¹M 12 autem] a. illa BD²FGNOQ,
 a. illo a ora P hora nemo] homineo E¹ sit D¹ 13 solus
 pater a 15 turbas—monte M in ras. montē D¹, heremo EQ²S²
 (mg.) quinque panibus v ubiq. (om. quod) H 16 personas—124, 1
 item M² in ras. 3 linearum 17 scilicet C¹ sacrosancto C¹ unctio
 illa a 18 bis pertinebat Q¹ dicendo C¹D¹ maximae C¹D¹
 pertinebant BFGS¹

unctos aliquando legimus et prophetas. item dixi: *Lucas, qui tamquam ascendente post abolitionem peccatorum sacerdotem Christum insinuavit, per Nathan ascendit ad David, quia Nathan propheta missus erat, cuius correptione David ipsius peccati abolitionem paenitendo inpetrauit.* non sic accipiendum 5 est, tamquam ipse Merit Nathan propheta, qui filius David, quia nec hic dictum est, quia ipse propheta missus erat, sed dictum: *quia Nathan propheta missus erat,* ut mysterium non 63 in eodem homine, sed in eodem nomine intellegatur. sexagensima secunda est ad id, *quod scriptum est in euangelio, quod* 10 *baptizabat Iesus plures quam Iohannes, quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli eius.* ubi quod dixi: *latro ille, cui dictum est: amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso, qui nec ipsum baptismum acceperat,* hoc quidem et alios ante nos rectores sanctae ecclesiae posuisse in suis 15 litteris inuenimus, sed quibus documentis possit ostendi,

1 III Regn. 19, 16. Es. 61, 1. De diu. quaest. 61, 2 3 Luc. 3, 31. cf. Retract. II, 42, 2 4 II Regn. 12, 1 sqq. 11 Io. 4, 1 sq. 12 De diu. quaest. 62 13 Luc. 23, 43 15 Cyprian. ep. LXXIII, 22 (II, 796, 5 ed. Hart.). Ambros. de paenit. c. 11. Hilar. tract. in Ps. 66, 26. cf. Hilar. de trin. X, 34. tract. in Ps. 1, 9

1 unctus *H*¹ legimus *om. B* dixi *C¹D*, quod dix *H*, quod dixi *cet. v* locas *C¹D¹* 2 *et* 5 abolitionem *C¹* 3 natan *E¹* 4 natham *M* et 8 profeta *H*, prophetam *Q¹* cuius—8 missus erat *om. O* correctionem *R* dauid—abolitionem *om. R* ipse *D²Q* 5 penitendo *DMV* penetrauit *E* 6 natham *M* 7 *pr.* quia] qui *C¹*, quod *D²* alt. quia] qui *F* ipse] nec ipse *M* sed—erat *om. R* 8 dictum] dictum est *BC²G¹Sv* quia] qui *H* nathan *om. E*, natham *M*, natan *Q*, ipse *G* erat] est *BM²* s. l. misterium *CDEH¹PQV*, ministerium *BFGNS¹* 9 homine* (m *ras.*) *CD* sed—nomine *om. F¹* 10 *pr.* est *om. v* ad id] addit *O¹*, de eo *v* 11 baptizat *R* hiesus *M* iohannis *C¹E* 12 non (n alt. m. 2) *C*, no *D¹* baptizat *R* latro *om. O* 13 est] e. a dño *a* 14 paradyso *BFGORS* baptisma *R* acciperat *M¹* 15 aeccliesiae *D* possuisse *CD* 16 documentis *CD¹*, documentis satis *E¹*, documentis satis *cet. v* posit *C¹*, posset *V* ostendi* (t *ras.*) *CD*

quod non fuerit ille latro baptizatus, ignoro. de qua re in
 posterioribus quibusdam opusculis nostris diligentius dispu-
 tatum est, maxime in eo, quod ad Vincentium Victorem de
 animae origine scripsimus. sexagensima tertia est *de uerbo*; 64
 5 sexagensima quarta *de muliere Samaritana*; sexagensima 65. 66
 quinta *de resurrectione Lazari*; sexagensima sexta *de eo, quod* 67
scriptum est: an ignoratis, fratres — scientibus enim
legem loquor — quia lex dominatur homini, in quantum
tempus uiuit? usque ad eum locum, in quo scriptum est
 10 *uiuificabit et mortalia corpora uestra per inhabitantem*
spiritum eius in uobis. ubi illud, quod ait apostolus:
scimus autem, quia lex spiritalis est; ego autem car-
nalis sum, exponere uolens dixi: *id est carni consentio non-*
dum a spiritali gratia liberatus; quod non sic accipiendum
 15 est, quasi spiritalis homo iam sub gratia constitutus etiam
 de ipso non possit hoc dicere et cetera usque ad eum locum,
 ubi dictum est: miser ego homo, quis me liberabit de
 corpore mortis huius? quod postea didici, sicut sum iam
 ante confessus. rursus exponens, quod ait apostolus: *corpus*

3 Aug. de orig. anim. III, 9, 12 5 Io. 4, 9 6 Io. 11, 44
 7 Rom. 7, 1 10 Rom. 8, 11 12 Rom. 7, 14 13 De diu. quaest.
 66, 5 15 Rom. 6, 14 17 Rom. 7, 24 19 Retract. I, 22, 2
 De diu. quaest. 66, 6. Rom. 8, 10

1 quo *C¹D¹* baptizatus ille latro *v* 2 opusculis *D¹* nostris* *C*
 3 maximeque *D²Q* uicentium *M¹* 4 scripsi *OPV* tertia *G²*
in ras. est *om.* *Vv* *quaestionem LXIII post LXV exhibet Q¹*
 6 resurrectione *D* de eo—est *om.* *H* 7 ignoratis *C¹* 8 legem
om. *OP¹* loquar *F* quā *H* dominator *C¹D¹E¹* in *om.* *Q*,
er. *D²* 9 eam *E¹* 10 uiuificauit *C¹D¹FGHQ¹R* uestra *om.* *F*,
nra O 11 nobis *EGHMNO* 13 dixi uolens *M pr.* dixi *om.* *B*
 14 a *CD¹*, *om. cet. v* 15 iam *om.* *H* sub] super *M* 16 ipso
CDR, se ipso *cet. v* posset *C¹V* hoc *C¹D¹*, *om.* *B*, haec *cet.*
post dicere add. a: uenundatus sum sub peccato: quod enim operor
 non intelligo: non enim quod uolo bonum hoc ago, sed quod odio malum,
 illud facio cetera] *c.* quae sequuntur *a* 17 homo *om.* *B* me]
q; *Q¹* liberauit *C¹D¹EHMS¹* 18 dedici *V* sum iam *CDER²*,
 summā *R¹*, iam sum *cet. v* 19 ante confessus *om.* *H* confessus
 (con ex qui corr.) *E* rursum *B*

quidem mortuum est propter peccatum, mortuum, inquam, corpus dicit, quamdiu tale est, ut indigentia rerum temporalium molestet animum. sed isto melius mihi postea uisum est ideo mortuum corpus dictum, quod habeat iam moriendi necessitatem,
 68 *quam non habuit ante peccatum. sexagensima septima est de eo, quod scriptum est: existimo enim, quod indignae sint passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae reuelabitur in nobis, usque ad id, quod dictum est: spe enim salui facti sumus. ubi cum exponerem, quod scriptum est: et ipsa creatura liberabitur a seruitute interitus,* 10 *dixi: et ipsa creatura, id est ipse homo, cum iam signaculo imaginis propter peccatum amisso remansit tantummodo creatura. quod non ita est accipiendum, quasi totum amiserit homo, quod habebat imaginis dei. nam si omnino non amisisset, non esset, propter quod diceretur: reformamini in nouitate* 15 *mentis uestrae, et: in eandem imaginem transformamur; sed rursus, si totum amisisset, nihil maneret, unde diceretur:*

4 Aug. de pecc. merit. I. 7, 7. cf. de trin. IIII, 3. enarr. Ps LXXXV, 17 6 Rom. 8, 18 8 Rom. 8, 24 10 Rom. 8, 21 11 De diu. quaest. 67, 4 15 Rom. 12, 2 16 II Cor. 3, 18

1 peccatum (pecca in ras. 2) H 2 quamdiuitale E temporalium rerum B 3 animum C¹, animam cet. v isto] istud (ad m. 2 in ras.) C, ita Q² s. l., multo Ov mihi melius B¹ postea] p. modo N ideo] et i. a ideo—6 scriptum est Q² in mg. 4 corpus mortuum Q² quod] quod* H, qui non M, quia Q² habebat O 5 abuit E ante peccatum om. E est om. v 6 scriptum est om. O existimo V sunt R 7 passionis C¹D¹ futuram (u alt. s. u.) C 8 reuelabitur D¹ id] illud a est om. H 10 liberabitur—creatura om. B liberabitur E¹ interius Q¹ 11 id est—iam sig(naculo) G² in ras. ipse] et i. D²ENQ cum] quod OPV iam signa(culo) C in ras. 12 admissum V remanserit OP tantummodo C¹D¹ 13 accipiendum (om. est) SV, accipiendum est v 14 habeat B, habet D² pr. non er. S, om. HV amisisset C¹ 15 propter om. B quod om. N¹Q¹ diceretur (eretur in ras. 2) C reformamur Q¹ nouitatem D¹
 16 eadem imagine D²H transfurmamur D¹ 17 rursus v manerit C¹, remaneret D²Q

quamquam in imagine ambulat homo, tamen uane
 conturbatur. item quod dixi *spiritaliter summos angelos*
uiuere, infimos uero animaliter, audacius dictum est de infimis,
 quam ut possit uel scripturis sanctis uel ipsis rebus ostendi,
 5 quia, etsi forsitan potest, difficillime potest. sexagensima 69
 octaua est *de eo, quod scriptum est: o homo, tu quis es,*
qui respondeas deo? ubi dixi: *quia etiamsi leuioribus*
quisque peccatis aut certe quamuis grauioribus et multis, tamen
multo gemitu et dolore paenitendi misericordia dei dignus fuerit,
 10 *non ipsius erit — qui si relinqueretur, interiret — sed miserentis*
dei, qui eius precibus dolorique subuenit. parum est enim uelle,
nisi deus misereatur; sed deus non miseretur, qui ad pacem
uocat, nisi uoluntas praecesserit ad pacem. hoc dictum est
 post paenitentiam. nam est misericordia dei etiam ipsam
 15 praeueniens uoluntatem, quae si non esset, non praepararetur
 uoluntas a domino. ad eam misericordiam pertinet et ipsa
 uocatio, quae etiam fidem praeuenit. de qua paulo post cum
 agerem, dixi: *haec autem uocatio, quae siue in singulis homi-*

1 Ps. 38, 7 2 De diu. quaest. 67, 5 6 Rom. 9, 20 7 De
 diu. quaest. 68, 5 15 Prou. 8, 35 sec. LXX 17 Retract. I, 22, 4 sq.
 18 De diu. quaest. 68, 6

1 in om. BE imaginem C¹D¹OP, imagine dei V perambulat
 BEFGNS², perambulabat Q¹, perambulet Q², ambulet v 2 conturba-
 bitur H¹ summus angelus D¹ 3 infirmos BD¹M¹ 4 uel] uel de
 C²R, de OPV rebus] libris D² 5 difficillimae D, (lim in ras.) C
 6 pr. est om. Vv tu om. V qui Q¹ est G 7 deo om. a
 ubi quod OS¹ quia] qui MQ² s. l. aetiamsi D 9 multo CDEQ,
 in multo R, magno cet. v poenitendi M, paenitentiae H dignis E
 10 erit CD¹R, es E, est cet. v qui si] quia si N, qui se G¹, quis E
 non interiret M 11 precibus C¹M dolorique CDHOP, doloreque R,
 doloribusque cet. v 12 post misereatur inseruit E: sed dñs non miserea-
 tur; del. m. 1 sed—miseretur om. CD¹ 13 uoluntas C¹V prae-
 cesserat E¹ hoc CD¹, hic cet. est om. V 14 poenitentiam M,
 penitentiam C ipsa R 15 praepararetur H¹, praepara*** B 16 et
 om. BD²EFGNQ ipse H¹ 18 agere D¹ dixi* (t ras.) C
 hac C¹D¹ qui F

- nibus siue in populis atque in ipso genere humano per temporum opportunitates operatur, altae et profundae ordinationis erit, quo pertinet etiam illud: in utero sanctificaui te, et: cum esses in renibus patris tui, uidi te, et: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, et cetera, quamuis 5 testimonium illud: cum esses in renibus patris tui, uidi te, unde mihi, tamquam scriptum sit, occurrerit nescio.
- 70 sexagensima nona de eo, quod scriptum est: tunc et ipse filius subiectus erit ei, qui illi subiecit omnia;
- 71 septuagensima de eo, quod apostolus dicit: absorta est 10 mors in uictoriam. ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus? aculeus autem mortis
- 72 peccatum, uirtus uero peccati lex; septuagensima prima de eo, quod scriptum est: inuicem onera uestra portate,
- 73 et sic inplebitis legem Christi; septuagensima secunda 15
- 74 de temporibus aeternis; septuagensima tertia de eo, quod
- 75 scriptum est: et habitu inuentus ut homo; septuagensima quarta de eo, quod scriptum est in epistula Pauli ad Colosenses:

3 Hierem. 1, 5 4 Malach. 1, 2. Rom. 9, 13 8 I Cor. 15, 28
10 I Cor. 15, 54 sqq. 14 Gal. 6, 2 17 Philipp. 2, 7

1 popolis V atque (tq in ras. m. 2) C humano* (o in ras.) C, homono R¹, humanum D¹ 2 opportunitates NOPS, oportunitatis C¹R alta H post profundae add. Q² in mg.: domini operationis est et, E¹ adiungit: alibi operationis est, S² in mg. al. operationis 3 erit CD¹ER, om. Q², est cet. v quo] qd H pertinet C¹V illud C¹, ad illud H² 4 patres H uide te D²E¹H¹ et iacob—uidi te om. H et iacob—cetera exp. D² 5 abui C¹ 7 uide te E¹ occurrerit C¹, occurre D¹, occurreret C² 8 de BC¹D¹EFRV, est de cet. v de eo] deo G 9 ei erit a illis C¹D¹, ille E¹ 10 absorpta FG²v est om. E, ē (- m. 2) C 11 uictoria BD²E²FGNOQRSa alt. mors om. O contentio C¹ 12 mortis—uero om. OP 13 peccatum] p. est C²D²Fa uero ER, uiro CD¹, autem cet. v septuagensima M prima G² in ras. 14 de eo—est om. H honora C¹OV portat H¹ 15 inplebitis D¹MR, inpleuetis C¹, adimplebitis cet. v 16 aeternis C¹ 17 est] ē (- m. 2) C 18 epistula MV, aepistula D, epistola cet. colcsenses (ose m. 2) G, colossenses S

in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum, qui est imago dei inuisibilis; septuagensima quinta de hereditate dei; septuagensima sexta de eo, quod Iacobus apostolus dicit: uis autem scire, o homo inanis, quia fides sine operibus otiosa est? septuagensima septima de timore, utrum peccatum sit; septuagensima octaua de pulchritudine simulacrorum; septuagensima nona: quare magi Pharaonis fecerunt miracula sicut Moyses, famulus dei; octogensima aduersus Apollinaristas; octogensima prima de quadragensima et quinquagensima; octogensima secunda de eo, quod scriptum est: quem enim diligit dominus, corripit, flagellat autem omnem filium, quem recipit; octogensima tertia de coniugio.

Hoc opus sic incipit: *Vtrum anima a se ipsa sit.*

XVII.) 15

CAPVT XXVI.

DE MENDACIO LIBER VNVS.

Item de mendacio scripsi librum, qui etsi cum aliquo labore intellegitur, habet tamen non inutilem ingenii et mentis

1 Colos. 1, 14 sq. 4 Iac. 2, 20 8 Ex. 7, 11. 22. 8, 7 11 Hebr. 12, 6

1 redemptionem *M* in remissionem *CD*¹, in remissione *R*, remissionemq; *B*, remisionem *H*, remissionem *cet.*, et remissionem *v* 2 inuisibiles *D*¹ septuagesima *M* 3 hereditate *P* 4 apostolus iacobus *v* uis.* *C* 5 ociosa *C*¹ septuagesima *M* 6 timore] t. inimicorum *Q*¹ peccatorum *C*¹ octaba *M*¹ 7 pulchritudine (tu in *ras.*) *C*, pulchritudine *OQ*, multitudinem *H* simulacrorum *BFG*²*NQ* septuagesima *M* quare] de quare *C*¹*D*¹ 8 magi* *D* pharaonis *G*¹, faraonis *EHV* miracula *BC*¹*D*¹*EGNRS*, miracula quaedam *Fm*, quaedam miracula *cet.* moyses** (et *ras.*) *CD* famulus *V* 9 aduersum *V* apollinaristas *R*, opollinaristas *H* octogesima *M* 10 quadregesima *C*, quadregessima *E* quinquagesima *E*, quinquagisima *D* 11 dominus *CDMR*, deus *cet.* 12 recepit *C*¹ octogesima *M* 13 de coniugio *om.* *R* post coniugio *add. v:* in eo quod dominus ait: si quis (*om. a*) dimiserit uxorem suam excepta causa fornicationis si*c (n *ras.*) *Q* 14 a *C*¹ s. l. 15 XXV *H*, *om. BFPQ*, XXVII *v* 16 *tit. om: GNS* mendatio *MP*, mendicio *C*¹*D*¹ liber unus *om. F* primus *MO* 17 item de mendacio *om. F* mendatio *BGMP*, medacio *E*¹ librum *om. C*¹*D*¹*R* qui *om. H* etsi] et *OQ*¹ cum] in *O* 18 ingenui *H*

administrationem magisque moribus ad ueriloquium diligendum proficit. hunc quoque auferre statueram de opusculis meis, quia et obscurus et anfractuosus et omnino molestus mihi uidebatur, propter quod eum nec edideram. deinde, cum postea scripsissem alterum, cuius titulus est: contra mendacium, multo magis istum 5 non esse decreueram et iusseram, sed non est factum. itaque in ista retractatione opusculorum meorum cum eum incolumem repperissem, etiam ipsum retractatum manere praecepi, maxime quia in eo nonnulla sunt necessaria, quae in illo altero non sunt. propterea uero illius inscriptio est: contra mendacium, 10 istius autem: de mendacio. quoniam per illum totum oppugnatio est aperta mendacii, istius autem magna pars in inquisitionis disputatione uersatur; ad eundem tamen finem uterque dirigitur.

2 Hic liber sic incipit: *Magna quaestio est de mendacio.*

5 Retract. II, 86

1 administrationem *CD¹R*, exercitationem *cet. v* magisque *D* uiriloquium *V*, ueriloquium *E¹* 2 de *om. N* opusculis *P¹* 3 *pr.* et *om. F*, *er. D²* obscuris *E¹P¹* anfractuosus *D¹*, infractuosus *R* molestus *C¹*, molestos *D¹* 4 propter *om. H* eam *B¹* nec] non *F* postea *H* 5 titulus *om. H*, titulu *C¹* contra] con *H* mendatum *BEGMPQ* magis *om. H* istum] ipsum *BS¹*, istum ipsum *G* 6 decreueram (eu in *ras.*) *M*, decreberam *E¹* et] sed et *BGNS* et iusseram *om. FH* sed] et *B* est *om. OP* in ista *om. H* 7 retractione *B¹E¹* eum *om. OP*, eo *C¹D¹* incolumem *BC¹D¹FGS* 8 repperissem *BPRS*, reppererem *H* retractum *E* manere] manere *H* praecipi *V* maximae *D* 9 in eo nonnulla *CDER*, nonnulli nec *H*, nonnulla in eo *cet.* altero *S² s. l.*, alibi alio altero *E* 10 inscriptio (o ex us *corr.*) *C*, scriptio *OP* mendatum *BC¹D¹EGMPQ* 11 istius *om. H* quia *B* per illum totum *om. H* 12 aperte *M¹* aperta—istius *om. H* mendacio *E* in *om. BC¹D¹E¹FGHNR* inquisitionis *om. H* 13 ad eundem *om. H* uterque *D*, utque *E¹* diri *H* 14 hic *om. H*, i in *ras. C* quescio *C¹*, quaes *H* est *om. E²FH* de *om. H* mendatio *B¹C¹DEFGMPQ* EXPLICIT LIB PRIMUS INGRE (INCRE *D*) COGNITIONU INCIP (add. *C²*) LIBER SECUNDUS DO GRATIAS (ING del. *C²*) CD, EXPLICIT LIBER PRIMUS INCIPIT LIBER (om. *FR*) SECUNDUS BFGMNRSV, EXPLICIT LIBER PRIMUS RETRACTATIONUM INCIPIT AURELI AUGUSTINI EPI CATHOLICI RETRACTATIONUM LIBER SECUNDUS H, EXPLICIT LIBER PRIMUS RETRACTATIONUM INCIPIT LIBER SECUNDUS OP, EXPLICIT LIB I Q. ω INCIPIT LIBER SCDS E

LIBER SECVNDVS.

(L)

CAPVT XXVII.

AD SIMPLICIANVM LIBRI DVO.

Librorum, quos episcopus elaboravi, primi duo sunt ad 1
 5 Simplicianum, ecclesiae Mediolanensis antestitem, qui beatissimo
 successit Ambrosio, de diuersis quaestionibus, quarum duas
 ex epistula Pauli apostoli ad Romanos in primum librum
 contuli.

Harum prior est *de eo, quod scriptum est: quid ergo* 2
 10 *dicemus? lex peccatum est? absit*, usque ad illud, ubi
 ait: *quis me liberabit de corpore mortis huius?*
gratia dei per Iesum Christum, dominum nostrum.
 in qua illa apostoli uerba: *lex spiritalis est, ego autem*
carnalis sum et cetera, quibus caro contra spiritum configere
 15 ostenditur, eo modo exposui, tamquam homo describitur adhuc
 sub lege, nondum sub gratia constitutus; longe enim
 postea etiam spiritalis hominis — et hoc probabilius — esse

4 *Librorum*—p. 132, 14 *nihil sit*] Aug. de praedest. sanct. 4, 8
 5 Aug. Confess. VIII, 1, 2 9 Rom. 7, 7 11 Rom. 7, 24 sq. 13 ad
 Simplic. I, 1, 9 Rom. 7, 14 16 Rom. 6, 14. 17 Retract. I, 22, 2

2 XXVII *om. BFHNPQ*, I v 3 Simplicianum] s. ep̄m *H* libri
 duo *om. E*, liber .1. *O* 4 elaboravi *om. G*¹ 5 ecclesiae (*ec in ras.*
m. 2) *C*, aecclesiae *D* mediolanensis *C*¹, mediolanensis *D*¹, mediolensis *P*
 antestitem *CEM*, antistitem *cet. v* 6 ambrosium *D*¹ 7 aepistula *M*,
 epistola *C* romanus *C*¹*D*¹*E*¹ primo *R*, priore *V* libro *RV*
 9 arum *C*¹ *pr. est om. BF* quod *E* 10 dicimus *CD*¹ usquae *D*
 11 liberabit (*bit in ras.*) *D*², liberavit *EM*¹*PS*¹, liueravit *C*¹, huius *om. N*
 12 gratia] nisi gr. *E*² s. l. dñm nr̄m iħm xp̄m *O* 15 exposui. (*t*
ras.) *E* describitur *C*¹*D*¹ (*cf. p. 83, 11*), describatur *cet. v* 16 *alt.* sub
*E*² s. l. grati *E*¹ 17 etiam postea *H* probabilius (*babilius in ras.*) *M*

- 3 posse illa uerba cognoui. posterior in hoc libro quaestio est ab eo loco, ubi ait: *non solum autem, sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri*, usque ad illud, ubi ait: *nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus et sicut 5 Gomorra similes fuissetus*. in cuius quaestionis solutione laboratum est quidem pro libero arbitrio uoluntatis humanae, sed uicit dei gratia, nec nisi ad illud potuit perueniri, ut liquidissima ueritate dixisse intellegatur apostolus: *quis enim te discernit? quid autem habes, quod non 10 accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* quod uolens etiam martyr Cyprianus ostendere hoc totum ipso titulo definiuit dicens: in nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit.
- 4 In secundo libro tractantur ceterae quaestiones et pro 15 (2) nostra quantulumque facultate soluuntur, quae sunt omnes de scriptura, quae Regnorum appellatur. harum prima est *de eo, quod scriptum est: et insiliuit spiritus domini in*

2 Rom. 9, 10 4 Rom. 9, 29 6 Aug. de ciu. dei XVI, 35
10 I Cor. 4, 7 13 Cyprian. test. III, 4 (I, 116 sq. ed. Hart.) 18 I
Regn. 10, 10

2 autem] a. illa a et Q² s. l. rebecca (a in ras.) C, repecca E¹
3 ex uno om. H concubito C¹D¹M¹, concubitu H abens C¹
isaac (h ras.) C, ysaac BFQR patres nostri D¹, patrem nostrum E²,
patri nostro N 4 illud⁴ (d m. 2) C ubi M in ras. nisi om. E¹
dominus om. E sabaoth E 5 pr. sicut] quasi B facti om. H,
facto E¹ esse-mus (m ras.) C 6 gomorra D¹E¹ similis D¹P
fuissemus E, essemus R solutionem (t ex c) CD solutione quae-
stionis N 7 libero pro H¹ 8 uincit M nisi nec Q¹, sini nec O¹
ad illud M in ras. potui BFNQ peruenire BCD²FGNOQRSa
9 ut om. H liquidissimi E¹ 10 quod (d in ras. m. 2) C 11 si—
accepisti om. EQ autem et BFGHMR 12 acciperis HV mar-
tir BQ cyprianus BNQ 13 ipse H definiuit D²Q 14 glori-
ando D¹ quando om. C¹D¹ est OPV 15 ceterae—soluuntur F²
in mg. et s. l. quaestionis C¹D¹ 16 quantumlacumquae D¹
solbuntur E¹ omnis V 17 appellatur BE prima C 18 insiliuit
(in in ras. m. 2) C, insiliuit BMRV, insiliit m

Saul, cum alibi dicatur: et spiritus domini malus in Saul. quam cum exponerem, dixi: quamvis sit in cuiusque potestate, quid uelit, non est tamen in cuiusquam potestate, quid possit. quod ideo dictum est, quia non dicimus esse in potestate nostra, nisi quod, cum uolumus, fit; ubi prius et maxime est ipsum uelle. sine ullo quippe interuallo temporis praesto est uoluntas ipsa, cum uolumus; sed hanc quoque ad bene uiuendum desuper accipimus potestatem, cum prae- paratur uoluntas a domino. secunda quaestio est: quomodo dictum sit: paenitet me, quod constituerim regem Saul; tertia: utrum spiritus immundus, qui erat in pythionissa, potuerit agere, ut Samuhel a Saule uideretur et loqueretur cum eo; quarta de eo, quod scriptum est: intrauit rex Dauid et sedit ante dominum; quinta de eo, quod dixit Helias: o domine, testis huius uiduae, cum qua ego inhabito apud ipsam, tu male fecisti occidere filium eius.

Hoc opus sic incipit: *Gratissimam sane atque suauissimam.*

1 I Regn. 16, 14 2 ad Simpl. II, 1, 4 7 Aug. Confess. VIII, 8, 20 (p. 187, 16 ed. mai.) 8 Prou. 8, 35 sec. LXX 10 I Regn. 15, 11 11 I Regn. 28, 7—20 13 II Regn. 7, 18 15 III Regn. 17, 20

1 cum—saul *om.* *Q* et *om.* *B* 2 cum quam *Q*¹ exponirem (ir in *ras.*) *M* cuiusque—tamen in *om.* *E* cuiusque] cuius *C*¹*D*¹, cuiusquam *C*²*HS*² *mg.* 3 *pr.* quid—potestate *om.* *H* uellit *D*¹ 4 posset *V* esse (*alt.* e in *ras.* *m.* 2) *C* in *om.* *D*¹ 5 quod cum *F*² *s. l.* fit—7 uolumus *om.* *H* 6 maximae *D*¹ est] et *O*, e. in *spu* *BFM*² (*s. l.*) interuallo] i. est *E*². 7 est *om.* *E* ipsa uoluntas *B* haec *V* quoquae *D* ad] ac *H* 8 accipimus desuper *BFGNQS* accepimus *C*¹*D*¹ potestate *D*¹ 10 penitet *CMV* 11 tertia *C*₁ pythionissa *GPQRS*, phitonissa *BCDEFN*, pytonissa *HOV* 12 samuhel *BFGOQRSV* saul *V* uideretur (e *pr.* in *ras.*) *M*, (ret in *ras.*) *H* et loqueretur *C* in *ras.*, et loquaeretur *D* 13 cum eo *om.* *B* est *C*¹ *s. l.*, sit *F* 14 dñm (ñm in *ras.* *m.* 2) *G* dominum quinta in *ras.* *D*² 15 helia** *C*, helyas *FO*, helia* (m *ras.*) *D* testis *G s. l.* 16 maleip *C* 18 hoc opus—suauissimam *om.* *N* opus sic *G*² in *ras.* gratissima *H* sane *CDRS*² (*mg.*), plant *M*, plane *cet. v* atque (t ex q) *M*, adquae *D* suauissima *R*

CAPVT XXVIII.

(II.)

CONTRA EPISTVLAM MANICHEI, QVAM VOCANT
FVNDAMENTI, LIBER VNVS.

- 1 Liber contra epistolam Manichei, quam uocant fundamenti, principia eius sola redarguit, sed in ceteris illius partibus 5 adnotationes, ubi uidebatur, adfixae sunt, quibus tota subuertitur et quibus admoneretur, si quando contra totam scribere uacuisset.
- 2 Hic liber sic incipit: *Vnum uerum deum omnipotentem.*

CAPVT XXVIII.

10 (III.)

DE AGONE LIBER VNVS.

- 1 Liber de agone Christiano fratribus in eloquio latino ineruditus humili sermone conscriptus est fidei regulam continens et praecepta uiuendi.
- 2 In quo illud, quod positum est: *nec eos audiamus, qui 15 carnis resurrectionem futuram negant et commemorant, quod*

15 De ag. Chr. 32, 34

1 XXVIII (II *add. m.* 2) *C*, XXVII *D*¹, XXVIII *G*, *om. BFPQ*, II *v*
 2 epistolam *DM*, epistolam *cet.* Manichei *om. v* quē *CD*
 uocant (t *m.* 2) *C*, dicunt *F* 3 fundamentum *E* 4 liber—fundamenti
om. R contra (con *in ras.*) *C* 5 rearguit *C*¹*D*¹ post redarguit
add. BD²EFG²M²NQ²: sed in ultimis illius partibus anfractus (con-
 fractus *E*) omnes ubi uidebantur (uidentur *M*²) explosi sunt (sint *E*)
 illis *P*¹ partibus *om. F* 6 annotationes *BFMNOQS*, adnotationis *C*¹
 uidebantur *V* adnixe *D*¹, an scribendum adnexae? toto *E* 7 am-
 muneretur *C*¹*D*¹, ammoneretur *GN*, amoneretur *BF*, commoneretur *MOPSV*,
 commoueretur *Ha*, commemorarer *a in mg.* 8 uacuisset *C*¹*D*¹ (*cf. de*
ciu. dei VI, 2 (*I*, 273, 1 *ed. Hoffm.*) *Tertull. de pudic.* 8 (*p. 235*,
22 Reiffers.), uacauisset *FNOPv*, uacasset *D*²*S*, uacuum esset *C*², pla-
 cuisset *M* 9 uero *E* 10 XXVII *C*¹, *om. BFPQ*, III *v* 11 agone *CD*¹*E*
(sic etiam in capitulis), agone (agone *F*¹) christiano *cet. v* unis *C*¹
 12 acone *M*¹, agoni* (e *ras.*) *D*¹ christiano—eloquio *om. P*¹ in-
 erudit *C*¹, erudit *D*² *in ras.* 13 regolam *D*¹ continens *C*¹*D*¹, con-
 tinet *HM*¹*V*, continet *V* continens regulam *B* 15 audiamus eos *F*
 16 resurrectionem *D* futuram *om. B*

ait Paulus apostolus: caro et sanguis regnum dei non possidebunt, non intellegentes, quod ipse dicit apostolus: oportet corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem; cum enim
 5 hoc factum fuerit, iam non erit caro et sanguis, sed caeleste corpus, non sic accipiendum est, quasi carnis non sit futura substantia, sed carnis et sanguinis nomine ipsam corruptionem carnis et sanguinis intellegendus est apostolus nuncupasse, quae utique in regno illo non erit, ubi caro incorruptibilis
 10 erit, quamuis et aliter possit intellegi, ut carnem et sanguinem opera carnis et sanguinis dixisse accipiamus apostolum, et eos dei regnum non possessuros, qui perseueranter ista dilexerint.

Hic liber sic incipit: *Corona uictoriae.*

3

(III.)

CAPVT XXX.

15 DE DOCTRINA CHRISTIANA LIBRI QVATTVOR.

Libros de doctrina Christiana cum imperfectos conperissem, 1
 perficere malui quam eis sic relictis ad alia retractanda transire. compleui ergo tertium, qui scriptus fuerat usque ad eum locum, ubi commemoratum est ex euangelio testimonium de

1 I Cor. 15, 50 3 I Cor. 15, 53 7 Retract. I, 16, 2. Aug.
 de cin. dei XXII, 5. 21 19 De doctr. Chr. III, 25, 36

1 ait] atque *E*¹ paulus apostolus *CD*¹*R*, apostolus paulus *cet. v*
 non possidebunt regnum dei *B* 2 possedebunt *C*¹*D*¹*MV* dixit *D*²
 3 oportet *C*¹ corruptibile *V* hoc *om.* *B*¹ hoc induere—mortale
per dittogr. repet. H incorruptionem—inducere *om.* *P* 4 in-
 mortalitate *H* enim] autem *E* 5 hoc enim (*om.* factum fuerit) *B*
 fuerit *D*² *in ras.* sed—corpus *per dittogr. repet. H* 7 sanguis *B*¹*C*¹*D*¹
 8 intellegendum *B* nuncupasse *C*¹ 9 incorruptibilis *V* 10 posset *V*
 ut] in *N* 11 opera *M* accipiam *D*²*Q*¹ apostolus *um* (*or ras.*) *D*
 12 regnum dei *C*²*N*²*Qv* non *om.* *F*, no *D* possessurus *C*¹*D*¹
 ista *om.* *B* * dilexerunt *BD*²*EMQ* 13 uictoriae *E* 14 *num.* *om.*
BFPQ, IV *v* 15 III *C*² *in ras.*, III *H* 17 malui *M* retractanda
om. *N* transire *om.* *C*¹*D*¹, transirem *ER* 18 tertium *C*¹, tertiam *H*
 scriptus fuerat (*s f in ras.*) *M* 19 cummemoratum *C*¹*D*¹, commeratum
*E*¹, dixi commemoratum *E*²

- muliere, quae *fermentum abscondit in tribus mensuris farinae, donec totum fermentaretur*, addidi etiam nouissimum librum et quattuor libris opus illud inpleui, quorum primi tres adiuuant, ut scripturae intellegantur, quartus autem, quomodo quae intellegimus proferenda sint. ⁵
- 2 In secundo sane libro de auctore libri, quem plures uocant (2) Sapientiam Salomonis, quod etiam ipsum sicut Ecclesiasticum Iesus Sirach scripserit, non ita constare, ut a me dictum est, postea didici et omnino probabilius conperi non esse hunc
- 3 eius auctorem. ubi autem dixi: *his quadraginta quattuor libris* ¹⁰ *testamenti ueteris terminatur auctoritas*, ex consuetudine, qua iam loquitur ecclesia, uetus testamentum appellau; apostolus autem non uidetur appellare testamentum uetus, nisi quod
- 4 datum est in monte Sina. et in eo, quod dixi: *de temporum* ¹⁵ *historia sanctum Ambrosium soluisse quaestionem*, tamquam coetanei fuerint Plato et Hieremias, me fefellit memoria.

1 Luc. 13, 21 6 De doctr. Chr. II, 8, 13 10 Ibid. 14 Gal. 4, 24 De doctr. Chr. II, 28, 43

1 abscondit *C in ras.*, abscondit *V* fermentum *D¹* mensuris *M*
 2 fermentaretur totum *v* addidi (didi *in ras.*) *M* 3 in quattuor *EOa*
 libris quattuor *P²* libris (is *in ras.*) *M* compleui *a* 4 adiuuant
C¹, adiuuent *H* intellegatur *G* 5 quae *om. H¹P.*, **** quae (quae
ras.) *M* intellegemus *Q* p**ferenda *G*, proferenda *E* sunt *B*
 6 secundo] s. autem *Q¹* sane *om. H¹* **tore (au *ras.*) *D* 7 sa-
 pientia *E* salomonis *G*, salamonis *E*, salemonis *B* aecclesiasticum
D, ecclesiasticam *Q¹* 8 hiesus *E*, ihesus *N* sirrach *C¹D¹*, sirac
HV, syrac *PR*, sirach *G*, syrach *F*, filius sirach *BOQa* scripserit
 (e *in ras.*) *M* ut] sicut *v* dictum dictum *Q* 9 dedici *V* pro-
 babilis *C¹G¹* 10 eius] eius libri *BD²EFGENSV*, eius libri *Q* auc-
 tore *D¹* uiginti quattuor (XXIII) *BFHNS²*, quattuor (*om. quadrag.*) *E*
 11 testamenta *E¹* ueteris] u. testamenti *B* consuetudinem *D¹* qua
 iam] quadam *C¹D¹*, quam iam *H¹Q¹*, qua *E* 12 loquitur *om. R* ac-
 clesia *D* apellauit *E* apostolos *D¹*, a plurimis *D²* s. l. 13 appel-
 lari *D²* uetus testamentum *v* 14 sina* *M*, sina* (y *ras.*) *D*, syna
FOR de de *B* 15 hystoria *FORV*, istoria *E* sanctum] secun-
 dum *Fa* quaestionum *D¹* 16 coetanei *C¹D¹*, coethanei *Q* hye-
 remias *V*, iheremias *NO* fefelit *C¹*

nam quid ille de hac re episcopus dixerit, in libro eius legitur, quem de sacramentis siue de philosophia scripsit.

Hoc opus sic incipit: *Sunt praecepta quaedam.*

5

(V.)

CAPVT XXXI.

5

CONTRA PARTEM DONATI LIBRI DVO.

Sunt duo libri mei, quorum titulus est: contra partem 1
Donati.

Quorum in libro primo dixi *non mihi placere ullius saecularis 2*
poteslatis inpetu scismaticos ad communionem uehementer
10 artari. et vere mihi tunc non placebat, quoniam nondum
expertus eram, uel quantum mali eorum auderet impunitas
uel quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia
disciplinae.

Hoc opus sic incipit: *Quoniam Donatistae nobis.*

3

(VI.) 15

CAPVT XXXII.

CONFESSIONVM LIBRI TREDECIM.

Confessionum mearum libri tredecim et de malis et de 1
bonis meis deum laudant iustum et bonum atque in eum
excitant humanum intellectum et affectum; interim, quod ad

1 Aug. de ciu. dei VIII, 11. cf. Ambros. in Ps. CXVIII. exp. 18,
4. de Noe et arca 8, 24 2 Ambros. de sacram. regen. s. de philos. (cf.
Ballerini III, 905 sq. Ihm Neue Jahrb. suppl. XVII, 76). Aug. c. Iul. II,
5, 14, 7, 20 5 non extant 8 Aug. ep. 93, 5, 17

1 dixit *G*, senserit *a* eius libro *GNQ* 2 philosophia *V*, philosophia *H*,
philosophia *Q* 4 XXXI *om. BFPQV*, *V v* 6 mei *om. BD²FGNQ^S*
8 in quorum primo libro *v* mihi non *OPVa* placeret *C¹D¹G¹SV*
illius *P* 9 inpetus *BEFGHMNPV* scismaticos *BD¹FGNOS*,
chismaticos *M*, schismaticos *V*, cismaticos *EH*, schismaticos *cet.* uehe-
menter *C¹D¹Q²R*, uiolenter *cet. v* 10 et] quod *a* tunc mihi *v* non *D²*
in ras. quia *a* 11 quantum] q. eis *E* auderet *D¹*, audiret *H* impuni-
tatis *Q¹*, impunitas *BFGN* 12 conferre *D* possit *BD²FGH¹MNQ^SV*
diligentiae *H*, et diligentia *R*, diligentius *O¹* 13 disciplina *H* 14 do-
natise *D¹* 15 *num. om. BFHPQR*, *VI v* 17 bonis et de malis *H*
18 laudans *C¹D* adque *D*, ad quē *E*

- me adtinet, hoc in me egerunt, cum scriberentur, et agunt, cum leguntur. quid de illis alii sentiant, ipsi uiderint; multis tamen fratribus eos multum placuisse et placere scio. a primo usque ad decimum de me scripti sunt, in tribus ceteris de scripturis sanctis ab eo, quod scriptum est: *in principio fecit deus caelum et terram*, usque ad sabbati requiem. 5
- 2 In quarto libro, cum de amici morte animi mei miseriam confiterer dicens, quod anima nostra una quodam modo facta fuerat ex duabus: *et ideo*, inquam, *forte mori metuebam*, *ne totus ille moreretur, quem multum amaueram*; quae mihi quasi 10 declamatio leuis quam grauis confessio uidetur, quamuis utcumque temperata sit haec ineptia in eo, quod additum
- 3 est: *forte*. et in libro tertio decimo quod dixi: *firmamentum factum inter spirituales aquas superiores et corporales inferiores*, non satis considerate dictum est; res autem in abdito est ualde. 15
- 4 Hoc opus sic incipit: *Magnus es, domine*.

CAPVT XXXIII.

(VII.)

CONTRA FAVSTVM MANICHEVM LIBRI TRIGINTA TRES.

- 1 Contra Faustum Manicheum blasphemantem legem et prophetas et eorum dominum et incarnationem Christi, scri-

5 Gen. 1, 1 6 Gen. 2, 2 9 Confess. III, 6, 11 (p. 73, 4)
13 Confess. XIII, 32, 47 (p. 384, 1)

1 hoc] et hoc *E* 2 qui *C*¹ 3 eos *om. N* 4 decimum] *V*^{um} *B*
de me *om. O* 5 sanctis *om. N*, sanctas *E*¹ ē*** *D* 6 et terram
*om. H*¹ 8 nostra] mea *a* una *om. S* facta fuerant *C*¹*D*¹, f.
fuerit *H*, fuerit facta *B* 9 forte inquam *D*² ne et totus *D*²
10 moreretur *GS* quae] quēq; *C* 11 quam—quamuis *om. H* uideretur
EGOP quamuis utcumque] quantumcumque *S*² *mg.* 12 temperata
(ta ex tū corr.) *M* auditum *P* 13 et] et illud *BEFGNQa*
tertia demo *D*¹ quod] illud quod *D*² s. l. 14 spitalis *C*¹
aquas *om. C*¹*D*¹*R*, al. auras *S*² *mg.* superiores *G*² in ras. 15 res
—ualde *om. O* es* (t ras.) *E* 17 num. *om. BFPQR*, VII v 18 ma-
nichaeum *M* libelli *BEGR* 19 blasfemantem *H* 20 dnm *C*¹, dñi *G*
deum *cet. v* incarnae *C*¹, in carne *D*¹, in carnem *HR*

- pturas autem noui testamenti, quibus conuincitur, falsatas esse dicentem, scripsi grande opus uerbis eius propositis reddens responsiones meas. triginta et tres disputationes sunt, quos etiam libros cur non dixerim? nam etsi sunt in eis aliqui
 5 breues, tamen libri sunt. unus uero eorum, ubi a nobis aduersus eius criminationes patriarcharum uita defenditur, tantae prolixitatis est, quantae nullus fere librorum meorum.
- (2) In libro ergo tertio cum soluerem quaestionem, quomodo
 10 potuerit duos patres habere Ioseph, dixi quidem, *quod ex alio natus, ab alio fuerit adoptatus*, sed genus quoque adoptionis dicere debui; sic enim sonat, quod dixi, tamquam eum uiuus adoptauerit alius pater. lex autem filios etiam mortuis adoptabat iubens, ut fratris sine filiis mortui duceret frater uxorem et fratri defuncto semen ex eadem suscicaret.
 15 quae profecto de duobus unius hominis patribus expeditior ibi redditur ratio. uterini autem fratres fuerunt, in quibus hoc contigit, ut unius defuncti, qui uocabatur Heli, duceret alter uxorem, id est Iacob, a quo Matheus narrat genitum esse

5 c. Faust. XXII 9 Matth. 1, 16. Luc. 3, 23. Aug. Serm. 51, 17, 27. c. Faust. III, 3 (p. 263, 27 ed. Zycha) 13 Deut. 25, 5 sq. Matth. 22, 24. Marc. 12, 19. Luc. 20, 28 Aug. Quaest. in Heptat. V, 46 (p. 404, 7 sqq.) 18 Matth. 1, 16

1 falsitas *F*¹, falsas *BM*² 2 opus *om. H* uerbi *C*¹*D*¹ proposita *H* 3 responsionis *C*¹ triginta *C*¹ tres] res*** *D*¹, tres et in *P*¹, tres etenim *P*² disputationis *C*¹ quas *GM*¹*RSV* 4 post libros *add. P*² s. l. nescio quur *C*¹*DEHP* etsi] et di *R* 5 breues *CD*¹*R*, perbreues *cet. v* uero *om. B* 6 aduersum *V* criminationes *C*¹*D*¹ deffenditur *C*¹ 7 ferae *C*¹*D*¹ meorum *om. R*, eorum *E* 9 dixi* *M* 10 adoptatus *C*¹, adoptatus *H* adoptionis *H*, adoptiones *P*¹ 11 dicere (i in *ras.*) *M* debuit *E*¹ dixi quod sonat *B* uiuis *Q*¹ 12 pater alius *S* filius *C*¹*D*¹, filios *H* etiam *D* mortui *BFGNS*, alibi mortuis mortui *E* adoptabat *D*¹ 13 fratres *D* ducerit *V*, diceret *Q*¹ frater] et fr. *P*, frater eius *M*, fratrem *N* 14 semen *C*² in *ras.*, senex *D*¹ 15 perfecto *E*¹ hominibus *H* patribus (ri in *ras.*) *M* expeditior* ibi (r ibi m. 2 in *ras.*) *C*, ibi ex al**s *corr. M*, expeditiorib; *H*, expeditior ubi *FG* 16 utrum *E*¹*a* fuerint *E* 17 contegit *C*¹*D*¹ aliter *Q*¹ 18 mattheus *MNP* gonitum *G*¹

Ioseph; sed uterino fratri suo eum genuit, cuius filium Lucas dicit fuisse Ioseph, non utique genitum, sed ex lege adoptivum. hoc in eorum litteris inuentum est, qui recenti memoria post ascensionem domini de hac re scripserunt. nam etiam nomen eiusdem mulieris, quae peperit Iacob, patrem Ioseph, de priore marito Mathan, qui fuit pater Iacob, avus Ioseph, secundum Matheum, et de marito posteriore Melchi peperit Heli, cuius erat adoptivus Ioseph, non tacuit Africanus. quod quidem, cum Fausto responderem, nondum legeram, sed tamen per adoptionem potuisse contingere, ut unus homo duos haberet patres, dubitare non poteram.

- 3 In duodecimo et in tertio decimo de filio Noe secundo, (3) qui est appellatus Cham, ita disputatum est, tamquam non in filio suo Canaan, sicut scriptura demonstrat, sed in se ipso
4 fuerit a patre maledictus. in quarto decimo de sole et luna talia dicta sunt, tamquam sentiant et ideo tolerant uanos adoratores suos, quamuis uerba ibi accipi possint ab animali ad inanimale translata modo locutionis, qui uocatur graece

2 Luc. 3, 23 8 S. Iul. Afric. ep. ad Arist. 3, 9—14 (Patrol. gr. X p. 52 sq. M) cf. Aug. Quaest. in Heptat. V, 46 12 c. Faust. XII, 23. XIII, 10 14 Gen. 9, 25 15 c. Faust. XIII, 12

1 genuit (uit *m. 2 in ras.*) *CM* 2 sed ex—inuentum est *add. C² in mg. ex om. Q* 3 adoptivum *Q* libris *S²* inuentus *H*, inuentum *Q* recenti *H* 4 ascensionum *D¹* dñm *E* 5 nomen] nobis *C¹, nrm H* mulieres *Q¹* iacobus *C* 6 priori *C¹D¹* merito *D¹* mathan *D²*, natam *H*, nathan *cet. a* 7 et de marito *bis scripta exh. V* posteriori *O* 8 perit *C¹D¹* adoptivus erat *B* africanus (n^o *m. 2*) *D*, affricanus *BFOR* 9 legerem *C¹* 10 unus (u *pr. m. 2*) *C*, et unus *E* 11 haberet (t *m. 2 s. l.*) *CD* 12 duodecimo] *XLI V alt. in om. BPRv* tertio decimo] *XLII V* secundum *C¹* 13 qui est] quest *C¹*, que est *D¹* appellatus *C¹D¹*, appellatur *H* ita (i *m. 2 in ras.*) *C* 14 canaan *CD¹*, chanaan *cet. v* se *om. B* 15 a *om. C¹D¹* quarto decimo] eodem tertio decimo *mss., errore fort. ipsius Aug.* sole (e *add. m. 2*) *C* 16 talia] alia *B*, & alia *H* tolerant (o *m. 2 in ras.*) *C*, tollerent *D¹EM¹S²* 17 ibi *om. F¹* accipi ibi *B* accepi *C¹D¹* possent *C¹D¹*, possunt *H* 18 inanimale] animale *C¹OQ¹* locutionis *EH*, locutiones *C¹*

metafora, sicut de mari scriptum est, quod fremat in utero
 matris suae uolens progredi, cum utique non habeat
 uoluntatem. in undetricensimo: *absit*, inquam, *ut sit in membris* 5
sanctorum etiam genitalibus aliqua turpitudine. dicuntur quidem
 15 *inhonesta, quia non habent eam speciem decoris quam membra,*
quae in promptu locata sunt, sed probabilior in aliis postea
 scriptis nostris reddita ratio est, cur ea dixerit etiam apostolus
 inhonesta, propter legem scilicet in membris repu-
 gnantem legi mentis, quae de peccato accidit, non de
 10 prima nostrae institutione naturae.

Hoc opus sic incipit: *Faustus quidam fuit.*

6

VIII.)

CAPVT XXXIII.

CONTRA FELICEM MANICHEVM LIBRI DVO.

Contra Manicheum quendam nomine Felicem praesente po- 1
 15 pulo in ecclesia biduo disputaui. Hipponem quippe uenerat
 eundem seminaturus errorem; unus enim erat ex doctoribus
 eorum, quamuis ineruditus liberalibus litteris, sed tamen uer-

1 Iob 38, 8 sec. LXX 3 c. Faust. XXVIII, 4 (p. 746, 14) 6 Aug.
 de ciu. dei XXII, 19 sqq. 8 I Cor. 12, 23 Rom. 7, 23 17 cf. Aug.
 Confess. V, 6, 11 (p. 97, 17)

1 metafora *CDHRV*, etasforas *E*¹, metaphora *cet.* sit *D*¹*R* quò *V*
 2 cum] eum *E*¹ 3 uoluntate *D*¹ undetricensimo] undeicensimo
*C*¹*D*¹*H**M*¹, *XXL V*, undeugesimo *C*², undeicesimo *cet.* ut sit—5
 quam *om.* *OP* membris] m. meis *C*¹ 4 scorom *H* 5 inhonesta]
 in homine (-em *R*) ista *BEFGNRS* eam] eam etiam *Q*¹, etiam eam
N speciaem *D* 6 im *Q* prompto *C*¹, prumpto *D*¹, promptu *M*,
 prompta *S*¹, proptu *E* locuta *G*, uocata *H* aliis (a s. l. *add.*) *C*,
 his *D*¹*R* postea *C* (in *ras.*) *D*¹, *om.* *BD*²*FGNQS* 7 scripturis *BFM*²*a*
 reddita* (a *ras.*) *M* quur *C*¹*DEH* ea] & a *H* 8 propter] pro *H*
 lege *H* repugnantem in membris *BFGNQ*, repugnantem legi mentis *O*
 repugnante *H* 9 qui *C*¹ accedit *C*¹*D*¹*V* 10 prima* (e *ras.*) *M*
 nostra *BCFGNS* institutionae *D* 12 *num. om.* *BFPQ*, VIII v
 14 nomine *G*² s. l., nomi *C* fecilem *E*¹ praesent* (a *ras.*) *C*
 15 aecclesia *C*¹*D* ipponem *GHMNQSV*, hypponem *R*, yponem *BE*,
 ippone *OP* quippe* (m *ras.*, ippe m. 2 in *ras.*) *M* 16 eundem *Q*
 sompniaturus *O* * | unus (u *pr. m.* 2) *M* 17 inheruditus *D*¹

utior Fortunato, gesta sunt ecclesiastica, sed inter meos libros computantur. duo ergo libri sunt, in quorum secundo disputatum est de libero arbitrio uoluntatis siue ad male operandum siue ad bonum. sed de gratia, qua uere liberi fiunt, de quibus scriptum est: si uos filius liberauerit, tunc uere 5 liberi eritis, diligentius disputare, quoniam talis erat, cum quo agebamus, nulla sumus necessitate compulsi.

- 2 Hoc opus sic incipit: *HONORIO AVGVSTO SEXTVM CONS. SEPTIMO IDVS DECEMBRIS.*

CAPVT XXXV.

10 (VIII)

DE NATVRA BONI LIBER VNVS.

- 1 Liber de natura boni aduersus Manicheos est. ubi ostenditur naturam incommutabilem deum esse ac summum bonum, atque ab illo esse ceteras naturas siue spirituales siue corporales atque omnes, in quantum naturae sunt, bonas esse, et quid 15 uel unde sit malum et quanta mala Manichei ponant in natura boni et quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipsorum.

5 Io. 8, 36

1 furtunato *D*, fortunatu *H* aecclesiastica *C¹D* libros (os *in ras.*) *C*
 2 computabantur *B*, deputantur *Oa mg.* 3 libro *Q¹*, liber *H* uolun-
 tatis arbitrio *v* malum *D²HMOPQRVv* 4 qua (a *e corr.*) *C*
 libere *R* fiunt] fuerint *B*, sunt *Q²a* de—liberi *add. Q²*
in mg. 5 filios *C¹D¹* filius uos *Q²* libera *D¹*, liberaberit *R²*
 uero *C¹* 6 erat *G² in ras.*, erit *R¹* 7 ageuamus *D¹*, habebamus *M¹*
 8 honori *D¹*, honorario *B* aug *BCHNPQ¹S*, ag *G*, au *E* sextum
om. EHM, sexto *C*, sexies *F*, III *O* cons.] cons *D*, consuli *F*,
 cons (om. *seqq.*) *E*, const *C*, constan *S* septimo.**** *C*, om. *O*
 9 idus (v m. 2) *C* decembris (v m. 2) *C* id. decembr. *D² s. l.*
 10 num. om. *BFPQ*, IX *v* 11 liber *C in ras.* 12 aduersum *O*
 manichaeos *M*, manicheus *D¹* ostenditur ubi *Q¹* 13 natura *EO*
 14 adque *C¹* ceteras] creatas *D²Q¹* 15 quatum *C¹*, quanto *F¹*
 16 mala] mali *E* manichaei *HM* ponat *C¹*, punant *V* 17 bona
C² in ras. naturas (s m. 2 *in ras.*) *G* error* (i *ras.*) *C* 18 eo-
 rum *BFGNQS*

Hic liber sic incipit: *Summum bonum, quo superius non 2 est, deus est.*

(X.)

CAPVT XXXVI.

CONTRA SECVNDINVM MANICHEVM LIBER VNVS.

5 Secundinus quidam, non ex eis, quos Manichei electos, sed 1
ex eis, quos auditores uocant, quem ne facie quidem noueram,
scripsit ad me uelut amicus honorifice obiurgans, quod oppu-
gnarem litteris illam heresem, et admonens, ne facerem,
atque ad eam sectandam potius exhortans cum eius defen-
10 sione et fidei reprehensione catholicae. huic respondi; sed
quia in eiusdem opusculi capite non posui, quis cui scriberet,
non in epistulis meis, sed in libris habeatur. illic ab exordio
conscripta est etiam eius epistula. huius autem mei uoluminis
titulus est: contra Secundinum Manicheum. quod mea sen-
15 tentia omnibus, quae aduersus illam pestem scribere potui,
praepono.

Hic liber sic incipit: *Beniuolentia in me, quae apparet 2 litteris tuis.*

5 Aug. de haer. 46. Confess. III, 10, 18

1 quo* (q ras.) CD 3 num. om. BFPQ, X v 4 manicheum secun-
dinum S, secundinum (om. manicheum) B, secundum man. D¹ 5 secun-
dus D¹ quos] quodā H 6 his Q uocant—facie D² in ras.
quam C nāe C, nec D²E²a faciē C 7 uelut] quasi O ob-
pugnarem BFHS 8 illam M in ras. heresem C¹D¹M, heresim
cet. v ammonens FMN, admones H 9 ad. D potius sectandam v
exortans C¹DEV 10 repraehensione et catholicae M, catholicae
reprehensione v 11 opusculi V cui] cuius C¹D¹ scriberem a
12 in om. C¹D¹HR¹ aepistulis HM, epistolis cet. libro B ha-
beatur C¹D¹, habetur cet. v 13 aepistula H, epistola] (o ex u) C,
epistola Q uoluminis] libri a 14 meam M sentia CD¹, senten-
tiam M 15 paestem M 16 praepono CDR, facere praepono P,
facile praepono cet. v 17 beniuolentiam M, beneuolentiam PV
tua in me beniuolentia a appareret P 18 litteris CD¹, in lit-
teris cet. v

CAPVT XXXVII.

(XI.)

CONTRA HILARVM LIBER VNVS.

- 1 Inter haec Hilarus quidam, uir tribunicius, laicus catholicus, nescio unde aduersus dei ministros, ut fieri assolet, irritatus morem, qui tunc esse apud Carthaginem coeperat, ut hymni⁵ ad altare dicerentur de Psalmorum libro siue ante oblationem, siue cum distribueretur populo, quod fuisset oblatum, maledica reprehensione, ubicumque poterat, lacerabat asserens fieri non oportere. huic respondi iubentibus fratribus, et uocatur liber: contra Hilarum.

10

- 2 Hic liber sic incipit: *Qui dicunt mentionem ueteris testamenti.*

CAPVT XXXVIII.

(XII.)

QVAESTIONES EVANGELIORVM, LIBRI DVO.

- 1 Sunt quaedam expositiones quorundam locorum ex euangelio secundum Matheum et aliae similiter secundum Lucam; in¹⁵ unum librum illae, in alterum istae redactae sunt. titulus operis huius est: quaestiones euangeliorum. sed quare illa sola de supra dictis euangelistis exposita fuerint, quae his libris

2 non extat 5 Aug. Confess. VIII, 7, 15 (p. 208, 17)

1 num. om. BFPQ, XI v 2 hilarum C¹, hilarium RS¹a, hylarum FH, hylarum O 3 hilarius M¹Ra, hylarus OQ, ilarus E¹, ilarius E² uir tribunicius om. H tribunitius EFQRV, trincius C¹ 4 undae C aduersum HV in ministros Q assollet C¹, adsolet GHPS¹V irritans C¹D¹, inrigatus H 5 morem om. P tunc esse] cum esse R cartaginem BC, charthaginem GS, karthaginem EN ymni BEFHMRV 7 detribueretur C¹D¹, distribuerentur F 8 repraesensione DM, reprehensione V, responsione F ubicumquae D afferens E¹Q¹ 9 iubentibus (bus in ras.) C, uiuentibus H, uidentibus F 10 liber C¹D¹R, liber ipse cet. v illarum C¹, hylarum HOQ¹, hilarium E²R, hylarium Q² 11 *mentionem C 12 num. om. BFPQ, XII v 13 euangelii O 14 expositionis H¹ corundam C¹D¹ 15 mattheum EMNOPV similiter et aliae H 16 iste CD, ista E¹ titulus] t. autem a 17 operes D¹ huius operis BFOa sola (la m. 2 s. l.) C, om. D¹ 18 euangelistis D¹EQ²R, *euangelistis (a ras.) C¹, euangelistis libris FGNS, euangelistarum libris B, euangelicis libris cet. v expositae CD¹ fuerunt S

meis continentur, et quae ista sint, prologus meus adiunctis
atque adnumeratis eisdem quaestionibus ita, ut quisque legere
quod uoluerit numeros secutus inueniat, satis indicat.

In primo ergo libro in eo, quod positum est, *dominum* 2
5 *seorsum duobus discipulis suam rettulisse passionem*,
mendositas codicis nos fefellit; nam *duodecim* scriptum est,
non *duobus*. in secundo uolens exponere, quomodo duos 3
patres potuerit habere Ioseph, cuius coniux dicta est uirgo
Maria, illud, quod perhibetur fratrem duxisse defuncti fratris
10 uxorem, ut ei semen secundum legem suscicaret, ideo dixi
esse infirmum, quoniam qui nasceretur nomen defuncti lex
eum iubebat accipere. non est uerum; nomen enim defuncti,
quod dictum est, ad hoc lex ualere praecepit, ut eius filius
diceretur, non ut hoc quod ille uocaretur.

15 Hoc opus sic incipit: *Hoc opus non ita scriptum est.* 4

(XIII.)

CAPVT XXXVIII.

ADNOTATIONES IN IOB, LIBER VNVS.

Liber, cuius est titulus: adnotationes in Iob, utrum meus 1
habendus sit an potius eorum, qui eas, sicut potuerunt uel

4 Quaest. euang. I, 27 5 Matth. 20, 17 sqq. Marc. 10, 32. Luc.
18, 31 7 Quaest. euang. II, 5 10 Dent. 25, 5 sqq. Matth. 22, 24.
Marc. 12, 19. Luc. 20, 28 11 Retract. II, 33, 2. Aug. Quaest. in
Heptat. V, 46 (p. 404, 7 sqq.). enarr. in Ps. XXXIII, 23

1 ista (e m. 2) C sunt B¹E adiunctis] & adiuncti H 2 ad-
numeratis D¹, numeratis E, enumeratis a eiusdem B 3 qd C¹ s. l.
sequutus EHV 4 ergo] enim H in eo] meo Q seorsum do-
minum R 5 duobus om. Q¹ rettulisse DV, retulisse* (t ras.) C, re-
tulisse cet. passione D¹ 6 cudicis V fefellit C¹ 7 secundo
C¹D¹ER, secundo libro cet. v exponere H 8 poterit C¹O con-
iunx C²D²GNR, coniunx** (it ras.) Q 9 quod C¹ s. l. perhibetur D¹
duxisse R² in ras., dixisse D¹H¹ fratris om. NQ¹, exp. D² 10 ei]
eius N suscicaret (s pr. ex n) CD dixi esse] dixisse BFGNS
11 quod ante nomen add. E² s. l. 12 eum lex F eum] enim C¹D¹
iuberet E² s. l., iubeat Q² enim om. S 13 ualere lex FO prae-
cipit OPS eis D¹, es E¹ 14 non] n. ad hoc a 16 num. om. BFPQ,
XIII v 17 annotationes BFMQ²S² 18 titulus est F titulus om. B
mens (u in ras. m. 2) C 19 habendus (nd s. l.) V eas sicut (s in ras.) M

uoluerunt, redegerunt in unum corpus descriptas de frontibus codicis, non facile dixerim. suaues enim paucissimis intellegendis sunt, qui tamen necesse est offendantur multa non intellegendes, quia nec ipsa uerba, quae exponuntur, ita sunt descripta in multis locis, ut appareat, quid exponatur; deinde breuitatem sententiarum tanta secuta est obscuritas, ut eam lector ferre uix possit, quem necesse est plurima non intellecta transire; postremo etiam mendosum conperi opus ipsum in codicibus nostris, ut emendare non possem nec editum a me dici uellem, nisi quia scio fratres id habere, quod studio non potuit denegari.

2 Hic liber sic incipit: *Et opera magna erant ei super terram.*

CAPVT XL.

(XIII.)

DE CATECHIZANDIS RVDIBVS LIBER VNVS.

1 Est etiam liber unus de catechizandis rudibus hoc ipso titulo prae-notatus, in quo libro, ubi dixi: *nec angelus, qui cum spiritibus aliis satellitibus suis superbiendo deseruit obedi-
entiam dei et diabolus factus est, aliquid nocuit deo, sed sibi;*

9 cf. Retract. I, 26 16 De catech. rud. 18, 30

1 redigerunt *GMPSV*, redigere *a* 2 codicis *V*, codices *D*¹ facilem *C*¹*D*¹ suaues (es *m.* 2) *D*, suauit *C*¹ 4 descripta (*om.* sunt) *S*, descripta sunt *v* 5 in *om.* *P*¹ locis *om.* *B* ut] uix *add.* *P*² *s. l.* apparet *BFGMNS* 6 breuitatem *E* sententiam *Q*¹ sequuta est *E*, sequuta (*om.* est) *H*, est secuta *a* 7 uix ferre *Fv* necessae *C* 8 transire *C*¹*G* etiam *D*¹*R*, **tam C*, tam *cet. v* mendosa *E*¹ 9 quodibus *Q* emendari nollem (*om.* non—uellem) *O* posse *D*¹, pos-
sim *BFGNS* 10 quod *C*¹*D*¹*R*, quorum *cet. v* studio *C*¹*D*¹ 12 hoc *F*¹*Sa* liber] opus *a* sic *om.* *H* et *om.* *BD*²*FGNQ*¹*S* erat *D*¹ eis *BD*²*FGNPQ*¹ 13 *num. om.* *BFPQ*, XIV *v* 14 (15) catechizandis *C*¹*DHN*, catechizandis *C*²*EO*, cathicizandis *V*, catechizandis *GS*, catechizandis *FR*, catechizandis *B* 15 etiam *D*, enim *BFGNS* unus *CD*¹*EQ*²*R*, *om.* *B*, noster *cet. v* catechizandis *CDM* 16 prae-notatus *C*, prae-notatis *E*¹ ubi] quod *OP* 17 spitalibus *CD*¹ sate-
litibus *D* obedientiam *CD*, obaudentiam *V* 18 diabolus *C*¹*H* deo—nouit *Q*² in *mg.*

nouit enim deus ordinare deserentes se animas, conuenientius diceretur: deserentes se spiritus, quoniam de angelis agebatur.

Hic liber sic incipit: Petisti me, frater Deogratias.

2

(XV.)

CAPVT XLI.

DE TRINITATE LIBRI QVINDECIM.

5

Libros de trinitate, quae deus est, quindecim scripsi per 1
aliquot annos. sed cum eorum duodecim non perfecissem
et eos diutius tenerem, quam possent sustinere, qui uehementer
eos habere cupiebant, subtracti sunt mihi minus emendati, quam
10 deberent ac possent, quando eos edere uoluisssem. quod
posteaquam conperi, quia et alia eorum apud nos exemplaria
remanserant, statueram eos iam ipse non edere, sed sic
habere, ut alio aliquo opusculo meo, quid mihi de his euenerit,
dicerem. urgentibus tamen fratribus — quia resistere non eis
15 ualui — emendaui eos, quantum emendandos putauī, et con-

1 deum *M*¹ deserentes se] desserent *ēē* *H* animas—diceretur
*om. S*¹ se animas—agebatur *G*² in ras. et in *mg.* 2 deserentes se
om. S, deserentes *ēē* *R* 3 petisti *C*² in ras., petis *E* me] a me
*EQ*² 4 XL•I *C*, XL *H*, *om. BFPQ*, XV v 5 liber *F* quindecim
*C*¹, unus *F* 6 trinitatē *C* quindecim *om. O* scripsi (si *m. 2*
s. l.) *C* 7 aliquod *C*¹*D*¹*EM*¹*RS*¹ annus *B*¹ duodecim *C*¹*D*¹
duodecimum *cet. v* non *C*¹*D*¹, nondum *cet. v* perfecissē (~ *m. 2*)
C 8 eos *om. H* diutius (uti *s. l. m. 2*) *C* tenerem *C*
possent] non p. *E* uehementer *M*¹ 9 eos *CD*¹*E*²*R*, illos *cet. m, om. a*
cupiebat *C*¹*D*¹ 10 deberent *C*, debe~~er~~ent (re ras.) *D* possent ac
deberent *N* edere eos *F* 11 et alia] talia *R* eorum *om. S*¹
nos *C*² in ras. 12 remanserunt *C*¹*D*¹ statueram *C*¹*D*¹, studueram
*C*² 13 alio *C*¹*D*, in alio *cet. v* aliquo* *C* opusculo* *C*, opusculo *E*¹
meo* *C* eis *BD*²*FGNQS* eueneret *C*¹, aeuenerit *P* 14 di-
cere *C*¹*D*¹, dicemur *H*¹, diceremur *H*² urgentibus *C*¹*DPRV*, un-
gentibus *B*¹, gentibus *H*¹, exigentibus *H*², urgentibus *cet.* quia
*C*¹*D*¹*EOPR*, quibus *cet. m* non eis ualui] non eis ualuit (uo-
luit *C*¹) *C*¹*D*¹, non eis eualui *E*¹*R*, non ea ualui *H*, non ualui *cet. v*
15 aemendaui *P*, (men ex nim corr.) *Q* emendandum *C*¹, emen-
dandus *D*¹

pleui et edidi adiungens eis a capite epistulam, quam scripsi ad venerabilem Aurelium, episcopum Carthaginiensis ecclesiae, quo tamquam prologo exposui et quid accidisset et quid facere mea cogitatione uoluisssem et quid fratrum compellente caritate fecissem.

- 2 In quorum libro undecimo, cum de corpore uisibili agerem, dixi: *quocirca id amare alienari est*. quod secundum eum amorem dictum est, quo aliquid sic amatur, ut eo fruendo existimet beatum se esse, qui hoc amat; nam non est alienari in laudem creatoris amare speciem corporalem, ut ipso creatore fruens quisque uere beatus sit. itemque in eodem ubi dixi: *nec auem quadrupedem memini, quia non uidi, sed phantasiam tamen facillime intueor, dum alicui formae uolatili, qualem uidi, adiungo alios duos pedes, quales itidem uidi*, haec dicens non potui recolere uolatilia quadrupedia, quae lex commemorat. neque enim computat in pedibus duo posteriora

7 De trin. XI, 5, 9 12 De trin. XI, 10, 17 16 Leu. 11, 20

1 aedidi *P*, ededi *S*¹ a capite (a *alt. ex i corr.*) *C*, accipite *D*¹ aepistulam *C*¹*D*¹*M*, epistolam *cet.* 2 aurilium *D*¹ kartaginiensis *BEO*, karthaginiensis *N*, carthaginensis *FRSV* aeccliesiae *D* 3 quo] qua *D*²*Q*, cui *R* pro (*om. logo*) *H* accedisset *D*¹*V*, accedissent *C*¹ 4 mea] ea *H*¹*ORa* (*mg.*), in ea *a* cogitatione (*o in ras.*, *gi s. l. m. 2*) *C* noluissem *O* compellente caritate *CD*, caritate compellente *cet. v* 5 fecisse *D*¹ 7 quodcirca *R* damare (*om. id*) *H* alienari. *C* est *om. BFGNS* eum] meum *R*, illud *B* 8 amorem] morem *D*²*EOPVa*, amare *BFGNS* quod *BFGHN* eum *C*¹*D*¹ fruendo* (*ū ras.*) *CD* 9 se *om. O* alienari *R* 10 creaturis *C*¹*D*¹ ut] et *C* creature *C*¹*D*¹, creatori *B* 11 fruens (*e in ras.*) *D* 12 ne *C*¹ auem] *om. BCD¹FR*, solem *GNS² mg.* quadrupedem] nec q. *M*² 13 fantasiam *BFHQRS*, phantasia *D* tamen *C*¹*D*¹*ER*, talem *cet. v* facillime. *CM* intueor *P*¹, intueor (*r ras.*) *F*, intueri *N* alicui (*licui m. 2 in ras.*) *C*, alicuius *R* uolatilem *C*¹*D*¹, uolatile *R* 14 adiunxi *S*² pedes *om. C*¹*D*¹*R* quales itidem] qualem sit idem *C*, qualem sit idem *H*, quale sit idem *D* 16 enim] e. lex *H*, e. non *Q*¹ computantur *EFGM²NQS*, comparantur *B*, non putantur *D*² in pedibus comparantur *B* 16 pedi+bus *E*

crura, quibus locustae saliunt, quas dicit mundas, et ideo discernit ab immundis talibus uolatilibus, quae non saliunt illis cruribus, sicut sunt scarabei. omnia quippe huius modi uolatilia quadrupedia uocantur in lege.

- (3) 5 In duodecimo uelut expositio uerborum apostoli, ubi ait: 4
omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est, non mihi satisfacit, nec sic puto intellegendum, quod dictum est: *qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat*, tamquam ille hoc faciat, qui propter
 10 adipiscenda ea, quae per corpus sentiuntur, ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit. hoc enim longe plura peccata conplectitur quam illa fornicatio, quae concubitu perpetratur inlicito, de qua locutum, cum hoc diceret, apostolum apparet.

Hoc opus excepta epistula, quae postmodum ad eius caput 5
 15 adiuncta est, sic incipit: *Lecturus haec, quae de trinitate disserimus.*

(XVI.)

CAPVT XLII.

DE CONSENSV EVANGELISTARVM LIBRI QVATTVOR.

Per eosdem annos, quibus paulatim libros de trinitate 1
 20 dictabam, scripsi et alios labore continuo interponens eos

5 De trin. XII, 10, 15 6 I Cor. 6, 18 12 Retract. I, 18, 9.
 Serm. 162

1 locustae *M*¹ locustae saliunt] locuta es aliud *R* edicit *GS*¹
 mundus *E*¹ 2 immodis *H*¹ uolatilibus *C* 3 sunt *om.* *H* scarabaei *C* modi *P*² s. l., mundi *F*¹ 4 in *om.* *F*¹ 5 uelut (ut s. l.) *V*, uelut *C*¹, & uero *O* s. l. 6 omnem *C*¹*D*¹ quoquumque *C*¹, quocumque *D*¹, quodque *H*¹ post homo add. *M*² s. l.: peccatum 7 satisfacit (a alt. in ras.) *M*, satisfecit *R* 8 quod] quā ex quur corr. *H* fornicantur *C*¹*D*¹ proprium corpus *BR*, corpus suum *O* 9 peccati *F* ille *om.* *D*¹ 10 adhipiscenda *N* sentiuntur (pr. nt m. 2 in ras.) *D*, sentiuntur *Q*¹, ad. sequuntur a in mg. in *C*² s. l. 11 bonis inponat (*om.* sui) *E* post ponat add. *P*² s. l. cū plus a peccato *R* 12 fornicatio *C* concubito *D*¹*V*, concupito *C*¹ 13 inlicito *V* loquutum *EHP* dicerit *C*¹*D*¹ 14 epistula *C*¹*H*, aepistula *M*¹, epistola cet. modum (*om.* post) *N* 15 lectorus *D*¹ 16 disserimus *Ba*, discerimus *Q*¹ 17 num. *om.* *BFNPQ*, XVI v 18 consensu *C*¹, consu *D*¹ aeuangelistarum *C* quatuor *C*, .II. *N* 19 libros] in l. *E* 20 labore *om.* *F*¹, labore* (s ras.) *CD* eos] eos libros *H*

illorum temporibus, in quibus sunt libri quattuor de consensu euangelistarum propter eos, qui tamquam dissentientibus calumniantur. quorum primus liber aduersus illos conscriptus est, qui tamquam maxime sapientem Christum uel honorant uel honorare se fingunt et ideo nolunt euangelio credere, quia non ab illo illa conscripta sunt, sed ab eius discipulis, quos existimant ei diuinitatem, qua crederetur deus, errore tribuisse.

- 2 In quo libro *ex Abraham coepisse gentem Hebreorum* est quidem et hoc credibile, ut Hebrei uelut Abrahei dicti esse uideantur, sed ex illo uerius intelleguntur appellati, qui uocabatur Heber, tamquam Heberei, de qua re in libro sexto decimo de ciuitate dei satis disserui. in secundo, cum agerem de duobus patribus Ioseph, ab altero dixi genitum, ab altero adoptatum; sed dicendum fuit: alteri adoptatum. defuncto enim, quod magis credendum est, secundum legem fuerat

9 De cons. euang. I, 14, 21 12 Aug. Quaest. in Heptat. I, 24
13 Aug. de ciu. dei XVI, 11 (II p. 146 sqq.) 14 De cons. euang. II,
3, 5 15 Retract. II, 33, 2. 38, 3 16 Deut. 25, 5 sq. Matth. 22,
24. Marc. 12, 19. Luc. 20, 28

1 quattuor C^1S^2 de consensu G^2 s. l. 2 qui *om. B* numquam H dissentientibus V , discentibus E , dissentiunt H , dissentientes a calomniantur C^1V 3 primis E libe D^1 illos C^2 in *ras.*, illus H , eos a 4 maximae D sapientiam C Christum] spm H honorant] honorat C^1 , honorarent B 5 se *om. V* 6 illo CD^1ER , eo Q , ipso *cet. v* sede Q discipolis V quos] quod CD 7 ei] eam P diuitatem Q^1 quam C , quia G^1 tribusse C^1 9 libro C^1D^1R , libro quod dixi *cet. v* abraam G , habraham R cepisse C^1 hebraeorum $EMNO$, ebreorum H , aebraeorum P 10 quidem (qui in *ras.*) M credibile V , credibile** G ut] et H ut hebrei D^2 in *ras.* haebraei M , heraei C^1 , ebraei V , aebraei P , hebrei G , ebrei Q uelud C^1H habrahei R , abraei MO , abraei V , habraei P , habrei B , abrei F , abrahae H 11 uerius *om. H* dicuntur B 12 uocata H eber BF^1GNQS , *om. H* tamquam *om. H* hebrei D^2MPRS^2 , hebraei V , hebei C^1 , hebrei C^2FGQ^1 , hebraei E , ebrei H , hebrer Q^2 in *om. H* 13 satis *om. F* serui H secundo] s. autem EQ^2a 14 patribus *om. H* dixi] fuisse O 15 adoptatum C^1 sed—adoptatum bis scripta exhib. H adoptum D^1 , aptatum P 16 magis *om. Q^1*

adoptatus, quoniam qui eum genuit eius matrem, fratris defuncti coniugem, duxerat. item ubi dixi: *Lucas uero ad ipsum David per Nathan ascendit, per quem prophetam deus peccatum ipsius expiauit*, per cuius nominis prophetam dicere debui, ne putaretur idem fuisse homo, cum alter fuerit, quamuis et ipse hoc uocaretur.

Hoc opus sic incipit: *Inter omnes diuinas auctoritates.* 5

(XVII.)

CAPVT XLIII.

CONTRA EPISTVLAM PARMENIANI LIBRI TRES.

10 In quibusdam libris contra epistulam Parmeniani, Donatistarum 1
Carthaginienſis epiſcopi ſucceſſorisque Donati, quaestio noua
uersatur et soluitur, utrum in unitate eorundem communione
sacramentorum mali contaminent bonos et quemadmodum non
contaminent disputatur propter ecclesiam toto orbe diffusam,
15 cui calumniando scisma fecerunt.

In quorum libro tertio, cum disſereretur, quomodo ſit acci- 2
piendum, quod ait apoſtolus: *auferte malum ex uobis*

2 De cons. euang. II, 4, 12 3 Luc. 3, 31 4 Retract. I, 25, 62
10 Optat. Mil. I, 10 (p. 12, 22 ed. Ziwsa) 16 c. ep. Parmen. III, 1, 2
17 I Cor. 5, 13

1 defuncti fratris *M* 2 defunctis *S* 3 natham *EM* (4) profetam *H*
4 ipsius *CD¹ER*, illius *cet. v* 5 alter. *CD* 6 post hoc add. *E²* (s. l.)
N: nomine 7 omnis *V* 8 num. om. *BFPQ*, XVII *v* 9 epistulam
HM, aepistulam *C¹*, epistula *D¹*, epistolam *cet.* permaeniani *C*
10 quibusdam *C¹D¹*, tribus *cet. v* epistulam *C¹D¹M*, epistolam *cet.*
11 karthaginienſis *N*, kartaginienſis *EO*, cartaginienſis *B*, charta-
ginenſis *F* epiſcopi] eccleſiae *C¹DR* ſucceſſorisquae *D¹*, ſucceſ-
ſoresque *Q¹R*, ſucceſſorisque *H¹* noua *CD¹RS²* (*mg.*), magna *cet. v*
12 et ſoluitur om. *O* in om. *EOPV*, eras. *C* unitatem *E¹PV*
eorunquidem *C¹*, eorunde *D¹*, et eorum diem *H*, et eorundem *cet. v*
communione *PV* 13 contaminant *BFGNQS* bonos—contaminent
om. *R* bonus *C¹D¹* quemammodum *M* non om. *a* 14 con-
taminetur *C¹*, contaminet *D¹* aecclesiam *D* orbem *CS¹* di-
fusam *D¹* 15 calomnianda *C¹* se.hi.scisma *C*, ****scisma *D*
16 cum] quo *BFGHNS* diſſereretur *Q¹V*, diſſereret *B* s. l.

ipsis, illud, quod dixi: *ut ex se ipso quisque auferat malum*, non sic esse intellegendum, sed sic potius, ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, sicut graeca lingua indicat, ubi sine ambiguitate scriptum est, ut intellegatur: hominem malum, non: hoc ⁵ malum, quamuis et secundum istum intellectum responderim Parmeniano.

- 3 Hoc opus sic incipit: *Multa quidem alias aduersus Donatistas.*

CAPVT XLIII.

10 (XVII)

DE BAPTISMO LIBRI SEPTEM.

- 1 Contra Donatistas auctoritate beatissimi episcopi et martyris Cypriani se defendere molientes septem libros de baptismo scripsi, in quibus docui nihil sic ualere ad refellendos Donatistas et ad eorum prorsus ora claudenda, ne aduersus catho- ¹⁵ licam suum scisma defendant, quomodo litteras factumque Cypriani.
- 2 Vbi cumque autem in his libris commemorauim *ecclesiam*

18 De bapt. I, 17, 26. III, 18, 23. IIII, 3, 5. VII, 10, 19 Eph. 5, 27

1 quisquae *C¹D*, quisquis *V* 2 potius sic *F* 3 omnibus *E* pro ecclesiastica disciplina *a* aecclesiasticam *C¹D*, ecclesiasticam (asticam *s. l. m.* 2) *S* 4 sicut *D¹RS² mg.*, sicut* *C*, sicut satis *B*, et hoc satis *N*, satis *cet. v* grega *C¹* indicat (in *in ras. m.* 2) *C* sine *C²* *in ras. et s. l.*, se *D¹* 5 hominem *D¹R*, hominem *C*, hunc hominem *B*, hic (malus) *a*, hunc *cet. m* 6 et *om. B*, et in *D¹* responderem *E* 8 multi *B* alias] et alia *D²EOPQa* aduersum *V*, aduerso *S¹* 10 XL^{III} ex LXIII *C*, *om. BFPQ*, XVIII *v* 11 septem] VI *F* 12 donatista *C¹D¹* auctorita *D¹* martiris *G¹*, martires *D¹* 13 cipriani *BG*, cibriani *S* molientis *C¹*, mulientes *D¹* 14 ducui *M¹* donastas *C¹*, donatistas (*s ras.*) *D* 15 prorsus *om. a* ora—aduersus *om. H* cludenda *GNOQ¹RV* catholicam] c. ecclesiam *NOQ²a* 16 suam *H* scisma (*scis m. 2 in ras.*) *C*, *scisma *D*, cisma *Q¹* defendant] d. ecclesiam *V* 17 cipriani *BNQ*, cybriani *S* 18 his *om. BFGNS* ecclēsiā *C¹*, aecclesiam *D*

non habentem maculam aut rugam, non sic accipiendum est, quasi iam sit, sed quae praeparatur, ut sit, quando apparebit etiam gloriosa. nunc enim propter quasdam ignorantias et infirmitates membrorum suorum habet, unde cottidie tota dicat: dimitte nobis debita nostra. in quarto libro, 3 cum dicerem *uicem baptismi posse habere passionem*, non satis idoneum posui illius latronis exemplum, quia utrum non fuerit baptizatus incertum est. in libro septimo de uasis aureis et 4 argenteis in domo magna constitutis sensum Cypriani secutus sum, qui haec accepit in bonis, in malis autem lignea et fictilia, ad illa referens quod dictum est: alia quidem in honorem, ad haec autem quod dictum est: alia uero in contumeliam. sed magis approbo, quod apud Tyconium postea repperi uel aduerti, in utrisque intellegendum quaedam 15 in honore, non sola scilicet aurea et argentea, et rursus in utrisque quaedam in contumelia, non utique lignea et fictilia.

1 Aug. de haeres. 88. cf. de gest. Pel. 12, 27 3 Eph. 5, 27. Colos. 3, 4 5 Matth. 6, 12 6 De bapt. III, 22, 29 7 Retract. I, 25, 63 8 De bapt. VII, 51, 99 9 Cyprian. ep. 54, 3 (II p. 622, 15 sqq.) 11 II Tim. 2, 20 12 Aug. op. imperf. c. Iul. I, 126 sqq. c. Cresc. II, 43, 48. c. Gaud. II, 3, 14. ep. 108, 3, 11 13 Tycon. de sept. reg. r. VII. (Patrol. lat. XVIII p. 63 M.). cf. Aug. ep. 41, 2. Quaest. in Heptat. II, 102

1 aut] neque *B* 2 quasi] q. accipiendum *BFGN* sed quae] atque *H* 3 appareuit *C¹D¹* nunc] non *C¹D¹* enim] autem *B* propter (*alt. p in ras.*) *C* quosdam *H¹* 4 cotidie *C²D²EHMNOPQ* 5 demitte *C¹* 6 uicem (*d ras., ui in ras.*) *G* 7 latronis illius *M* quia] qui *v* non *om. a* 8 VII (*mo m. 2*) *CD* 9 constitutis *C*, constitutus *B* cypriani *B* sequutus *EH* 10 quia *CD¹* accipit *EOPa* bobis *GS* 11 fictilea *D¹* illud *P²* alia—dictum est *om. CDQ¹* 12 honore *EMOPQR* praedictum *Q² in mg.* ueru *C¹* 13 contumelia* (*s ras.*) *M*, contumelia *OP* aprobo *M* tyconium *CD¹EH*, thichonium *F*, tyconium *cet. v* 14 auerti *G¹* utriusque *C¹D¹* quaedam] q. in contumeliam *Q* 15 honorem *C²RVv* sola *H¹* scilicet *V* 16 utrique *C¹D¹* contumeliam *CHNVv* utiquae *C¹D* lignea *C¹D¹R*, sola lignea *cet. v* fictilea *D¹*

- 5 Hoc opus sic incipit: *In eis libris, quos aduersus epistolam Parmeniani.*

CAPVT XLV.

(XVIII)

CONTRA QVOD ADTVLIT CENTVRIVS A DONATISTIS
LIBER VNVS.

5

Cum aduersus partem Donati multa crebris disputationibus ageremus, adtulit ad ecclesiam quidam laicus tunc eorum nonnulla contra nos dicta uel scripta in paucis uelut testimoniis, quae suae causae suffragari putant. breuissime respondi. huius libelli titulus est: contra quod adtulit Centurius a Donatistis, 10 et incipit sic: *Dicis eo, quod scriptum est in Salomone: ab aqua aliena abstinere.*

CAPVT XLVI.

(XX.)

AD INQVISATIONES IANVARI LIBRI DVO.

- 1 Libri duo, quorum est titulus: ad inquisitiones Ianuari, 15 multa de sacramentis continent disputata, siue quae universaliter siue partiliter, id est non peraeque in omnibus locis,

4 non extat 11 Prou. 9, 18 sec. LXX

1 eius Q¹ quos] qđ H epistolam C¹D¹EHMV, epistolam cet.
2 parmeniam G 3 XLV ex LXV corr. C², om. BFPQR, XIX v
4 (10) quid a centurio V donatistas S¹ 5 lb .I.
C² in ras. unus om. GH 6 patrem C¹D¹ donati (on in ras.) C
multi E crepris V 8 dicta D¹E, dicta (ta ras.) C, dictata cet. v
paci B uelut** (lut in ras. m. 2) C 9 sufragari E breuissime
C¹D¹ER, his breuissime cet. v 10 centurio V 11 sic incipit B
dicis] de H eo (o euan.) C sit R in] in* D, a OPRVv sa-
lemone R, salmone D¹ 12 aliqena C abstinere C¹, om. V, abstine
te cet. v (cf. Aug. ep. 108, 1. 6.) 13 XLVI ex LXVI corr. C², om.
BFPQ, XX v 14 inquisitionem C¹D¹ (15) ianuari C¹D¹, ianuarii
cet. v 15 titulus est B inquesitiones C¹, inquisitionis D¹ 16 di-
sputa C¹D¹ q; (* m. 2) C 17 siue C¹D¹, siue quae cet. v
partiliter] particulariter BFOPRS²a, partaliter Q² s. l., alibi particu-
lariter E peręque (ę in ras.) M, per eaqę CDa omnibus
locis] omni benedicis H

seruat ecclesia, nec tamen commemorari omnia potuerunt, sed satis ad inquisita responsum est. quorum librorum prior epistula est — habet quippe in capite, quis ad quem scribat — sed ideo inter libros adnumeratur hoc opus, quoniam sequens,
 5 qui nomina nostra non habet, multo est prolixior et in eo multo plura tractantur.

In primo ergo, quod de manna dixi: *quia unicuique secundum* 2
propriam uoluntatem in ore sapiebat, non mihi occurrit, unde possit probari, nisi ex libro Sapientiae, quem Iudaei non
 10 recipiunt in auctoritatem canonicam. quod tamen fidelibus potuit prouenire, non illis aduersus deum murmuratoribus, qui profecto alias escas non desiderarent, si hoc eis saperet manna, quod uellent.

Hoc opus sic incipit: *Ad ea, quae me interrogasti.* 3

(XXI.) 15

CAPVT XLVII.

DE OPERE MONACHORVM LIBER VNVS.

Vt de opere monachorum librum scriberem, illa necessitas 1
 compulit, quod cum apud Carthaginem monasteria esse coe-
 pissent, alii se suis manibus transigebant optemperantes
 20 apostolo, alii uero ita ex oblationibus religiosorum uiuere

7 Ep. 54, 3, 4 (p. 163, 10 ed. Goldb.) 9 Sap. 16, 20 20 I
 Thess. 4, 11

1 seruat (i. er.) C¹, seruat D¹, obseruat cet. v aeclesia CD om-
 nia commemorari a 2 inquesita C¹ priora H 3 epistula C¹D¹H
 MS¹V, epistola cet. quippe (p. pr. in ras.) C 4 admuneratur G
 sequens] s. liber V 5 multo exp. D², multus P¹ 6 multa BC¹FQ¹a
 7 priori V ergo] igitur v quia] quoniam a 9 posset V pro-
 bari (b ex u corr.) C iudei FRV 11 prouenire (o m. 2) M,
 prouire B¹ mormoratoribus C¹, murmuratoribus P 12 hoc (c s. l.
 m. 2) C eis om. E saperent D¹ 15 XLVII ex LXVII C, om.
 BFPQ, XXI v 16 operæ C, opere D manachorum F 17 ut]
 et G conscriberem a post illa add. S²a: me 18 conpolit V
 quod cum C², quod (om. cum) C¹D¹R, cum cet. cartaginem BGQS,
 karthaginem N, kartaginem EO monast C cepisse C¹ 19 alius P¹
 se er. E transigebat C¹, transiebant FGN optemperantes C¹DPQR,
 obtemp. cet. 20 apostulo V relegiosorum C¹D, religiosiorum G

uolebant, ut nihil operantes, unde necessaria uel haberent uel
 supplerent, se potius implere praeceptum apostolicum existima-
 rent atque iactarent, ubi dominus ait: respicite uolatilia
 caeli et lilia agri. unde etiam iam inter laicos inferiores
 propositi, sed tamen studio feruentes existere coeperant tumul- 5
 tuosa certamina, quibus ecclesia turbaretur, aliis hoc, aliis
 aliud defendentibus. huc accedebat, quod criniti erant quidam
 eorum, qui operandum non esse dicebant. unde contentiones
 hinc rixantium, inde quasi pugnantium pro partium studiis
 augebantur. propter haec uenerabilis senex Aurelius, ecclesiae 10
 ipsius ciuitatis episcopus, ut hinc aliquid scriberem iussit,
 et feci.

2 Hic liber sic incipit: *Iussioni tuae, sancte frater Aureli.*

CAPVT XLVIII.

(XXII.)

DE BONO CONIUGALI LIBER VNVS.

15

1 Iouiniani heresis sacrarum uirginum meritum aequando
 pudicitiae coniugali tantum ualuit in urbe Romana, ut non-

3 Matth. 6, 26. 28 16 Aug. de haeres. c. 82. Hieron. c. Iouin.
 I, 3 (Patrol. lat. XXIII p. 214) Ambros. ep. 42 (Patrol. lat. XIII
 p. 1168)

1 ut (t s. l. add.) V aberent C¹D¹ 2 se] sed D²GNQ¹SVa
 implere (im s. l. m. 2) E apostolicum CD¹R, euangelium O, euan-
 gelicum cum P, euangelicum cet. v 3 atque—ait Q² in mg. 4 iam
 CD¹R, om. cet. v laicos] aliquos BD²FGNQ¹S, aliquot a inferi-
 orum C¹ 5 studiose BEFGNQ¹S exsistere M 6 aecclesia D tur-
 bentur F alt. aliis om. B¹, aliis aliis V aliud aliis O 7 illud R
 huc] hoc C¹ accidebat M 9 rixantium D¹RS², rixantium C, repraeh-
 endentium V, reprehendentium cet. v purgantium D²HMQPQVm,
 repugnantium B studiis C¹D¹ 10 hoc D²Ma aurilius D¹
 11 ipsius om. O ciuitatis (ui m. 2 in ras., is ex es) C scriberem
 C¹, creberem D¹ 12 et om. D¹ fecit CD¹ 13 hic—Aureli om. R
 liber sic om. B scae C¹DHM aurelius P¹, aurili**** (anus ras.) D
 14 XLVIII ex LXVIII corr. C, om. BFPQ, XXII v 15 tit. om. FQ
 16 iouiniana Oa hereses NS¹ 17 pudicitiae BC¹FQ noluit R
 orbe D¹V, orbem P¹ romana CD¹ (cf. Confess. IIII, 14, 21), roma
 cet. m nonnullus C¹, non ullas Q¹

nullas etiam sanctimoniales, de quarum inpudicitia suspicio
 nulla praecesserat, deiecis in nuptias diceretur hoc maxime
 argumento, cum eas urgeret dicens: 'tu ergo melior quam
 Sarra, melior quam Susanna siue Anna?' et ceteras comme-
 5 morando testimonio sanctae scripturae commendatissimas femi-
 nas, quibus se illae meliores uel etiam pares cogitare non
 possent. hoc modo etiam uirorum sanctorum sanctum caelibatum
 commemoratione patrum coniugatorum et conparatione fran-
 gebat. huic monstro sancta ecclesia, quae ibi est, fidelissime
 10 ac fortissime restitit. remanserant autem istae disputationes
 eius in quorundam sermunculis ac susurris, quas palam
 suadere nullus audebat. sed etiam occulte uenenis repentibus
 facultate, quam donabat dominus, occurrendum fuit, ma-
 xime quoniam iactabatur Iouiniano responderi non potuisse
 15 cum laude, sed cum uituperatione nuptiarum. propter hoc
 librum edidi, cuius inscriptio est: de bono coniugali. ubi
 de propagine filiorum, priusquam homines mortem pec-
 cando mererentur, quoniam concubitus mortalium corporum

1 aetiam *D* sanctimoniales *C*¹, sanctę monialis *G* inpudicitia *D*,
 pudicitia *BEOPV* sus.suspicio *G*, suspicio *P*, sui *C*¹*D*¹*R* 2 proces-
 serat *BD*²*FGNOPQ*¹*a* maximae *D* 3 ea surgeret *CD*¹*H*, eas argu-
 eret *BD*²*EFGNQ*¹*S*¹*a* in *mg.* melior***** *H*, melior es *D*²*Q* 4 sara
*D*²*EFGOPQ*, siue sara *B* susanna *om.* *B*, sussanna *H* commo-
 rando *E*¹ 6 se (e *m.* 2) *D* illae meliores se *V* 7 possunt *M*¹,
 possint *M*² uirorum etiam *G*¹ 8 commemoratione* *C* patrum]
 pari *B*² s. *l.* et conparatione *om.* *R* conparatione *BDEFN*, compara-
 tione (prędicatione *ras.*) *C*, conparatione et praedicatione (et *m.* 2) *S*,
 praedicatione *cet.* frangebant *B*¹*M* 9 sancta* ecclesia* *C* fidelis-
 sime ac] e *ult. add. m.* 2 *C*, me ac *D*² in *ras.* 10 fortissimae *D*
 istae *D*² in *ras.* 11 sermonculis *C*¹, sermunculis *V* susurriis *C*²*O*
 quos *B* 12 suadere] audire *H* nullis *BFGNS* aetiam *D*, eius
 iam *E*² occulte *om.* *V*, occultae *M* uenenis occulte *BD*² (in *ras.*)
FGNQS repetibus *H* 13 ante facultate *add. P*²: cui maximae
CD 14 iactabatur* *D* iouiano *B*¹, iuiniano *E*¹ posse a 15 nu-
 ptiarum *P* propter hoc] propterea *M* 16 ededi *V* inscriptio* *C*,
 scriptio *OP* bonum *C*¹ 17 propagine *CD*¹*ER*, propagatione *cet.* v
 18 morerentur *C*¹ concupitus *C*¹

res uidetur, quaestio magna dilata est, sed in aliis postea litteris nostris satis, quantum arbitror, explicatur.

- 2 Dixi etiam quodam loco: *quod enim est cibus ad salutem corporis, hoc est concubitus ad salutem generis, et utrumque non est sine delectatione carnali, quae tamen modificata et temperantia refrenante in usum naturalem redacta libido esse non potest.* quod ideo dictum est, quoniam libido non est bonus et rectus usus libidinis. sicut enim malum est male uti bonis, ita bonum bene uti malis, de qua re alias, maxime contra novos hereticos Pelagianos diligentius disputavi. de 10
- 3 Abraham quod dixi: *ex hac oboedientia pater ille Abraham, qui sine uxore non fuit, esse sine unico filio et a se occiso paratus fuit,* non satis approbo. magis enim filius si esset occisus, resurrectione sibi mox fuisse reddendum credidisse credendus est, sicut in epistula legitur, quae est ad Hebreos. 15
- 4 Hic liber sic incipit: *Quoniam unusquisque homo humani generis pars est.*

2 Aug. de ciu. dei XIII, 21 sqq. 3 De bon. coni. 16, 18 10 Aug. de nupt. et conc. II, 21, 36. c. Iulian. III, 7, 16. V, 16, 60 11 De bon. coni. 23, 31 14 cf. Aug. Serm. II, 1, 1 15 Hebr. 11, 19

1 post res add. Q² s. l.: esse magma C diluta R, dilata^{ta} E, ligata S¹ litteris nostris postea R¹ 3 est enim C¹, enim (om. est) O cybus C 4 corporis D¹ER, ***** | corporis C, corporis hominis B, hominis cet. v concubitus H 5 delectatione D¹, dilectatione HS, delectione G, dilectione N modificata C¹ 6 esse—libido D² in ras. et in mg. 7 alt. est om. a 8 usus libidinis CDEPRV, us libidinis H, usus libidinis naturalis BFGNQS, usus M¹, usus naturalis libidinis M² in mg. 9 bonis] bonus C¹ bonum] b. est FQ²S²v uti om. Q¹ maxime alias M¹ maximae C 10 contra (tra m. 2 s. l.) C novos (no m. 2) D pelagionos H, pelagnos D¹ 11 pr. habraham ER oboedientia (oboe in ras. m. 2) C, obaedientia V habraham R 12 occiso] octiso E, occidendo M² s. l., otioso B¹F 13 filius C¹D¹, filium cet. v si esset filium B esset occisurus BD²FGQS¹, occisurus esset N 14 ***** C, resurrectione BF sibi om. V sibi mox in ras. M reddendum] credendum S credidisse V 15 est] ***** (credendus eras.) B epistula C¹D¹HMS¹, epistola cet. ebreos D¹SV 16 unus quis S¹ hominē Q

XXIII.)

CAPVT XLVIII.

DE SANCTA VIRGINITATE LIBER VNVS.

Posteaquam scripsi de bono coniugali, expectabatur, ut 1
scriberem de sancta uirginitate, nec distuli atque id dei
munus et quam magnum et quanta humilitate custodiendum
esset uno, sicut potui, uolumine ostendi.

Hic liber sic incipit: *Librum de bono coniugali nuper* 2
edidimus.

XXIII.)

CAPVT L.

10

DE GENESI AD LITTERAM LIBRI XII.

Per idem tempus de Genesi libros duodecim scripsi ab 1
exordio, donec de paradiso dimissus est Adam et flammea
rumphea posita est custodire uiam ligni uitae.
cum autem ad hoc usque undecim libri peracti essent, duo-
decimum addidi, in quo diligentius de paradiso disputatum
est. titulus horum librorum inscribitur: de Genesi ad litteram,
id est non secundum allegoricas significationes, sed secundum
rerum gestarum proprietatem. in quo opere multa quaesita

12 Gen. 3, 24 17 cf. Retract. I, 9 et 17

1 XLVIII ex LXVIII C, om. BFPQ, XXIII v 2 sancta om. B
3 coniuli C¹D¹, iugali F 4 de C atque] utique O id] ut B¹,
in F¹N 5 minus S¹ magna Q¹ et quanta om. Q¹ 6 potuit C¹
7 sic incipit S² s. l. 8 ededimus V 9 L ex XL R, om. BFPQ,
XXIV v 11 de C² s. l. 12 exortio H paradyso FPR para-
diso—15 diligentius de Q² in mg. missus H est^{**} (se ras.) C flam-
ma C¹D¹ 13 rumphea CD²EQ, rumfea V, om. B¹, romfea HPR, rom-
phea cet. uiam C² s. l. 14 autem om. F ad hoc] adhuc F, ab
hoc C², hoc D²HMOV usque] u. ad CD¹ undecimum (um add.
m. 2) C essent (e pr. m. 2 s. l.) CD duodecimum (um m. 2) D,
duodecimo C¹ 15 addedi V ligentius D¹ paradyso BFMNPR
disputatum (is in ras. m. 2) M 16 eorum m genisi C¹ 17 id
ē n M² in ras. secundum (ar ras.) B 18 proprietatem D opera
E multa DER, multa C (cf. Retract. I, 17, 1), plura cet. v (supple:
potius; cf. Cyprian. p. 573, 6 ed. Hart.; Sulp. Seu. D. I, 27, 4.
Paulin. Nol. p. 121, 4. 284, 10)

quam inuenta sunt et eorum, quae inuenta sunt, pauciora firmata, cetera uero ita posita, uelut adhuc requirenda sint. hos sane libros posterius coepi, sed prius terminaui quam de trinitate; ideo eos nunc ordine, quo coepi, recolui.

- 2 In quinto libro et ubicumque in eis libris posui *de semine*, cui repromissum est, quod dispositum sit per angelos in manu mediatoris, non sic habet apostolus, sicut ueriores codices post inspexi, maxime graecos. de lege enim dictum est, quod tamquam de semine dictum multi latini codices
3 habent per interpretantis errorem. in sexto libro quod dixi: *Adam imaginem dei, secundum quam factus est, perdidit peccato*, non sic accipiendum est, tamquam in eo nulla remanserit,
4 sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. in duodecimo de inferis magis mihi uideor docere debuisse, quod sub terris sunt, quam rationem reddere, cur sub terra, terra
5 cum esse credantur siue dicantur, quasi non ita sit.
- 5 Hoc opus sic incipit: *Omnis diuina scriptura bipertita est.*

5 De Gen. ad litt. V, 19, 38. VIII, 16 6 Gal. 3, 19 10 De Gen. ad litt. VI, 27, 28 (p. 199, 1) 14 Id. XII, 33 (p. 428, 9)

1 sint *E* et eorum—sunt *om. H* 2 posita *C¹* uelut *C¹DH* sit *S¹*, sunt *C¹H* 3 posterius (ius *in ras. m. 2*) *C* post posterius *ras.* 12 litt. *C om.* coepi sed prius caepi *D* 4 quo *om. Q¹R* coepe *C¹* 5 ubicumquae *D¹* alt. in *om. H¹* de *om. BFGNS* semini *B²* 6 est *C²* in *mg.* dispositum *Q*, disputatum *O* sit] est *Q¹* angelus *C¹D¹* 7 sic] sit *C¹*, sicut *a* habet *om. H* 8 (9) codices *V* aspexi *a* maximae *C¹D*, habere *F* grecos *CD* 9 femine *E* 10 interpretantis *D* 11 Adam] ad *P¹*, hominem *P²* s. l. imagine *H* perdidit *D¹R*, perdidit* *C*, perdedisse *V*, perdidisse *cet. v* peccatum *CD¹*, peccando *V* 13 reformationem *CD¹M* 14 mihi magis *O* uideor* (or *in ras. m. 2*) *C*, uidetur *E* 15 pr. sub—alt. terra *om. H* pr. sup *C¹D¹* teris *D¹* sunt *BC¹*, sint *cet.* sunt—alt. terra *om. Q¹* ratione *S* quur *EP¹* terra^{is} terra^{is} cum (is *corr.*, cum *del. m. 2*) *CD*, terra cum *R*, terris (*om. terra cum*) *cet. v* 16 siue *M in ras.* sint *C*, sint *RD¹* 17 omnes *C¹D¹* diuinas *C* uipartita *D¹*

(XXV.)

CAPVT LI.

CONTRA LITTERAS PETILIANI LIBRI TRES.

Antequam finirem libros de trinitate et libros de Genesi 1
ad litteram, inruit causa respondendi litteris Petiliani Donatistae,
5 quas aduersus catholicam scripsit, quam differre non potui,
et scripsi in hanc rem tria uolumina, quorum primo primae
parti epistulae ipsius, quam scripsit ad suos, quia non tota
in nostras manus uenerat, sed prior parua pars eius, quanta
potui celeritate et ueritate respondi. etiam ipsa epistula est
10 ad nostros, sed ideo inter libros habetur, quia ceteri duo in
eadem causa libri sunt. postea quippe inuenimus totam eique
tanta diligentia respondi, quanta Fausto Manicheo, uerba
scilicet eius sub eius nomine prius ponens particulatim et
sub meo per singula responsionem meam. sed prius, quod
15 scripseram, antequam totam reperiremus, peruenit ad Peti-
lianum, et iratus respondere conatus est in me potius dicens.
quidquid eum libuit, in causa uero omnino deficiens. quod
cum possit conlatis utriusque nostrum scriptis facillime ad-
uertere, tamen propter tardiores hoc ipse respondendo demonstrare
20 curauit. sic est additus eidem operi nostro liber tertius.

1 *num. om. BFPQ, XXV v* 2 *petiliani P², peciliani R* 3 *fine-*
rem P¹ trinitatē C 5 *scripsit] s. ecclesiam Va, ecclesiam scripsit O,*
fidem scripsit Q² quam om. Q¹ differe C¹ 6 *scripsi HM, scri-*
psit FS¹ 7 *epistulae (a ras.) C* *quam] quē H* *quia] qua C¹D¹*
toto S¹ 8 *manus nostras B* *pars eius parua a* 9 *celeritate D,*
celeritatē C¹ et ueritate om. P *ueritatē C* *ipsa E* 10 *libro Q¹*
11 *eiquae D¹M¹* 12 *tanta ex et ante corr. C²* *quanto C¹G¹M¹*
fausta E *manicheo M* 13 *scilicet C¹, cilicet E¹* *pr. eius om. B*
alt. eius DE¹R, eius C, ipsius cet. v *ponens] nomine F* 14 *meo (me*
m. 2 in ras.) D 15 *scripseram M* *repperiremus C¹DEFGMPRS,*
repperimus H 17 *eum] ei² D², enim H* *causam OP* 18 *possit*
CDMOQ¹, posset cet. m *utriusque (trius m. 2 in ras.) M, utrisque*
BFGHN *nostrum om. Pa, non O* *facillimae C, non facillime a*
auerti O 19 *ardiores D¹* *ipsae C, ipso FGNS, ipsi B, ipsum D²Q¹*
20 *sic** (ut ras.) E* *idem H* *operi nostro CDER, nostro operi*
cet. v *opis P¹*

- 2 Hoc opus in primo libro sic incipit: *Nostis nos saepe uoluisse*; in secundo autem sic: *Primis partibus epistulae Petiliani*; in tertio autem sic: *Legi, Petiliane, litteras tuas.*

CAPVT LII.

(XXVI.

AD CRESCONIVM GRAMMATICVM PARTIS DONATI
LIBRI QVATTVOR.

5

- 1 Grammaticus etiam quidam Donatista Cresconius cum inuenisset epistulam meam, qua primas partes, quae in manus nostras tunc uenerant, epistulae Petiliani redargui, putauit mihi esse respondendum et hoc ipsum scripsit ad me. cui operi 10 eius libris quattuor respondi, ita sane, ut tribus peragerem, quod uniuersa responsio flagitabat. sed cum uiderem de sola Maximianensium causa, quos suos scismaticos damnauerunt et eorum aliquos rursus in suis honoribus receperunt baptis- 15 mumque ab eis extra suam communionem datum non repetiuerunt, responderi posse ad cuncta, quae scripsit, etiam quartum librum addidi, in quo id ipsum, quantum potui, diligenter

8 Retract. II, 51

1 libro primo *GNQS* nostis *mss.*, nosti *v* nos sepe ualuisse *G2* (*in ras.*) *S1*, nosse praeualuisse *D2Q1S2*, sic praeualuisse *N* 2 primis] in pr. *O*, primus *Q1* aepistulae *D*, *om.* *M* 3 autem *om.* *Q1* sic *om.* *BFGNQ1* lego *B* petiliani *C1*, petilianae *P*, petiliane *R* litteras] epistulas *D2SV*, epistolas *BFGNOPQ* 4 *num.* *om.* *BEFPQ*, *XXVI v* 5 *titulum om.* *E1Q* crisconium *GN*, cresconia *F* grammaticum cum *D* partibus *R* 6 quatuor *C* 7 grammaticus *CD*, grammacus *S2*, *om.* *E1* crisconius *GNS* 8 aepistolam (*o ex u*) *CD* meam] nostram *a* quam *C1* partis *D1* 9 meas *a* uenerat *C1D1a* aepistulae *DH* redarguit *F* putauit *GS* mihi putauit *H* 10 ipsum n̄ scripsit *H*, scripsit ipsum *B* opere *D1* 11 eius] citius *Oa* 12 uidere (*t ras.*) *N*, uiderit *FGS* de] me *a* 13 quos] quod *BFHNQ1R*, quo *a* **scismaticos (*hi ras.*) *C*, hiscismaticos *D1*, schismaticos *HMPQ*, cismaticos *EQ1* donauerunt *Q1* 14 alios *a* recipiunt *C1* baptismumque *M*, baptismumque *CD* 15 his *M* sua *F* repetiuerunt (*i in ras. m. 2*) *D* 16 respondere *C* ad cuncta] adiuncta *B* posse] non posse *a* librum quartum *O* 17 addedi *V* id id ipsum *D* quantum] quantum (*om.* potui) *H* euidenter atque diligenter *H*

atque euidenter ostendi. hos autem quattuor libros quando scripsi, iam contra Donatistas dederat leges Honorius imperator.

Hoc opus sic incipit: *Quando ad te, Cresconi, mea scripta 2 peruenire possent, ignorans.*

(XXVII.) 5

CAPVT LIII.

PROBATIONVM ET TESTIMONIORVM CONTRA
DONATISTAS LIBER VNVS.

Post haec, ut ad Donatistas peruenirent, contra eorum 1
errorem et pro catholica ueritate necessaria documenta curau
10 siue de ecclesiasticis siue de publicis gestis siue de scripturis
canonicis et primo ad illos eadem promissa direxi, ut ipsi,
si fieri posset, exposcerent. quae cum uenissent in eorum
quorundam manus, nescio quis extitit, qui suo nomine tacito
contra haec scriberet, ita se confitens Donatistam, tamquam
15 hoc uocaretur. cui ego respondens alium librum scripsi. illa
uero documenta, quae promiseram, eidem libello, quo eadem
promiseram, iunxi et ex utroque unum esse uolui eumque

2 Aug. c. Cresc. gr. III, 43, 47. ep. 105, 2, 9. Cod. Theod. XVI,
5, 38—43. 52. 54 6 non extat

1 quado C^1 , quos (os m. 2 in ras.) D 2 scripsi HM , descripsi D^1
donatistas (tis in ras.) M dederat leges (es ex is) CD , leges dede-
rat cet. v honorius (b ras.) CD imperatur C^1D^1 3 hoc—ad te M^2
in ras. criconi $GNQS$, cresconi H scripta] scribita M^1 , ta obduxit C^2
4 peruenere C^1 possint HV 5 num. om. $BFPQ$, XXVII v 6 pro-
bationum (u in ras.) V , probatio CD^1R , prouationum S^1 , probationem P^1
(cf. p. 164, 2) et om. $C^1D^1GRS^1$ 8 hec C^1 ut] uit F donatis C^1D^1
contra—catholica om. C^1D^1 , add. C^2D^2 in mg., sed postea in C rursus
erasa sunt 9 ueritati C^2 10 de om. E aecclesiasticis D publicis C^1
gentis C^1 11 ipsi C^1D^1 , ipsi ea cet. v 12 possed D , possit M , posse
 C^1 , poscet H , possent F **exposcerent (et ras.) M , exposcent C^1 ,
expossent D 13 quis] qui RS^1 tacito H 14 hoc a confidens Va
donatis C , donatista H tamquam (tam m. 2 s. l.) D 15 hoc] hoc
nomine N ego] ergo $C^2D^2M^1O^1RS^1$ et alium M , alteram V ,
illum B ille I^1 16 promisseram H , promiseram F eidem—pro-
miseram om. H quod N eadem del. D^2 , eam M^1OP^1V , ea M^2P^2Q ,
om. a 17 iunxi H utraquae D^1 eum quae D

sic edidi, ut in parietibus basilicae, quae Donatistarum fuerat, prius propositus legeretur. cuius titulus est: probationum et testimoniorum contra Donatistas.

- 2 In quo libro absolutionem Felicis Abtugnensis, ordinatoris Caeciliani, non ordine posuimus, quo postea nobis claruit
 3 consulibus diligenter inspectis, sed tamquam post Caecilianum fuerit absolutus, cum ante sit factum. illud etiam, quod commemorato Iudae apostoli testimonio, ubi ait: *hi sunt, qui segregant semet ipsos, animales, spiritum non habentes*, adiunxi etiam dicens: *de quibus et Paulus apostolus 10 dicit: animalis autem homo non percipit, quae sunt spiritus dei*, non sunt isti illis coaequandi, quos omnino ab ecclesia scisma praecidit. istos quippe idem apostolus Paulus paruulos dicit esse in Christo, quos nondum escam ualentes capere lacte nutrit tamen, illi autem non in 15

4 Optat. Mil. I, 18, 27. Aug. breu. conl. III, 24, 42. p. conl. c. Don. 33, 56. ep. 43, 2, 3 sqq. 88, 3. 105, 8. c. Cresc. gr. III, 61, 67 sqq. 8 Iud. 19 11 I Cor. 2, 14 14 I Cor. 3, 1 sq.

1 ededi *V* basilicae] balicae *C¹D¹*, b. ecclesiae *Q*, eccle *D²* 2 propositus *D²* s. l., prositus *G¹*, positus *R*, p*positus *Q* probationem *D¹*, prouocationum *R* et om. *P* 4 absolucionem *C¹*, ad solutionem *N* felices *C¹D¹* abtugnensis *CD*, abtunensis *M*, aptugnensis *EO*, abtugenensis *BFGN*, aptugensis *P*, aptungensis *SVm* (ap. Optatum I, 18 uocatur Autumnitanus) ordinatores *C¹D¹* 5 ceciliani *CDV* ordine *C¹D¹*, hoc ordine cet. v possumus *H* quo] quod *CD¹*, qui *BD²E¹GNQ¹* 6 consolibus *C¹D¹* post (ost m. 2) *D* cecilianum *CDHV*, cecilianus *S²* 7 factus *BFN* aetiam *D*, om. a 8 commemoratu *M¹* Iudae] unde *H* testimonium *C¹D¹* ubi ait om. *V* hi. (i ras.) *C*, hii *DEGHNOR*, ii m 10 adiuxi *O*, adiunxit *NS¹* et om. a apostolos *C¹D¹* 11 dicit *C¹D¹* percepit *V*, percit *C¹*, pepercit *D* quae] **quae (ea ras.) *M*, ea quae *E²OPa* 12 post non add. *P²* enim coaequandi (co ex quo corr.) *C*, quoequandi *D¹*, coequandi *BGHMQS*, coequendi *O*, coequando *F*, equandi a 13 **scisma (hi ras.) *CD*, schisma *HMQ¹RSV*, cisma *Q¹* praecedit *C¹DO¹* (quippe idem *M²* in ras. 14 paruulus *C¹D¹* dicit esse *CDER*, esse dicit cet. v 15 escas *BD²FGNQS* ualente *D¹* tamen om. *V* autem om. *Oa*

filiis paruulis, sed in mortuis et perditis computandi sunt, ut, si quis eorum correctus ecclesiae fuerit copulatus, recte de illo dici possit: mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est.

5 Hic liber sic incipit: *Qui timetis consentire ecclesiae catholicae.* 4

(XXVIII.)

CAPVT LIIII.

CONTRA DONATISTAM NESCIO QVEM LIBER VNVS.

Alterius libri, quem superius commemorauī, titulum esse 1
nolui: contra nescio quem Donatistam. ubi similiter de absolu- 2
10 tione ordinatoris Caeciliani uerus ordo temporis non est. illud 3
etiam, quod dixi: *ad multitudinem zizaniorum, ubi intelleguntur omnes hereses*, minus habet unam necessariam conjunctionem; dicendum enim fuit: *ubi intelleguntur et omnes hereses* [aut: *ubi intelleguntur etiam omnes hereses*]. nunc
15 uero ita dictum est, quasi praeter ecclesiam tantummodo sint zizania, non etiam in ecclesia, cum ipsa sit regnum Christi, de quo conlecturi sunt angeli eius messis tempore omnia scandala. unde et Cyprianus martyr: etsi uidentur, inquit,

3 Luc. 15, 32 7 non extat 8 Retract. II, 53 11 Matth. 13, 36 sqq. 17 Matth. 13, 41 18 Cyprian. ep. 54, 3 (II p. 622, 15)

1 paruolis *C¹D¹* et *om. B* 2 copulatus *V* 3 possit] posset *P¹V*,

potest *C*, potest *D¹Oa*, solet *F* **erat (fu eras.) *M* reuixi *O*
5 *ecclesiae (a ras.) *CD* cathocae *C¹* 6 LIII *G*, *om. BFPQ*,
XXVIII *v* 7 donatistam nescio quem *CD¹*, nescio quem donatistam *cet.*
quem] quae *P* libri duo *F*, liber (*om. unus*) *O* 8 superius *CD*,
supra *cet. v* 9 donatistarum *BFGN* obsolutione *P¹* 10 ceciliani *CD*
uerus uerus *H* 11 etiam] autem *M* zezaniorum *C¹V* 12 omnis *V*
haereses *M*, heretici *a* minus—13 omnes hereses *add. C²D² in mg.,*
om. R unai] necessaria *C* (m *expunxit m. 2*) coniunctionem *C*,
communione *B* 13 et *om. V*, etiam *GE²Sa* 14 haeretici *a*
aut—hereses *inclusi, om. CDEQ¹R* intelleguntur *om. P* etiam
om. V omnis *V* 15 ita *om. BG¹* est *om. B* aecclesiam *CD*
tamquammodo *B* si, t *D* 16 zezania *V*, zizania] *C* aeciam *D*
ecclesiam *C¹P¹*, aecclesiam *D¹* 17 quo] eo *Q¹* missis *C¹D¹* 18 cy-
priamus *N* inquit uidentur *a* inquit *C¹D¹EV*

in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet
aut fides aut caritas nostra, ut, quoniam zizania
esse in ecclesia cernimus, ipsi de ecclesia rece-
damus. quem sensum etiam nos alias et maxime aduersus
eosdem praesentes Donatistas in conlatione defendimus. 5

Hic liber sic incipit: *Probationes rerum necessariarum quodam
breuiculo collectas promissimus.*

CAPVT LV.

(XXVIII)

ADMONITIO DONATISTARVM DE MAXIMIANISTIS,
LIBER VNVS.

10

Cum uiderem multos legendi labore inpediri a discendo,
quam nihil rationis atque ueritatis habeat pars Donati, libellum
breuissimum feci, quo eos de solis Maximianistis admonendos
putaui, ut posset facilitate describendi in manus plurium per-
uenire et ipsa sui breuitate facilius commendari memoriae, 15
cui titulum inposui: admonitio Donatistarum de Maximianistis.

4 Aug. c. Cresc. III. 31, 35. IIII, 56, 67. c. Gaud. II, 3, 3 sqq.
post conl. c. Don. 6, 9, 20, 28 5 Aug. breuic. conl. III, 10, 19 sq.
9 non extat

1 zezania V, zizaniajn C, zezann F¹ non tamen om. R debat D¹
2 fideles Q¹ alt. aut D² s. l. uestra a ut] et O quoniam]
quod E zezania V 3 esse in est. corr. m. 2, esse restituit post.
m. M cernimus—ecclesia om. M¹ rece**damus (de ras.) M¹, rece-
dimus F¹ 4 aduersum V 5 eosdem praesentes donatistas CDErm,
praes. eosdem d. cet., don. eosdem praesentes a in om. V con-
lacione C¹ 6 necessarium BE¹F 7 breuiculo C²R, brebiculo C¹, bre-
biculo D¹, breuiario cet. a promissus CD 8 num. om. BFPQR.
XXIX v 9 ammonicio C¹D¹, ammonitio EFMP maximianistas H¹
10 libri duo O 11 a] ad D²GNQS discendum D²QS² 12 atque
om. a, et F haberet D² 13 maximanistis C¹ (16) ammonendos
C¹DFMNOPSV 14 putaui* (t ras.) H possit BGHNS, possis F
facilitate ex falicitate corr. C², facillitate DE²M¹ describendi GM¹,
scribendi H¹ plurimum B¹C¹D¹OQ¹, plurimorum C²E² peruenit C¹D¹
15 sui] sibi C, sua D²NQR, ibi D¹ brauitate B cummendari C¹
16 inposui* B

Hic liber sic incipit: *Quicumque calumniis hominum et 2
criminationibus mouemini.*

(XXX.)

CAPVT LVI.

DE DIVINATIONE DAEMONVM LIBER VNVS.

5 Per idem tempus accidit mihi in quadam disputatione 1
necessitas, ut de diuinatione daemonum libellum scriberem,
cuius titulus iste ipse est.

In eius autem quodam loco, ubi dixi: *daemones aliquando 2
et hominum dispositiones non solum uoce prolatas uerum etiam
10 cogitatione conceptas, cum signa quaedam ex animo exprimuntur
in corpore, tota facilitate perdiscere*, rem dixi occultissimam
audaciore asseueratione, quam debui; nam peruenire ista ad
notitiam daemonum per nonnulla etiam experimenta con-
pertum est. sed utrum signa quaedam dentur ex corpore
15 cogitantium illis sensibilia, nos autem latentia, an alia ui et
ea spiritali ista cognoscant, aut difficillime potest ab hominibus
aut omnino non potest inueniri.

Hic liber sic incipit: *Quodam die in diebus sanctis octa- 3
uarum.*

8 De diuin. daem. 5, 9

1 quicumquae *D* calumniis *C¹D¹* 2 mouimini *V* 3 num.
om. BFPQ, XXX v 4 diuinatione (di *add. 2 s. l.*) *C* doe-
monum *EG* libri *C¹* 5 accedit *C¹D¹V* in *D¹ER*, in *C*, ex *cet. v*
disputatione *C¹* 6 necessitas *om. F* necessitas—diuinatione *add. E²*
in mg. ut] *un (del. m. 2)* *C* demonum *C¹* librum *O* scri-
bere *CD¹* 8 quodam autem eius *a* ubi *om. a* dixi *om. O*,
dixit *C¹* 9 dispositiones *C¹*, dispositionis *D¹* uoces (s *ras.*) *E*
prolatus *C¹D¹* 11 facilitate *C*, facilitate *D¹*, felicitate *E¹* rem *add.*
E²M² s. l. 12 audaciore *CR*, audaciori *D²N*, audatione *Q¹* as se
ueratione *C* 13 noticiam *BC¹FR*, notiam *E¹* demonum *C*, dae-
monum (i *ras.*) *S* per—15 autem *S² in mg.* 15 nos] nus *C¹D¹*,
non nos *S²* et ea *om. V*, et ideo *G* 16 cognoscant *C¹*, cognoscat *H*
difficillime *Q¹* ab (b *m. 2 in ras.*) *M* 17 inuenire *M¹* 18 inpit *E*
octabarum *P²*

CAPVT LVII.

(XXXI.)

QVAESTIONES EXPOSITAE CONTRA PAGANOS
NVmero SEX.

- 1 Inter haec missae sunt mihi Carthagine quaestiones sex,
 quas proposuit amicus quidam, quem cupiebam fieri Christi-
 anum, ut contra paganos soluerentur, praesertim quia nonnullas
 earum a Porfyrio philosopho propositas dixit. sed non esse
 arbitror Porfyrium Siculum, cuius celeberrima est fama. harum
 quaestionum disputationes in unum librum contuli non prolixum,
 cuius est titulus: sex quaestiones contra paganos expositae. 10
 earum autem prima est *de resurrectione*, secunda *de tempore*
Christianae religionis, tertia *de sacrificiorum distinctione*,
 quarta *de eo, quod scriptum est: in qua mensura mensi*
fuertis, remetietur uobis, quinta *de filio dei secundum*
Salomonem, sexta *de Iona propheta*. 15
- 2 In quarum secunda quod dixi: *salus religionis huius*, per

10 Aug. ep. 102 13 Matth. 7, 2 16 Aug. ep. 102, 2, 15 (p. 557,
 24 ed. Goldb.)

1 num. om. BFPQ, XXXI v 2 quaestiones expositae] q. sex e. B,
 de quae expositis D¹ post paganos add. M: LIB numero sex om.
 B, libri VI D¹ sex] VI liber I R 4 Intermissae (om. haec) a car-
 thagine C¹D¹M¹, carthagine C², a c. BD²FGHM²Vv, a cartagine GS.
 a chartagine OP, a karthagine N, a kartagine E, ad chartagine Q
 quaestiones add. C² in mg. 5 proposuit C¹ quedam D cupiebam V
 6 pacanos V, paganus D¹ praesertim om. a nonnulla R 7 (ear)ū
 a—philoso(pho) M² in ras. porfrio CD, porphirio BEFGNPQS, por-
 phyrrio cet. phylosopho V, filosofo H ppositas H, sitas E¹ non CD¹,
 non eum cet. v es=se (t ras.) C 8 porfyrium C, porphirium BEFGNOQS,
 porfirium D, porphyrium cet. siculum CDOR, illum siculum cet., sicu-
 lum illum m 9 quaestiones H disputationum GS¹, disputationem S²
 in om. C¹ contulli C¹ 10 titulum C¹D¹ titulus est B quae-
 stionum D¹ *expositae (s ras.) C 11 resurreccione D alt. de
 om. C¹D¹ 12 christiana GS¹ relegionis C¹D, religiones H dic-
 tione H 13 mensura (en in ras.) D 14 remediatur C¹, remitiatur
 GHQ¹S², rementietur E, remietur S¹ 15 salamonem E, salemonem R
 profeta H 16 quarum] quarta et R relegionis C¹D¹ relegionis—
 salus om. O¹

quam solam ueram salus uera ueraciterque promittitur, nulli
 umquam defuit, qui dignus fuit, et cui defuit, dignus non
 fuit, non ita dixi, tamquam ex meritis suis quisque dignus
 fuerit, sed quemadmodum ait apostolus non ex operibus,
 5 sed ex uocante dictum esse: maior seruiet minori,
 quam uocationem ad dei propositum asserit pertinere. unde
 dicit: non secundum opera nostra, sed secundum
 suum propositum et gratiam; unde item dicit: scimus,
 quia diligentibus deum omnia cooperantur in
 10 bonum his, qui secundum propositum uocati sunt.
 de qua uocatione ait: ut dignos uos habeat uocatione
 sua sancta.

Hic liber post epistolam, quae postmodum a capite addita 3
 est, sic incipit: *Mouet quosdam, et requirunt.*

XXXII.) 15

CAPVT LVIII.

EXPOSITIO EPISTVLAE IACOBI AD DVODECIM TRIBVS

Inter opuscula mea repperi expositionem epistolae Iacobi, 1
 quam retractans aduersti annotationes potius expositorum quo-
 rundam eius locorum in librum redactas fratrum diligentia.

4 Rom. 9, 12 sq. 7 II Tim. 1, 9 8 Rom. 8, 28 11 II,
 Thess. 1, 11 16 non extat

1 ueram] uera *BD²MQS²* uera] *om. BE¹GNQ*, *del. D²*, uera**** *C*
 ueraciterque (uera *in ras.*) *V*, ueraciter qui *H* nulliꝯ *E* 2 defui
C¹D¹ 3 ita non *B* ex] et *E¹* quisque] quęque *H*, quisquam *v*
 4 fuerit (e *in ras. m. 2*) *M*, fuit *H* quemammodum *C¹DM* 5 es**se
 (se *ras.*) *C* seruiat *GS* 6 ad] a *C¹D* 8 propositum suum a
 gratiam eius *M* unde *CD¹EMR*, et undem *Q*, et unde *cet.* idem *F*
 9 quia] quoniam *HOPVa* 10 iis *m* secundum *om. H* sunt] sunt
 sancti *BEFQ²v* 11 uocatione* (*m ras.*) *CD* dignus *CD¹* 13 hic
 (e *ex l*) *M* epistolam *D¹HMV*, epistolam *cet.* 14 mouit *CD¹* re-
 quirunt *ex* quierunt *E²* 15 *num. om. BFPQ*, XXXII *v* 16 expositio
C¹ aepistolae *D¹H* Iacobi] i. apostoli *HV* ad—tribus *om. BV*
 tribus *C¹* post tribus *add. EORV*: liber ·I· 17 aepistolae (a
ras.) *CD* 18 adnotationes *BEHPRV* eorundam *C¹* 19 locorum *V*,
 loquorum *P* libro *R* sedactus *R* diligentia* (*m ras.*) *S*

qui eas in frontibus codicis esse noluerunt. adiuvant ergo aliquid, nisi quod ipsam epistulam, quam legebamus, quando ista dictavi, non diligenter ex graeco habebamus interpretatam.

- 2 Hic liber sic incipit: *Duodecim tribubus, quae sunt in dispersione, salutem.*

5

CAPVT LVIII.

(XXXIII.

DE PECCATORVM MERITIS ET REMISSIONE ET DE BAPTISMO PARVVLORVM AD MARCELLINVM LIBRI TRES.

- 1 Venit etiam necessitas, quae me cogeret aduersus Pelagianam heresem scribere, contra quam, cum opus erat, non scriptis, sed sermonibus et conlocutionibus agebamus, ut quisque nostrum poterat aut debebat. missis ergo mihi a Carthagine quaestionibus eorum, quas rescribendo dissoluerem, scripsi primum tres libros, quorum titulus est: de peccatorum meritis et remissione.

15

4 Iac. 1, 1 11 Aug. Serm. 26. 27. 30. 131. 153. 155. 156. 158. 165. 169. 174. 176. 181

1 que *C*¹ codicis *V*, codices *M*¹ adiuvant *C*¹, adiuvat *EOPa*
2 quam] quod *V* 3 greco *C*¹, greco *cet.* interpreta^tatam *D*, interpretatum *R* 4 duodecim *C*¹ tribus *B¹FG²HRS*, om. *G*¹ 5 dispersionem *FR*, dispersiones (om. salutem) *H* salus *B*, salute *D*¹
6 num. om. *BFPQ*, XXXIII v 7 meritis *C*¹ pr. et add. *C²D²M²*
s. l., per *M*¹, et de *F*, ac a re+missione *M*, remissione et meritis *C*,
remissione et meritis *D*¹ alt. de om. *R* 8 marcellianum *R* III *R*
9 etiam *C*¹ necessita *D*¹ cogerit *C¹D¹* aduersus *C¹D¹R*, ut
aduersus nouam *GOS*, aduersus nouam *cet. v* pelagianum *E*¹, pelagianam nouam *D*² 10 heresim *BC²D²FHM²OPRSV²* scriberem
GOS quam *CD¹R*, quam prius *cet. v* cum in ras. *V*, quam *R*
11 sed om. *CD¹HM¹R* et] sed add. *C² s. l.* conlocutionibus *H*,
locutionibus *BN*, locutionibus *F* ut] et *C¹D¹*, corr. m. 2 s. l. s& *D*²
12 nostrum om. *a* debeat *H*¹ missis *H* karthagine *EN*, karthagine *O*, cartagine *BGS*, chartagine *Q* 13 scribendo *R* dissolueram *M¹Oa*, resolverem *D*² 14 libros tres v titulos *B*¹ meritis
C¹D¹ 15 remissione *H*

Vbi maxime disputatur de baptismo paruulorum propter 2
 originale peccatum, et de gratia, qua iustificamur, hoc est
 iusti efficiamur, quamuis in hac uita nemo ita seruat mandata
 iustitiae, ut non sit ei necessarium pro suis peccatis orando
 5 dicere: dimitte nobis debita nostra. contra quae omnia
 sentientes illi nouam heresem condiderunt. in his autem
 libris tangenda adhuc arbitratus sum nomina eorum sic eos
 facilius posse corrigi sperans, immo etiam in tertio libro,
 quae est epistula, sed in libris habita propter duos, quibus
 10 eam conecendam putauit, Pelagi ipsius nomen non sine aliqua
 laude posui, quia uita eius a multis praedicabatur, et eius
 illa redargui, quae in suis scriptis non ex persona sua posuit,
 sed quid ab aliis diceretur exposuit, quae tamen postea iam
 hereticus pertinacissima animositate defendit. Caelestius uero
 15 discipulus eius iam propter tales assertiones apud Carthaginem
 in episcopali iudicio, ubi ego non interfui, excommunicationem
 meruerat.

2 Rom. 3, 24. Tit. 3, 7 3 I Io. 3, 24 5 Matth. 6, 12 7 Aug.
 de gest. Pel. 23, 47 10 De pecc. mer. et rem. III, 3, 5 11 Aug. de
 gest. Pel. 22, 46 14 Aug. de haeres. 88

1 de baptismo disputatur *E* 2 originale *C*¹ de om. a gratia
*C*¹*D*¹*R*, gratia dei *cet. v* qua] que *C*¹, quae *D*¹, quia *H* hoc—
 efficiamur om. *BF* 3 efficiamur (ef in ras. m. 2) *D* hac] ac *C*¹ ser-
 uat *CD*¹, seruet *V*, seruet *cet. v* 4 iustitiae *C* 5 dimitte *C*¹*D*
 deuota *C*¹, debita *Q* quae (ae in ras.) *V*, quam *Oa* 6 heresim
*BC*²*D*²*FHM*²*ORV* conderunt *O* 7 libri *G*¹ tangenda *C*¹*D*¹,
 tacenda *cet. v* facilius eos *B* 8 separans *Q*¹ in om. *B* 9 aepi-
 stula *H* duos^{**} (bu ras.) *C* 10 eam] etiam (ti m. 2) *S* conecetan-
 dam *BF* pelagi *C*¹*D*¹, pelagii *cet. v* laude aliqua *B* 11 illa eius *V*
 12 redarguit *G**Sa* 13 quid] quod *B*, quid et *E*¹*Oa* ab om. *V*
 exposui *H* 14 hereticos *C*¹*D*¹ pertinacissima (a alt. m. 2 in ras.) *C*,
 pertinatissima *F* celestios *H*, celestis *B*, celestinus *N* 15 disci-
 pulus *V* adsertiones *EHV*, assertione *CD*, assertiones eius *B* car-
 taginem *BGS*, karthaginem *E*, carthagine *C*¹*D*¹ 16 episcopale *C*¹
 iudio *C*¹*D*¹ ubi om. *B* non om. a excommunicatione *M*
 17 merat *C*¹*D*

- 3 In secundo libro quodam loco: *hoc quibusdam*, inquam, *etiam in fine largitur, ut mortem repentina commutatione non sentiant*, seruans locum diligentiori de hac re inquisitioni. aut enim non morientur aut de ista uita in mortem et de morte in aeternam uitam celerrima commutatione tamquam in ictu 5 oculi transeundo mortem non sentient.
- 4 Hoc opus sic incipit: *Quamuis in mediis et magnis curarum aestibus.*

CAPVT LX.

(XXXIII)

DE VNICO BAPTISMO CONTRA PETILIANVM AD
CONSTANTINVM LIBER VNVS. 10

- 1 Eo tempore librum de unico baptismo amicus quidam meus a nescio quo Donatista presbytero accepit indicante, quod Petilianus episcopus eorum Constantiniensis eum scripserit. hunc ad me ille adtulit ac uehementer, ut ei responderem, 15 rogauit. librum autem etiam meum, in quo respondi, eundem titulum habere uolui, hoc est de unico baptismo.

1 De pecc. mer. et rem. II, 31, 50 5 I Cor. 15, 52

1 secundo (sec m. 2 in ras.) C quodam] que iam H, in q. a hoc^{**}
(in ras.) C inquam etiam BFNQS, etiam C¹D¹R, inquam cet. v,
om. G 2 finem C¹D¹ largiatur P repentinam CD com-
munionem E¹ non om. H 3 seruant C¹D¹ inquisitione (t ex c C²)
CFGNS enim om. B 4 uita ista Ov, hac uita B, ista (om. uita) N
alt. morte* C 5 uitam om. BF uitam aeternam O celeberrima Q¹
hicta Q 6 transeundo om. a sentiant E¹OPVa, sentiunt BFGNS
8 actibus M 9 LXI R, om. BFPQ, XXXIV v 10 petiliano C¹D¹,
petilianum R ad constantinum] om. V, ad constantinum C, constan-
tinensem EP 13 a om. FGNS, eras. E, ap C nescio (n m. 2) C,
nescio E², nescio* D quodam P² presbytero EFM iudicante
Q, indicantem OP 14 earum H constiniensis CD¹, constantinensis
BD²GHMOPQ¹SV, constantiensis F scripserit D² in ras., scribserit
HM, scriberit C¹ 15 illum E *ac (h ras.) CD respondere C¹D¹
16 librum C¹D¹R, et factum est. librum cet. v autem om. B etiam
om. FOa meum (eum in ras.) M in quo] inquam Q¹ eundem]
eum G¹, uñ a 17 abere P

In quo libro illud, quod dixi: *Constantinum imperatorem* 2
Donatistis criminantibus ordinatorem Caeciliani Felicem Aptu-
gnensem non negasse accusationis locum, quamvis eos in
Caecilianum fictis criminibus calumniosos fuisset expertus, in
 5 ordine temporum postea consideratum aliter inuentum est.
 nam prius memoratus imperator causam Felicis fecit audiri a
 proconsule, ubi legitur absolutus, et postea ipse Caecilianum
 cum accusatoribus eius auditum comperit innocentem, ubi
 eos expertus est in eius criminibus calumniosos. qui ordo
 10 temporum per consules declaratus multo uehementius in ea
 causa calumnias Donatistarum conuincit penitusque subuertit,
 quod alibi ostendimus.

Hic liber sic incipit: *Respondere aduersa sentientibus.* 3

(XXXV.)

CAPVT LXI.

15 DE MAXIMIANISTIS CONTRA DONATISTAS LIBER VNVS.

Scripsi etiam librum inter cetera contra Donatistas non 1
 breuissimum, sicut antea, sed grandem multo diligentius; in

1 De un. bapt. 16, 28 4 Aug. de fid. et opp. 4, 6 6 Aug.
 ep. 43, 2, 5 12 Retract. II, 53, 2 15 non extat

2 ciciliani *CD*¹ aptugensem *PS*, aptugensem *HV*^m, aptugensem
FGN, abtugensem *B* 3 accusationibus *E* eos] eum *C*, eum
*D*¹*GNR*, eum sint *S* 4 caecilianum *BC*¹*D*¹*GNQRS*, caeciliano *F*, cae-
 ciliani *cet. v* calomniosos *V*, calomniosos *C*¹*D*¹, calomniosos *C*², cal-
 omniosos *FGHNS* fuisse *C*²*OPV*, fuisse et *GNS* expertos *C*¹*D*¹
 5 inuentus *EP* 6 memoratur *H* imperatur *H* audire *P* 7 pro-
 console *C*¹, proconsulae *G*¹ ipsae *S*, ipse ipse *E* cecilianum *CD*
 8 acusatoribus *C*¹, accussatoribus *H* aditum *H* comperet *C*¹*D*,
 comperi *a* 9 eos expertus] eo sextus *H* in] et in *R* eis *R*
 calomniosos *C*¹*D*¹, calomniosos *V*, calomniosos *G* qui] quia *BD*²*FG*
*NQ*¹*S* ordo *om. H* 10 consoles *C*¹*P*¹, consules (sules *m. 2*) *D*
 declaratur *D*² mul uehementius *H* 11 colomnias* *C*¹ dona istarum
*D*¹ conuincit] c. ordo temporum *V*, conuincit *D*²*FGNRa*, con-
 uenit *Q*¹ subuerit *C*¹*D*¹ 12 ibi *a* 13 aduersa *BCD*¹*FGRS*,
 diuersa *cet.* 14 *LXII R. om. BFPQ, XXV v* 15 maximianis *B*¹
 libri duo *O* 16 scripsi *G*¹*HMP*¹, scripsit *O* eciam *C*¹ libra (ū
m. 2 in ras.) *C* inter] in *M* contra *C*²*D*² s. l. 17 brebissimum
*C*¹ sed (ed *m. 2 s. l.*) *C* grande *R* multo *G*² s. l.

quo apparet, quemadmodum eorum aduersus ecclesiam catholicam inpium ac superbissimum errorem sola funditus Maximianistarum causa subuertat, quod scisma factum est ex ipsa parte Donati.

- 2 Hic liber sic incipit: *Multa iam diximus, multa iam scripsimus.*

CAPVT LXII.

(XXXVI.)

DE GRATIA TESTAMENTI NOVI AD HONORATVM
LIBER VNVS.

- 1 Eo ipso tempore, quo contra Donatistas uehementer exercebamur et contra Pelagianos exerceri iam coeperamus, amicus quidam misit mihi quinque a Carthagine quaestiones et rogauit, ut eas illi scribendo exponerem. quae sunt: *quid sibi uelit uox illa: deus, deus meus, ut quid me dereliquisti?* et *quid sit, quod ait apostolus: ut in caritate radicati et fundati praeualeatis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo et longitudo et altitudo et profundum;* et *quae sint quinque uirgines stultae*

2 Aug. de haeres. 69. ep. 76, 3 sq. 14 Ps. 21, 1. cf. Matth. 27, 46 15 Eph. 3, 17 sq. 18 Matth. 25, 1 sqq.

1 quemadmodum *M* aeclesiam *H* catholicam *om. S*¹ 2 in-
pium] ipsius *C*¹*D*¹ solo *D*¹, sua *F* fonditus *C*¹*D*¹ 3 subuertit
*D*²*H* **scisma (hi *ras.*) *CD*, schisma (s *pr. m. 2*, ism *in ras. M*)
*FMPQ*²*SV*, schisma erat *Q*¹ factam *C*¹ 5 multa—diximus
om. M *pr. multū H* 7 *LXIII R, om. BFPQ, XXVI v* 8 gracia
*C*¹*D* noui testamenti *D*²*GR* 10 quod *C*¹*D*¹ 11 pelagianus *D*¹
exerceri *C*¹, exercere *D*¹ ceperamus *M* 12 quidam] meus *add. Q*²
s. l. mihi misit *v* cartagine *BGS*, charthagine *FH*, karthagine *EN*
13 scribendo *om. a* sibi] si *V* 14 uellit *D*¹ uox illa *C*¹*D*¹*R*,
illa uox *B*, uox illa domini *cet. v* *pr. deus CD*¹*ENR*, deus meus
cet. v dereliquisti (e *alt. m. 2 in ras.*) *G*, derelisti *N* 15 ait *D*²
s. l. radicati *S* 16 et *om. P* praeualeatis (ti *in ras.*) *M*
comprehendere *DM*, comprehendere *V* 17 sanctis *om. F* *pr. et*
om. E *alt. et om. O* 18 profundo *C*¹*D*¹*H* sunt *E*¹*FGN*
quinque *exp. D*² uirgines st. quinque *B*

quaeue sapientes; et quae sint tenebrae exteriores; et quomodo
 intellegendum sit: uerbum caro factum est. ego autem
 intuens supra dictam heresem, nouam inimicam gratiae dei,
 sextam mihi proposui quaestionem *de gratia testamenti noui*,
 5 de qua disputans interposita expositione Psalmi uicensimi
 primi, in cuius capite scriptum est, quod dominus exclamauit
 in cruce, quod ille amicus in primis mihi proposuit exponendum,
 omnia illa quinque dissolui non hoc ordine, quo erant propo-
 sita, sed sicut mihi disserenti de gratia noui testamenti
 10 tamquam suis locis congruenter occurrere potuerunt.

Hic liber sic incipit: *Quinque mihi proposuisti tractandas 2
 quaestiones.*

(XXXVII.)

CAPVT LXIII.

DE SPIRITV ET LITTERA AD MARCELLINVM LIBER
 VNVS.

15

Ad quem scripseram tres libros, quorum titulus est: de 1
 peccatorum meritis et remissione, ubi diligenter disputatur
 etiam de baptismo paruulorum, rescripsit mihi se fuisse per-
 motum, quod dixerim fieri posse, ut sit homo sine peccato,
 20 si uoluntas eius non desit ope adiuuante diuina. quamuis
 nemo tam perfectae iustitiae in hac uita uel fuerit uel sit
 uel futurus sit. quaesiuit enim, quomodo dixerim posse fieri,

1 Matth. 22, 13 2 Io. 1, 14 8 Aug. ep. 140

1 quaeue] et quaeue C¹D¹, quae H exteriores (o in ras.) D co-
 modo C¹ 2 sit om. H ego autem om. H 3 dicto C¹D¹ here-
 sem C¹D¹M, heresim cet. v 4 sextam in ras. M posui P 5 inter-
 posito C¹, interpositione (om. expositione) B exposicione C¹ uice-simi
 D, uigesimi C²V 6 in cuius om. H clamauit F 8 ille H
 quinque] quippe Q¹ solui F hoc] in hoc BFGNS erat C¹D¹G¹
 9 gratiam C¹D¹ 10 congruentur C¹D¹ 11 post proposuisti num. seq.
 capitulis (LXIII) ras. del. C tractandum Q¹, trac...tandas (tan ras.) D¹
 quaestiones tractandas B 13 LXIII R, om. BFPQ, XXXVII v
 14 marcellinum C 16 scripseram HM tris M¹ titulos C¹
 17 remissione H diligentur C¹ 18 rescripsit HM fuisset C¹,
 fuisse (e in ras. m. 2) D 19 fieri ex fueri C² 20 adiuuante C¹
 22 quaesiui R fieri posse B

cuius rei desit exemplum. propter hanc eius inquisitionem scripsi librum, cuius est titulus: de spiritu et littera, pertractans apostolicam sententiam, ubi ait: *littera occidit, spiritus autem uiuificat.*

- 2 In quo libro, quantum deus adiunxit, atrociter disputaui ⁵ contra inimicos gratiae dei, qua iustificatur impius. cum autem agerem de obseruationibus Iudaeorum a quibusdam escis secundum ueterem legem abstinentium, dixi: *quarundam escarum ceremoniae.* quod nomen non est in usu sanctarum litterarum, ideo tamen mihi congruens uisum est, quod a carendo appellatas ¹⁰ ceremonias quasi carimonias memoria tenebam eo, quod obseruantes careant his rebus, a quibus se abstinent. quod si est origo huius nominis, quae abhorret a uera religione, secundum hanc ego non sum locutus, sed secundum istam, quam supra memoraui. ¹⁵

- 3 Hic liber sic incipit: *Lectis opusculis, quae ad te nuper elaboraui, fili carissime Marcelline.*

3 II Cor. 3, 6 6 Rom. 4, 5 8 De spir. et litt. 21, 36 Aug.
ep. 82, 18 10 Gell. Noct. Att. III, 9, 8

1 inquisitionem *C*¹, inquisitione *D*¹ 2 scripsi *HMP*¹ titulus est *BFQ*, titulus (*om.* est) *M* protractans *C*¹, pertractans *F* 3 littera] 1. autem *S* 4 autem sps *O*, spiritus (*om.* autem) *E*¹ 5 adiunxit *GS*, adiunxit *E*¹ atrociter *BCD¹FGNRS*, acriter *cet.* *v* 6 inimicus *D*¹ dei] xpi *N* 7 iudeorum *BCEFQRV* 8 ueterem *C*¹ dixi *om.* *B* 9 ceremoniae *C*, caeremoniae *D*, caerimoniae *cet.* usum *C*¹ scarum litterarum scarum *CD*, litterarum sanctarum *cet.* *v* 10 tamen] autem *R* carendam *S*¹ appellatur *OPVa* 11 ceremonias *CD*, caerimonias *cet.* quasi carimonias *om.* *M*¹ caeremonias *C²D²*, carimonia *V*, cerimonias *R* memoriam *SV*, memoria *E* tenebat *V*, retinebam *S* 12 a *om.* *OPa* se *om.* *H* 13 origo *DR*, orico *C*¹, origo alia *cet.* *v* nominis *H*¹ abhorret a uera *bis*, a *m.* 1. et 2., *exh.* *D* abhorret *C¹D¹V* a uera] aurea *Q*, a sua *a* relegione *D¹M*, relegioni *C*¹ 14 ergo *Q*¹ sum] **sum *M*, solum *CD*¹ loquutus *H* 15 memoraui *C*, momoraui *G*, commemorauit *BDEFGNQRS* 16 letis *B* opusculis *C¹D¹* 17 fili* *R* marcelline (a *ras.*) *CD*

XVIII.)

CAPVT LXIII.

DE FIDE ET OPERIBVS LIBER VNVS.

Interea missa sunt mihi a quibusdam fratribus laicis quidem, 1
sed diuinorum eloquiorum studiosis scripta nonnulla, quae ita
5 distinguerent a bonis operibus Christianam fidem, ut sine
hac non posse, sine illis autem posse perueniri suaderetur
ad aeternam uitam. quibus respondens librum scripsi, cuius
nomen est: de fide et operibus. in quo disputaui. non solum
quemadmodum uiuere debeant gratia Christi regenerati uerum
10 etiam quales ad lauacrum regenerationis admitti.

Hic liber sic incipit: *Quibusdam uidetur.*

2

VIII.)

CAPVT LXV.

BREVICVLVS CONLATIONIS CVM DONATISTIS,
LIBRI TRES.

15 Posteaquam facta est cum Donatistis nostra conlatio, 1
breuiter commemorauit, quae gesta sint, litterisque comprehendere
secundum tres dies, quibus cum eis contulimus, idque opus
utile existimaui, quo quisque commonitus uel sciat sine
labore, quid actum sit, uel consultis numeris, quos rebus

10 Tit. 3, 5

1 num. om. BFPQ, XXXVIII v 2 et om. CD¹ operatione E¹
3 missi P¹ fratribus om. B laicis E¹ 4 studiosa a scribta
C¹HM 6 hac] ac C¹, hic H alt. possit H peruenire C¹EM¹
7 scripsi HM cui Q¹ 8 quo^{*} C¹ solum] s. autem R 9 quem-
ammodum DM debeant q^{os} (nt q^{os} m. 2 in ras.) E gracia C¹
generati B, regenerauit E 10 lauacrum (uacrum m. 2 in ras.) C
amitti C¹DM 12 num. om. BEFPQ, XXXIX v 13 breuiculus
om. D¹, brebicus C¹ cumlationis C¹, conlationes P¹, lationis D¹
14 liberi C¹ IIII F 15 posteaquam H cum] contra BD²FGNQS
donatis C¹D¹, donatistas BD²FGNQS nostra om. H 16 breuiter
del. D², *****brebiter C commemorauit] cum c. C sunt EGOPS¹a
litterisque D¹G¹, litteris P 17 contulimus (1 ras.) C idquae P¹
18 ut ille R existimaui V, existimabam OPa quisquae D con-
monitis E¹, communi H 19 quid (d m. 2 in ras.) C, om. O ni-
meris P¹

singulis annotaui, legat in eisdem gestis ad locum, quodcumque uoluerit, quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. huius autem operis titulus est: breuiculus conlationis.

2 Hoc opus sic incipit: *Cum catholici episcopi et partis Donati.*

CAPVT LXVI.

5 (XL.)

POST CONLATIONEM CONTRA DONATISTAS
LIBER VNVS.

1 Librum etiam scripsi grandem satis, quantum existimo, diligenter ad ipsos Donatistas post conlationem, quam cum episcopis eorum habuimus, ne ab eis seducerentur ulterius. 10 ubi respondi etiam quibusdam uanitatis eorum, quae ad nos peruenire potuerunt, quas uicti, ubi poterant et quomodo poterant, iactabant, praeter illa, quae dixi de gestis conlationis, unde, quid actum sit, breuiter nosceretur. multo autem breuius id egi in quadam ad eosdem rursus epistula, sed 15 quia in concilio Numidiaie omnibus, qui ibi eramus, hoc fieri placuit, non est in epistulis meis. sic quippe incipit: *Siluanus*

15 Aug. ep. 76 17 ep. 141

1 singulis** (is *in ras. m. 2*) *H* annotaui *C'D*, adnotaui *EGHPRV*, annotauit *F* quocumque *V* 2 uoluerit *om. F* illa] i. sua *BD²EFNQ*, sua illa *S* prolixitate *F* 3 lectorum *P¹* titulus (s *ex m m. 2*) *C* brebicus *C'D¹* collationis *D²*, collationum *a* 4 et partis *C²* *in ras.*, et pa^{rtis} (*rtis m. 2*) *D* 5 LXV *C¹*, *om. BFPQ*, XL v 6 pos *D¹* con^{..}lationem (so *ras.*) *C*, consolationem *D¹H* 8 scripsi *HM*, *om. B* quantum (a *ex i*) *C* 9 istos *G* conlationes (s *ex m*) *M* quas *M* 10 episcopis eorum] eorum episc. *B*, eis *D²Q¹* seducerentur (c *ex r*) *S*, succederentur *D²* 11 respondit *C'D¹* uanitibus *M pr.* ad (d *m. 2 s. l.*) *CD* 12 *pr.* potuerant *OP*, poterant *a alt.* potuerant *BEFGNOSa* et—poterant *om. H* 13 potuerant *FGNS*, potuerunt *B* iactabant *CD'E'R*, iactitabant *cet. m* collationib; (b; *in ras.*) *R* 14 unde] ubi *Oa* sit *om. R* 15 breuius (ui *m. 2 s. l.*) *CD* egi] igi *D¹*, ei *G*, est *E¹* quasdam *R* rursum *M* aepistula *H*, epistolam *C'S¹*, epistolam *D¹* 16 numidiaie] num idie *D*, uno die (uno *m. 2 in ras.*) *C* aderamus *a* 17 epistulis *HM*, epistolis *cet.* sic (c *ex t*) *E* saluanus *G*

senex, Valentinus, Innocentius, Maximinus, Optatus, Augustinus, Donatus et ceteri episcopi e concilio Zertensi ad Donatistas.

Hic liber sic incipit: *Quid adhuc, Donatistae, seducimini?* 2

(XLI.) 5

CAPVT LXVII.

DE VIDENDO DEO LIBER VNVS.

De uidendo deo librum scripsi, ubi de spiritali corpore, 1
quod erit in resurrectione sanctorum, inquisitionem diligen-
torem distuli, utrum uel quomodo deus, qui spiritus
10 est, per corpus tale uideatur; sed eam postea quaestionem
sane difficillimam in nouissimo, id est in uicensimo et secundo
libro de ciuitate dei, satis, quantum arbitror, explicauim. inueni
etiam in quodam nostro codice, in quo et iste liber est,
quoddam commonitorium a me factum de hac re ad episcopum
15 Siccensem Fortunatianum, quod in opusculorum meorum in-
diculo nec inter libros nec inter epistulas est notatum.

Hic liber sic incipit: *Memor debiti*, illud autem: *Sicut* 2
praesens rogaui et nunc commoneo.

7 ep. 147 9 Io. 4, 24 11 Aug. de ciu. dei XXII, 29
16 ep. 148

1 senex *V*, senes *P*¹ *post* valentinus *add. a:* aurelius innocentius—
augustinus *om. E* maximinus *C*, maximus *D*²*FQ*, maximianus *B* ob-
tatus *GRS*, *om. F* 2 donatos *H*¹, *om. BF* e *C*¹, & *D*¹, de *cet. v*
zerthensi *V*, certensi *P*, czertensi *G* 4 athuc *E*¹ donatiste *C*¹*D*, (at
in ras.) *M* seducimini (ini *in ras. m. 2*) *M*, seducimini *N*, se sedu-
cimini *B* 5 *num. om. BFPQ*, XLI v 6 (7) fidendo *H* deum *D*²
7 deum *D*²*FGS* scripsi *HP*¹ librum scripsi *CD*, scripsi librum
cet. v 8 resurrectione* *C*, resurrectione* *D* inquisitionem *del. D*²
diligentioris inquisitionem *N* 9 comodo *C*¹*D*¹ 10 per *C*¹*D*¹, et
per *R*, etiam per *cet. v* uideatur+++ *C* 11 difficillimam *CD* *alt.*
*in om. R*¹ uicensimo *C*¹*HMV*, uigesimo *C*², uicesimo *cet.* 13 cu-
dice *V* 14 quoddā (da *in ras. m. 2*) *M* cummonitorium *C*¹, com-
munitorium *V*, communitorium *D*¹ hac] ac *C*¹*D*¹ 15 *in om. M*
indiculo *E* 16 aepistulas *H* notatum] nominatum a 17 sicut
*D*², sic *C*¹ 18 praesens—commoneo *C*²*D*² *in ras. et in mg.* praesens]
et pr. *B* rogaui] r. te *Q* et—commoneo *om. v* commonui *OP*

CAPVT LXVIII.

(XLII.)

DE NATVRA ET GRATIA LIBER VNVS.

- 1 Venit etiam tunc in manus meas quidam liber Pelagi, ubi hominis naturam contra dei gratiam, qua iustificatur inpius et qua Christiani sumus, quanta potuit argumentatione defendit. 5 librum ergo, quo huic respondi defendens gratiam non contra naturam, sed per quam natura liberatur et regitur, de natura 2 et gratia nuncupauit. in quo uerba quaedam, quae uelut Xysti Romani episcopi et martyris Pelagius posuit, ita defendi, tamquam re uera eiusdem Xysti essent; id enim putaueram. 10 sed postea legi Sexti philosophi esse, non Xysti Christiani. 3 Hic liber sic incipit: *Librum, quem misistis.*

CAPVT LXVIII.

(XLIII.)

DE CIVITATE DEI LIBRI VIGINTI DVO.

- 1 Interea Roma Gotthorum inruptione agentium sub rege 15 Allaricho atque impetu magnae cladis euersa est. cuius euer-

4 Rom. 4, 5 9 De nat. et gr. 64, 77 Hieron. ep. 133, 3.
(ad Ctesiph.) in Hierem. c. 22, in Ezech. c. 18

1 num. om. *BFNPQ*, XLII v 2 naturae (om. et) *V* gracia *C¹D¹*
3 uepinit *C* nunc *M¹* meas] nostras *E* liber om. *E* pelagi *C¹D¹*,
pelagii *cet. v* pelagii liber *m* 4 homines *C¹D¹* gratia *C¹D¹*
quam *Q¹* 5 qua] quia *GM¹P¹* potui *E¹OP* argumentatione* *C*
defendi *E¹OP* 6 quod *E¹* 7 quam] quem *BFGNS* alt. naturam *H*
legitur *H* 8 gracia *C¹* nuncupauit *C¹*, nuncupauit *P¹*, nuncupatur *Q*
quae om. *B* uelud *C¹D¹HP¹*, uel *a* xisti *H*, *xisti (e ras.) *E*, ex
xysti *N¹*, sexti *BOa*, ex sexti *F*, syxti *R* 9 epi* *C* et om. *B*
martiris *D* 10 tanquem *E¹* rera *E¹* xisti *H*, syxti *OR*, sexti
BFa 11 sextii *H*, sexti *BC²M²a*, syxti *R*, sexqui *Q¹* philosophi *S*,
filosofi *H*, phylosophi *GR* **xysti (sy ras.) *H*, xisti *E*, sexti *BCD¹F*,
syxti *OR*, om. *a* 13 LXVIII *C¹*, om. *BFPQ*, XLIII v 14 ciuitate
(ci in ras. m. 2) *C* libri (ri m. 2 in ras.) *C* 15 interea] i. cum
BFGNSa romo *H* gotthorum *C¹*, gothorum *cet. v* agencium *C¹*
16 allaricho *C¹D¹*, halarico *ERV*, alarico *cet. v* impetum *O* magnae
(m m. 2 s. l.) *C* cladis] elatis *E¹*, clades *H* cuius (c m. 2 in ras.)
C, al. eius *a* in *mg.* euersionem *H*

sionem deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine paganos uocamus, in Christianam religionem referre conantes solito acerbius et amarius deum uerum blasphemare coeperunt. unde ego exardescens zelo domus dei aduersus
 5 eorum blasphemias uel errores libros de ciuitate dei scribere institui. quod opus per aliquot annos me tenuit eo, quod alia multa intercurrerant, quae differri non oporteret et me prius ad soluendum occupabant. hoc autem de ciuitate dei grande opus tandem uiginti duobus libris determinatum. quo-
 10 rum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari uolunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos pagani colere consuerunt, necessarium esse arbitrentur et, quia prohibentur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. sequentes autem quinque aduersus eos loquuntur, qui fatentur
 15 haec mala nec defuisse umquam nec defutura mortalibus et ea, nunc magna nunc parua, locis, temporibus personisque uariari, sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter uitam post mortem futuram esse utilem disputant.

4 Ps. 68, 10. Io. 2, 17

1 eorum *H* multorumque *D*, multorum (*om. que*) *V*, al. multorumque *a in mg.* usitatu *D*¹, sustatu *E*¹ 2 paganus *C*¹*D*¹ uocamus] nos u. *E* religionem *C*¹*D*¹ refferre *B*, referre* *Q* 3 solito *H*, solito *C*¹, *om. O* acerbius *C*¹*D*¹*S*¹*V* uerum deum *B* 4 ceperunt *C*¹ ego *B*² s. l., ergo *EQ*¹ exardescens *C*¹, exardiscens *V*, exardescens *D*¹ aduersum *V* 5 eorum] deum ipsorum *E* blasphemias *E*¹, blasphemare *F* de *ex di* *C*² ciuitate (te s. l. m. 2) *C* 6 aliquod *E*, quot *H*¹ eo] *ee E* 7 intercorrebant *D*¹ differri *CD*¹, differre *cet. v* oporterit *C*¹*D*¹, & poteram *Q*² s. l. 8 prius] al. plus *a in mg.* occupabant *E* 9 XX duobus *C*, duobus *G*² *in ras.* libros *R*¹ determinatum *CD* (*cf. Confess. VI, 3, 4*), determinatur *E*¹*R*, est terminatum *cet. v* 10 quinquae *D* 11 cultuum (or *ras.*) *D* cos *C*¹*D*¹ 12 consueuerunt *RSV* *necessarium (*n ras.*) *B* arbitrantur *H* 13 prohibetur (*n ras.*) *C*, prohibetur *Vm* isti *E*¹ post exori (*add. in ras.*) *rasura maior V* habundare *B*¹*C*¹*DEH MOS*¹ 14 quinquae *D* aduersum *V* locuntur *BFGNOPRSV* 16 temporis *H* 17 daeorum *D* multorum] meorum *Q*¹ cultum *C* quod *CD* sacrificetur *E*¹, sanctificatur *P*¹

his ergo decem libris duae istae uanae opiniones Christianae religioni aduersariae refelluntur.

- 2 Sed ne quisquam nos aliena tantum redarguisse, non autem (2.) nostra asseruisse reprehenderet, id agit pars altera operis huius, quae libris duodecim continetur, quamquam, ubi opus est, et in prioribus decem, quae nostra sunt, asseramus et in duodecim posterioribus redarguamus aduersa. duodecim ergo librorum sequentium primi quattuor continent exortum duarum ciuitatum, quarum est una dei, altera huius mundi, secundi quattuor excursum earum siue procursum, tertii uero, qui et postremi, debitos fines. ita omnes uiginti duo libri cum sint de utraque ciuitate conscripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut de ciuitate dei potius uocarentur.
- 3 In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in *Abrahamae sacrificio flammam caelitus factam inter diuisas uicinas cucurrisse*, quoniam hoc illi in uisione monstratum est.
- 4 in septimo decimo, quod dictum est de Samuhel: *non erat de filiis Aaron*, dicendum potius fuit: non erat filius sacer-

14 De ciu. dei X, 8 (I p. 458, 5)
p. 221, 19) Retract. II, 81, 4

17 De ciu. dei XVII, 5 (II

1 decim *C*¹ uariae *Q*, uarie *D*² opinionis *C*¹*D*, opiniones *P* christiani *G* 2 relegionis *C*¹*D*¹, religione *E*¹*HS*¹ refellentur *HP*
3 redarguis-se (e *ras.*) *C*, redargisse *E*¹ 4 reprehenderit *C*¹, reprehinderet *V* id agit *E*³ in *mg.*, roagit *E*¹, rogauit *E*² s. l. 5 duodecim libris a quamquam *C* 6 *pr.* et *om.* *M* prioribus] p. operibus *S* decim *C*¹ sunt nostra *B* 7 posterib'ribus *F* 8 primi] libri *O* quattuor *om.* *C*¹*D*¹*R* 9 est] et *D*¹ altera] a. est *B* 10 uerc] u. quattuor *BS* 11 deuitos *C*¹*D*¹, debitus *H* omnes *H*² in *ras.* duo *C*¹*D*¹, et duo *cet.* v 12 de utraque *D*, utraque de *H*¹, ex utraque *F* ciuitati *G*¹ ^{ti} tulum *P* 13 meliore] me *S* acciperunt *HS* acceperunt a meliore *C*, *signis supra scriptis transposuit m.* 1 potius *om.* *B* 14 duodecimo *BEFGNOQRS* p'p'ni *P* 15 habrahamae *PR*, abrae a flammam (mam s. l.) *V* caelitis *D*¹ 16 cocurrisse *V*, concurrisse *CD* hoc *om.* *V* memoratum *V* 17 decimo] d. libro v de] n *H* samuhel *CD*¹, samuele *BFR*, samuehle *Q*, samuhele *cet.* v 18 potius fuit] potuit *N* filiis *P*¹

dotis. filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere magis legitimi moris fuit; nam in filiis Aaron reperitur pater Samuhelis, sed sacerdos non fuit nec ita in filiis, ut eum ipse genuerit Aaron, sed sicut omnes illius populi dicuntur
5 filii Israhel.

Hoc opus sic incipit: *Gloriosissimam ciuitatem dei.* 5

(XLIII.)

CAPVT LXX.

AD OROSIUM PRESBYTERVM CONTRA PRISCILIANISTAS LIBER VNVS.

10 Inter haec Orosi cuiusdam Hispani presbyteri consultationi 1
de Priscilianistis et de quibusdam Origenis sensibus, quos catholica fides inprobat, quanta potui breuitate ac perspicuitate respondi. cuius opusculi titulus est: ad Orosium contra Priscilianistas et Origenistas. et ipsa enim consultatio respon-
15 sioni meae a capite adiuncta est.

Hic liber sic incipit: *Respondere tibi quaerenti, dilectissime 2
fili Orosi.*

1 filius *C¹D¹GS*, filiis *N* sacerdotum *om. H* 2 legitime *C¹*
mores *C¹D¹*, maris *H* fui *H* in *C²D²* s. l. repperitur *FGHMRV*
3 samuhelis *om. F* sed *D²* in *ras.* 4 omnis *V* illius] filios
BFGN, filius *S¹*, filii *S²* populis *C¹D¹* 5 filiisish¹ *C*, filii israhel
(s *ras.*) *D* 7 .LXX (X *ras.*) *H*, *om. BFPQ*, XLIV v 8 orosium *H*
presbiterum *HS*, prespiterum *G*, *om. m* priscilianistas *CDHP*, pri-
scillianistas *cet. v* post prisc. add. *RS²m* et origenistas 10 orosi
C¹D¹E¹, horosii *O*, orosii *cet. v* hyspani *HM*, yspani *D²F*, spani
BC¹D¹GS presbiteri *CEM*, praesbiteri *D* consultationi *D¹*, con-
sultatione *R*, consolationi *GS¹* 11 priscilianistis (is ex as *H²*) *CDH*,
priscillianistas *P¹*, priscillianistis *cet. v* originis *C¹D¹* 12 catholicae *H*
preuitate *E¹* hac *PQ* 13 orosium (iu m. 2 in *ras.*) *M*, orosium
prōm *E* 14 priscilianistas *CD¹H*, priscillianistas *cet.* originistas
C¹D¹, oregianistas *H* consulatio *D¹* responsionis *E¹M* 16 re-
spondi *BD²FGNQS* dilectissimae *D* 17 fili *om. E*, filii** (is *ras.*)
C, filii *D¹* orosii *R*

CAPVT LXXI.

(XLV.)

AD HIERONYMVVM PRESBYTERVM LIBRI DVO, VNVS DE
ORIGINE ANIMAE ET ALIVS DE SENTENTIA IACOBI.

- 1 Scripsi etiam duos libros ad presbyterum Hieronymum
sedentem in Bethlem, unum de origine animae hominis, 5
alterum *de sententia apostoli Iacobi, ubi ait: quicumque
totam legem seruauerit, offendat autem in uno,
factus est omnium reus*, de utroque consulens eum. sed
in illo priore quaestionem, quam exposui, ipse non solui; in
posteriore autem, quid mihi de illa soluenda uideretur, ipse 10
non tacui, sed utrum hoc annueret etiam ille consului.
rescripsit autem laudans eandem consultationem meam, sibi
tamen ad id respondendum non esse respondit. ego uero,
quousque esset in corpore, hos libros edere nolui, ne
forte responderet aliquando et cum ipsa responsione eius 15
potius ederentur, illo autem defuncto ad hoc edidi priorem,
ut, qui legit, admoneatur aut non quaerere omnino, quomodo

4 epp. 166. 167 6 Iac. 2, 10

1 *num. om. BFPQ*, XLV v 2 hieronimum *BC²DEGHMPS*, hyero-
nimum *C¹V*, iheronimum *FNO*, ieronimum *R* presbiterum *P* unus
om. D¹ unus—iacobi *om. V* 3 alter (*om. et*) *B* sentia *P¹*, sententia
quadam *B* iacobi apti *D²F* 4 eciam *C¹* duobus *E¹* presbi-
terum *EMQ* hyeronimum *C¹V*, iheronimum *NO*, ieronimum *F*, hie-
ronimum *cet.* hieronymum presbyterum v 5 bethlem *CE*, bethleem *BD²*
GHMNO PQSV, betlem *D¹*, bethlehem *cet. v* anime *C¹* 6 sequentia
C¹D¹ iacobi apostoli *BRVv* 7 seruaberit *C¹*, obseruauerit *O*
autem *om. FH* 8 factum *S¹* utroque *D* consolens *C¹D¹*
9 illi *M¹* priorem *M*, priori *E* quaestione *E* exposui *C¹D¹EO*
PQ²R, proposui *cet. v* solu *H* in *om. H* 10 posteriore *D¹*
ipse *CDEOPR, om. cet.* 11 urum *C¹D¹* hoc *M²* in *ras.* annueret
(et ex it *corr. C*) *CD¹R*, annueret approbaret *S*, adprobaret*** (ad *m. 2*,
hoc *ras.*) *M*, adprobaret *cet. v* ille *om. B*, illum *FGNQS*, illud *D²*
consolui *C¹D¹H* 12 rescripsit *M* laudans (ad *m. 2* in *ras.*) *C*
13 ad *id (h *ras.*) *C*, ad *cet. v* non *C¹D¹R*, uacuum otium non *S*, otium
non *cet. v* esse non *B* respondit (o in *ras. m. 2*) *C*, respondet *P¹*
14 quousque *D* hedere *Q* 15 et] ut *E²* s. l. 16 ederentur potius *B¹*
hederentur *Q*, at haberetur a *mg.* ededi *V* 17 qui] quid *C¹D¹*
amoneatur *C¹*, amoneatur *cet.* quaere *D¹V¹*

detur anima nascentibus, aut certe de re obscurissima eam
 solutionem quaestionis huius admittere, quae contraria non sit
 apertissimis rebus, quamuis de originali peccato fides catholica
 nouit in paruulis, nisi regenerentur in Christo, sine dubitatione
 5 damnatis, posteriorem uero ad hoc, ut quaestionis, de qua
 ibi agitur, etiam quae nobis uisa est solutio ipsa noscatur.

Hoc opus sic incipit: *Deum nostrum, qui nos uocauit.* 2

XLVI.)

CAPVT LXXII.

AD EMERITVM EPISCOPVM DONATISTARVM POST
 10 CONLATIONEM LIBER VNVS.

Ad Emeritum, Donatistarum episcopum, qui in conlatione 1
 nostra, quam cum illis habuimus, eorum causam maxime
 agere uidebatur, aliquanto post eandem conlationem scripsi
 librum satis utilem, quoniam res, quibus uincantur uel uicti
 15 esse monstrantur, commoda breuitate complectitur.

Hic liber sic incipit: *Si uel nunc, frater Emerite.* 2

XLVII.)

CAPVT LXXIII.

DE GESTIS PELAGI LIBER VNVS.

Per idem tempus in oriente, hoc est in Syria Palaestina, 1
 20 Pelagius a quibusdam catholicis fratribus ad episcopalia gesta

1 Retract. I, 1, 8. II, 82 9 non extat 19 Aug. de gest. Pel.
 1, 2, 11, 24, 35, 60

1 anima (i in ras.) *M* eam] mē ad *M*, mea *GS*, etiam *R* 2 solu-
 tione *GN* ammittere *MP*¹, amittere *C*¹*D*¹ contra *H* non sit
bis script. *H* 3 quamuis *BDFGNRS*, quaa+s (mui ras.) *C*, quas *cet. v*
 4 paruulis *C*¹*D*¹ regenerentur] in *r. H*, regenerentur *a* xpm *V*
 5 damnatis *D*¹*R*, damnatis *C*, damnandis *cet. v* posteriore *D*¹ uiro
*C*¹*D*¹ ut *om. H* 6 nascatur *C*¹*D*¹*V*, nascatur *G* 7 dnm *D*²*E*
 8 num. *om. BFPQ*, XLVI *v* 9 donatistarum episcopum *EFOv* post
 conlationem *om. a* 10 conlacionem *C*¹ 11 episcopum *om. N* 12 illis]
 in *i. H* eorum] et eorum *BF* causa *CD*¹*ERS*¹ 13 aliquando
*BFO*¹*PRSa* scripsi *HP*¹ 14 quoniam ex quod *S* quibus] qm *Q*¹
 uincantur *CD*¹, uincuntur *cet. v* 15 demonstrantur *D*², uidentur *B*
 commoda *om. R* ueritate *P* 16 si uel ex siue *E*² emeritae *C*¹*D*
 17 num. *om. BFPQ*, XLVII *v* 18 pelagi *D*¹, pelagii *cet.* 19 siria
BCDE palastina *C*¹*D*¹, palestine *C*², palestina *cet.*

perductus eisque absentibus, qui de illo libellum dederant, quoniam ad diem synodi non potuerunt occurrere, ab episcopis quattuordecim auditus est, ubi eum dogmata ipsa damnantem, quae inimica gratiae Christi aduersus eum de libello legebantur, catholicum pronuntiarunt. sed cum in manus nostras eadem gesta uenissent, scripsi de his librum, ne illo uelut absoluto eadem quoque dogmata putarentur iudices adprobasse, quae ille nisi damnasset, nullo modo ab eis nisi damnatus exisset.

2 Hic liber sic incipit: *Posteaquam in manus nostras.*

CAPVT LXXIII.

10 (XLVIII.)

DE CORRECTIONE DONATISTARVM LIBER VNVS.

Eodem tempore scripsi etiam librum de correctione Donatarum propter eos, qui nolebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber sic incipit: *Laudo et gratulor et admiror.*

CAPVT LXXV.

15 (XLVIII.)

DE PRAESENTIA DEI AD DARDANVM LIBER VNVS.

1 De praesentia dei scripsi librum, ubi nostra intentio contra heresem Pelagianam maxime uigilat non expresse nominatam.

2 Aug. c. Iulian. 1, 5, 19, 7, 32 7 Aug. c. Iulian. I, 5, 19. op. imperf. c. Iulian. II, 66. ep. 186, 31 12 ep. 185

1 perductus ^{***} C, perductus est Oa eisquae D 2 quoniam] quem B synodi DG, synodi P¹, sydoni ER 3 auditus est om. C¹D¹ docmata C 4 gratia D¹ Christi] dei a aduersus (- ras.) C eam EOa 5 catholicam P¹ pronunciarunt C¹, pronunciauerunt Ba nostras om. BF 6 scripsi EH ne] de C¹D¹, ne ab B uelud E HPQ, uel a absoluta F 7 docmata CD¹ 8 nulla D¹ nisi damnatus] indemnis a 10 num. om. BFPQ, XLVIII v 11 correctione (rectione m. 2) D, conrectione V, correptione NR 12 eo HMS¹ scripsi H etiam om. B correccionem C¹D¹, conrectione V, correptione NR 13 illos] eos B imperi-^{alibus} D 14 corrigi V, corrigi- (t ras.) D et admiror om. V, etiammiror CD¹ 15 num. om. BFPQ, XLIX v 16 bardanum D¹ 17 presentia C¹ scripsi] descripsi E, ad dardanum scripsi V intentione E 18 heresim BC²FHRa pelagianum C¹D¹ euigilat H non] nam E¹ expressim R

sed in eo etiam de praesentia naturae, quem deum et summum et uerum dicimus, et de templo eius operose ac subtiliter disputatur.

Hic liber sic incipit: *Fateor, frater dilectissime Dardane.* 2

(L.) 5

CAPVT LXXVI.

CONTRA PELAGIVM ET CAELESTIVM DE GRATIA
CHRISTI ET DE PECCATO ORIGINALI AD ALBINAM,
PINIANVM ET MELANIAM LIBRI DVO.

Posteaquam Pelagiana heresis cum suis auctoribus ab 1
10 episcopis ecclesiae Romanae, prius Innocentio, deinde Zosimo,
cooperantibus conciliorum Africanorum litteris conuicta atque
damnata est, scripsi duos libros aduersus eos, unum de gratia
Christi, alterum de peccato originali.

Hoc opus sic incipit: *Quantum de uestra corporali et* 2
15 *maxime spiritali salute gaudemus.*

(LI.)

CAPVT LXXVII.

GESTA CVM EMERITO DONATISTA, LIBER VNVS.

Aliquanto post conlationem, quam cum hereticis Donatistis 1
habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam

10 Aug. de grat. Chr. I, 30, 32. II, 17, 19, 21, 24. Prosp. Tir.
chron. 1261 ad ann. 416 (p. 468 ed. Momms.)

1 quam C^2Q^2RV et summum CD^1 , summum *cet. v* uerum et
summum *a alt. et]* ei D^1 4 fateor G^2 in *ras.* frater *om. E*
dilectissimae D^1 5 *XXVI (L *desectum*) *M, om. BFPQ, L v* 6 ce-
lestium *C*, celestinum $BFGNS^1$ 7 et *om. H* de *om. BF, del. D^2*
originali peccato *EO* albinum $BFGNS$, albiniam *E* 8 pini-
anum *om. S* melanium G^1 , melinam *O* 9 hereses GNQ^1S^1
10 aecclesiae *D* romanae] ille r. *H* innoentio *B* 11 affricano-
rum BGH 12 scripsi HP^1 aduersus (*— ras.*) *C* 14 corporali
CEPR, et corporali *cet.* 15 maximae *D, om. B* gaudemus CD^1 ,
gaudeamus *cet. v* 16 *num. om. BFPQ, LI v* 17 *F hunc titulum*
habet: contra sermonē arrianonorum lib. I erito *P* donatista]
donatistarum epo D^2Oa 18 aliquantum *V*, aliquando *H* 19 horta
 G^1S^1 mauretaniā MP^1Q , mauretaneā D^1 , mauritaneā E^1 , mauri-
tania *HR*

- Caesariensem. ibi apud ipsam Caesaream Emeritum, Donati-
starum episcopum, uidimus, unum scilicet eorum septem,
quos pro suae causae defensione delegerant, et qui in eadem
causa maxime laborauerat. quae cum illo egerimus praesen-
tibus episcopis eiusdem prouinciae et plebe Caesariensis 5
ecclesiae, in qua ciuitate et ciuis et memoratorum hereticorum
episcopus fuit, ecclesiastica gesta testantur, quae in meis
habentur opusculis. ubi non inueniens, quid responderet, totum
sermonem meum, quem de solis Maximianistis in auribus eius
et omnium, qui aderant, explicauit, tamquam mutus audiuit. 10
- 2 Hic liber uel haec gesta sic incipiunt: *GLORIOSISSIMO
HONORIO AVGVSTO XII ET CONSTANTIO ITERVM
VV. CC. CONSVLIBVS XI KALENDAS OCTOBRIS
CAESAREA IN ECCLESIA MAIORE.*

CAPVT LXXVIII.

15 (LII.)

CONTRA SERMONEM ARRIANORVM LIBER VNVS.

- 1 Inter haec uenit in manus meas quidam sermo Arrianorum
sine nomine auctoris sui. huic petente atque instante, qui

1 cf. Aug. ep. 87

1 caesariensem ibi] caesariensem sibi (sem s. l. m. 2) C, cessariam si
ibi D¹, cesariensi ubi R ipsa B caesariam C²HQ, cessariam D¹
2 uidemus C¹D¹ septem] de septem H 4 maximae D¹ illo
om. H, ille C¹D¹ egerimus (e pr. s. l. m. 2) C, egerim D²HMOPSV
5 prouinciae (ae in ras.) D cesariensis C 6 aecclesiae
D memoratum Q¹ 7 aecclesiastica D testantur gesta B
8 opusculis C¹D¹ respondere C¹D¹ 9 quae D¹ maximianis-
eis E¹ 10 explicui H 11 sic] ita HM gloriosissimo
mss., gloriosissimis imperatoribus v 12 honorio om. E¹ agusto S¹,
om. E¹v XII om. E¹OPV, duodecies (es in ras. F) E²FHMN et
om. H constantio] constantino E²F¹R, theodosio v iterum om. E¹,
VIII v 13 ññ. ãã. D²OPQV, ñ. ã. CD¹GMS, om. v, IIII. cc. R, uo E¹,
u. es. H, uiro consule N, quinquies centies F consule E² XI CENR,
dici XI O, die XI cet. v octobres Q, octob¹ EMV, octobrium OP
14 caesarea C¹DEFHNSV, caesaria C²GQ, caesareae cet. aecclesiae D
maiores C¹, maioris EHMOR, maiori C², maiori* (s ras.) D, om. P
15 num. om. BFPQ, LII v 16 sermonem H unus eras. M 17 in
om. C¹D¹ nostras a 18 petenti BC² instanti BC²

eum mihi miserat, quanta potui etiam breuitate et celeritate respondi adiuncto eodem sermone a capite responsionis meae et adhibitis ad singula numeris, quibus inspectis quid cui loco responderimus facile possit aduerti.

- 5 Hic liber post eorum sermonem, qui a capite adiunctus 2
est, sic incipit: *Eorum praecedenti disputationi hac disputatione respondeo.*

(LIII.)

CAPVT LXXVIII.

DE NVPTIIS ET CONCVPISCENTIA AD VALERIVM
LIBRI DVO.

10

- Scripsi duos libros ad inlustrem uirum, comitem Valerium, 1
cum audissem Pelagianos ei nescio quid scripsisse de nobis,
quod scilicet nuptias damnares asserendo originale peccatum.
quorum librorum titulus est: de nuptiis et concupiscentia.
15 bonitatem quippe defendimus nuptiarum, ne putaretur earum
esse uitium concupiscentia carnis et lex in membris
repugnans legi mentis, quo malo libidinis bene utitur
ad filios procreandos pudicitia coniugalis. ut autem duo libri
essent, primus uenit in Iuliani Pelagiani manus, et scripsit

12 Aug. op. imperf. c. Iulian. praef. 16 I Io. 2, 16 Rom.
7, 23 18 Aug. c. Iulian. III, 1, 1. op. imperf. c. Iulian. II, 31

1 et om. OSa, ac m celeritate om. Oa, e alt. in ras. m. 2 M
2 sermonem C¹D¹ responsionis Q 3 adhibetis D¹ quid ex
quod M cui] cuique N 4 locorum a responderimus C²ER,
responderemus C¹D¹, responderim cet. v 5 post eorum] posterum E¹
6 eorum om. ER praecedenti D¹ disputationi] om. PQa, hac dis-
putatione V hac] hanc C², hęc E¹ disputationē C², disputationi O
8 LXXVIII C¹, om. BFGPQ, LIII v 9 titulum om. G concupi-
scentia* (s ras.) F, concupiscentiis R² ualerinum P¹, ualerianum O¹,
ualerium comitem m 10 liber C¹ 11 scripsi EHM librus C¹
ualerium D, ualerianum F 12 pelagianus C¹ ei om. BQ¹ scrib-
sisse BMP¹ 13 damnares E¹ 14 concupiscentiam H 15 bonitatem—
concupiscentia om. Q¹ putetur B, putarent Q² 16 uicium C¹
et lex] edex E¹ 17 libidinis om. N, libidine S² utitur bene Q
18 pudicitia DEG 19 prior V in om. H

aduersus eum libros quattuor, ex quibus quidam nonnulla descripsit et comiti Valerio misit, ille uero ad nos. quae cum accepissem, alio libro ad eadem ipsa respondi.

- 2 Huius operis primus liber sic incipit: *Heretici noui, dilectissime fili Valeri*, secundus autem sic: *Inter militiae tuae curas.*

CAPVT LXXX.

(LIII.)

LOCUTIONVM LIBRI VII.

- 1 Septem libros de septem libris diuinarum scripturarum, id est Moysi quinque et uno Iesu Naue et altero Iudicum, 10 feci notatis locutionibus singulorum, quae minus usitatae sunt linguae nostrae, quas parum aduertendo sensum quae-runt, qui legunt, diuinorum eloquiorum, cum sit locutionis genus, et nonnumquam exculpunt aliquid, quod a ueritate quidem non abhorreat, non tamen id sensisse auctor, a quo 15 id scriptum est, inuenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius apparet. multa autem in scripturis sanctis obscura

1 Aug. op. imperf. c. Iulian. I, 16. III, 3 2 ep. 200 et 207

1 aduersus (— ras.) C eos C¹D¹Q¹ librum Q¹ quibus om. V quidam (qui s. l.) D, quedam E¹, quidem Ba 2 descripsit CD¹E¹, decerpit cet. v (cf. Op. imperf. c. Iul. praef. et II, 22. 25.) 3 accepisse H ad M in ras. eadem] eodem H, ea BD²EFGNQ¹S¹ 4 prior V liber om. B heretici—sic om. Q¹ dilectissimi C¹, dilectissimae D 5 ualerii R, ualere D¹ sic (c s. l. m. 2) E, sic incip N militia C¹, militia D¹ tuae (t add. m. 2) C, & uae D¹ 6 curas om. Q 7 XXX (L desect.) M, om. BFGPQ, LIV v 8 titulum om. G loquutionum HO liberi C¹ libri VII locutionum B 9 librus C¹ alt. septem (tem in ras.) M scribaturarum H 10 moyse C¹DQ¹ hiesu S, ihesu N iudico R 11 loquutionibus EHP¹ 12 quaerant Q² s. l., quaerut D¹ 13 eloquiorum] e. scripta S² s. l. loquutionis EHP¹ 14 nonnunquam C¹ exculpant BEFGNRS¹Va, exculpent D 15 aborreat C¹DEV, horreat P¹, abhorreat (eat m. 2 in ras.) G id D¹ERS², id C, hoc cet. v auctor C¹, auctorem (om. a seq.) GS¹ quo] quod C¹D¹G 16 id om. BDEFHNQS²a, hoc m est] esse GS¹ genera GS¹ loquutionis EHP¹ dixisset H 17 credibilis C¹D¹, credibilis est D² apparit C¹ scripturis DER, scriptaris C, litteris cet. sanctis CDER, sacris cet.

cognito locutionis genere dilucescunt. propter quod cognoscenda sunt eadem genera locutionum, ubi sententiae patent, ut etiam, ubi latent, cognitio ipsa succurrat easque intentioni praesentes aperiat. huius operis titulus est: locutiones de Genesi, atque ita de singulis libris.

Quod autem in primo libro posui scriptum esse: *et fecit 2 Noe omnia uerba, quae praecepit illi dominus, sic fecit*, eamque locutionem dixi esse similem ei, quod in conditione creaturae, posteaquam dicitur: *et sic est factum*,
10 additur: *et fecit deus*, non omni modo simile hoc eidem mihi uidetur. denique ibi etiam sensus latet, hic sola locutio est.

Hoc opus sic incipit: *Locutiones scripturarum.*

3

(LV.)

CAPVT LXXXI.

15

QVAESTIONVM LIBRI VII.

Eodem tempore scripsi etiam libros quaestionum de libris 1
eisdem diuinis septem, quos ideo appellare sic uolui, quia,
quae ibi disputantur, magis quaerenda proposui quam quae-

6 Locut. I, 18 Gen. 6, 22. 7, 5 9 Gen. 1, 15 sq. 1, 24 sq.

1 cognita E^1 dilucescunt BHQ^1SV , dilucescent P quod] quæ ut
(ut *del. m.* 2) C cognoscenda C^1 2 loquutionum EHP^1 , locutionis Q
locutionum genera B 3 eas quae D 4 praesentes *scripsi*, praesentis C^1D^1R ,
leges B , legis *cet. v* apperiat $EGPR$ loquutiones EHP^1 , locutionis
 C^1D^1Ra gesi H^1 6 libro *om.* N posui *om.* BG^1 scribturnum HM
esse] \bar{e} B 7 quae C^1D^1 (*cf. script. optimi cod. C Quaest. in Heptat.*
II, 100), quaecumque *cet. v* praecipit H dominus] *om.* B , deus E ,
dñs dñs R 8 eamque D^2 *in ras.*, quae D^1 loquutionem EHP^1 , lo-
cutione D^1 dixi esse] dixisse EH simili mei C^1D^1 conditione C ,
conditionem D^1 , conditione *cet.* 9 quam (postea *om.*) B et *om.* H
factum est $BFGNQS$ 10 omni modo] omnino B similem CD^1V^1
idem Ea 11 denique (*i in ras.*) M , deniquae D ubi C^2 *s. l.* etiam
ibi F loquutio EHP^1 13 scribturnarum H 14 LXXI C^1 , *om.* $BFPQ$.
LV *v* 15 questionum C liberi C^1 , liber E^1 septimus E^1 16 eo E
etiam scripsi F , scripsi (*om.* etiam) NQ libro C^1D^1 quaestionum D^1
17 quos ideo quos ideo CD ideo] idem P sic appellare F^1a
18 quae D^1ER ,^{**} quae C , ea quae *cet. v* ibi *om.* H

sita dissolui, quamuis multo plura in eis mihi uideantur ita pertractata, ut possint etiam soluta et exposita non inmerito iudicari. Regnorum quoque libros eodem modo iam considerare coeperamus, sed non multum progressi in alia, quae magis urgebant, animum intendimus.

5

- 2 In primo autem libro, ubi agitur de uirgis uariatis, quas ponebat Iacob in aqua, ut in conceptu positae oues eas uiderent, cum biberent, et uarios fetus parerent, non bene a nobis exposita est causa, cur iterum concipientibus non ponebat, id est cum alios fetus conciperent, sed in priore conceptu. 10 nam quaestionis alterius expositio, ubi quaeritur, cur dixerit socero suo Iacob: *decepisti mercedem meam decem agnabus*, satis ueraciter enodata demonstrat istam, sicut solui debuit, non solutam.

- 3 In tertio quoque libro, ubi de summo agitur sacerdote, 15 (2) quomodo creabat filios, cum haberet necessitatem bis die ingredi in sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad

6 Quaest. in Heptat. I, 93 7 Gen. 30, 37 sqq. 11 Quaest. in Heptat. I, 95 12 Gen. 31, 41 15 Quaest. in Heptat. III, 82. cf. 85

1 multa *G* pluri *D*¹ 2 possit *R*, posuit *E*¹ et add. *D*² s. l.
3 quoquae *D* modo om. *Q*, (mo) do iam con(siderare) *G*² s. l. et in
ras. 4 ceperam; *C*¹ multo *OPa* 5 urgebant *FHMOQ*, argue-
bant *B* 6 ubi om. *C* de uirgis uariatis ubi agitur *R*¹ 7 iacob
(c ex i) *E* aquam *CR* 8 bibent *C*¹*D*¹ uaries *G*¹*S*¹ fetus *GN*,
fetus *C*¹*D*¹*H* pararent *E*¹, ponerent *V* 9 posita *M* (11) quur
*C*¹*D*¹*EH* 10 alio *D*¹ fetus *M*, fetus *C*¹*D*¹*P*¹, fetus *G* con-
ceperent *C*¹*D* in priore in *H* conceptu* *C* 11 expositio *C*¹,
exposito *E*¹ 12 decepisti *CDER*, et decepisti *cet. v* meam om. *B*,
sup̄ meam *H* decim *C*¹ 13 agnabus] uicibus *R* enodata *E*¹,
enodatam *V* demonstrat* (t m. 2 in ras.) *C*, demonstratur *BF* de-
monstrat istam (t istam m. 2 in ras.) *D* sicut om. *BF*¹ 14 solui
om. *B* soluta *V*, salutē *E*¹ 15 quoquae *D*¹ sacerdotem *C*¹*D*¹
16 comodo *C*¹*D*¹ pcreabat (p add. m. 2, b ex u) *C*, procreabat *B*
habere *C*¹*D*¹ necessitate* *C* die] om. *E*¹, diei *BC*¹*G*¹*S*¹, in die
*E*²*G*²*S*²*V**v* 17 erant *E*¹

offerendum incensum mane et uespera, quo non posset, sicut
 lex dicit, immundus intrare, et eadem lex dicat immundum
 fieri hominem etiam ex concubitu coniugali, quem iubet quidem
 lauari aqua, sed et lotum dicit immundum esse usque
 5 ad uesperam — unde dixi *consequens fuisse, ut aut continens*
esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum — non uidi
 non fuisse consequens. potest enim sic intellegi, quod scriptum
 est: immundus erit usque ad uesperam, ut per ipsam
 uesperam iam non esset immundus, sed usque ad ipsam, ut
 10 uespertino iam tempore incensum mundus offerret, cum propter
 creandos filios post matutinum incensum mixtus esset uxori.
 itemque ubi quaesitum est, quomodo prohibitus esset super 4
 funus patris summus sacerdos intrare, cum eum fieri sacerdotem,
 quando unus erat, nisi post mortem sacerdotis patris non
 15 oporteret, dixi *propter hoc necesse fuisse nondum sepulto*
patre statim post eius mortem filium eius constitui, qui succederet
patri, propter etiam continuationis incensum, quod bis in die
necesse erat offerri, qui sacerdos super mortem nondum sepulti
 patris prohibetur intrare. sed parum adtendi potuisse hoc

1 Ex. 30, 7 sq. 4 Leu. 15, 16 12 Leu. 21, 11 15 Quaest.
 in Heptat. III, 83

1 uesperam *M*, uespere *BE²FGNPQa*, uespera *V* possit *BFGMNS*
 sicut *om.* *F¹* 2 dicat lex *BFGN* 3 ex] et *E¹* concun^{****}ita *C¹*
 iubet *ex* nubit *S²* 4 labari *S¹* et *add.* *D s. l.* lutum *C¹D¹*;
 locum *M* 6 esse *E¹* 7 non *om.* *BFGNQ¹Sa, del.* *D²* potest
 (*pr. t in ras. m. 2*) *C* 8 erat *G* ut—uesperam *om.* *E¹* per]
 post *D²E²Q²OPa* 9 esset *D¹* sed *E² s. l.* ut] et a 10 mon-
 dus *D¹* offerit *C¹D¹*, offeret *R*, offerat *D²* 11 creandus *C¹* filius
C¹D¹ 12 itemquae *D* ibi a comodo *D¹* proibitus *D* est *D²*
 super] per *H* 13 funus *ex* fanus *E²* summus (os *R*) sacerdos
CDEQ²R, summus *Q¹*, sacerdos summus *cet. v* 14 unus] ius *R* erat
 unus *Q* patres *S¹* 15 fuisse *V*, fuisset *Q¹* nondum] non de *S*
 16 statum *Q¹* mortem eius *BE* filius *Q¹* succederet] sua ederet *R*
 17 patri (*ri in ras.*) *M* etiam propter *D²PQa* continuationis *C¹*
 18 necessa *H* sacerdos *C¹* mortem *ex* montem *C²D²* 19 pro-
 hiberetur *C²*

praecipi magis propter illos, qui futuri fuerant summi sacerdotes non patribus summis sacerdotibus succedentes, sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si forte summus sacerdos aut filios non haberet aut ita reprobos haberet, ut nullus eorum patri deberet succedere, sicut Samuhel summo sacerdoti Heli successit, cum sacerdotis filius ipse non esset, sed tamen ex filiis, hoc est ex posteris esset Aaron.

- 5 De latrone etiam, cui dictum est: hodie mecum eris (3) in paradiso, quod non fuerit uisibiliter baptizatus, quasi certum posui, cum sit incertum magisque illum baptizatum fuisse credendum sit, sicut ego quoque alibi postea disputaui. 10
6 item quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres in generationibus euangelicis, *non eas positas nisi cum patribus*, uerum est quidem, sed ad rem, de qua agebatur, non pertinet. agebatur autem de his, qui ducebant fratrum uel propin- 15 quorum coniuges eorum, qui sine filiis defuncti essent, propter duos patres Ioseph, quorum alterum Matheus commemorat, alterum Lucas. de qua quaestione diligenter in hoc opere

5 I Regn. 1, 3 sqq. 6 I Regn. 3, 1 sqq. 7 Retract. II, 69, 3
8 Luc. 23, 43 10 Quaest. in Heptat. III, 84 (p. 305, 24) 11 Retract. I, 25, 63 13 Quaest. in Heptat. V, 46 (p. 406, 24)

1 praecepi *C¹DM*, praecipe *H* futuri futuri *CD* fuerant (n in ras.) *M*, erant *BG¹H* 2 summis] summi *GNS* succedentes (s in ras. m. 2) *C*, succedentibus *BF* 3 Aaron] eorum *a* in mg. 4 sacerdos *C¹D¹* aut—succedere om. *S¹* aut om. *E¹* reprobis *C¹D¹E¹* 5 succederet *H* samuel *BFQRV* summu *C¹* sacerdoti summo *E* 6 successerit *V* filius] illius *B* 7 ex filiis om. *R* filiis] f. ipse non *Q* hoc—posteris om. *Q¹* 8 latronem (e ex u corr.) *C*, latrone *D* odie *S¹* 9 paradyso *FGPR* baptizatus (a alt. in ras.) *U* 10 post posui ras. 4 litt. *V* magisque *D* ille *H* 11 fuisset *E¹* sit] est *H*, fuit *B* 12 libro quinto *F* 14 est] et *H* ad *F²* in ras. de *E²* s. l. quo *G¹* agebat *F* non—agebatur om. *E¹* 15 iis *m* quē *E¹* docebant *C¹D¹*, agebant *H* fratrem *S¹* 16 coniuges] continges *H*, oxores *V* filius *E¹* 17 quorum *D²* in ras., eorum *C¹*, quarum *E¹* 18 alteram *D¹* Lucas om. *H* qua om. *E*

disserui, cum retractarem opus nostrum contra Faustum Manicheum.

Hoc opus sic incipit: *Cum scripturas sanctas, quae appellantur canonicae.*

(LVI.) 5

CAPVT LXXXII.

DE ANIMA ET EIVS ORIGINE LIBRI III.

Eodem tempore quidam Vincentius Victor in Mauritania 1
Caesariensi inuenit apud Hispanum quendam presbyterum
Petrum nonnullum opusculum meum, ubi quodam loco de
10 origine animae hominum singulorum, utrum ex illa primi
hominis ac deinde ex parentibus propagentur an sicut illi
uni sine ulla propagatione singulae singulis dentur, me nescire
confessus sum, uerum tamen scire animam non corpus esse,
sed spiritum, et contra ista mea ad eundem Petrum scripsit
15 ille duos libros, quos mihi de Caesarea Renatus monachus
misit. quibus ego lectis responsione mea quattuor reddidi,
unum ad Renatum monachum, alterum ad presbyterum Petrum
et duos ad eundem Victorem. sed ad Petrum quamuis habeat
libri prolixitatem, tamen epistula est, quam nolui a tribus
20 ceteris separare. in his autem omnibus, in quibus multa

1 Retract. II, 33, 2. 42, 3 11 Retract. I, 1, 8. II, 71, 1

1 diserui *G*¹, inferui *H* retractarem* *D* 2 manichaeum *M*
3 appellatur *S*¹ 4 canonica *S*¹ 5 num. om. *BFPQ*, LVI *v* 6 libros
GN quatuor *G*, septem *F* 7 inuentus uictur *H* mauritania *C*,
mauretania *D*¹*P*¹*Q*, mauritanea *R* 8 caesariensi *C*¹*DFGS*, caesariensi *P*
apud om. *BE*¹ ysipanum *F*, ispanum *D*, spanum *BC*¹*E*¹*GRS* pre-
sbiterum *C*¹*DE*, praesbiterum *C*²*H* 10 origine *E* animae om.
*BFGNQ*¹*S*, animarum *D*² hominum *G* illa *C*¹*DQ*¹*R*, illa una
cet. v prima *HM* 11 ac *M s. l.*, *ac (*h ras.*) *CD* *** an *C* 14 istud
meum *V* post mea *add. P*² dicta eodem *C*¹ 15 caesaria *C*²*GQ*
16 ergo *E* quattuor] quattuor libros *MQ*² reddidi. (*t ras.*) *C*
17 pr. ad] a *E*¹ alium *V* ad om. *E* presbiterum *CEM*, praesbi-
terum *D* 18 pr. ad] et *H* habeant *GNS*, habebat *E*¹ 19 aepistula *D*
noluit *P*, uolui *G* 20 separare *C*¹*D*¹, separi *E*¹, separari *cet. v* iis *m*

necessaria disseruntur, defendi de origine animarum, quae singulis hominibus dantur, cunctationem meam et multos errores atque prauitates praesumptionis eius ostendi. quem tamen iuuenem non praepropere detestandum, sed adhuc docendum quanta potui lenitate tractaui et ab eo scripta correctionis eius accepi.

- 2 Huius operis liber ad Renatum sic incipit: *Sinceritatem tuam erga nos*; ad Petrum autem sic: *Domino dilectissimo patri et compresbytero Petro*; duorum uero nouissimorum ad Vincentium Victorem primus sic incipit: *Quod mihi ad te scribendum putauit.*

CAPVT LXXXIII.

(LVII.)

AD POLLENTIVM DE ADVLTERINIS CONIUGIIS LIBRI II.

- 1 Scripsi duos libros de coniugiis adulterinis, quantum potui, secundum scripturas cupiens soluere difficillimam quaestionem. 15 quod utrum enodatissime fecerim, nescio; immo uero non me peruenisse ad huius rei perfectionem sentio, quamuis multos sinus eius aperuerim, quod iudicare poterit, quisquis intellegenter legit.

1 necessaria *E*¹ defendi *om. H*, defendi (*f ras.*) *S* 2 cunctationem *ex* contractionem *C*, contacionem *D*¹, al. cogitationem *a in mg.*
 3 praesumptionis (*pt in ras. m. 2*) *C* 4 iuuenē *D*¹ detestandum
 (*st in ras. m. 2*) *C*, detestandē *H* ad hanc *E* ducendum *D*¹
 5 quantum *B* scripta *CD*¹, rescribta *HP*¹, rescripta *cet. v* correctionem *H*, correptionis *GNa in mg.* 6 huius *H* 8 domno *BF*
 9 patri *CD*¹, *om. BF*, patri *M*, fratri *cet. v* et *om. OPV* compresbytero *DEMS*, conspresbytero *C*, compresbytero meo *BF* nouissimum *Q*¹ 10 prior *C*²*V* incipit *om. a* 11 scribendum *C*^{**}
 12 LXXXIII *add. S*², *om. BFPQ*, LVII *v* 13 pulentium *GNSV*¹, pullentium *V*² libri (*ri in ras. m. 2*) *C*, libros *G*, liber *P* duos *GS*
 14 scribī *EHP*¹ duos *om. P* potui] p. demonstrari *R* 15 scripturam *D*¹ dissoluere *a* quaestionem difficillimam *B* 16 enodatissimae *D* 17 rei *om. NQ*, *del. D*² perfeccionem *D* sentio] nescio *B* multus *H* 18 eius sinus *R* apperuerim *E* poterim *D*¹ 19 leget *S*

Huius operis primus liber sic incipit: *Prima quaestio est, 2*
frater dilectissime Pollenti, secundus autem sic: Ad ea, quae
mihi scripseras.

(LVIII.)

CAPVT LXXXIII.

5 CONTRA ADVERSARIVM LEGIS ET PROPHE TARVM
 LIBRI DVO.

Interea liber quidam cuiusdam heretici siue Marcionistae 1
 siue cuiuslibet eorum, quorum error opinatur, quod istum
 mundum non deus fecerit nec deus legis, quae data est per
 10 Moysen, et prophetarum ad eandem legem pertinentium uerus
 sit deus, sed pessimus daemon, cum apud Carthaginem multis
 confluentibus et attentissime audientibus in platea maritima
 legeretur, peruenerunt ad eum fratres studiosissime Christiani
 eumque mihi redarguendum sine ulla dilatione miserunt multum
 15 rogantes, ut nec ego respondere differrem. refelli eum libris
 duobus, quos ideo praenotaui: contra aduersarium legis et
 prophetarum, quia codex ipse, qui missus est, nomen non
 habebat auctoris.

Hoc opus sic incipit: *Libro, quem misistis, fratres dilectissimi. 2*

9 Io. 7, 19

1 operis (o in ras. m. 2) C primus] prior V quaesio D 2 di-
 lectissimae D pullenti EGNV, pulenti B secund C¹, secundum D¹,
 secundos E 3 scripseras EP¹, scripsit eras S 4 num. om. BFPQ,
 LVIII v 5 (17) profetarum H 7 librum M marcia-
 oniste C¹D¹, martionistae C² 8 eorum] eorum C¹ 9 mundum om. C¹D¹
 deus non BFa legi H, legit E¹ datata H 10 profetarum et
 ad H 11 pessimus om. F, pessimis C¹, pessim'** D post cum add.
 P² s. l. ergo cartaginem BGS, karthaginem N 12 adtentissimae D
 13 fratres om. E fratres ad eum a stotiosissime C¹D¹ 14 eum-
 que (- ras.) C, eumquae D rearguendum C¹D¹, **redarguendum
 (red ras.) M dilatione (dila s. l. m. 2) E 15 deferrem C¹D¹
 ***** libris D 16 quos] quod H praenuntiani C¹D¹ 17 codex]
 quod et R misus H 18 habeat G auctoris non habebat a
 19 librum D²FGNPQV

CAPVT LXXXV.

(LVIII)

CONTRA GAUDENTIVM, DONATISTARVM EPISCOPVM,
LIBRI II.

- 1 Per idem tempus Dulcitius tribunus et notarius hic erat
in Africa executor imperialium iussionum contra Donatistas 5
daturum. qui cum dedisset litteras ad Gaudentium Tamuga-
densem, Donatistarum episcopum, unum illorum septem, quos
in nostram conlationem auctores suae defensionis elegerant,
exhortans eum ad unitatem catholicam et dissuadens incendium,
quo se ac suos cum ipsa in qua erat ecclesia consumere 10
minabatur, addens etiam, ut, si se iustos putarent, fugerent
potius secundum praeceptum domini Christi quam nefandis
se ignibus concremarent, rescripsit epistulas duas, unam bre-
uem festinante, ut asseruit, perlatore, aliam prolixam quasi
plenius diligentiusque respondens. has mihi supra memoratus 15
tribunus existimauit esse mittendas, ut eas potius ipse re-
fellerem. quas ambas uno libro redargui. qui cum in eiusdem
Gaudenti peruenisset manus, rescripsit, quod ei uisum est,

5 Retract. II, 52, 1 12 Matth. 10, 23

1 LXXXV *om. BFPQS*¹, LIX *v* 2 episcopum donatistarum *BF*
4 dultitius *D*¹*E*¹, dulcius *H*¹, dulcitus *P*¹ et notarius] adnotarius *GS*¹,
ac notarius *S*² 5 in *om. H* affrica *BFGGR*, frica *C*¹ executor
*BC*¹*DFQ*, exsequutor *E*²*HP*¹, exsequuntur *E*¹, exsecutor *cet.* impera-
lium *ex* imperium *C*²*D*² iussionem *H*, nisionum *S*¹ 6 didisset *E*¹
tamucadensem *M*, thamugadensem *E*, tamugaudensem *D*²*GQ*, tamuaden-
sem *H*, gaudensium *S* in *ras.* 8 nostram *CD*¹, nostra *cet. v* con-
lationē *C*, conlatione *cet. v* auctorem *P* eligerant *G*²*S*¹ 9 exor-
tans *C*¹*DHS* desuadens *FGQ* 10 in qua erat] inquirat *C*¹*D*¹
aecclesia *D* consumere mi (nab.) *M*² in *ras.* 11 inabatur *E*¹ se (e
in *ras.*) *C* potarent *V* fugirent *V*, fugerē *H* 12 dei *B* Christi]
nrī *G* 13 rescripsit *CD*¹*R*, rescripsit ille *D*²*m*, ille rescripsit (rescripsit
EHP) *cet.* duas (u *ex a*) *M* brebem *C*¹ 14 festinanter *E*² ut
festinante *B* asserunt *CR* perlatorem *EF* alia *C*¹, alteram *V*
prolixa *H* 15 diligentius quae *D*¹ mihi supra *om. M* memoratos
*D*¹ 16 esse *om. PSVv* ut] et *E*¹ 17 ānbas (— *m. 2*) *CD*
reargui *C*¹*D*¹ in *om. D*¹ 18 gaudenti *C*¹*D*¹*N*, gaudentii *cet. v*
rescripsit *HP*¹

ad me ipsum, nulla ratione respondens, sed magis se nec respondere nec tacuisse declarans. quod cum satis possit intellegenter legentibus et nostra atque ipsius dicta conferentibus apparere, nolui tamen sine rescripto relinquere, 5 quidquid illud fuit. hinc factum est, ut hi nostri ad illum duo libri essent.

Hoc opus sic incipit: *Gaudentius, Donatistarum Tamuga- 2 densis episcopus.*

(LX.)

CAPVT LXXXVI.

10

CONTRA MENDACIVM LIBER VNVS.

Tunc et contra mendacium scripsi librum. cuius operis ea 1 causa extitit, quod ad Priscilianistas hereticos uestigandos, qui heresem suam non solum negando uerum etiam mentiendo existimant occultandam, uisum est quibusdam catholicis Prisci- 15 lianistas se debere simulare, ut eorum latebras penetrarent. quod ego fieri prohibens hunc librum condidi.

Hic liber sic incipit: *Multa mihi legenda misisti.* 2

13 c. mend. 11, 25 (p. 503, 5) 21, 41 (p. 527, 20 sqq.) 15 c. mend. 7, 18 (p. 491, 14)

1 nulla *CD*¹ rationem *CD*¹ se *add. E*² 2 tacuisse *C*¹*D*¹*E*¹*R*, tacere potuisse *cet. v* possit *CDHR*, possent *V*, posset *cet. v* 3 legentibus (i *in ras. m.* 2) *C* atque] et *B* 4 nolui* (t *ras.*) *D*, noli *V* rescripto *HP*, scripto *B* 5 fui *N* hic *R* hii *ENV* nostra *C*¹ 6 duo *E*² in *mg.* 7 tamugazensis *CD*¹, tamagudensis *V*, tamugaudensis *D*²*G**Q**S*, thamugadensis *E*², tamguadensis *P*, tā uel gaudensis *H* 9 num. *om. BFPQ*, *LX v* 10 mendatium *C*¹*EFG* 11 et *om. BD*²*FGNQ**S*, etiam *a* mendatium *BEMQ* 12 extetit *V* ad *G*¹*S*² s. l., *om. a* priscilianistas *C*¹*D*¹*H*, priscianistas *E*, priscillianistas *cet. v* uestigandos (i *m.* 2) *D*, inuestigandos *OP*²*QRSa* 13 qui *om. a* heresim *BFGHNPQRSV*, in heresem *E* solum *G*² in *ras.* negando *C*¹*D*¹*R*, negando atque mentiendo *cet. v* mentiendo *C*¹*D*¹*R*, perierando (r *pr. del. C*²) *C*²*MV*, peierando *BD*²*EGHPQ**Sv*, peiurando *F*, peierando uerum etiam *E* 14 occultandam *CD*, oculendam *EG*, occulendam *cet. v* priscilianistas *C*¹*DH*, priscilianistis *E*¹, priscillianistis *G*, priscillianistas *cet. v* 15 simulari *V*¹ penetrarent *V*, penetrent *R* 16 fieri *om. N* hunc in *ras. M* condedi *V*, scripsi *a*

CAPVT LXXXVII.

(LXI.

CONTRA DVAS EPISTVLAS PELAGIANORVM LIBRI
QVATTVOR.

- 1 Secuntur libri quattuor, quos contra duas epistulas Pelagi-
anorum ad episcopum Romanae ecclesiae Bonifatium scripsi, 5
quia, cum in manus eius uenissent, ipse mihi eas miserat
inueniens in illis calumniose interpositum nomen meum.
- 2 Hoc opus sic incipit: *Noueram te quidem fama celeberrima
praedicante.*

CAPVT LXXXVIII.

10 (LXI

CONTRA IVLIANVM LIBRI SEX.

- 1 Interea libri quattuor Iuliani Pelagiani, quos supra comme-
morauī, uenerunt etiam in manus nostras, in quibus comperi
illa, quae ex eis decerpserat, qui ea comiti Valerio miserat,
non omnia eo modo, quo a Iuliano dicta sunt, ad eundem 15
comitem scripta, sed nonnulla eorum aliquantum inmutata.
scripsi ergo sex libros aduersus illos quattuor, sed meorum
duo primi testimoniis sanctorum, qui fidem catholicam post

12 Retract. II, 79, 1 17 Aug. op. imperf. c. Iul. III, 5

1 num. om. BFPQ, LXI v 2 (4) epistulas HMP, aepistulas D,
epistolas cet. epistulas duas H liberi C 4 secuntur C¹GNOPRS,
sequuntur D, sequuntur cet. v 5 ad] et C¹D¹ aecclesiae D boni-
facium BC²DFGNQSV, bonefacium P¹ scripsi EH 6 qui E²H
eas om. a 7 eis F calomniose C¹V, calumniosae D interpositum]
tunc positum a nomen] nrm H 8 quidem te B quidem (dem
m. 2 s. l.) E celeberrima D¹ 9 praedicantem CD¹ 10 LXXXVIII S²,
om. BFPQ, LXII v 12 liberi (i alt. add. m. 2) C memorauī
BD²FGNQS 13 meas a 14 quae] qua G¹ his BEFN descri-
pserat D¹ qui ea] quaea C¹D¹, quia R, quia ea BFNQ¹ committi Q
ualerio (1 ras.) C, ualeriano R¹ 15 omnia om. a eodem a
16 scribta HP¹ aliquantulum Q immutata R, incommutata C¹D¹,
inimmutata E, fuisse mutata cet. v 17 scripsi HP¹ ego R¹ sex]
VII B aduersus* (- ras.) C meorum CD¹EHPRV, eorum cet.
18 duobus primis D²MQ²

apostolos defenderunt, Iuliani inpudentiam redarguunt, qui
tamquam Manicheorum dogma nobis obiciendum putauit, quia
ex Adam trahi dicimus originale peccatum, quod per lau-
acrum regenerationis non solum in maioribus uerum etiam
5 in paruulis soluitur. quantum autem ipse Iulianus quibusdam
sententiis suis adiuuet Manicheos, in primi libri mei parte
posteriore monstraui. ceteri autem nostri quattuor redduntur
illis singulis singuli. uerum in huius tanti tamque elaborati 2
operis quinto uolumine, ubi commemoraui deformem maritum
10 coniugi suae, ne deformes pareret, proponere in concubitu
formonsam solere picturam, nomen hominis, qui hoc facere
solebat, quasi certum posui, cum sit incertum, quia memoria
me fefellit. hoc autem Soranus, auctor medicinae, scripsit
regem Cyprium facere solere, sed nomen eius proprium non
15 posuit.

Hoc opus sic incipit: *Contumelias tuas et uerba maledica* 3
Iuliane.

2 Aug. op. imperf. c. Iulian. I, 2 3 Tit. 3, 5 9 c. Iulian. V
14, 51 13 de Sorano cf. Diels Doxogr. p. 207

1 apostolus *C¹H¹*, apostulos *D¹* defederunt *E¹* inpudentiam
BCD¹S, imprudentiam *E²*, inpudentia *cet. a* redarguunt *C¹E²*, redar-
guuntur *S*, redarguitur *cet. a* 2 ma-nicheorum *C*, moni^achorum *E¹*
dogma *C¹D¹* ubiciendum *C¹D¹* quia] qui *NS* 3 trai *S* dici-
mus *dicimus C* origenale *E¹* quo *P* lauacrum (u *pr. ex ci*) *E*
4 in *om. C¹D¹* manibus *Q¹* 5 paruulis *G² in ras.*, paruolis *C¹D¹*
quantum *C¹D* quibusdam] in q. *D²Q*, quidam *E¹* 6 adiubet *C¹D¹*
manicheus *C¹D¹*, manichaeus *cet.* 7 posterior.e (a *ras.*) *M* ceteri
ex ceteri P² quattuor nostri *a* 8 illis] libris illis *BD²EF²GNQ*,
libris *F¹* singulis singoli *V* tamquae *D* laborati *H* 10 con-
iuge *M¹* deformis *BC¹FGHMN*, defurmis *D* parere *P¹*, appareret *F*
concubito *C¹D¹S*, concubitus *H* 11 formonsam *C¹DS*, formosam
cet. v solere (re *m. 2 s. l.*) *C* pictoram *V*, ficturam *C*
qui—facere *bis scripta F* 12 posuit *B* 13 me] non *Q¹* fellit *E¹F¹P¹*
auctor medicinae] medicinae artis magister *a* scripsit *HP¹* 14 ci-
pirum *F* pro-prium (p *ras.*) *E* 15 posuit *D¹ER*, ^{*****}posuit *C*, ex-
praessit *H*, expressit *cet. v* 16 maledicta *CR*

CAPVT LXXXVIII.

(LXIII.)

DE FIDE, SPE, CARITATE LIBER VNVS.

- 1 Scripsi etiam librum de fide, spe, caritate, cum a me, ad quem scriptus est, postulasset, ut aliquod opusculum haberet meum de suis manibus non recessurum, quod genus Graeci 5 ἐγχειρίδιον uocant. ubi satis diligenter mihi uideor esse complexus, quomodo sit colendus deus, quam sapientiam esse hominis utique ueram diuina scriptura definit.
- 2 Hic liber sic incipit: *Dici non potest, dilectissime fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter.* 10

CAPVT XC.

(LXIII.)

DE CVRA PRO MORTVIS GERENDA AD PAVLINVM
EPISCOPVM LIBER VNVS.

- 1 Librum de cura pro mortuis gerenda scripsi, cum interrogatus litteris fuissem, utrum prosit cuique post mortem, 15 quod corpus eius apud sancti alicuius memoriam sepelitur.
- 2 Hic liber sic incipit: *Sanctitati tuae, coepiscope uenerande Pauline.*

7 Ench. 2, 1 8 Iob 28, 28. cf. Aug. de trin. XII, 14, 22. XIII, 1, 1. de spir. et litt. 11, 18. ep. 140, 18, 45. 167, 3, 11

1 num. om. BEFPQ, LXIII v 2 de fide C¹D¹E¹R, ad laurentium de fide cet. v spe] G² s. l., et spe FR caritate BC¹D¹, et caritate cet. v 3 scripsi H eciam C¹ spe] et spe ER caritate C¹D¹, et caritate cet. v 4 scriptum C¹DSV aliquid C¹, aliquot R opusculum om. B, opusculum V, opusculo D¹ 5 meum] meis B cesurum E¹, necessurum D¹, recensurum Q greci mss. 6 enchiridion CD¹, enchyrion BRV, enchyrion E, ENXIPIAIΩN Q¹, enchiridyon Q² s. l., encheridion F, HNXIPYAIΩN D² uideor (ui m. 2 s. l.) Q 7 quam om. E¹ 8 diuinam E¹GS¹ scripturam C¹D¹E¹GS¹ difinit C¹D¹, definiuit BR, definiit GMO, diffiniit N 9 dilectissimae D 10 quantum—delecter om. B erudicione C¹DQ 11 num. om. BFMPQ, LXIV v 12 genda F¹P¹, agenda B 14 gerendas G¹ 15 fuissem litteris B possit D¹ cuiquae D, cui H¹ mortem (te in ras.) M 16 sepellitur C¹D¹E²V, sepellitus E¹, sepeliat a 17 sanctitati] sanctitate G, diu sanctitati E²Q²Rv, diu sanctitate E¹

(LXV.)

CAPVT XCI.

DE OCTO DVLCITI QVAESTIONIBVS LIBER VNVS.

Liber, quem praenotaui de octo Dulciti quaestionibus, non 1
esset in hoc opere commemorandus inter libros meos, cum sit
5 confectus ex his, quae a me in aliis antea conscripta sunt,
nisi et disputationis aliquid a nobis interpositum reperiretur
in eo, et uni earum quaestionum non ex opusculo aliquo
meo responsionem, sed tunc quae potuit occurrere reddidi.

Hic liber sic incipit: *Quantum mihi uideatur, dilectissime* 2
10 *fili Dulciti.*

(LXVI.)

CAPVT XCII.

AD VALENTINVM ET CVM ILLO MONACHOS DE GRATIA
ET LIBERO ARBITRIO LIBER VNVS.

Propter eos, qui, cum defenditur dei gratia, putantes negari 1
15 liberum arbitrium sic ipsi defendunt liberum arbitrium,
ut negent dei gratiam asserentes eam secundum merita nostra
dari, scripsi librum, cuius est titulus: de gratia et libero

14 Aug. ep. 214, l. 215, 1 sq.
10 sqq.

16 Aug. de gr. et lib. arb. 5,

1 num. om. *BFNPQ*, LXV v 2 octe *C*¹, septem *H* dulciti *C*¹*D*¹,
dulcidii *E*¹, dulcitii *cet.* v 3 praenuntiaui *C*¹*D*¹ dulciti *E*¹, duciti
*C*¹*D*¹, dultici *B*, dulcitii *cet.* v 4 oc *E*¹ commemoratus *E*¹ inter
ex in *S* 5 conspectus *E*¹ iis *m* antea *CE*¹, ^{iam} *an* *P*, quoque antea
*E*², ante *cet.* 6 reperiretur *DE²FHMPQ¹RV*, reperiretur *E*¹ 7 uni
earum] unicarum *M*, uni eorum *E*¹ aliquo] aliquo alio *HMOPSV*
8 sed—incipit *F*² in *ras.* et in *mg.* potuerunt *R* occurre *Q*
reddidi *BC*¹*D*¹*FGNRS*, reddidissem *cet.* v 9 hic liber] hoc opus *B*
uideatur *C*¹*D*¹*ER*, uidetur *cet.* v dilectissimae *D* 10 filii *C* dul-
ceti *C*¹*M*, dulcicii *R* 11 num. om. *BFPQ*, LXVI v 12 ualentinum]
u. abbatem *R* cum illo] cum eo *E*, quosdam *B*, ad eos cum illo
sunt (ad eos et sunt s. l. m. 2) *S* monachos] ad m. *F*, monachis *MP*
15 liuerum *E*¹ sic—arbitrium om. *E*¹*HPQ*¹ ipse *G*¹*S*¹ 16 negent
(t add. m. 2) *CD* asserentes (t *ras.*, t m. 2) *C*, efferentes *E*¹ 17 ti-
tulus est *BFGNQSV*

arbitrio. ad eos autem scripsi monachos Adrumetinos, in quorum monasterio de hac re coeperat esse contentio, ita ut me consulere eorum aliqui cogerentur.

- 2 Hic liber sic incipit: *Propter eos, qui hominis liberum arbitrium.*

5

CAPVT XCHII.

(LXVII)

AD QVOS SVpra DE CORREPTIONE ET GRATIA
LIBER I.

- 1 Rursus ad eosdem scripsi alterum librum, quem de correptione et gratia praenotaui, cum mihi nuntiatum esset dixisse 10
ibi quendam neminem corripiendum, si dei praecepta non facit, sed pro illo, ut faciat, tantummodo orandum.
- 2 Hic liber sic incipit: *Lectis litteris uestris, Valentine frater dilectissime.*

Haec opera nonaginta et tria in libris ducentis triginta et 15
duobus me dictasse recolui, quando haec retractaui, utrum adhuc essem aliquos dictaturus ignorans, atque ipsam eorum retractationem in libris duobus edidi urgentibus fratribus, antequam epistulas et sermones in populum, alias dictatas alios a me dictos, retractare coepissem.

20

11 Aug. de corr. et gr. 3, 5. 4, 6. 6, 9 15 Aug. ep. 216

1 hadrumetinos *M*, ad rum et in eos *E*¹, adrum *H* 2 mona***sterio
hac de *F* hac] ac *C*¹ ut *om.* *F*¹ 3 me (e *in ras.* *m.* 2) *M*
consumere *B* aliqui eorum *a* 4 homines *E* 6 CXLIII *C*¹, XCLII
V, *om.* *BEFPQ*, LXVII *v* 7 quos] q. scripsi *E*² *in mg.* cor-
rectione *BV* 9 librum *om.* *BF* quem *ex q:* *corr.* *C*² correctione
BEV 10 gracia *C*¹ nuntiatum *D* esse *P*¹ 12 tantummodo
om. *B* 13 hic—lectis *D*² *in ras.* uestris] tuis *B* dilectissime
frater *G*, frater (*om.* dilectissime) *B* 14 *post* dilectissime *add.* *F litt.*
rubris: Summa librorum meorum usque ad id temporis hęc esse dino-
scitur 15 nonaginta *C*¹, noginta *D*¹ *pr.* et *om.* *OPv* tria] quattuor *a*
docentis *D*¹ triginta *C*¹ et *om.* *OPv* 17 adhuc essem aliquos
CDER, aliquos adhuc essem *cet.* ipsa *C*¹*D*¹ 18 ededi *V* ur-
guentibus *EFGR* 19 aepistulas *H* et *DER*, et *C*, atque *cet.*, ac *m*
in *C*¹*D*¹*ER*, ad *cet.* *v* populo *D*¹ alias] et alios *O* alias
dictatas *C*, alios dictatos *B*² *in mg.*, alios dictatus *D*¹, alios dictatos *cet.* *v*
20 .retractare (& *ras.*) *E* cepissem *C*¹*D*¹ do gratias. AURELII

(I *alt. m. 2*) AUGUSTI^{NI} (^{NI} *m. 2*) EP̄C̄P̄I *XPLICIT LIBER RETRACTATIONU SECUNDUS: C, dō gr̄acias amen D, finit (*m. 2*) AMEN FINIT (*m. 1*) LIB̄ RETRACTATIONU (*m. 2*) M, EXPLICIT RETRACTATIONUM. LIBER. II. AURELII AUGUSTINI EP̄I HIPPONIENSIS REGIÆ H, EXPLICIUNT RETRACTATIONU SC̄I AUGUSTINI EP̄I LIBRI DUO V, AMEN S, AMEN (*om. NQ*) EXPLICIUNT AURELII AUGUSTINI EPISCOPI RETRACTATIONU LIBRI DUO FGNQ, Exp̄l. & ret B, EXPLICIT RETRACTATIONU DOMPNI AUGUSTINI (*om. P*) LIBER SECUNDUS OP, EXPLICIUNT LIBRI DUO RETRACTATIONU AURELII AUGUSTINI EPISCOPI E *EFH praeterea addunt*: Libri qui post istorum editionem (emendationem EF) a s̄co ep̄o augustino (augustino episcopo E) scripti (conscripti EF) et (*om. E*) editi sunt; retractationum ipsi (isti E) libri duo. liber qui appellatur speculum de testimoniis scripturarum (scrib̄turarū H). ad prosperum et hilarium (hilarium FH) de sanctorum praedestinatione (praedestinatione H) libri duo. ad quoduuldeum (*sic!*) diaconum de heresibus (*om. F*) libri (liber H) duo. contra gesta habita cum maximino arrianorum episcopo (ep̄m H) quoniam dies quo praesentes conferebant disputatione eius proluxa assumptus (assumptus E) est libri duo. contra iulianum pelagianum libri sex. septimum uero imperfectum reliquit (reliquit imperfectum F) octauum autem nec attigit. sunt enim ipsius heretici (hereticis H) libri octo quibus respondit eius uerba ponens (proponens F) eisque subiungens responsiones suas. H adiungit: DŌ GRATIAS: ~ LEGE FELIX FELICITER ET MEMENTO MEI: ~ HEK

I. INDEX LOCORVM RETRACTATORVM.

(Numeri huius editionis paginas uersusque significant.)

De Acad. I, 1, 1 . . . 12, 1. 7. 13	Soliloquia I, 1, 2 22, 17
I, 1, 3 13, 4	I, 1, 3 23, 3
I, 2, 5 13, 12	I, 1, 4 23, 13
I, 4, 11 14, 8	I, 7, 14 23, 16
I, 9, 25 12, 1	I, 13, 23 23, 17
II, 1, 1 12, 1	I, 14, 24 24, 5
II, 3, 9 12, 1	II, 20, 35 24, 12
II, 3, 7 14, 15	De inmort. anim. 1, 1 . 26, 1. 2. 9
II, 6, 14 17, 4	4, 5 26, 6
II, 9, 22 15, 6	6, 11 26, 11
II, 10, 24 17, 7	13, 22 26, 18
III, 2, 2. 3. 4 12, 1	15, 24 27, 5. 55, 8
III, 12, 27 16, 10	De mor. eccl. cath. I, 9,
III, 16, 35 16, 13	14 sq. 29, 2
III, 17, 37 17, 7	I, 16, 26—29 29, 16
III, 18, 40 16, 14	I, 16, 27 29, 17
III, 20, 45 17, 11	I, 21, 39 30, 15
De beat. uit. 1, 2. 5 18, 13	I, 25, 47 31, 4
1, 5 18, 12	I, 27, 53 31, 11
1, 6 18, 7	I, 30, 64 31, 16
2, 14 18, 14	II, 7, 9 33, 11
De ord. I, 1. 2 19, 17	II, 17, 63 34, 3
I, 3, 6 20, 2	De anim. quant. 20, 34 . . 35, 1
I, 3, 8 20, 3	28, 55 36, 1. 9
I, 5, 15 19, 18	De lib. arbitr. I, 1, 1 . . . 38, 15
I, 8, 24 19, 18. 20, 2	I, 12, 26 38, 19
I, 11, 31 18, 12. 20, 4	I, 13, 28 39, 3
I, 11, 32 20, 5	I, 13, 29 39, 7
II, 9, 27 19, 16	I, 14, 30 39, 10
II, 14, 39 sq. 19, 18	I, 16, 34 39, 14
II, 14, 41 20, 2	I, 22, 64 46, 16
II, 20, 52 21, 9	II, 1, 2 39, 15
II, 20, 53 sq. 21, 15	II, 18, 47 39, 17

De lib. arb. II, 19, 50 . . . 42, 10	De util. cred. 18, 36 (p.
II, 20, 54 43, 6. 46, 9	47, 23) 70, 8
III, 1, 2 40, 2	De duab. anim. 1, 1 (p. 51, 14) . 72, 7
III, 3, 7 40, 8	9, 12 (p. 68, 3) 72, 12
III, 16, 46 40, 12	14 (p. 68, 21) 74, 5
III, 17, 49 41, 1	14 (p. 68, 24) 74, 6
III, 18, 50 41, 7	11, 15 (p. 70, 15) 75, 14
III, 18, 50 sq. 43, 13	16 (p. 71, 23) 76, 12
III, 18, 50 sqq. 46, 9	17 (p. 73, 22) 77, 4
III, 18, 52 45, 9	17 (p. 73, 26) 77, 11
III, 20, 58 46, 16	17 (p. 73, 28) 77, 15
De Gen. adu. Man. I, 3, 6 . 48, 7	20 (p. 76, 9) 78, 16
I, 19, 30 48, 15	20 (p. 77, 11) 78, 10
I, 20, 31 49, 3	20 (p. 77, 16) 80, 11
I, 23, 40 49, 12	24 (p. 79, 26) 81, 3
II, 3, 4 49, 18	C. Fortun. 1, 13 (p. 90, 20) . 82, 15
II, 5, 6 50, 4	1, 15 (p. 91, 24 sqq.) . . 83, 5
II, 8, 10 50, 7	2, 21 (p. 100, 9)
II, 29, 43 50, 16. 51, 12	2, 22 (p. 106, 15) 83, 6
De mus. VI, 4, 7 52, 13	De fid. et symb. 10, 24 (p. 30,
VI, 5, 13 53, 12	16) 84, 10
VI, 14, 44 54, 3	De Gen. ad litt. inperf. 16,
VI, 17, 58 56, 5	60 (p. 501, 14) . . . 87, 4
De uer. rel. 10, 18 57, 15	De serm. dom. I, 4, 11 . . 88, 6
10, 19 58, 2	I, 4, 12 89, 1
10, 19 fin. 58, 9	I, 6, 17 89, 14
10, 20 fin. 59, 4	I, 8, 20 90, 1
12, 25 59, 9	I, 9, 21 90, 16
14, 27 60, 1	I, 9, 25 91, 3
16, 31 61, 10	I, 15, 41 91, 8
25, 46 61, 15	I, 16, 43 92, 4
25, 47 62, 6	I, 22, 73 93, 15
41, 77 63, 3	II, 6, 20 94, 5
41, 78 63, 6	II, 6, 22 94, 14
46, 88 63, 10	II, 14, 48 94, 15
55, 111 64, 12	II, 17, 56 95, 4
De util. cred. 3, 9 (p.	II, 19, 66 95, 12
13, 2) 65, 11	II, 21, 71 sqq. 96, 3
11, 25 (p. 31, 14) 66, 5	C. Adim. 3, 4 (p. 122, 5 sqq.) . 101, 3
11, 25 (p. 31, 27) 86, 2	5, 1 (p. 124, 13) 102, 13
11, 25 (p. 32, 19) 68, 7	12, 5 (p. 143, 11 sqq.) . 103, 6
12, 27 (p. 34, 21) 69, 1	26, 1 (p. 185, 14 sqq.) . 103, 11
16, 34 (p. 44, 7) 70, 4	27, 1 (p. 186, 26 sqq.) . 104, 4

Expos. ep. ad Rom. prop. 41	105, 5	Quaest. euang. II, 5	145, 7
prop. 60	107, 12. 108, 8	De catech. rud. 18, 30	146, 16
" 61	109, 3	De trinitate XI, 5, 9	148, 7
" 62	109, 9. 110, 4	XI, 10, 17	148, 12
" 64	110, 14	XII, 10, 15	149, 5
Expos. ep. ad Gal. 2	111, 7	De cons. euang. I, 14, 21	150, 9
3	112, 9	II, 3, 5	150, 14
24	112, 14	II, 4, 12	151, 2
47	113, 1	Contr. ep. Parmen. III, 1, 2	151, 16
Ep. ad Rom. inc. expos. 14sq.	114, 11	De bapt. I, 17, 26	152, 18
23	115, 1	III, 18, 23	152, 18
De diu. quaest. 9	116, 11	III, 3, 5	152, 18
21	117, 11	III, 22, 29	153, 6
23 med.	118, 4	VII, 10, 19	152, 18
35, 1	119, 6. 11	VII, 51, 99	153, 8
36, 1	119, 15	De bono coniug. 16, 18	158, 3
47	121, 14	23, 31	158, 11
51, 3	122, 6	De Gen. ad litt. V, 19, 38	160, 5
51, 4	122, 8	VI, 27, 28 (p. 199, 1)	160, 10
54 med.	123, 4	VIII, 16	160, 5
61, 2	123, 16. 124, 1	XII, 33 (p. 428, 9)	160, 14
62	124, 12	Cont. Cresc. gramm. III, 43, 47	163, 2
66, 5	125, 13	De diuin. daemon. 5, 9	167, 8
66, 6	125, 19	Quaest. exp. c. pag. = ep.	
67, 4	126, 11	102, 2, 15 (p. 557, 24)	168, 16
67, 5	127, 2	De pecc. mer. et rem. II,	
68, 5	127, 7	31, 50	172, 1
68, 6	127, 18	III, 3, 5	171, 10
Ad Simplic. I. 1, 9	131, 13	De un. bapt. 16, 28	173, 1
II, 1, 4	133, 2	De spir. et litt. 21, 36	176, 8
De ag. Christ. 32, 34	134, 15	De nat. et grat. 64, 77	180, 9
De doctr. Chr. II, 8, 13	136, 6. 10	De ciu. dei X, 8 (I p. 458, 5)	182, 14
II, 28, 43	136, 14	XVII, 5 (II p. 221, 19)	182, 17
III, 25, 36	135, 19	Locut. I, 18	191, 6
Confess. III, 6, 11 (p. 73, 4)	138, 9	Quaest. in Heptat. I, 93	192, 6
XIII. 32, 47 (p. 384, 1)	138, 13	I, 95	192, 11
C. Faust. III, 3 (p. 263, 27)	139, 9	III, 82	192, 15
XII, 23	140, 12	III, 83	193, 15
XIII, 10	140, 12	III, 84 (p. 305, 24)	194, 10
XIII, 12	140, 15	III, 85	192, 15
XXII	139, 5	V, 46 (p. 406, 24)	194, 13
XXVIII, 4 (p. 746, 14)	141, 3	C. Iulian. V, 14, 51	201, 9
Quaest. euang. I, 27	145, 4	Enchirid. 2, 1	202, 7

II. INDEX SCRIPTORVM

A) INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE.

*Gen. 1, 1 . 47, 18. 104, 10. 138, 5	I Regn. 1, 3 sqq. cf. 194, 5
1, 15 sq. *191, 9	3, 1 sqq. cf. 194, 6
1, 22 cf. 91, 14	10, 10 *132, 18
1, 24 sq. *191, 9	15, 11 133, 10
1, 26 *87, 8. 122, 5	16, 14 *133, 1
1, 28 48, 16. cf. 91, 14	28, 7—20 cf. 133, 11
1, 29 sq. cf. 49, 5	II Regn. 7, 18 *133, 13
2, 2 cf. 48, 1. 138, 6	12, 1 sqq. cf. 124, 4
2, 4 *48, 2	III Regn. 17, 20 *133, 15
2, 7 . cf. 16, 5. *50, 10. 59, 20	19, 16 cf. 124, 1
3, 1 sqq. cf. 74, 10	20, 33 cf. 14, 11
3, 13 cf. 69, 9	III Regn. 2, 9 cf. 89, 17
3, 23 sq. cf. 48, 3	II Paral. 26, 7 cf. 59, 5
3, 24 *159, 12	Iob 28, 28 cf. 202, 8
5, 3 122, 5	*38, 8 sec. LXX 141, 1
6, 6 sq. *122, 16	40, 14 *79, 13
6, 22 *191, 6	Ps. 1, 3 cf. 56, 7
7, 5 *191, 6	21, 1 *174, 14
9, 1 cf. 91, 14	24, 4 *24, 4
9, 7 cf. 91, 14	24, 7 *44, 1
9, 25 cf. 140, 14	36, 7 cf. 14, 7
30, 37 sqq. cf. 192, 7	38, 7 *127, 1
31, 41 *192, 12	43, 23 *29, 2
Ex. 3, 22 cf. 123, 2	45, 1 55, 13
7, 11. 22 cf. 129, 8	53, 6 cf. 59, 5
8, 7 cf. 129, 8	68, 10 cf. 181, 4
8, 26 cf. 14, 12	72, 27 *92, 7
12, 35 cf. 123, 2	72, 28 123, 3
19, 3 sqq. cf. 101, 18	73, 23 95, 2
30, 7 sq. cf. 193, 1	103, 26 *79, 15
Leu. 11, 20 cf. 148, 16	Prou. *8, 35 sec. LXX 38, 3.
15, 16 193, 4	48, 12. 61, 7. 104, 2. 7. 109, 7.
19, 18 cf. 102, 10	127, 15. 133, 8
21, 11 cf. 193, 12	*9, 18 sec. LXX 154, 11
Deut. 4, 24 *32, 5	10, 19 *8, 4
6, 5 cf. 83, 13. 102, 10	18, 22 92, 8
7, 25 cf. 14, 12	Eccle. 1, 2 *30, 15
16, 6 sq. cf. 49, 16	2, 12 cf. 67, 17
*25, 5 sq. 139, 13. 145, 10.	12, 7 *15, 14
150, 16	Cant. 6, 7 *123, 6

Sap. 1, 13	99. 1. 117, 16	Matth. 10, 23	cf. 198, 12
8, 7	*29, 18	10, 30	56, 7
9, 15	cf. 67, 14	10, 37	cf. 91, 17
16, 20	cf. 155, 9	12, 32	*114, 11
Eccli. 10, 9	50, 5	12, 33	103, 13
*11, 14	99. 2. 117, 17	12, 36	*8, 14
34 (31 sec. LXX), 30	*99, 14	13, 36 sqq.	cf. 165, 11
46, 13	cf. 81, 13	13, 41	cf. 165, 17
Es. 34, 4	cf. 56, 7	14, 15—21	cf. 123, 15
59, 2	*26, 14	16, 16	98, 9
61, 1	cf. 124, 1	16, 18	98, 7
64, 6	cf. 56, 7	16, 19	98, 11
65, 17 . *20, 12. cf. 23, 8. 24, 11		18, 3	101, 17
66, 22 . *20, 12. cf. 23, 8. 24, 11		18, 11	*80, 17
Hierem. 1, 5	*128, 3	19, 19	cf. 102, 10
4, 28	cf. 81, 13	20, 17 sqq.	cf. 145, 5
Malach. 1, 2	128, 4	21, 12	cf. 61, 12
1, 2 sq.	107, 11	21, 37 sqq.	cf. 83, 13
Matth. 1, 16	cf. 139, 9. 18	22, 13	cf. 175, 1
3, 16	cf. 120, 14	22, 24 . cf. 139, 13. 145, 10. 150, 16	
5, 3	101, 17	22, 37	cf. 102, 10
5, 9	*88, 5. 20	22, 39	cf. 102, 10
5, 10	101, 17	22, 40	115, 6
5, 12	cf. 50, 17	23, 3	91, 1
5, 18	*89, 18	23, 10	57, 1
5, 19 sq.	*90, 12	23, 15	cf. 102, 15
5, 20	101, 17	24, 36	*123, 12
5, 21 sq.	101, 14	25, 1	cf. 123, 11
5, 22	91, 3	25, 1 sqq.	cf. 174, 18
5, 32	cf. 92, 3	27, 46	cf. 174, 14
5, 43	cf. 102, 10	Marc. 1, 34	cf. 61, 13
5, 44	cf. 91, 16	5, 1 sqq.	cf. 61, 13
6, 10	20, 13	10, 32	cf. 145, 5
6, 12 . . 33, 6. 90, 8. 93, 2.		11, 15	cf. 61, 12
153, 5. 171, 5		12, 19 . cf. 139, 13. 145, 10. 150, 16	
6, 26. 28	156, 3	12, 30 sq.	cf. 83, 13
6, 34	95, 4	13, 20	cf. 109, 18
7, 2	168, 13	Luc. 3, 23	cf. 139, 9. 140, 2
7, 7	*95, 18	3, 31	cf. 124, 3. 151, 3
7, 7 sq.	cf. 66, 14	4, 35	cf. 61, 13
7, 11	96, 5	6, 23	cf. 50, 17
7, 21	101, 17	6, 27	cf. 91, 16
9, 32 sqq.	cf. 61, 13	10, 27	cf. 83, 13

Luc. 11, 9 sq.	cf. 66, 14	Rom. 1, 7	114, 7
12, 7	cf. 56, 7	1, 11	cf. 105, 9
13, 21	*136, 1	1, 17	cf. 52, 9
14, 26	cf. 91, 17	1, 20	52, 7
15, 18	36, 7	1, 21	cf. 58, 4
15, 32	165, 3	1, 25	cf. 58, 3
18, 31	cf. 145, 5	3, 21	cf. 115, 6
19, 10	80, 17	3, 24	cf. 171, 2
19, 45	cf. 61, 12	3, 26	cf. 52, 9
20, 28 . cf. 139, 13. 145, 10. 150, 16		4, 5	cf. 176, 6. 180, 4
23, 43	124, 13. 194, 8	5, 5	cf. 106, 7. 109, 5
24, 39	85, 5. cf. 103, 9	5, 12 . 51, 9. 74, 2. cf. 77, 2	
Io. 1, 12	103, 18	6, 3	cf. 61, 6
1, 14	175, 2	6, 14 . cf. 107, 3. 125, 15. 131, 16	
1, 42	cf. 98, 7	6, 14 sq.	cf. 105, 9. 113, 10.
2, 17	cf. 181, 4		115, 7
2, 20	cf. 123, 9	6, 17	cf. 41, 17. 60, 16
3, 34	89, 14	6, 20	cf. 41, 17. 60, 16
4, 1 sq.	*124, 11	7, 1	*125, 7
4, 9	cf. 125, 5	7, 7	131, 9
4, 24	179, 9	7, 14 . 105, 5. 125, 12. 131, 13	
6, 70	*98, 9	7, 15	*44, 3
7, 19	cf. 197, 9	7, 16 sq.	*73, 4
8, 11	*93, 11	7, 18	*44, 5. 73, 11
8, 36	*142, 5	7, 20	*73, 4
8, 37	103, 2	7, 23 . cf. 88, 11. 141, 8. 189, 16	
9, 30 sq.	cf. 21, 12	7, 24	125, 17
10, 30	23, 15	7, 24 sq.	105, 18. 131, 11
11, 44	cf. 125, 6	7, 25	106, 5
14, 6	24, 1	8, 10	125, 19
18, 36	20, 9	8, 11	*125, 10
21, 11	cf. 123, 10	8, 12 sq.	cf. 85, 9
Act. 1, 2	cf. 109, 18	8, 15	cf. 102, 16
1, 11	cf. 112, 8	8, 18	*126, 6
2, 4	cf. 62, 10	8, 21	*126, 10
2, 26	cf. 67, 16	8, 23	cf. 67, 15
2, 34	112, 5	8, 24	126, 8
2, 38	cf. 106, 6	8, 28	cf. 110, 15. *169, 8
5, 15 sq.	cf. 62, 12	8, 28 sqq.	cf. 64, 7
10, 46	cf. 62, 10	8, 36	*29, 2
11, 21	cf. 81, 9	9, 10	*132, 2
11, 26	cf. 58, 17	9, 11	cf. 16, 1. 109, 15
17, 24	cf. 21, 2	9, 12 sq.	169, 4

- Rom. 9, 13 . . . 107, 11. 128, 4
 9, 16 109, 13
 9, 18 cf. 110, 4
 9, 20 127, 6
 9, 29 132, 4
 10, 6 cf. 112, 5
 11, 5 *108, 4
 12, 2 *126, 15
 13, 1 *63, 5
 I Cor. 1, 24 cf. 120, 11
 2, 7 cf. 64, 7
 2, 14 *164, 11
 3, 1 sq. cf. 164, 14
 3, 16 119, 9
 4, 7 132, 10
 4, 14 sq. cf. 103, 3
 5, 13 151, 17
 6, 15 cf. 92, 9
 6, 18 149, 6
 7, 25 *110, 11
 9, 21 cf. 115, 7
 10, 4 98, 13
 11, 7 *122, 12
 11, 31 *8, 3
 12, 6 108, 9
 12, 9 cf. 108, 14
 12, 23 cf. 141, 8
 13, 12 . cf. 18, 17. 31, 7. 67, 2
 15, 14 62, 4
 15, 28 *128, 8
 15, 44 sqq. cf. 19, 1
 15, 45 . cf. 16, 7. 50, 8. cf. 59, 18
 15, 50 *84, 17. 135, 1
 15, 52 cf. 172, 5
 15, 53 135, 3
 15, 54 cf. 103, 6. 107, 1
 15, 54 sqq. *128, 10
 15, 55 *89, 13
 II Cor. 3, 6 65, 17. 176, 3
 3, 18 126, 16
 4, 13 cf. 61, 8. 108, 16
 5, 7 cf. 31, 9
 Gal. 1, 1 111, 19
 Gal. 3, 7 cf. 103, 4
 3, 11 cf. 52, 9
 3, 19 *112, 14. 160, 6
 3, 24 sq. cf. 121, 2
 4, 5 cf. 102, 16. 115, 7
 4, 22 sqq. cf. 102, 2
 4, 24 136, 14
 5, 6 *121, 6
 5, 17 . . . *44, 6. 60, 12. 113, 7
 5, 18 *113, 2
 6, 2 *128, 14
 Eph. 1, 5 cf. 64, 7
 1, 11 cf. 64, 7
 2, 3 *51, 17. 77, 6
 3, 5 cf. 65, 16
 3, 17 sq. *174, 15
 5, 25 cf. 120, 1
 5, 25—27 *32, 17
 5, 27 . *95, 13. 152, 18. 153, 3
 5, 29 119, 18
 6, 23 *109, 1
 Philipp. 2, 7 128, 17
 2, 13 cf. 40, 15
 Colos. 1, 14 sq. *129, 1
 3, 4 cf. 95, 16. 153, 3
 3, 19 cf. 120, 1
 I Thess. 4, 11 cf. 155, 20
 II Thess. 1, 11 *169, 11
 I Tim. 1, 13 43, 17
 2, 5 52, 11. 112, 6
 II Tim. 1, 9 169, 7
 2, 20 cf. 153, 11
 4, 1 94, 7
 Tit. 2, 11 cf. 76, 6
 3, 5 . 32, 13. 177, 10. 201, 3
 3, 7 cf. 171, 2
 Hebr. 10, 38 cf. 52, 9
 11, 19 cf. 158, 15
 12, 6 *129, 11
 12, 29 32, 5
 13, 7 cf. 103, 5
 Iac. 1, 1 170, 4
 1, 19 8, 16

Iac. 2, 10	184, 6	I Io. 2, 16 . cf. 73, 10. 88, 17. 106, 4. 7.	
2, 20	*129, 4	113, 13. 189, 16	
3, 1 sq.	8, 18	3, 24	171, 3
4, 7	cf. 14, 7	4, 2	cf. 58, 14
I Petr. 3, 18	cf. 59, 17	5, 16	93, 14
4, 6	cf. 14, 4	II Io. 7	cf. 58, 14
II Petr. 3, 13 . cf. 20, 12.	23, 8.	Iud. 19	164, 8
	24, 11	Apoc. 21, 1 . . cf. 20, 12.	23, 8.
I Io. 2, 3	cf. 77, 14		24, 11

B) INDEX RELIQVORVM SCRIPTORVM.

a) SCRIPTORES ECCLESIASTICI.

S. Iul. African. ep. ad Arist.		Cyprian. ep. 73, 22 (II, p.	
3, 9—14 (Patr. Gr. X,		796, 5)	124, 15
52)	140, 8	Epiphan. Ancor. c. 93 (Patrol.	
Ambros. Exam. V, 24, 88		Gr. XLIII, p. 188 A. B)	
(I p. 201, 12 sqq.) . . .	98, 2	et c. 95	94, 12
de Noe et arca 8, 24 . .	137, 1	Hieron. c. Iovin. I, 3 (XXIII,	
de paenit. I, 3	105, 11	214 M)	156, 16
I, 11	124, 15	ep. 52, 10 (ad Nepoti-	
in Ps. 118 exp. 18, 4 . .	137, 1	anum)	49, 16
ep. 22, 17	62, 16	133, 3	180, 9
3, 42 (XIII, p. 1168 M).	156, 16	in Hierem. c. 22	180, 9
hymn. (XVI, p. 1409 M).	98, 2	in Ezech. c. 18	180, 9
de sacram. regen. s. de		Hilar. tract. in Ps. 1, 9 . .	124, 15
philos. (cf. Ballerini IIII,		66, 26	124, 15
905 sq. Ihm Neue Jahrb.		de trinit. X, 34	124, 15
suppl. XVII, 76)	137, 2	(Aug.) ep. 226, 3	107, 7
Athan. disp. c. Arium 20		226, 10	7, 4
(Patr. Gr. XXVIII p.		Optat. Mil. I, 10 (p. 12,	
461 C)	94, 12	22	151, 10
expos. fid. § 1 s. f. § 4. .	94, 12	I, 18. 27	164, 4
in Ps. 40, 6 (Patr. Gr.		I, 19	97, 11
XXVII, p. 197 B) . . .	94, 12	III, 1	97, 11
in Ps. 56, 2 (Patr. Gr.		Oros. ad Aug. 3 (CSEL XVIII,	
XXVII, p. 256 B) . . .	96, 17	156, 17)	33, 14
Cassian. collat. XI, 13 . .	94, 12	Prosper. Tir. chron. 1261 ad	
Cyprian. de dom. or. 16 . .	15, 12.	ann. 416 (p. 468 Momms.)	187, 10
	105, 11	Rufin. de princ. II, 3, 3	
test. III, 4 (I, 116 sq.) .	132, 13	(XI, 168 sq. M)	33, 14
ep. 54, 3. (II p. 622, 15		Tycon. de sept. reg. r. VII.	
sq.)	153, 9. 165, 18	(XVIII, 3 M)	153, 13

b) SCRIPTORES PROFANI.

Ciceron. Acad. II, 28 sq.	11, 8	Plat. Respublica p. 507	20, 6
II, 59	11, 9. 66, 17	Legg. p. 963 C—964B	30, 9
II, 66	11, 8. 66, 17	Timaëus p. 27 sq.	20, 6
II, 67	11, 9	p. 30 B	55, 4
II, 67 sq. 73	16, 14	p. 91 A sqq.	15, 8
II, 68	11, 8	Plin. nat. hist. XI, 28, 34	34, 3
II, 76	11, 8. 66, 17	Porphyr. ad Marc. 8	24, 7
de fin. II, 51	30, 9	32	24, 7
de inuent. II, 53, 159 sqq.	118, 15	34	24, 7
de nat. deor. I, 23 sq.	55, 4	de regressu anim. cf.	
I, 30	55, 4	c) Aug. de ciu. dei X, 29.	
I, 52	55, 4	XII, 27. XXII, 12. 26. 27. 28.	
II, 22	55, 4	Cod. Theodos. XVI, 5, 38—	
II, 28, 72	64, 16	43. 52. 54	163, 2
II, 30. 32	55, 4	Varr. ap. Aug. de ciu. dei	
Tusc. I, 24, 58	35, 4	VII, 23	55, 2
V, 10, 28	69, 18. 119, 14	Diels Doxogr. p. 199. 568,	
Gell. Noct. Att. III, 9, 8	176, 10	19. 588, 21. 651, 2	15, 8
XI, 5, 6	11, 9	p. 207	201, 13
Hor. sat. II, 7, 2	36, 9	p. 305 ^b , 3	20, 6
Plat. Meno p. 80 sqq.	35, 4	p. 334 ^a , 1	20, 6
Phaedo p. 72 E	25, 2	p. 569, 4	30, 9
p. 72 sqq.	35, 4	p. 570, 30	30, 9
p. 79 C	30, 9	p. 609, 14	55, 4
Phaedr. p. 249 sq.	35, 4		

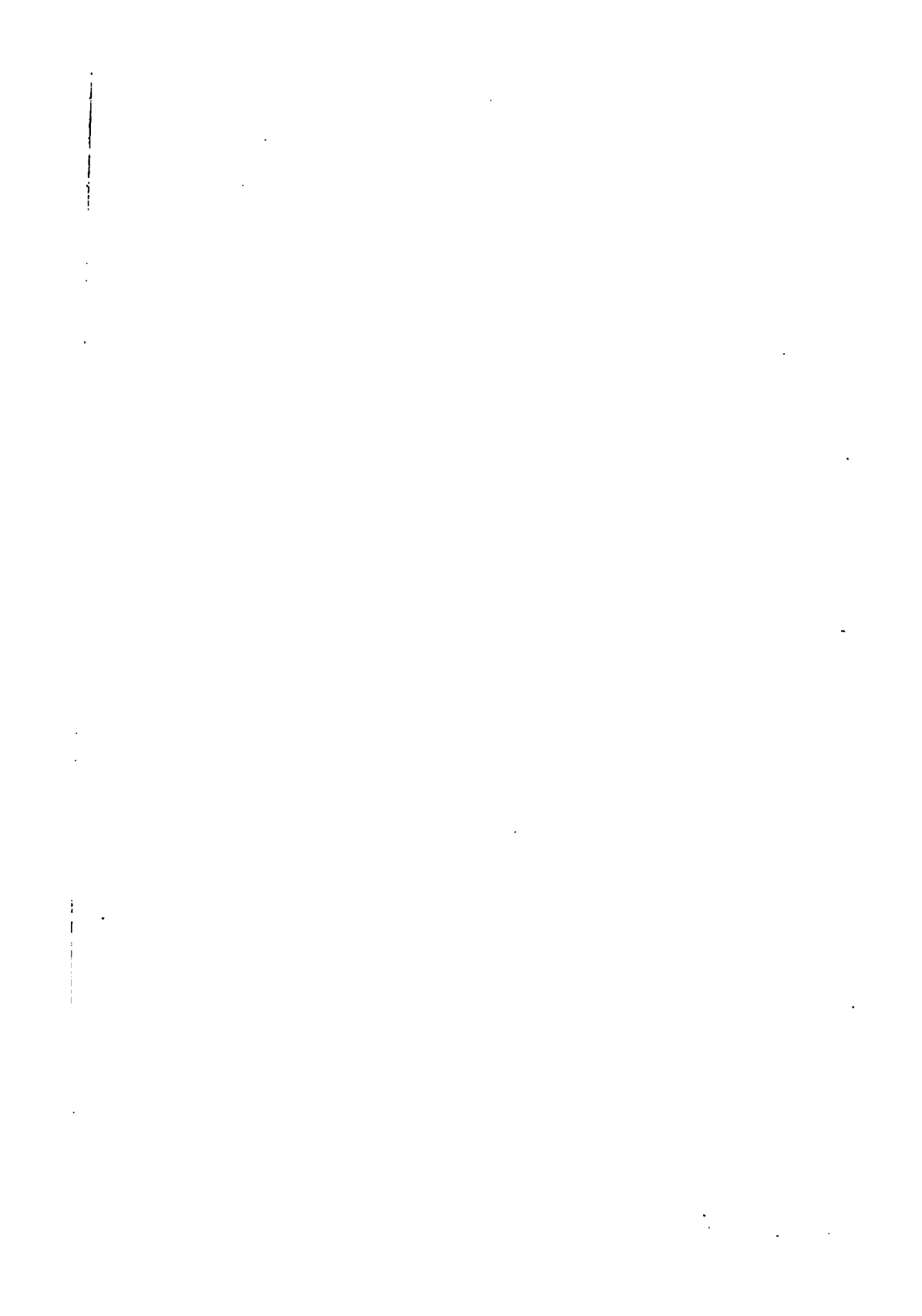
c) INDEX LOCORVM EX OPERIBVS S. AVGVSTINI.

De Acad. I, 2, 5	69, 18	Conf. V, 10, 20	71, 15
III, 17, 37	20, 6	V, 11, 21	47, 2
De lib. arb. I, 1 sqq.	47, 12	VIII, 1, 2	131, 5
III, 21, 59. 62	16, 8	VIII, 8, 20 (p. 187, 16)	133, 7
III, 24, 71	69, 3	VIII, 3, 5	28, 11
De Gen. c. Manich. I, 23,		VIII, 4, 7	11, 4
40	121, 4	VIII, 4, 8	46, 20
De uer. rel. 45, 85 sq.	91, 18	VIII, 6, 14	25, 9. 27, 12.
Expos. ep. ad Gal. c. 5	105, 15		56, 17
Ad Simplic. I, 1	105, 15	VIII, 7, 15 (p. 208, 17)	144, 5
Conf. III, 10, 18	143, 5	VIII, 7, 16	62, 16
V, 5, 8	37, 17	VIII, 8, 17	28, 11
V, 6, 11 (p. 97, 17)	141, 17	X, 21, 31	69, 18
V, 7, 12	37, 17	X, 34, 53	54, 14

De trinit. III, 3	126, 4	De cin. dei XVI, 35	132, 6
VI, 2, 3	118, 6	XX, 9 (II, 449, 20)	90, 17
VII, 6, 12	122, 8	XXI, 17 (II, 548, 24)	33, 14
XII, 14, 22	202, 8	XXI, 26 s. f. (II, 572)	91, 18
XII, 15, 24	25, 4. 35, 4	XXI, 27 (II, 576, 8 sqq.)	91, 2
XIII, 1, 1	202, 8	XXII, 5	85, 15
De bapt. VI, 34, 65	99, 12. 100, 1	XXII, 5. 21	135, 7
De Gen. ad litt. XI, 20 sqq.	80, 9	XXII, 8	68, 1
C. litt. Petil. II, 37, 87	49, 16	XXII, 8, 2	62, 16
C. Cresc. gr. I, 1, 2	8, 8	XXII, 12 (Porphyr.)	24, 7
II, 27, 33	99, 12. 100, 1	XXII, 19 sqq.	141, 6
II, 43, 48	153, 12	XXII, 21	85, 15. 105, 15
III, 31, 35	166, 4	XXII, 26 (Porphyr.)	24, 7
III, 61, 67 sqq.	164, 4	XXII, 27 (Porphyr.)	24, 7
De pecc. mer. et rem. I,		XXII, 28 (Porphyr.)	24, 7
7, 7	126, 4	XXII, 29	179, 11
De spir. et litt. 5, 7 sqq.	66, 3	XXII, 29 s. f.	121, 18
11, 18	202, 8	Ad Oros. 5 (XLII, 668 M)	33, 14
27 sqq.	42, 4	De perf. iust. hom. 11,	
De fid. et opp. 4, 6	173, 4	28	106, 11
26, 48 sqq.	90, 17	De gest. Pel. 1, 2	185, 19
Breuc. conl. III, 10, 19 sq.	166, 5	3, 10	33, 14
III, 24, 42	164, 4	7 sqq.	42, 4
Post conl. c. Don. 6, 9	166, 4	11, 24	185, 19
20, 28	166, 4	12, 27	153, 1
33, 56	164, 4	22, 46	171, 11
De nat. et grat. 1, 1	41, 11	23, 47	171, 7
7, 7	41, 11	35, 60	185, 19
47, 55 sqq.	42, 4	De grat. Chr. I, 4, 5 sq.	42, 4
67, 80	41, 11	I, 30, 32	187, 10
De cin. dei VI, 5	22, 2	I, 39, 43 sq.	106, 11
VII, 23	55, 2	I, 43	105, 15
VII, 35	22, 2	II, 17, 19	187, 10
VIII, 11	137, 1	II, 21, 24	187, 10
X, 1	69, 18	De nupt. et concup. II,	
X, 3 (I, 450, 11 sqq.)	65, 2	21, 36	158, 10
X, 29 (Porphyr. de regr.		Quaest. in Heptat. I, 24	150, 12
an.)	24, 7	II, 71	92, 13
XI, 11 sqq.	79, 6	II, 102	153, 13
XI, 15	79, 15	V, 46 (p. 404, 7 sqq.)	139, 13.
XII, 27 (Porphyr.)	15, 8	140, 8. 145, 11	
XIII, 21 sqq.	158, 2	De orig. anim. III, 9, 12	125, 3
XVI, 11 (II, p. 146 sqq.)	150, 13	C. Gaudent. II, 3, 3 sqq.	166, 4

C. Gaudent. II, 3, 14 . . . 153, 12	Retract. I, 17 159, 17
Contr. mendac. 7, 18 (p. 491, 14) 199, 15	I, 18, 9 149, 12
11, 25 (p. 508, 5) 199, 13	I, 22, 2 (p. 105, 15) . . 107, 6
21, 41 (p. 527, 20 sqq.) . 199, 13	I, 22, 2 . . . 113, 10. 125, 19. 131, 17
C. duas epp. Pel. I, 10, 17 106, 11	I, 22, 4 sq. 127, 17
I, 17—25 105, 15	I, 25, 62 151, 4
I, 18, 36 sqq. 42, 4	I, 25, 63 153, 7. 194, 11
C. Iulian. I, 5, 19 186, 2. 7	I, 26 146, 9
I, 7, 32 186, 2	II, 33, 2 145, 11. 150, 15. 195, 1
II, 3 105, 15	II, 38, 3 150, 15
II, 5, 14 137, 2	II, 42, 2 124, 3
II, 7, 20 137, 2	II, 42, 3 195, 1
III, 7, 16 158, 10	II, 50, 1 86, 15
III, 1, 1 189, 18	II, 51 162, 8
V, 16, 60 158, 10	II, 52, 1 198, 5
VI, 23, 70 105, 15	II, 53 165, 8
De grat. et lib. arb. 5, 10 sqq. 42, 4. 203, 16	II, 53, 2 173, 12
21, 42 sqq. 42, 4	II, 63 66, 3
De corrept. et grat. 3, 5 . . 204, 11	II, 69, 3 194, 7
4, 6 204, 11	II, 71, 1 195, 11
6, 9 204, 11	II, 79, 1 200, 12
Retract. I, 1, 4 . . 19, 17. 23, 11	II, 81, 4 182, 17
I, 1, 8 185, 1. 195, 11	II, 82 185, 1
I, 3, 3 23, 11	II, 86 180, 5
I, 4, 8 35, 7	De praedest. sanctt. 1, 3 . 107, 12
I, 5, 4 55, 8	3, 7 7, 4
I, 5, 6 52, 3	3, 7 sq. . . . 107, 7—110, 18
I, 6 71, 3	4, 8 131, 4
I, 8 71, 3	8, 15 15, 12
I, 8, 3 43, 13. 103, 17	De don. perseu. 11, 27. 37, 7—38, 1
I, 8, 5 60, 6	46, 9—47, 5
I, 9 . 71, 3. 86, 3. 159, 17	21, 55 7, 4
I, 9, 3 63, 17. 91, 13	De haeres. 43 33, 14
I, 10, 1 27, 18	46 . 37, 17. 46, 20. 47, 17. 71, 15. 143, 5
I, 10, 4 83, 2	69 99, 8. 174, 2
I, 12, 6 74, 13	82 156, 16
I, 12, 9 70, 6	88 . . 38, 11. 106, 10. 153, 1. 171, 14
I, 12, 12 91, 13	Op. imperf. c. Iulian. praef. . 189, 12
I, 14, 3 sq. 83, 5	I, 2 201, 2
I, 15, 2 56, 11	
I, 16, 2 135, 7	

Op. imperf. c. Iulian. I, 16 . . . 190, 1	Ep. 166, 7 16, 8
I, 99 105, 15	166. 167 184, 4
I, 104 75, 14	167, 3, 11 202, 8
I, 126 sqq. 153, 12	185 186, 12
II, 31 189, 18	186, 31 186, 7
II, 66 186, 7	200 190, 2
III, 3 190, 1	207 190, 2
III, 5 200, 17	214, 1 203, 14
III, 104 16, 8	215, 1 sq. 203, 14
V, 47 33, 14	216 204, 15
VI, 10 33, 14	Serm. 1 100, 18
Ep. 31, 7 37, 4	2, 1, 1 158, 14
41, 2 153, 13	c. Pelagianos i. e. 26. 27.
43, 2, 3 sqq. . 99, 6. 164, 4	30. 131. 153. 155. 156.
43, 2, 5 173, 6	158. 165. 169. 174. 176.
54, 3, 4 (p. 163, 10) . . 155, 7	181 170, 11
76 178, 15	50 100, 18
76, 3 sq. 174, 2	51, 17, 27 139, 9
82, 18 176, 8	56, 4 8, 4
82, 20 112, 18	71 114, 11
87. 188, 1	76, 1, 1 98, 6
88, 3 164, 4	153 100, 18
93, 5, 17 137, 8	154 105, 15
105, 2, 9 163, 2	162 92, 13. 149, 12
105, 8 164, 4	182 100, 18
108, 3, 11 153, 12	236, 5 62, 16
108, 6 99, 14	Enarr. in Ps. 1, 1 94, 14
140 175, 8	8, 13 94, 14
140, 18, 45 202, 8	32, 15 (serm. II.) 69, 18
141 178, 17	44, 23 145, 11
147 179, 7	57, 18 73, 10. 75, 14
148 179, 16	85, 17 126, 4

VOL. XXXIV. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. II. Epistolae. P. I. Rp. 1—XXX.
rec. *Al. Goldbacher.* 3 K 60 A = 3 M. 60 Pf.

VOL. XXXIV. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. II. Epistolae. P. II. Ep.
XXXI—CXXIII. rec. *Al. Goldbacher.* 21 K 60 A = 21 M. 60 Pf.

VOL. XXXV. EPISTOLAE imperatorum pontificum aliorum ab a. CCCLXVII usque
ad a. DLIII datae. Avellana quae dicitur collectio. rec. *O. Guenther.* Pars I. Prolegomena.
Epistolae 1—CLV. 14 K 80 A = 14 M. 80 Pf.

VOL. XXXV. Pars II. Epistolae CV—CCXXXIII. Appendices, indices.
14 K 20 A = 14 M. 20 Pf.

VOL. XXXVI. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. I pars 2: Retractationum
libri II ex rec. *P. Knoll.* 7 K 40 A = 7 M. 40 Pf.

VOL. XXXVII. FLAVII IOSEPHI OPERA ex versione Latina antiqua. Ed. *C. Brugss.*
Pars VI. De Iudaeorum aeternitate siue contra Apionem libri II. 5 A 60 A = 5 M. 60 Pf.

VOL. XXXVIII. S. PILASTRI DIVERSARVM HERESEON LIBER: ex re-
censione *Frederici Marz.* 10 K = 10 M.

VOL. XXXIX. ITINERA HIEROSOLYMITANA. Ed. *P. Geys.*
15 K 60 A = 15 M. 60 Pf.

VOL. XXXX. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. V pars 1: De civitate Dei
libri I—XIII. Ed. *E. Hoffmann.* 19 K 80 A = 19 M. 80 Pf.

VOL. XXXX. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. V pars 2: De civitate Dei
libri XIII—XXII. Ed. *E. Hoffmann.* 21 K 80 A = 21 M. 80 Pf.

VOL. XXXXI. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. V pars 3: De fide et
symbolo, de fide et operibus, de agone christiano, de continentia, de bono coniugio, de
sancta virginitate, de bono maritalis, de adulteris coniugis lib. II, de mendacio,
contra mendacium, de opere monachorum, de distinctione daemonum, de cura pro mortuis
gerenda, de patientia. rec. *I. Zycha.* 22 K = 22 M.

VOL. XXXXII. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. VIII pars 2: De per-
fectione iustitiae hominis, de gestis Pelagii, de gratia Christi et de peccatis originali-
bus. I. II, de nuptiis et concupiscentia. rec. *C. F. Vriea et I. Zycha.* 11 K = 11 M.

Praeparantur:

ACTA MARTYRVM. Ed. *A. Ehrhard.*

AMBROSIVS. Pars III: Commentarii in Psalmos. Ed. *M. Ihou.* Pars V: De officiis. Pars
VI: Corpus de virginibus etc., De uxore fratre, Oraciones in Theodosium et
Valentinianum. Pars VII: De fide, De spiritu sancto, De incarnatione. Pars VIII:
De penitentia. Pars IX: Epistolae. Ed. *H. Scheucl.* Pars X: Ambrosiaster. Ed.
H. Brauer.

ARATOR. Ed. *H. Scheucl.*

ARNOBIUS IVNIOR et Anonymi Praedestinatus. Ed. *I. Schurnagl.*

AVGVSTINVS. Sect. I. Contra academicos, De beata vita, De ordine, De musica, De
magistro, De libero arbitrio, De moribus ecclesiae et de monacho. De nova religione,
De grammatica, Principia dialecticae, Categoriae decem, Principia rhetoricae, De
vita eremitica. Ars. Ed. *F. Lohusch.*

Soliloquia, De immortalitate animae, De quantitate animae, De genesi contra
Manichaeos. Ed. *A. Holder.*

Sect. III. De consensu evangelistarum, De sermone domini in monte habito. Ed.
F. Wehrlich.

Quaest. evangel. lib. II, Quaest. XVII in evangel. sec. Matth. lib. I, In Ioh. evangel.
tract. CXXIV., In epist. Ioh. ad Parth. tract. X., Exposit. quar. propositionum ex
ep. ad Rom. lib. I., Epist. ad Roman. Inscr. exposit., Epist. ad Gal. exposit. lib.
I. Ed. *A. Miodopaki.*

Enarrationes in psalmos. Ed. *M. Gildbauer.*

De doctrina Christiana. Ed. *Nic. Mueller.*

Sect. IV. Sermones. Ed. *E. Hauser.*

Sect. V. De trinitate, Eucharistia, De catechizandis rudibus. Ed. *Nic. Mueller.*
De diversis quaestionibus octoginta tribus liber, De diversis quaestionibus ad
Simplicianum libri duo, De actis Paulicis quaestionibus, De fide verum quae non
videntur. Ed. *R. Kubala.*

Sect. VII. Psalmus contra partem Donati. Contra epistolam Parmeniani, De
baptismo contra Donatistas, Contra litteras Petilliani, Contra Donatistas epistula,
Contra Crescimum Donatistam, De unico baptismo contra Petillianum, Brevis collatio
collationis cum Donatistis, Ad Donatistas post collationem, Sermo ad Caesarsensium
ecclesiam plebem, De gestis cum Eusebio, Contra Gaudentium. — App.: Sermo de
Basiliano subdiacono, Liber contra Fulgentium (Migne XXXI.). Ed. *M. Veldeke.*

Sect. VIII. De peccatorum meritis, De spiritu et littera, De natura et origine
De anima et eius origine, Contra II epist. Pel. Ed. *C. Vriea.*

Contra Iulianum haereticum Pelagii defensorum. Ed. H. Kosbert.

De gratia et libero arbitrio, De corruptione et gratia, De praedestinatione sanctorum, De dono perseverantiae, Contra sec. Iuliani resp. — App.: Hypomnesticon contra Pelagianos. Lib. de praedestinatione et gratia, Lib. de praedestinatione dei. Ed. E. Kuhnke.

SECT. IX. Contra adversarium legis et prophet. II. II. Ad Oresium, Sermones Ariani, Contra sermonem Ariani, Collatio cum Maximino, Contra eundem, De haeresibus ad Quodammodo, De incarnatione. — App.: Tractatus contra quinque haereticos etc. (cf. Migne, XLII, p. 600 sqq.) Ed. Fr. Klein.

ALEVINVS AVITYS. Ed. Ant. Kunz.

BAZILIIVS. Accedunt Consultationes Zachariae Christiani et Apollonii philosophi et Alteratio Theophrasti Christiani et Simonis Indaei. Ed. C. Weinbick et E. Brucke.

BORTHIVS. Pars I. In Porphyrium a Victorino translatus libri II. In Porphyrium a se translatus libri V. Ed. G. Schepes et E. Brandt. Pars II. In categorias Aristotelis I. III. Ed. A. Nappelmacher. Pars III. De musica. De arithmetica. Euclidis geometria. Ed. F. Gutsch. Pars IV. De consolatione philosophiae. Ed. A. Engelbrecht. Pars V. Opuscula christiana. Ed. E. K. Band.

CAESARIIVS ARELATENSIS. Ed. G. Morin.

CASSIODORIVS. Institutiones saecularium et saecularium litterarum, De orthographia, Collectiones in epist. et acta apostolorum. Ed. F. Paschke.

EYCHERIIVS. (Pars II.) Ed. C. Walke.

EVLGENTIVS RVSPENSIS. Ed. G. Wimmer.

GAUDENTIVS. Ed. A. Polaschek.

GREGORIIVS. Homiliae in evangelia. Ed. G. Pfeilschiffer.

Dialogi. Ed. O. U. Olrik.

HIERONYMVS. De viris illustribus (cum Gennadii libro de viris illustribus). Ed. J. Huemer.

Epistulae. Ed. L. Hilberg.

Comment. in Ezech., Dan., dand., prophetas min., interp.: Origenis in Hier. et Ezech., Ed. A. Pabinger.

Comment. in Ezechielam prophetam. Ed. A. Lutz.

Comment. in Ieremiam prophetam. Ed. S. Reiter.

Vitae Pauli, Hieronimi, Malchi, Interpretatio Didymi de spiritu sancto, Dialogus contra Luciferianos, De perpetua virginitate Mariae, Adversus Iovinianum, Vigilantium, Ioannem Hierosol., Apologia adversus Iherosolitanos, Dialogus adu. Pelagianos. Ed. J. Koch.

De vita et nominibus sanctorum Hebraeorum. Ed. E. Brucke.

HILARIIVS PICTAVIENSIS. (P. II—IV). Ed. A. Zingerle, H. St. Sedlmayer, F. Weigel.

FLAVII IOSEPHI OPERA ex versione Latina antiqua. P. I—V. Antiquitatum II. XX. P. VII. de bello Iudaico II. VII. Ed. C. Doyen.

LEONIS M. sermones. Ed. A. Huberda.

LUCIVSENTIVS, Iustus Vigellensis. Ed. I. Muck.

MARIIVS MERCATOR. Ed. Guil. de Hartel.

MARIIVS VICTORINVS. Ed. I. Wälder.

MAXIMVS TAVRINENSIS. Ed. A. Svoboda.

PACIANVS. Ed. R. Kauer.

PROSPER AQUITANVS. Ed. F. Ladak et F. Weigel.

PRUDENTIVS. Ed. J. Bergman.

REGVLAE MONASTICAE saeculo VIII antiquiores. Ed. H. Pleuker.

RVTINVS. Ed. J. Wrobel.

TESTVLLIANVS. P. II—IV. Ed. A. Reifferscheid, G. Wimmer et E. Grunmann.

Carmina Pseudotertullianorum adu. Marcionem. Ed. A. Oet.

TYCHONIVS. Ed. C. Prinz.

VICTORINVS PETAVIENSIS. Ed. I. Hausleiter.

VIGILIIVS THAPSENSIS. Ed. B. Kunnert et J. Pansl.

VINCENTIVS LERINENSIS. Ed. E. Brucke.

ZENO VERONENSIS. Ed. C. Zimmer.

BR 60 .C68 v.36 C.1
Sancti Avrell Avgvstini Retrac
Stanford University Librar

3 6105 038 005 001

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6063
(650) 723-1493
greencirc@stanford.edu

All books are subject to recall.

DATE DUE

JUN 30 2006
MAR 1 2006

